

HESPERIA

LIBROS HISPANICOS

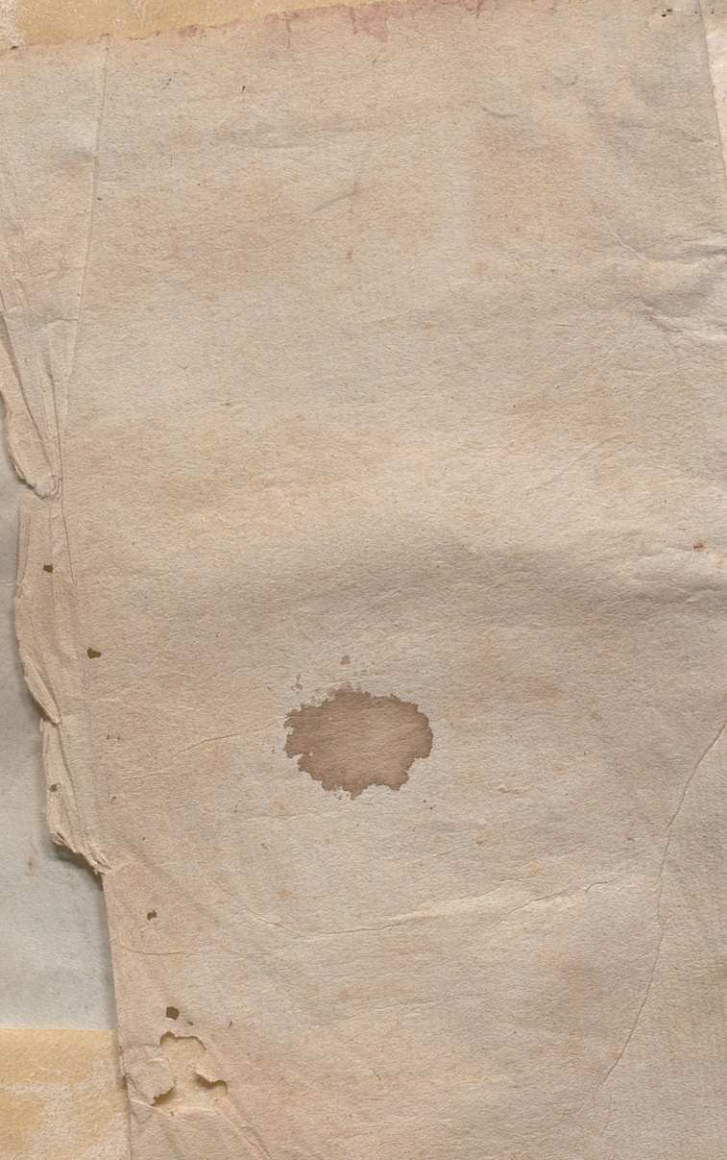
PLAZA LOS SITIOS, 10

ZARAGOZA

*ejemplar
completo*

CB1000124462

FRXVI/116

M. T.

CICERONIS
DE PHILOSOPHIA

Volumen secundum,

In quo quidem quæ contineantur, sequens
pagella indicabit.

VIRTUTE DVCE,

COMITE FORTVNA.

LVGDVNI,
APVD ANTONIVM
GRYPHIVM.

1574.

In hoc secundo volumine
hæc continentur.

De natura deorum.	libri III.
De diuinatione	libri II.
De fato	liber I.
De legibus	libri III.
De vniuersitate	liber I.
Q. Ciceronis de petitione consulatus ad Mar- cum fratrem	liber I.

Fragmenta Ciceronis ab Andrea Patri-
collecta.

M. T. CICERONIS
DE NATURA DEORUM
AD MARCVM
BRVTVM
LIBER I.

* *
*

*V*M multae res in philosophia nequaquam
satis adhuc explicatae sunt: tum perdifficilis,
Brute, quod tu minime ignoras, & perobscu-
ra quaestio est de natura deorum: quae & ad
cognitionem animi pulcherrima est, & ad moderandam
religionem necessaria. De qua tam uariae sunt doctissi-
morum hominum, tamque discrepantes sententiae, * ut ma-
gno argumento esse debeat, causam, id est principium
philosophiae, esse scientiam: prudenterque Academicos
a rebus incertis assensionem cohibuisse. * Quid est enim te-
meritate fortius? aut quid tam temerarium, tamque indi-
gnum sapientis grauitate, atque constantia, quam aut fal-
sum sentire, aut quod non satis explorate perceptum sit,
& cognitum, sine ulla dubitatione defendere? Velut in hac
quaestione, plerique, quod maxime uerissimile est, & quo
omnes duce natura uehantur, deos esse dixerunt. dubitare
se * Protagoras: nullos esse omnino * Diagoras Melius, &
Theodorus Cyrenaicus putauerunt. Qui uero deos esse di-
xerunt, tanta sunt in uarietate, ac dissensione constituti, ut
eorum molestum sit annumerare sententias. Nam & de si-

guris deorū, & de locis, atq; sedibus, & actione uitæ multa
 dicuntur: de que his summa philosophorum dissentione cer-
 tatur. * Quod uero maxime rem, causamque continet, est,
 utrum nihil agant, nihil moliantur, an ab omni curatione,
 & administratione rerum uacent: an contra ab his & a
 principio omnia facta, & constituta sint, & ad infinitum
 tempus regantur, atque moueantur. In primisque magna
 dissentio est: eaq; nisi diiudicatur, in summo errore necesse
 est homines, atque in maximarum rerum ignoratione uer-
 sari. Sunt enim philosophi, & fuerunt, qui omnino nullam
 habere censerent humanarum rerum procuracionem deos.
 quorū si uera sententia est, quæ potest esse pietas? quæ san-
 ctitas? quæ religio? Hæc enim omnia pure, ac caste tribuen-
 da deorum numini ita sunt, si animaduertuntur ab his, &
 si est aliquid a dijs immortalibus hominū generi tributum.
 sin autem dij neque possunt nos iuuare, nec uolunt, nec cu-
 rant omnino, nec quid agamus animaduertūt, nec est quod
 ab his ad hominum uitam permanare possit: quid est, quod
 ullos dijs immortalibus cultus, honores, preces adhibea-
 mus? In specie autem fictæ simulationis, sicut reliquæ uirtu-
 tes, ita pietas inesse non potest, cum qua simul & sanctita-
 tem, & religionem tolli necesse est: quibus sublatis, pertur-
 batio uitæ sequitur, & magna confusio. Atq; haud scio, an
 pietate aduersus deos sublata, fides etiam, & societas huma-
 ni generis, & una excellentissima uirtus, iustitia tollatur. *
 Sunt autem alij philosophi, & hi quidem magni, atque no-
 biles, qui deorum mente, atque ratione omnem mūdum ad-
 ministrari & regi censeant: neque uero id solum, sed etiam
 ab iisdem uitæ hominum consuli, & prouideri. nam & fru-
 ges, & reliqua, quæ terra pariat, & tempestates, ac tem-
 porum uarietates, cœlique mutationes, quibus omnia,

que

quæ terra gignat, maturata pubescant, a dijs immortalibus tribui generi humano putant: multaque, quæ dicetur in his libris, colligunt: quæ talia sunt, ut ea ipsa dij immortales ad usum hominum fabricati penè uideantur. Contra quos * Carneades ita multa disseruit, ut excitaret homines non sordides ad ueri inuestigandi cupiditatem. Res enim nulla est, de qua tantopere non solum indocti, sed etiam docti dissentiant. quorum opiniones cum tam uariæ sint, tamque inter se disidentes: alterum fieri profecto potest, ut earum nulla: alterum certe non potest, ut plus una uera sit. Qua quidè in causa & beneuolos obiurgatores placare, & inuidos uituperatores confutare possumus; ut alteros reprehendisse poeniteat, alteri se didicisse gaudeant. nam qui admonent amice, docendi sunt: qui inimice insectantur, repellendi. Multum autem fluxisse uideo de libris nostris, quos complures breui tempore edidimus, uariumque sermonem, partim admirantium, unde hoc philosophandi nobis subito studiũ extitisset: partim, quid quaque de re certi haberemus, scire cupientium. Multis etiam sensu mirabile uideri, eam nobis potissimum probatã esse philosophiam, quæ lucem eriperet, & quasi noctem quandã rebus offunderet, * desertæque disciplinae, & iam pridem relicte patrocinium nec opinatum a nobis esse susceptum. Nos autem nec subito cœpimus philosophari, nec mediocrem à primo tempore ætatis in eo studio operam, curamque, consumpsimus: & cum minime uidebamur, tum maxime philosophabamur. * quod & orationes declarant refertæ philosophorum sententijs, & doctissimorum hominum familiaritates, quibus semper domus nostra floruit: & principes illi * Diodorus, * Philo, * Antiochus, * Posidonius, a quibus instituti sumus. Et si omnia philosophiæ præcepta

referuntur ad uitam, arbitramur nos & publicis, & priuatis in rebus ea præstitisse, quæ ratio & doctrina præscripserit. * Sin autem quis requirit, quæ caussa nos impulerit, ut hæc tam sero litteris mandarem: nihil est, quod expedire tam facile possimus. Nam cum otio langueremus, & is esset reipublic. status, ut eam unius consilio, atque cura gubernari necesse esset: primum ipsius reipublicæ caussa philosophiam nostris hominibus explicandam putavi, magni existimans interesse ad decus, & laudem ciuitatis res tam graues, tamque præclaras Latinis etiam litteris contineri. Eoque me minus instituti mei poenitet, quod facile sentio, quam multorum non modo discendi, sed etiã scribendi studia commouerim. Cõplures enim Græcis institutionibus eruditi, ea quæ didicerant, cū ciuibus suis communicare non poterant, quod illa quæ a Græcis accepissent, Latine dici posse diffiderent. Quo in genere tãtum profecisse uidemur, * ut a Græcis ne uerborum quidem copia uinceremur. Hortata est etiam, ut me ad hæc conferrem, animi ægritudo, fortuna magna, & graui commota iniuria: cuius si maiorem aliquam leuationem reperire potuissem, nõ ad hanc potissimum confugissem. Ea uero ipsa nulla ratione melius frui potui, quam si me non modo ad legendos libros, sed etiam ad totam philosophiam pertractandam dedissem. Omnes autem eius partes, atque omnia membra tum facillime noscuntur, cum totæ quæstiones scribendo explicantur. Est enim admirabilis quædam continuatio, seriesque rerum, ut alia ex alia nexa, & omnes inter se aptæ, colligatæque uideantur. Qui autem requirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus, curiosius id faciunt quam necesse est: non enim tam auctoritatis in dispu-

tando

tando, quam rationis momenta quaerenda sunt. Quinetiam obest plerumque ijs, qui discere uolunt, auctoritas eorum, qui se docere profitentur. Desinunt enim suum iudicium adhibere: id habent ratum, quod ab eo, què probant, iudicatum uident. Nec uero probare solco iam, quod de Pythagoricis accepimus: quos ferunt, si quid affirmarent in disputando, cū ex ijs quaereretur, quare ita esset, respondere solitos, IPSE DIXIT. Ipse autem, erat Pythagoras. tantum opinio praëiudicata poterat, ut etiam sine ratione ualeret auctoritas. Qui autem mirantur nos hanc potissimum disciplinam secutos: his quatuor Academicis libris satis responsum uidetur. Nec uero desertarum relictarumque rerū patrociniū suscepimus: non enim hominum interitu sententiæ quoque occidunt, sed lucem auctoris fortasse desiderāt: ut hæc in philosophia ratio contra omnia differendi, nullamque rem aperte iudicandi * profecta a Socrate, repetita ab Arcefila, confirmata a Carneade, usque ad nostram uiguit etatem: * quam nunc propemodum orbam esse in ipsa Græcia intelligo. quod non Academiae uitio, sed tarditate hominum arbitror contigisse. Nā si singulas disciplinas percipere magnū est, quāto maius omnes? quod facere ijs necesse est, quibus propositū est, ueri reperiēdi causa & contra omnes philosophos, & pro omnibus dicere. Cuius rei tantæ, tamque difficilis facultatem consecutum esse me non profiteor, secutum esse præ me fero. Nec tamē fieri potest, ut qui hæc ratione philosophentur, ij nihil habeāt, quod sequatur. Dictū est hac de re alio loco diligentius: sed quia nimis indociles quidam, tardiq; sunt, admonēdi uidetur sæpius: non enim sumus ij, quibus nihil uerū esse uideatur: sed ij, qui omnibus ueris falsa quædā adiūcta esse dicamus, tāta similitudine, ut in ijs nul-

la in sit certa iudicandi, & assentiendi nota. Ex quo existit & illud, multa esse probabilia, quæ quamquam non perciperentur, tamen quia uisum haberent quendam insignem, & illustrem, his sapientis uita regeretur. Sed iam ut omni me inuidia liberem, ponam in medio sententias philosophorum de natura deorum. Quo quidem loco conuocandi omnes uidentur: qui quæ sit earum uera, iudicent. Tum demum mihi procax Academia uidebitur, si aut consenserint omnes, aut erit inuentus aliquis, qui, quid uerum sit, inuenerit. Itaque mihi libet exclamare, ut Statius in Synephebis:

„ Pro deum, popularium omnium adolescentium.

„ Clamo postulo, obsecro, oro, ploro, atque imploro fidem. non leuissima de re, ut queritur ille fieri in ciuitate facinora capitalia,

„ Ab amico amante argentum accipere meretrix non uult:

sed ut adsint, cognoscant, animaduertant, quid de religione, pietate, sanctitate, ceremonijs, fide, iureiurando, quid de templis, delubris, sacrificijsque solennibus, quid de ipsis auspicijs, quibus nos præsumus existimandum sit. hæc enim omnia ad hanc de dijs immortalibus questionem referenda sunt. Profecto eos ipsos, qui se aliquid certi habere arbitrantur, addubitare coget doctissimorum hominum de maxima re tanta dissensio. quod cum sæpe alias, tum maxime animaduerti, cum apud C. Cottam familiarum meum accurate sane, & diligenter de dijs immortalibus disputatum sit. * Nam cum ferijs Latinis ad eum ipsius rogatu, accersituque uenissem, offendi eum sedentem in exhedra, & cum C. Velleio senatore disputantem ad quem tum Epicurei primas ex nostris hominibus deferebant.

Aderat

Aderat etiam Qu. Lucilius Balbus : qui tantos progressus habebat in Stoicis , ut cum excellentibus in eo genere Græcis cōpararetur. Tum, ut me Cotta uidit, Peropportune, inquit, uenis : oritur enim mihi magna de re altercatio cum Velleio : cui pro tuo studio non est alienum te interesse. Atqui mihi quoque uideor, inquam, uenisse, ut dicis, opportune: tres enim trium disciplinarum principes conuenistis. * M. enim Piso si adesset, nullius philosophiæ, earum quidem quæ in honore sunt, uacaret locus. Tum Cotta, Si, inquit, liber Antiochi nostri, qui ab eo nuper ad Balbum missus est, uera loquitur : nihil est, quod Pisonem familiarem tuum desideres. Antiocho enim Stoici cum Peripateticis re * consentire uidentur, uerbis discrepare, quo de libro uelim scire, Balbe, quid sentias. Ego ne? inquit ille. miror Antiochum hominem in primis acutum non uidisse, interesse plurimum inter Stoicos, * qui honesta a commodis non nomine, sed genere toto distingerent : & Peripateticos, qui honesta commiscerent Commodis : ut ea inter se magnitudine, & quasi gradibus, non genere differrent. hæc enim est non uerborum parua, sed rerum permagna dissensio. Verum hæc alias nunc quod cœpimus, si uidetur. Mihi uero, inquit Cotta, uidetur: sed, ut hic, qui interuenit me intuens, ne ignoret quæ res agatur, * de natura agebamus deorum. quæ cum mihi uideretur perobscura, ut semper uideri solet, Epicuri ex Velleio sciscitabar sententiam. Quamobrem, inquit, Vellei nisi molestum est, repete quæ ceperas. Repetam uero: quamquam non mihi, sed tibi hic uenit adiutor, ambo enim, inquit, arridens, ab eodem Philone nihil scire didicistis. Tum ego, Quid didicerimus, Cotta uiderit : tu autem nolo existimes me adiutorem huic uenisse, sed auditorem, &

quidem æquum, libero iudicio, nulla eiusmodi astrictum necessitate, ut mihi, uelim nolim, sit certa quædam tuenda sententia. Tum Velocius fidenter sane, ut solent isti, nihil tam uerens, quam ne dubitare aliqua de re uideretur: tamquam modo ex deorum concilio, & * ex Epicuri intermundiis descendisset, Audite, inquit, non cōmentitias, futilesque sententias, non opificem, ædificatoremque mundi Platonis de Timæo decum: nec animum fatidicam Stoicorum *ὑπεροίαν*, quam Latine licet providentiam dicere: neque uero mundum ipsum animo, & sensibus præditum, rotundum, ardentem, uolubilem decum, portenta, & miracula non differentium philosophorum, sed somniantium. Quibus enim oculis intueri potuit uester Plato fabricam illam tanti operis, qua construi a deo, atque edificari mundum facit? quæ molitio, quæ ferramenta, qui uestes, quæ machinæ, qui ministri tanti muneris fuerunt? Quemadmodum autem obedire, & parere uoluntati architecti, ær, ignis, aqua, terra potuerunt? Vnde uero ortæ illæ quinque formæ, ex quibus reliquæ formantur, apte cadentes ad animum efficiendum, pariendosque sensus? * Longum est iter ad omnia, quæ talia sunt, ut optata magis, quam inuenta uideantur. Sed illa palmaris quidem, quod, qui non modo natum mundum introduxerit, * sed etiam manu pene factum, is eum dixerit, fore sempiternum: hunc censes primis, ut dicitur, labris gustasse physiologiam, qui quidquam quod ortum sit, putet æternum esse posse? Quæ est enim coagmentatio non dissolubilis? aut quid est, cuius principium aliquod sit, nihil sit extremum? * Pronœa uero, si uestra est Lucili, eadem requiro quæ paullo ante, ministros, machinas, omnem totius orbis designationem, atque

atque apparatus. *fin* alia est, cur mortalem fecerit mundum, non, quemadmodum Platonius deus, sempiternum? Ab utroque autem sciscitor, cur mundi edificatores repente exstiterint, innumerabilia ante secula dormierint. Non enim, si mundus nullus erat, secula non erant. secula nunc dico, non ea, quæ dierum noctiumque numero annis cursibus conficiuntur: nam fateor ea sine mundi conuersione effici non potuisse: sed fuit quædam ab infinito tempore æternitas, quam nulla temporum circumscriptio metiebatur: spacio tamen qualis ea fuerit, intelligi non potest: quod ne in cogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod, nullum cum tempus esset. Isto igitur tam immenso spacio quæro, Balbe, cur Pronœa uestra cessauerit. laboremne fugiebat? At iste nec attingit deum, nec erat ullus, cum omnes naturæ numini diuino, cœlum, ignes, terræ, maria parerent. Quid autem erat, quod concupisceret deus mundum signis, & luminibus tanquam Aedilis ornare? si, ut deus ipse melius habitaret: antea uidelicet tempore infinito in tenebris tanquam in gurgustio habitauerat. Post autem uarietate cum delectari putamus, qua cœlum & terras exornatas uidemus? Quæ ista potest esse oblectatio deo? quæ si esset, non ea tamdiu carere potuisset. An hæc, ut fere dicitis, hominum causa a deo constituta sunt? sapientumne propter paucos ergo tanta est facta rerum molitio. an stultorum? at primum causa non fuit, cur de improbis bene mereretur: deinde, quid est affectus, cum omnes stulti sint sine dubio miserrimi, maxime quod stulti sunt? Miserius enim stultitia quid possumus dicere? deinde quod ita multa sunt incommoda in uita, ut ea sapientes

commo

commodorum compensatione leniant, stulti nec uitare ue-
 nientia possint, nec ferre praesentia. Qui uero mundum
 ipsum animantem sapientemque esse dixerunt, nullo modo
 uiderunt animi naturam, intelligentes in quam figuram
 cadere posset: de quo dicam paullo post. Nunc autem ha-
 etenus admirabor eorum tarditatem, qui animantem, im-
 mortalem, & eundem beatum, & rotundum esse uelint,
 quod ea forma ullam neget esse pulchriorẽ Plato. At mihi
 uel cylindri, uel quadrati, uel conii, uel pyramidis uidetur
 esse formosior. Quae uero uita attribuitur isti rotundo
 deo, nempe ut ea celeritate contorqueatur, cui par nulla
 ne cogitari quidem posset. in qua non uideo ubinam mens
 constans, & uitabeata possit insistere. quodque in nostro
 corpore, si minima ex parte significetur, molestum sit: cur
 hoc idem non habeatur molestum in deo? Terra enim pro-
 fecto, quoniam pars mundi est, pars est etiam dei. atqui
 terrae maximas regiones habitabiles, atque incultas uide-
 mus, quod pars earum, appulsu solis exarserit, pars obri-
 guerit niue, pruinaque, longinquo solis abscessu. quae, si
 mundus est deus, quoniam partes mundi sunt, dei mem-
 bra partim ardentia, partim refrigerata dicenda sunt.
 Atque haec quidem uestra, Lucili. qualia uero sint, ab
 ultimo repetam superiorum. Thales enim Milesius, qui
 primus de talibus rebus quaesuit, aquam dixit esse ini-
 tium rerum: deum autem eam mentem, quae ex aqua cun-
 cta fingeret. Si dii possunt esse sine sensu, & mente, cur
 aquae adiunxit, si ipsa mens constare potest uacans cor-
 pore: Anaximandri autem opinio est natiuos esse deos,
 longis interuallis oriẽtes, occidentesque, eosque innumera-
 biles esse mundos. sed nos deum nisi sempiternum intel-
 ligere qui possumus? Post Anaximenes aera deum statuit,

eum

eumque gigni, esseque immensum, & infinitum, & semper in motu, quasi aut aër sine ulla forma deus esse possit, cum presertim deum non modo aliqua, sed pulcherrima specie esse deceat: aut non omne, quod ortum sit, mortalitas consequatur. Inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus omnium rerum descriptionem, & modum mentis infinite ui, ac ratione designari, & confici uoluit: in quo non uidit, neque motum sensui coniunctum & continentem in infinito ullum esse posse, neque sensum omnino, quo non ipsa natura pulsa sentiret. Deinde si mentem istam quasi animal aliquod esse uoluit, erit aliquid interius, ex quo illud animal nominetur. Quid autem interius mente? Cingitur igitur corpore externo. Quod quoniam non placeat, aperta simplexque mens nulla re adiuncta, quæ sentire possit fugere intelligentiæ nostræ uim, & notionem uidetur. Crotoniates autem Alcmaeo, qui soli & lunæ, reliquisque sideribus, animoque præterea diuinitatem dedit, non sensit sese mortalibus rebus immortalitatem dare. Nam Pythagoras, qui censuit animum esse per naturam rerum omnem intentum, & commeantem, ex quo nostri animi caperentur, non uidit distractione humanorum animorum discerni, & dilacerari deum: & cum miseri animi essent, quod plerisque contingeret, tum dei partem esse miseram: quod fieri non potest. Cur autem quidquam ignoraret animus hominis, si esset deus? quomodo porro deus iste, si nihil esset nisi animus, aut infixus, aut infusus esset in mundo? Tum Xenophanes, qui mente adiuncta omne præterea, quod esset infinitum, deum uoluit esse, de ipsa mente ita reprehenditur, ut ceteri: de infinitate autem uehementius, in qua nihil neque sentiens, neque coniunctum esse

esse potest. Nam Parmenides commentitium quiddam coronæ similitudine efficit: Stephanem appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit cælum, quem appellat deum, in quo neque figuram diuinam, neque sensum quisquam suspicari potest. Multa eiusdem monstra, quippe qui bellum, qui discordiam, qui cupiditatem, cæteraque generis eiusdem ad deum reuocat: quæ uel morbo, uel somno, uel obliuione, uel uetustate delentur. eademque de sideribus: quæ reprehensa iam in alio, in hoc omittantur. Empedocles autem multa alia peccans, in deorum opinione turpissime labitur. Quatuor enim naturas, ex quibus omnia constare uult, diuinas esse censet: quas & nasci, & exstingui perspicuum est, & sensu omni carere. Nec uero Protagoras, qui sese negat omnino de dijs habere quod liqueat, sint, non sint, qualesue sint, quidquam uidetur de natura deorum suspicari. Quid Democritus, qui tum imagines, earumque circuitus in deorum numero refert, tum illam naturam, quæ imagines fundat, ac mittat, tum scientiam, intelligentiamque nostram, nonne in maximo errore uersatur? cum idem omnino, quia nihil semper suo statu maneat, neget esse quidquam sempiternum: nonne deum ita tollit omnino, ut nullam opinionem eius reliquam faciat? Quid aër, quo Diogenes Apolloniates utitur deo, quem sensum habere potest, aut quam formam dei? Iam de * Platonis inconstantia longum est dicere: qui in Timæo, patrem huius mundi nominari negat posse: * in legum autem libris, quid sit omnino deus, inquiri oportere non censet. Quod uero sine corpore ullo deum uult esse, ut Græci dicunt, ἀσώματον: id quale esse possit, intelligi non potest: careat enim sensu necesse est, careat prudentia

dentia, careat uoluptate: quæ omnia una cum deorum notatione comprehendimus. Idem & in Timeo dicit, & in legibus, * & mundum deum esse, & cælum, * & astra, & * terram, & * animos, * & eos quos maiorum institutis accepimus: quæ & per se sunt falsa perspicue, & inter sese uehementer repugnantia. Atque etiam * Xenophon paucioribus uerbis eadem fere peccat: facit enim in ijs, quæ a Socrate dicta retulit, Socratem disputantem formam dei quæri non oportere eundemque & solem, & animum deum dicere, & modo unum, tum autem plures deos: quæ sunt iisdem in erratis fere, quibus ea quæ de Platone dicimus. Atque * Antisthenes in eo libro qui physicus inscribitur, populares deos multos, naturalem unum esse dicens, tollit uim & naturam deorum. Nec multo secus * Speusippus Platonem auunculum subsequens, & uim quandam dicens, qua omnia regantur, eamque animalem, euellere ex animis conatur cognitionem deorum. Aristoteles quoque in tertio de philosophia libro multa turbat, a * magistro Platone uno dissentiens: modo enim menti tribuit omnem diuinitatem: modo mundum ipsum deum dicit esse: modo quendam alium præficit mundo: eique eas partes tribuit, ut replicatione mundi quadam motum regat, atque tueatur: tum cæli ardorem deum dicit esse, non intelligens cælum mundi esse partem, quæ alio loco ipse designarit deum. Quo modo autem cæli diuinus ille sensus in celeritate tanta conseruari potest? ubi deinde illi tot dii, si numeramus etiam cælum deum? Cum autem sine corpore idem uult esse deum, omni illum sensu priuat, & prudentia. Quo porro modo mundus moueri potest carens corpore? aut quo modo semper se mouens esse quietus, & beatus potest? Nec uero eius condiscipulus * Xenocrates in hoc genere

genere prudentior, in cuius libris qui sunt de natura deorum, nulla species diuina describitur, deos enim octo esse dicit: quinque eos, qui in stellis uagis nominantur: unum qui ex omnibus sideribus, quæ infixæ cælo sunt, ex dispersis quasi membris simplex sit putandus deus: septimum solem adiungit, octauamque lunam: qui quo sensu beati esse possint, intelligi non potest. Ex eadem Platonis schola * Ponticus Heracides puerilibus fabulis referat libros: & tamen modo mundum, tum mentem diuinam esse putat: errantibus etiã stellis diuinitatem tribuit, sensuq; deum priuat, & eius formam mutabilem esse uult, * eodẽque libro rursus terram & cælum refert in deos. Nec uero * Theophrasti inconstantia ferenda est: modo enim menti diuinum tribuit principatum, modo cælo, tum autem signis, sideribusque cælestibus. Nec audiendus eius auditor * Strato, is qui physicus appellatur: qui omnem uim diuinam in natura sitam esse censet, quæ causas gignendi, augendi, minuendi habeat, sed careat omni sensu & figura. * Zeno autem (ut iam ad uestros Balbe ueniam) naturalem legem diuinam esse censet, eamque uim obtinere recta imperantem, prohibentemque contraria. quam legem quomodo efficiat animantem intelligere non possumus. deum autem animantem certe uolumus esse. Atque hic idem alio loco æthera deum dicit esse, si intelligi potest nihil sentiens deus, qui numquam nobis occurrit neque in precibus, neque in optatis, neque in uotis. alijs autem libris * rationem quandam per omnem pertinentem naturam, ut diuinam, esse affectam putat. idem astris hoc idem tribuit. tum annis, mensibus, annorumque mutationibus. Cum uero Hæstodii theogoniam interpretatur, tollit omnino * in stas perceptasq; cognitiones deorum: neq; enim Iouẽ, neq; Iunonẽ, neq; Vestam,

Vestam,

Vestam, neque quemquam, qui ita appelletur, in deorum habet numero; sed rebus* inanimatis, atque mutis per quãdam significationem hæc docet tributa nomina. * Cuius discipuli Aristonis non minus magno in errore sententia est: qui neque formam dei intelligi posse censeat, neque in dijs sensum esse dicat: dubitetque omnino deus animans nec ne sit. * Cleanthes autem, qui Zenonem audiuit una cum eo, quem proxime nominaui, * tum ipsum mundum deum dicit esse; tum totius naturæ menti, atque animo hoc nomen tribuit, tum ultimum, & altissimum, atque undique circumfusum, & extremum, omnia cingentem, atq; complexum ardorem, qui æther nominetur, certissimum deum iudicat. idem quasi delirans in ijs libris, quos scripsit contra uoluptatem, tum fingit formam quamdam, & speciem deorum, tum diuinitatem omnem tribuit astris, tum nihil ratione censet esse diuinius. ita fit, ut deus ille, quem mente noscimus, atque in animi notione tanquam in uestigio uolumus reponere, nusquam prorsus appareat. * At Perseus eiusdem Zenonis auditor, eos dicit esse habitos deos, a quibus magna utilitas ad uitæ cultum esset inuenta, ipsasque res utiles, & salutare deorum esse uocabulis nuncupatas: ut ne hoc quidem diceret, illa inuenta esse deorum, sed ipsa diuina. Quo quid absurdius, quam aut res sordidas, atque deformes deorum honore afficere, aut homines iam morte deletos reponere in deos: quorum omnis cultus esset futurus in luctu? Iam uero Chrysippus, qui Stoicorum somniorum uaserrimus habetur interpretes, magnam turbam congregat ignotorum deorum, atque ita ignotorum, ut eos ne coniectura quidem* informare possimus, cum mens nostra quiduis uideatur cogitatione posse depingere. * Ait enim

uim diuinā in ratione esse positā, & uniuersae naturae animo, atq; mente: ipsumque mundum deum dicit esse, & eius animi fusionem uniuersam: tum eius ipsius principatum, qui in mente, & ratione uersetur, communemque rerum naturam uniuersa, atque omnia continentem, tum fatalem umbram, & necessitatem rerum futurarum. ignem praeterea, & eum, quem antea dixi, aethera: tum ea quae natura fluere atque manare, ut aquam, & terram, & aëra, solem, lunam, sidera, uniuersitatemque rerum, quae omnia continerentur, atque homines etiam eos, qui immortalitatem essent consecuti. Idemque disputat, aethera esse eum, quem homines Iouem appellarent: quique aër per maria manaret, eum esse Neptunum: terram, eam, quae Ceres diceretur. similique ratione persequitur uocabula reliquorum deorum. Idemque etiam legis perpetuae, & aeternae uim, quae quasi dux uitae, & magistra officiorum sit, Iouem dicit esse: eandemque fatalem necessitatem appellat, sempiternam rerum futurarum ueritatem: quorum nihil tale est, ut in eo uis diuina inesse uideatur. Et haec quidem in primo libro de Natura deorum. In secundo autem uult Orphei, Musaei, Hesiodi, Homerique fabellas accommodare ad ea, quae ipse primo libro de dijs immortalibus dixerit: ut etiam ueterrimi poetae, qui haec ne suspicati quidem sint, Stoici fuisse uideantur. Quem Diogenes Babylonius consequens in eo libro, qui inscribitur de Minerua, partum Iouis, ortumque uirginis ad physiologiam traducens distungit a fabula. Exposui fere non philosophorum iudicia, sed delirantium somnia. Nec enim multo absurdiora sunt ea, quae poetarum uocibus fusa, ipsa suauitate nocuerunt; qui & ira inflammatos, & libidine furētes induxerunt deos, feceruntque ut eorum bella, pugnas, praelia, uulnera uideremus: odia

præterea, dissidia, discordias, ortus, interitus, querelas, lamentationes, effusas in omni intemperantia libidines, adulteria, uincula, cū humano genere cōcubitus, mortalesque ex immortalī procreatos. Cum poëtarum autem errore coniungere licet portenta magorum, Aegyptiorumque in eodem genere dementiam: tum etiam uulgi opiniones, quæ in maxima inconstantia, ueritatis ignoratione uersantur. Ea qui consideret quam inconsulte ac temere dicatur, uenerari Epicurum, & in eorum ipsorum numero, de quibus hæc quæstio est, habere debeat: solus enim uidit, primū esse deos, quod in omnium animis, eorū notionem impressisset ipsa natura. Quæ est enim gens, aut quod genus hominum, quod non habeat sine doctrina anticipationē quandam deorum? quam appellat *πρόληψις* Epicurus, id est, acceptam animo rei quandam informationem, sine qua nec intelligi quidquā, nec quæri, nec disputari possit: cuius rationis uim, atq; utilitatem * ex illo cælesti Epicuri de regula, & iudicio uolumine accepimus. Quod igitur fundamentū huius quæstionis est, id preclare iactum uidetis. Cum enim non instituto aliquo, aut more, aut lege sit opinio constituta, maneatque ad unum omnium firma consensio; intelligi necesse est, esse deos: quoniam instas eorum, uel potius innatas cognitiones habemus. De quo autem omnium natura cōsentit, id uerū esse necesse est. esse igitur deos confitendum est. Quod quoniā sere constat inter omnes non philosophos solū, sed etiā indoctos, fateamur cōstare illud etiā, hæc nos habere siue anticipationē, ut ante dixi, siue prænotionē deorū. Sūt enim rebus nouis noua ponēda nomina, ut Epicurus ipse * *πρόληψις* appellauit, quam antea nemo eo uerbo nominarat. Hæc igitur habemus ut deos beatos, & immortales putemus: quæ enim nobis natura infor-

mationem deorum ipsorum dedit, eadem insculpsit in mentibus, ut eos æternos, & beatos haberemus. Quod sit ita est, uere exposita illa sententia est ab Epicuro, QVOD æternum beatumque sit, id nec habere ipsum negotij quidquam, nec exhibere alteri. Itaque neque ira, neque gratia teneri, quod, quæ talia essent, imbecilla essent omnia. Si nihil aliud quæreremus, nisi ut deos pie coleremus, & ut superstitione liberaremur, satis erat dictum. nam & præstans deorum natura hominum pietate coleretur, cum & æterna esset, & beatissima. HABET enim uenerationem iustam quidquid excellit: & metus omnis a ui, atque ira deorum pulsus esset. Intelligitur enim, a beata immortalique natura & iram, & gratiam segregari: quibus remotis, nullos a superis impendere metus. Sed ad hanc confirmandam opinionem inquirat animus & formam, & uitam, & actionem mentis, atque agitationem in deo. Ac de forma quidem partim natura nos admonet, partim ratio docet. nam a natura habemus omnes omnium gentium speciem nullam aliam, nisi humanam deorum. Quæ enim alia forma occurrit umquam aut uigilanti cuiquam, aut dormienti? Sed ne omnia reuocentur ad primas notiones; ratio hoc idem ipsa declarat. nam cum præstantissimam naturam, uel quia beata est, uel quia sempiterna, conuenire uideatur eandem esse pulcherrimam, quæ compositio membrorum, quæ conformatio lineamentorum, quæ figura, quæ species, humana potest esse pulchrior? Vos quidem, Lucili soletis (nam Cotta meus modo hoc, modo illud) cum artificium effingitis, fabricamque diuinam, quam sint omnia in hominis figura non modo ad usum, uerum etiam ad uenustatem apta, describere. Quod si omnium animantium formam uincit hominum figura,

deus

deus autem animas est: ea figura profecto est, quæ pulcherrima sit omnium. quoniamque deos beatissimos esse constat, beatus autem esse sine uirtute nemo potest, nec uirtus sine ratione consistere, nec ratio usquam inesse, nisi in hominis figura: hominibus esse specie deos confitendum est. Nec tamen ea species corpus est, sed quasi corpus: nec habet sanguinem, sed quasi sanguinem. Hæc quamquam & inuenta sunt acutius, & dicta subtilius ab Epicuro, quam ut quiuis ea possit agnoscere: tamen fretus intelligentia uestra differo breuius, quam causa desiderat. Epicurus autem, qui res occultas, & penitus abditas non modo uiderat animo, sed etiã sic tractat, * ut manu doceat eam esse uim, & naturam deorum, ut primum non sensu, sed mente cernatur: nec soliditate quadam, nec ad numerũ, ut ea, quæ ille propter firmitatem *ἀπέμνια* appellat, sed imaginibus, similitudine, & trãstitione perceptis, cum infinita similitimarũ imaginũ species ex innumerabilibus indiuiduis existat, * & ad deos affluat, cũ maximis uoluptatibus in eas imagines mentem intentam, infixamque nostram intelligentiam, capere quæ sit & beata natura, & aeterna. Summa uero uis infinitatis, & magna, ac diligenti contemplatione dignissima est: in qua intelligi necesse est, eam esse naturam, ut omnia omnibus, paribus paria respondeant. hanc *ἰσωνομίαν* appellat Epicurus, id est, æquabilemtributionem. Ex hac igitur illud efficitur, si mortalium tanta multitudo sit, esse immortalium non minorum: & si, quæ interimant, innumerabilia sint, etiam ea, quæ conseruent, infinita esse debere. Et querere a nobis, Balbe, soletis, quæ uita deorum sit, quæque ab ijs degatur ætas. ea uidelicet qua nihil beatius, nihil omnino bonis omnibus affluentius excogitari potest. Nihil enim agit, nullis occupationibus

est implicatus: nulla opera molitur: sua sapientia, & uirtute gaudet: habet exploratum fore se semper tum in maximis, tum in aeternis uoluptatibus. Hunc deum rite beatum dixerimus, uestrum uero laboriosissimum. Siue enim ipse mundus deus est, quid potest esse minus quietum, quam nullo puncto temporis intermisso uersari circum axem caeli admirabili celeritate? nisi quietum autem, nihil beatum est. siue in ipso mundo deus inest aliquis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes temporum, rerum uicissitudines ordinesq; conseruet, terras, & maria contemplanis hominum commoda, uitaque tueatur: ne ille est implicatus molestis negotijs, & operosis. Nos autē beatam uitam in animi securitate, & in omnium uacatione munusculum ponimus. Docuit enim nos idem, qui cetera: natura effectum esse mundum, nihil opus fuisse fabrica, eamque rem ei esse tam facilem, quam uos negatis effici sine diuina posse solertia, *ut innumerabiles natura mundos effectura sit, efficiat, effecerit. Quod quia quemadmodum natura efficere sine aliqua mente possit, non uidetis: *ut tragici poëtae, cum explicare argumenti exitum non potestis, confugitis ad deum: cuius operam profecto non desideraretis, si immensam, & interminatam in omnes partes magnitudinem regionum uideretis: in quam se iniiciens animus, & in: endens, ita late longeque peregrinatur, ut nullam tamen oram ultimi uideat, in qua possit insistere. In hac igitur immensitate latitudinum, longitudinum, altitudinum infinita ut innumerabilium uoluitat atomorum: quae interiecto inani cohaerescunt tamen inter se, & aliae alias apprehendentes continuantur: ex quo efficiuntur haec rerum formae, atque figurae: quos uos effici posse sine follibus, & incudibus non putatis. Itaque im-

posui

posuistis in ceruicibus nostris sempiternū dominum, quem dies, & noctes timeremus: quis enim timeat omnia prouidentem, & cogitantem, & animaduertentem, & omnia ad se pertinere putantem, curiosum, & plenum negotij deum? Hinc uobis exstitit primum illa fatalis necessitas, quam ἐμάρτυρον dicitis: ut quidquid accidat, id ex æterna ueritate, caussarumque continuatione fluxisse dicatis. Quanti autem hæc philosophia æstimanda est, cui tamquam aniculis, & iis quidem indoctis, fato fieri omnia uideantur? Sequitur μαρτυρὴ uestra, quæ Latine diuinitio dicitur. qua tanta imbueremur superstitione, si uos audire uellemus, ut haruspices, augures, arioli, uates, & coniectores nobis essent colendi. His terroribus ab Epicuro soluti, & in libertatem uindicati, nec metuimus eos, quos intelligimus nec sibi fingere ullam molestiam, nec alteri quærere: & pie sancteque colimus naturam excellentem, atque præstantem. Sed elatus studio uereor ne longior fuerim. erat autem difficile rem tantam, tamque præclaram, inchoatam relinquere. quamquam non tam dicendi mihi ratio habenda fuit, quam audiendi. Tum Cotta comiter, ut solebat: Atqui inquit, Vellei, nisi tu aliquid dixisses, nihil sane ex me quidē audire potuisses: mihi enim non tā facile in mētē uenire solet, quare uerū sit aliquid, quam quare falsum: idque cū sæpe, tū cū te audirē paullo ante contigit. Roges me qualē deorū naturā esse ducā: nihil fortasse respōdeā. Quæras, putemne talem esse, qualis modo a te sit exposita: nihil dicam mihi uideri minus. Sed antequam aggrediar ad ea, quæ a te disputata sunt, de te ipso dicā quid sentiā. Sæpe enim de L. Crasso, familiari tuo illo, uideor audisse, cum te togatis omnibus sine dubio anteferet & paucos tecum Epicuros Græcia compararet. sed quod ab eo te

mirifice diligi intelligebã, arbitrabar illum propter benevolentiam id uberius dicere. Ego autem, et si uereor laudare presentem, iudico tamen de re obscura, atque difficultate dictum esse dilucide, neque sententijs solum copiose, sed uerbis etiam ornatius, quam solent uestri. Zenonem, quem Philo noster Coriphæum appellare Epicureorum solebat, cum Athenis essem, audiebant frequenter, & quidem ipso auctore Philone, credo, ut facilius iudicarem quam illa bene refellerentur, cum a principe Epicureorum accepissem quemadmodum dicerentur. Non igitur ille, ut plerique, sed isto modo, ut tu, distincte, grauiter, ornate. Sed quod in illo mihi usu sæpe uenit, idem modo, cum te audirem, acciderat, ut moleste ferrem tantum ingenium (bona uenia me audies) in tam leues, ne dicam in tam ineptas sententias incidisse. Nec ego nunc ipse aliquid afferam melius: ut enim modo dixi, omnibus fere in rebus, & maxime in physicis, quid non sit citius, quam quid sit, dixerim. Roges me, quid, aut qualis sit deus. auctore utar Simonide: de quo cum quaesiuisset hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi causa sibi unum diem postulauit. cum idem ex eo postridie quaereret, biduum petiuit. cum sæpius duplicaret numerum dierum, admiransque Hiero quaereret cur ita faceret, Quia quanto, inquit, diutius considero, tanto mihi res uidetur obscurior. Sed Simonidem arbitror (non enim poëta solum suauis, uerum etiam ceteroqui doctus sapiensque traditur) quia multa uenirent in mentem acuta atque subtilia, dubitantem quid eorum esset uerissimum, desperasse omnem ueritatem. Epicurus uero tuus (nam cum illo malo differere, quam tecum) quid dicit, quod non modo philosophia dignum esset, sed etiam mediocri prudentia? Queritur primum in ea quaestione, que

quæ est de natura deorum, sintne dii, necne sint. Difficile est negare: credo, si in concione quærat: sed in huiuscemodi sermone, & confesso facillimum. Itaque ego ipse pontifex, qui caeremonias, religionesque publicas sanctissime tuendas arbitror, is hoc, quod primû est, esse deos persuaderi mihi non opinione solum, sed etiam ad ueritatem plane uelim. multa enim occurrunt, quæ conturbent, ut interdum nulli esse uideatur. Sed uide, quam tecum agam liberaliter. quæ cõmunia sunt uobis cum ceteris philosophis, non attingã, ut hoc ipsum: placet enim omnibus fere, mihi que ipsi in primis esse deos: itaque non pugno: rationem tamen eam, quæ a te affertur, non satis firmam puto. Quod enim omnium gentium, generumque hominibus ita uideretur, id satis magnû esse argumentum dixisti, cur esse deos confiteremur: quod cum leue per se, tum etiã falsum est. Primum enim unde notæ tibi sunt opiniones nationum? Equidem arbitror multas esse gentes sic immanitate efferatas, ut apud eas nulla suspicio deorum sit. Quid? Diagoras, Atheos qui dictus est, posteaque Theodorus, nonne aperte deorum naturam substulerunt? Nam Abderites quidem Protagoras, cuius a te modo mētio facta est, sophistes temporibus illis uel maximus, cum in * principio libri sui sic posuisset, De dijs neque ut sint, neque ut non sint, habeo dicere, Atheniensium iussu urbe, atque agro est exterminatus, librique eius in concione combusti. Ex quo equidem existimo tardiores ad hęc sententiam profitendam multos esse factos; quippe cum pœnam ne dubitatio quidem effugere potuisset. Quid de sacrilegis, quid de impijs, periuris que dicemus?

„ * Tubulus si Lucius umquam,

„ Si Lupus, aut Carbo, aut Neptuni filius,

ut ait Lucilius, putasset esse deos, tam periurus, aut tam

B 5 impius

impius fuisset? Non est igitur tam explorata ista ratio ad
 id, quod uultis confirmadum, quam uidetur. Sed quia com-
 mune est hoc argumentum aliorum etiam philosophorum,
 omittam hoc tēpore: ad uestra propria uenire malo. Con-
 cedo esse deos. doce me igitur, unde sint, ubi sint, quales sint
 corpore, animo, uita. hęc enim scire desidero. Abuteris ad
 omnia atomorum regno & licentia. Hinc quodcunque in
 solum uenit, ut dicitur, effingis, atque efficis. Quę primū,
 nullę sunt: * nihil est enim: quod uacet corpore. corporibus
 autem omnis obsidetur locus. ita nullum inane, nihil esse in-
 diuiduum potest. hęc ego nunc physicorum oracula fundo:
 uera an falsa, nescio: sed ueri tamen similia quam uestra:
 ista enim flagitia Democriti, siue etiam ante * Leucippi,
 esse corpuscula, quędam leuia, alia aspera, rotunda alia,
 partim angulata, curuata quędam, & quasi adunca: ex his
 effectum esse cælum, atque terras, nulla cogente natura, sed
 concursu quodam fortuito. Hanc tu opinionem C. Vellei,
 usque ad hanc aetatem perduxisti, priusque te quis de omni
 uita statu, quam de ista auctoritate deiecerit. Ante enim
 iudicasti Epicureum te esse oportere, quam ista cognouisti.
 Ita necesse fuit aut hęc flagitia animo concipere, aut susce-
 ptę philosophię nomen amittere. Quid enim mereas, ut
 Epicureus esse desinas? Nihil equidem, inquit, ut rationem
 uitę beatę, ueritatēque deseram. Ista igitur est ueritas?
 nam de uita beatā nihil repugno: quam tu ne in deo qui-
 dem esse censes, nisi plane otio langueat. Sed ubi est ueritas?
 in mundis credo innumerabilibus, omnibus minimis tem-
 porum punctis, aliis nascentibus, aliis cadentibus, an in
 indiuiduis corpusculis, tam pręclara opera, nulla mo-
 derante natura, nulla ratione, fingentibus? Sed oblitus li-
 beralitatis meę, qua tecum paullo ante uti cęperam, plura

comple-

complector. Concedam igitur ex indiuiduis cōstare omnia.
 quid ad rem? deorū enim natura quæritur. Sint sane ex ato=
 mis. non igitur aterni. Quod enim ex atomis sit, id natum
 aliquando sit. Si natum, nulli dii ante quam nati. Et si ortus
 est deorū, interitus sit necesse est, ut paullo ante de Plato=
 nis mundo disputabas. Vbi igitur illud uestrum beatum, &
 aternū? quibus duobus uerbis significatis deū. Quod cum
 efficere uultis, in dumeta correptis. Ita enim dicebas, non
 corpus esse in deo, sed quasi corpus: nec sanguinē, sed quasi
 sanguinē. Hoc per sepe facitis, ut cū aliquid nō uerisimile
 dicatis, & effugere reprehēstonē uelit, afferatis aliquid,
 quod omnino ne fieri quidē possit: ut satius fuerit idipsum,
 de quo ambigebatur, cōcedere, quā tā impudēter resistere.
 uelut Epicurus, cū uideret, si atomi ferrētur in locū inferio=
 rē suo pte pōdere, nihil fore in nostra potestate, quod esset
 earū motus certus, & necessarius, inuenit quomodo necesi=
 tatē effugeret, quod uidelicet Democritū fugerat. ait ato=
 mū, cū pōdere & grauitate directo deorsum feratur, decli=
 nare paullulū. Hoc dicere turpius est, quā illud, quod uult, nō
 posse defendere. Idē facit cōtra dialecticos, à quibus, cū tra=
 ditū sit in omnibus disfunctionibus, in quibus aut etiam,
 aut non poneretur, alterutrum uerum esse: pertimuit, ne,
 si concessum esset huiusmodi aliquid aut uiuet cras, aut
 non uiuet Epicurus, alterutrū fieret necessarium. Totum
 hoc aut etiam, aut non, negauit esse necessarium. quo quid
 dici potest obtusus? Urgebat Arcefilas Zenonem, cum
 ipse omnia falsa diceret, quæ sensibus uiderentur: Zeno
 autem nonnulla uisa esse falsa, non omnia. Timuit Epicu=
 rus, ne, si unum uisum esset falsum, nullum esset uerum:
 omnes sensus ueri nuncios dixit esse. nihil horum, ni=
 si callide: grauiorem enim plagam accipiebat, ut le=
 uio rem

uiorem repelleret. Idem facit in natura deorum. dum indiuiduorum corporum concretionem fugit, ne interitus, & dissipatio consequatur, negat esse corpus deorum, sed tamquam corpus: nec sanguinem, sed tamquam sanguinem. Mirabile uidetur, quod non rideat haruspex, cum haruspicem uiderit: hoc mirabilius, quod uos inter uos risum tenere possitis. non est corpus, sed quasi corpus. Hoc intelligerem quale esset, si id in cereis fingeretur, aut fictilibus figuris: in deo quid sit quasi corpus, aut quasi sanguis, intelligere nō possum: ne tu quidem Vellei: sed non uis fateri: ista enim a uobis quasi dictata redduntur: quæ Epicurus oscitans allucinatus est, cum quidem gloriaretur, ut uidemus in scriptis, se magistrum habuisse nullum: quod & non prædicanti * tamen facile quidem credam: sicut mali ædificij domino gloriante se architectum non habuisse: nihil enim olet ex Academia, nihil ex Lyceo, nihil ne e puerilibus quidem disciplinis. Xenocratem audire potuit: quem uirū dij immortales! & sunt qui putant audiuisse, ipse non uult. credo plus nemini. * Pamphilum quendam Platonis auditorem ait a se Sami auditum: ibi enim adolescens habitabat cum patre, & fratribus; quod in eam pater eius Neocles agripeta uenerat. Sed cum agellus eum non satis aleret, ut opinor, ludi magister fuit. Sed hunc Platonicum mirifice contemnit Epicurus. ita metuit, ne quid umquam didicisse uideatur. In * Nausiphane Democriteo tenetur: quem cum a se non neget auditum, uexat tamen omnibus contumelijs. Atqui si hæc Democritea non audisset, quid audierat? Quid est in physicis Epicuri non a Democrito? Nam et si quædam commutauit, ut quod paullo ante de inclinatione atomorum dixi: tamen pleraq; dicit eadem, atomos, inane, imagines, infinitatem locorum, innumerabili-
 litatemq;

litatemq; mundorum, eorum ortus, & interitus, omnia fere
 quibus naturæ ratio continetur. Nunc isthuc quasi corpus,
 & quasi sanguinem, quid intelligis? ego enim scire te ista
 melius quam me, non fateor solum, sed etiam facile patior.
 Cum quidem semel dicta sunt, quid est quod Velleius intelli-
 gere possit, Cotta non possit? Itaq; corpus quid sit, sanguis
 quid sit, intelligo: quasi corpus, & quasi sanguis quid sit,
 nullo prorsus modo intelligo. Nec tu me celas, * ut Pytha-
 goras solebat alienos: nec consulto dicis occulte, tanquam
 * Heraclitus: sed quod inter nos luceat, ne tu quidem intelli-
 gis. Illud uideo pugnare te, species ut quædam sit deorum,
 quæ nihil concreti habeat, nihil solidi, nihil expressi, nihil
 eminentis, sitq; pura, leuis, perlucida. Dicemus ergo idem,
 quod in * Venere Coa: corpus nõ est, sed simile corpori: nec
 ille fusus, & candore mistus rubor sanguis est, sed quædam
 sanguinis similitudo: sic in Epicureo deo nõ res, sed simili-
 tudines rerum esse. Fac id, quod ne intelligi quidem potest,
 mihi esse persuasum. cedo mihi istorum adumbratorũ deo-
 rum lineamenta, atque formas. Non deest hoc loco copia ra-
 tionum, quibus docere uelitis humanas esse formas deorum.
 Primum quod ita sit informatum, anticipatumque menti-
 bus nostris: ut homini, cum de deo cogitet, forma occurrat
 humana. Deinde, ut, quoniam rebus omnibus excellat natu-
 ra diuina, forma quoque esse pulcherrima debeat, nec esse
 humana ullam pulchriorem. Tertiam rationem afferitis,
 quod nulla alia figura domicilium mentis esse possit. Primum
 igitur quidque consideras quale sit? Arripere enim mihi
 uidemini quasi uestro iure rem nullo modo probabilem.
 Quis tam cæcus in contemplandis rebus unquam fuit, ut
 non uideret species istas hominum collatas in deos aut
 consilio quodam sapientum, quo facilius animos imperi-
 torum

torum ad deorum cultum a uitæ prauitate conuerterent, aut superstitione, ut essent simulacra, quæ uenerâtes, deos ipsos se adire crederent? Auxerunt autem hæc eadē poëta, pictores, opifices. Erat autem non facile agentes aliquid, & molientes deos in aliarum formarum imitatione serua-
re. Accessit etiam ista opinio fortasse, quod homini homine nihil pulchrius uideatur. * Sed tu hoc physice non uides, quam blanda conciliatrix, & quasi sui sit lena natura. An putas uiliam esse terra marique belluam, quæ non sui generis belua maxime deleatetur? Quod ni ita esset, cur non gestiret taurus equæ contrectatione, equus uacca? An tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre censes figuram suæ? Quid igitur mirum, si hoc eodem modo homini natura præscripsit, ut nihil pulchrius quam hominem putaret, eam esse causam, cur deos hominum similes putaremus? Quid censes si ratio esset in beluis, non suo quasque generi plurimum tributuras fuisse? At me hercle ego (dicam enim ut sentio) quamuis anem ipse me, tamen non audeo dicere pulchriorem esse me, quam ille fuit taurus, qui uexit Europam. non enim hoc loco de ingenitis, aut de orationibus nostris, sed de specie, figuraque quaeritur. Quod si fingere nobis, & iungere formas uelimus, qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus inuehens beluis, adiunctis humano corpori, nolis esse? Difficili in loco uersor: est enim uis tanta naturæ, ut homo nemo uelit nisi hominis similis esse: & quidem formica formicæ. Sed tamen cuius hominis? quotus enim quisque formosus est? Athenis cum essem, e gregibus ephëborum, uix singuli reperi-
bantur. Video quid arriseris: sed tamen ita res se habet. Deinde nobis, qui cõcedentibus philosophis antiquis, adol-
lescentulis delectamur, etiam uitia sæpe iucunda sunt. Næ-

uus in articulo pueri delectat Alcaem. at est corporis macula naevus. illi tamen hoc lumen uidebatur. Q. Catulus, huius collega, & familiaris nostri pater, dilexit municipem tuum Roscium: in quem etiam illud est eius,

Constiteram exorientem auroram forte salutans,

Cum subito a leua Roscius exoritur.

Pace mihi liceat caelestes dicere uestra,

Mortalis uisus pulchrior esse deo.

* Huic pulchrior deo? at erat sicut hodie est, peruersissimi oculis. Quid refert? si hoc ipsum falsum, & uenustum illi uidebatur. Redeo ad deos: ecquos si non tam strabones, at patulos esse arbitramur? ecquos naeuum habere? ecquos filios, flaccos, frontones, capitones, quae sunt in nobis? An omnia emendata in illis? Detur id uobis. Num etiam est una omnium facies? nam si plures, aliam esse alia pulchriorem necesse est. Igitur aliquis non pulcherrimus deus. Si una omnium facies est, florere in caelo Academiam necesse est. Si enim nihil inter deum & deum differt, nulla est apud deos cognitio, nulla perceptio. Quid si etiam, Vellei, falsum illud omnino est, nullam aliam nobis de deo cogitantibus speciem nisi hominis occurrere: tamenne ista tam absurda defendes? Nobis fortasse si occurrit, ut dicit: Iouem, Iunonem, Mineruam, Neptunum, Vulcanum, Apollinem, reliquos deos ea facie nouimus qua pictores, factoresque uoluerunt: neque solum facie, sed etiam ornatu, etate, atque uestitu. At non Aegyptij, nec Syri, nec fere cuncta barbaries: firmiores enim uideas apud eos opiniones esse de bestiis quibusdam, quam apud nos de sanctissimis templis, & simulacris deorum. Etenim fana multa exspoliata, & simulacra deorum de locis sanctissimis ablata uidemus a nostris. at uero ne fando quidem

quidem auditum est, crocodilum, aut ibim, aut felem uiolatum ab Aegyptio. Quid igitur censes? Apim illum sanctum Aegyptiorum bouem, nonne deum uideri Aegyptijs? Tam hercle, quam tibi illam nostram Sospitam, quam tu nunquam ne in somnis quidem uides, * nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis. At non est talis Argiua, nec Romana Iuno. Ergo alia species Iunonis Argiuis, alia Latins. & quidem alia nobis Capitolini, alia Afris Ammons Iouis. Non pudet igitur physicum, id est, speculatorem uenatoremque naturæ ab animis consuetudine imbutis petere testimonium ueritatis? Isto enim modo dicere licebit * Iouem semper barbatū, Apollinem semper imberbem, cæstos oculos Mineruæ, cæruleos esse Neptuni. Et quidem Athenis laudamus Vulcanum cum, quem fecit Alcamenes: in quo stante, atque uestito leuiter apparet claudicatio non deformis. Claudū igitur habebimus deum, quoniam de Vulcano sic accepimus. Age & his uocabulis deos esse facimus, quibus a nobis nominantur. At primum quot hominum linguæ, tot nomina deorum. Non enim, ut tu Velleius quocumq; ueneris, sic idem in Italia Vulcanus, idem in Africa, idem in Hispania. Deinde nominum non magnus numerus ne in pontificijs quidem nostris, deorum autem innumerabilis. An sine nominibus sunt? istud quidem ita uobis dicere necesse est: quid enim attinet, cum una facies sit, plura esse nomina? Quam bellum erat Vellei, confiteri potius nescire quod nescires, quam ista effutientem nauseare, * atque ipsum sibi displicere? An tu mei similem putas esse, aut tui deum? Profecto non putas. Quid ergo? solem dicam, aut lunam, aut cælum deum? Ergo etiã beatum. Quibus fruuentem uoluptatibus? Et sapientem. Qui potest esse in huiusmodi trunco sapientia? Hæc uestra sunt.

sunt. Si igitur nec humano uisu, quod docui, nec tali aliquo, quod tibi persuasum est: quid dubitas negare deos esse? non audes. Sapienter id quidem: et si hoc loco non populum metuis, sed ipsos deos. Noui ego Epicureos omnia* sigilla uenerantes: quamquam uideo nonnullis uideri, Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet, uerbis reliquisse deos, re sustulisse. Itaque in illis selectis eius, breuibusque sententijs, quas appellatis ^{*uipijs} ^{Alc.} ^{hæc}, ut opinor, prior sententia est, Quod beatum, & immortale est, id nec habet nec exhibet cuiquam negotium. In hac ita exposita sententia, sunt qui existiment, quod ille inscilia plane loquendi fecerit, fecisse consulto. De homine minime uastro male existimant. Dubium est enim, utrum aliquid dicat iste beatum, & immortale, an, si quod sit beatum, id esse immortale. Non animaduertunt hic eum ambigue locutum esse, sed multis alijs locis & illum, & Metrodorum tam aperte, quam paullo ante te. Ille uero deos esse putat: nec quemquam uidi qui magis ea quæ timenda esse negaret, timeret, mortem dico & deos. Quibus mediocres homines non ita ualde mouentur, his ille clamat omnium mortalium mentes esse perterritas. Tot millia latrocinantur morte proposita: alij omnia, quæ possunt sana compilant. credo, aut illos mortis timor terret, aut hos religionis. Sed quoniam non audes (iam enim cum ipso Epicuro loquar) negare esse deos, quid est quod te impediat aut solem, aut lunam, aut mundum, aut mentem aliquam sempiternam in deorum natura ponere? Numquam uidi, inquit, animam rationis consilijque participem in ulla alia, nisi humana figura. Quid? Solis numquidnam, aut lune, aut quinque errantium siderum simile uidisti? Sol duabus unius orbis ultimis partibus definiens motum, cursus annuos conficit. Huius hæc illustra-

tionem eiusdem incensa radijs menstruo spatio luna complet. Quinque autem stellæ eundem orbem tenentes, aliæ propius a terris, aliæ remotius, ab eisdem principijs, disparibus temporibus eadem spatia conficiunt. Nunquid tale, Epicure, uidisti? Ne sit igitur sol, ne luna, ne stellæ: quoniã nihil esse potest, nisi quod attingimus, aut uidimus. Quid deum ipsum numne uidisti? Cur igitur credis esse? Tollamus ergo omnia quæ aut historia nobis, aut noua ratio asfert. ita sit, ut mediterrani mare esse non credant. Quæ sunt tantæ animi angustia, ut si Scriphi natus esses, nec unquã egressus ex insula, in qua lepusculos uulpeculasque sæpe uidisses, non crederes leones, & pã heras esse, cum tibi, quales essent, diceretur? si uero de elephanto quis diceret, etiam irrideri te putares? Et tu quidem, Vellei non uestro more, sed dialecticorum, * quem funditus gens uestra non nouit, * argumentis sententiam conclusisti: beatos esse deos sumpstisti. cõcedimus. beatum autem sine uirtute neminem esse posse. id quoque damus: & libenter quidem, uirtutem autem sine ratione constare non posse. conueniat id quoque necesse est. Adiungis, nec rationem esse nisi in hominis figura quem tibi hoc daturũ putas? Si enim ita esset, quid opus erat te gradatim istuc peruenire? Quid autem est istuc gradatim? sumpstisses tuo iure. Nam a beatis ad uirtutem, a uirtute ad rationem uideo te uenisse gradibus. a ratione ad humanam figuram quo modo accedis? præcipitare istuc quid in est, non descendere. Nec uero intelligo cur maluerit Epicurus deos hominum similes dicere, quam homines deorum. Quæres, quid intersit. Si enim hoc illi simile sit, esse illud huic uideo. Sed hoc dico, non ab hominibus formæ figuram peruenisse ad eos. dii enim semper fuerunt, & nati numquam sunt, siquidem æterni sunt
futu

futuri. at homines nati ante igitur humana forma, quam homines, ea quæ erant formæ dii immortales. Non ergo illorum humana forma, sed nostra diuina dicenda est. Verum hoc quidem, ut uoletis. illud quæro, quæ fuerit tanta fortuna: nihil enim in rerum natura ratione factum esse uultis. sed tamen quis iste tantus casus, unde tam felix concursus atomorum, ut repente homines deorum forma nascerentur? Semina deorum decidisse de celo in terras putamus, & sic homines patrum similes exstitisse? uellem diceretis. deorum cognationem agnoscerem non inuitus. Nihil tale dicitis: sed casu esse factum, ut deorum similes essemus. Et nunc argumenta quærenda sunt, quibus hoc refellatur? Utinam tam facile uera inuenire possim, quam falsa conuincere. Etenim enumerasti memoriter & copiose, ut mihi quidem admirari liberet in homine esse Romano tantam scientiam, usque a Thalete Milesio de natura deorum philosophorum sententias. omnesne tibi illi delirare uisi sunt, qui sine manibus & pedibus constare deum posse decreuerunt? Ne hoc quidem uos mouet considerantes quæ sit utilitas, quæque oportunitas in homine membrorum, ut iudicetis membris humanis deos non egere? Quid enim pedibus opus est sine ingressu? quid manibus, si nihil comprehendatur? quid reliqua descriptione omnium corporis partium, in qua nihil inane, nihil sine causa, nihil superuacaneum est? Itaque nulla ars imitari sollertiam naturæ potest. Habebit igitur linguam deus, & non loquetur: dentes, palatum, fauces nullum ad usum: quæque procreationis causa natura corpori affinxit, ea frustra habebit deus: nec externa magis quam interiora, cor, pulmones, iecur, cetera: quæ detracta utilitate, quid habent uenustatis? quando qui-

dem hæc esse in deo propter pulchritudinem uultus. Istisne fidentes somniis non modo Epicurus, & Metrodorus, & Hermachus contra Pythagoram, Platonem, Empedoclemque dixerunt: sed meretricula etiam Leontium contra Theophrastum scribere ausa sit? * scito quidem illa sermone, & Attico. Sed tamē tantum Epicuri hortus habuit licentiae. etiam soletis quæri, Zeno quidem etiam litigabat: quid dicam Albutium? nam Phædro nihil elegantius, nihil humanius. Sed stomachabatur senex, siquid asperius dixeram: cum Epicurus contumeliosissime Aristotelem uexarit, Phædoni Socratico turpissime maledixerit, Metrodori sodalis sui fratrem Timocratem, quia nescio quid in philosophia dissentiret, totis uoluminibus conciderit, in Democritum ipsum, quem secutus est, fuerit ingratus, Nausiphanem magistrum suum, a quo nihil didicerat, tam male acceperit. Zeno quidem non eos solum, qui tum erant, * Apollodorum, Syllum, ceterosque figebat maledictis, sed Socratem ipsum parentem philosophiæ, Latino uerbo utens, scurram Atticum fuisse dicebat: * Chrystippum numquam nisi Chesippum uocabat. Tu ipse paullo ante, cum tanquam senatum philosophorum citares, summos uiros desipere, delirare, dementes esse dicebas. quorum si nemo uerum uidit de natura deorum, uerendum est ne nulla sit omnino. Nam ista quæ uos dicitis, sunt tota commentitia, uix digna lucubratione anicularum. Non enim sentitis quam multa uobis suscipienda sint, si impetraueritis ut concedamus eandem esse hominum & deorum figuram. Omnis cultus & curatio corporis erit eadem adhibenda deo, quæ adhibetur homini: ingressus, cursus, accubatio, inclinatio, sessio, comprehensio, ad extremum etiam sermo, & oratio. Nā quod & mares deos, & feminas esse dicitis

dicitis, quid sequatur uideatis. Equidem mirari satis non possum unde ad istas opiniones uester ille princeps uenerit. sed clamare non desinitis, retinendum hoc esse, deus ut beatus immortalisque sit. Quid autem obstat quo minus sit beatus, si non sit bipes? aut ista siue beatitas, siue beatitudo dicenda est (utrumque omnino durum, sed usu mollienda nobis uerba sunt) uerum ea quaecumque est, cur aut in solem illum, aut in hunc mundum, aut in aliquam mentem aeternam, figura membrisque corporis uacuum, cadere non potest? Nihil aliud dicis, nisi numquam uidi solem, aut mundum beatum. Quid? mundum praeter hunc unquam uidi? negabis. Cur igitur non sexcenta millia esse mundorum, sed innumerabilia ausus es dicere? Ratio docuit. Ergo hoc te ratio non docebit, cum praestantissima natura quaeratur, eaque beata, & aeterna, quae sola in diuina natura sunt, ut immortalitate uincamur ab ea natura, sic animi praestantia uinci: atque ut animi, item corporis? Cur igitur, cum ceteris rebus inferiores simus, forma pares sumus? Ad similitudinem enim deo propius accedebat humana uirtus, quam figura. An quidquam tam puerile dici potest (ut eundem locum diutius urgeam) quam si ea genera belluarum, quae in rubro mari, Indiae gignantur, nulla esse dicamus? Atque in curiosissimi quidem homines exquirendo audire tam multa possunt, quam sunt multa, quae terra, mari, paludibus, fluminibus existunt: quae negemus esse, quia nunquam uidimus. Ipsa uero quam nihil ad rem pertinet, quae uos delectat maxime, similitudo? Quid? canis nonne similis lupo? atque, ut Ennius, Simia quam similis turpissima bestia nobis? at mores in utroque dispares. Elephanto belluarum nulla prudentior, at figura quae uastior? de bestiis loquor. Quid? inter ipsos homines nonne & simillimis formis dispares mores, & mo-

ribus figura dissimilis? Etenim si semel, Vellei, suscepimus genus hoc argumenti, attende quo serpat. Tu enim sumebas nisi in hominis figura rationem inesse non posse. sumet alius, nisi in terrestri: nisi in eo qui natus sit: nisi in eo qui adoleuerit: nisi in eo qui didicerit: nisi in eo qui ex animo constet, & corpore caduco, & infirmo: postremo nisi in homine atque mortali. Quod si in omnibus his rebus obstitis, quid est quod te una forma conturbet? His enim omnibus, quæ proposui adiunctis, in homine rationem esse, & mentem uidebas. quibus detractis, deum tamen nosse te dicis, modo lineamenta maneant. Hoc est non considerare, sed quasi sortiri quid loquere. Nisi forte ne hoc quidem attendis, non modo in homine, sed etiam in arbore, quidquid superuacaneum sit, aut usum non habeat, obstare. Quam molestum est uno digito plus habere? quid ita? quia nec speciem, nec usum alium quinque desiderant. Tuus autem deus non digito uno redundat, sed capite, collo, ceruicibus, lateribus, aluo, tergo, poplitibus, manibus, pedibus, feminibus, cruribus. Si ut immortalis sit, quid hæc ad uitam membra pertinent? quid ipsa facies? magis illa, cerebrum, cor, pulmones, iecur. hæc enim sunt ^{*} domicilia uitæ. Oris quidem habitus ad uitæ firmitatem nihil pertinet. At eos uituperabas, qui ex operibus magnificis atque præclaris, cum ipsum mundum, cum eius membra, cælum, terras, maria, cumque horum insignia solem, lunam, stellasque uidissent, cumque temporum mutationes, maturitates, uicissitudinesque cognouissent, suspicati essent aliquam excellentem esse, præstantemque naturam, quæ hæc fecisset, moueret, regeret, gubernaret. qui etiam si aberrant a coniectura, uideo tamen quid sequantur. tu quod opus tandem magnum, & egregium habes, quod effectum diuina mente uideas

deatur, ex quo esse deos suspicere? Habeo, inquis, in animo
 insitam informationem quandam dei: & barbati quidem
 Iouis, galeatæ Mineruæ. Num igitur tales putas? Quanto
 melius hæc uulgus imperitorum, qui non membra solum ho-
 minis deo tribuunt, sed usum etiam membrorum? Dât enim
 arcum, sagittas, hastam, clypeum, fuscinam, fulmen: & si
 actiones quæ sint deorum, non uident, nihil agentem tamen
 deum non queunt cogitare. Ipsi qui irriidentur Aegyptij
 nullam belluam, nisi ob aliquam utilitatem, quam ex ea ca-
 perent, consecrauerunt. Ibes maximam uim serpentium
 conficiunt, cum sint aues excelsæ, cruribus rigidis, corneo
 proceroque rostro: auertunt pestem ab Aegypto, cum uo-
 lucres angues ex uastitate Lybiæ uento Africo inuectas in-
 terficiunt atque consumunt. Ex quo fit, ut illæ nec morsu
 uiuæ noceant, nec odore mortuæ. Possum de ichneumonum
 utilitate, de crocodilorum, de felium dicere: sed nolo esse lon-
 gus. Ita concludam tamen, belluas a barbaris propter bene-
 ficium consecratas: uestrorum deorum non modo benefi-
 cium nullum exstare, sed ne factum quidem omnino. Nihil
 habet, inquit, negotij. Profecto Epicurus, quasi pueri deli-
 cati, nihil cessatione melius existimat: at ipsi tamen pueri,
 etiam cum cessant, exercitatione aliqua ludicra delectan-
 tur: deum sic feriatum uolumus cessatione torpere, ut si se
 commouerit, uereamur ne beatus esse non possit. Hæc ora-
 tio non modo deos spoliât motu, & actione diuina, sed etiã
 homines inertes efficit: siquidem agens aliquid ne deus qui-
 dem esse beatus potest. Verum sit sane, ut uultis, deus effi-
 gies hominis & imago: quod eius est domicilium? quæ se-
 des? qui locus? quæ deinde actio uitæ? quibus rebus, id quod
 uultis, beatus est? Utatur enim suis bonis oportet, & fruam-
 tur, qui beatus futurus est. Nam locus quidem ijs etiam na-

turis, quæ sine animis sunt, suus est cuique proprius, ut terra infimum teneat, hanc inuadet aqua, superior aëri, ignibus altissima ora reddatur. Bestiarum autem terrene sunt alia, partim aquatiles, alia quasi ancepites, in utraque sede uiuentes. sunt quaedam etiam, quæ igne nasci putentur, appareantque in ardentibus fornacibus saepe uolitantes. Quæro igitur, uester deus primum ubi habitet: deinde quæ causa eum loco moueat: si modo mouetur aliquando: postremo cum hoc proprium sit animantium, ut aliquid appetant quod sit naturæ accommodatum, deus quid appetat: ad quam denique rem motu mentis, ac rationis utatur: postremo, quo modo beatus sit, quo modo æternus. Quidquid enim horum attigerit, ulcus est: ita male instituta ratio exitum reperire non potest. Sic enim dicebas, speciem dei percipi cogitatione, non sensu, nec esse in ea ullam soliditatem, neque eandem ad numerum permanere: eamque esse eius uisionem, ut similitudine, & transitione cernatur, neque deficiat umquam ex infinitis corporibus similium accessio: ex eoque fieri, ut in hæc intenta mens nostra beatam illam naturam, & sempiternam putet. Hoc per ipsos deos, de quibus loquimur, quale tandem est? Nam si tantummodo ad cogitationem ualent, nec ullam habent soliditatem, nec eminentiam: quid interest utrum de hippocentauro, an de deo cogitemus? Omnem enim talem conformationem animi ceteri philosophi motum inanem uocant: uos autem aduentum in animos, & introitum imaginum dicitis. Vt igitur Ti. Gracchum cum uideor concionantem in Capitolio uidere de M. Octauio deferentem sitellam, tum eum motum animi dico esse inanem: tu autem & Gracchi, & Octauij imagines remanere, quæ in Capitolium cum peruenerint, tum ad animum meum

refe

referantur: hoc idem fieri in deo, cuius crebra facie pellantur animi, ex quo esse beati, atque æterni intelligantur. Fac imagines esse quibus pulsantur animi: species dumtaxat obiciuntur quædam. num etiam cur beata sit? cur æterna? Quæ autem istæ imagines uestræ, aut unde? a Democrito omnino hæc licentia. Sed & ille reprehensus a multis est, nec uos exitum reperitis, totaq; res uacillat & claudicat. Nam quid est, quod minus probari possit, quam omnium in me incidere imagines, Homeri, Archilochi, Romuli, Numæ, Pythagoræ, Platonis, nec ex forma, qua illi fuerunt? Quo modo ergo illi, & quorum imagines? Orpheum poëtam docet Aristoteles numquam fuisse, & hoc Orphicum carmen Pythagorici ferunt cuiusdam fuisse Cercopis. At Orpheus, id est imago eius, ut uos uultis, in animum meum sæpe incurrit. Quid, quod eiusdem hominis in meum aliæ, aliæ in tuum? quid, quod earum rerum, quæ numquam omnino fuerunt, neque esse potuerunt, ut Scyllæ, ut Chimæræ? quid, quod hominum, locorum, urbium earum, quas numquam uidimus? quid, quod simul ac mihi collibitum est, præsto est imago? quid, quod etiam ad dormientem ueniunt inuocatæ? Tota res, Vellei, nugatoria est. uos autem non modo oculis imagines, sed etiam animis inculcatis: tanta est impunitas garriendi. At quæ licenter? fluentium frequenter transstio fit uisionum, ut e multis una uideatur. Puderet me dicere non intelligere, si uos ipsi intelligeretis, qui ista defenditis. Quo modo enim probas continenter imagines ferri? aut si cōtinenter, quo modo æterna? Innumerabilitas, inquis, suppeditat atomorū. Num eadem ergo ista facient, ut sint omnia sempiterna? Confugis ad æquilibritatem. sic enim ἰσορροπία, si placet, appellemus. & ais, quoniam sit natura mortalis, immortalem etiā esse

oportere. Isto modo, quoniam homines mortales sunt, sint aliqui immortales: & quoniam nascuntur in terra, nascantur & in aqua: & quia sunt, quæ interimant, sint quæ conseruent. Sint sane: sed ea conseruent, quæ sunt. ac os istos esse non sentio. Omnis tamen ista rerum effigies ex indiuiduis quo modo corporibus oritur? quæ etiam si essent, quæ nullæ sunt, pellere se ipsa, & agitari inter se concursu fortasse possent: formare, figurare, colorare, animare nõ possent. Nullo igitur modo immortalem deum efficitis. Videamus nunc de beato. Sine uirtute certe nullo modo. uirtus autem actiuosa, & deus uester nihil agens. expers uirtutis igitur: ita ne beatus quidem. Quæ ergo uita? suppeditatio, inquis, bonorum, nullo malorum interuentu. Quorum tandem bonorum? uoluptatum, credo: nempe ad corpus pertinentium: nullam enim nouistis nisi profectam a corpore, & redeuntem ad corpus animi uoluptatem. Non arbitror te, Vellei, similem esse Epicureorum reliquorum, * quos pudeat earum Epicuri uocum, quibus ille testatur se ne intelligere quidem ullum bonum quod sit seiunctum a delicatis & obscenis uoluptatibus: quas quidem non erubescens persequitur omnes nominatim. Quem cibum igitur, aut quas potiones, aut quas uocum, & florum uarietates, aut quæ tactus, quos odores adhibebis ad deos, ut eos perfundas uoluptatibus? At poëtæ quidem nectar, ambrosiã, epulas comparant, & aut Iuuentatem, aut Ganymedem pocula ministrantem. Tu autem, Epicure, quid facies? Neq; enim unde habeat ista deus tuus uideo, nec quo modo utatur. Locupletior igitur hominum natura ad beate uiuendum est, quam deorum, quod pluribus generibus fruitur uoluptatum. At has leuiores ducis uoluptates, quibus quasi titillatio (Epicuri enim hoc uerbum) sensibus adhibetur. Quousq; ludis?

nam Philo noster ferre non poterat, aspernari Epicureos molles, & delicatas uoluptates: summa enim memoria pronuntiabat plurimas Epicuri sententias is ipsis uerbis quibus erant scriptæ. Metrodori uero, qui est Epicuri collega sapientiæ, multa impudētiora recitabat. Accusat enim Timocratem fratrem suū Metrodorus, quod dubitet omnia, quæ ad beatam uitam pertineant, uentre metiri: neque id semel dicit, sed sepius. Annuere te uideo: nota enim tibi sunt. proferrem libros, si negares. Neque nunc reprehendo, quod ad uoluptatem omnia referantur: alia est ea quæstio: sed doceo, deos uestros esse uoluptatis expertes: ita uestro iudicio, ne beatos quidem. At dolore uacant. Satin' est id ad illam abundantem bonis, uitam beatissimam? Cogitant, inquit, assidue beatos esse se: habent enim nihil aliud, quod agitent in mente. Cōprehende igitur animo, & propone ante oculos deum nihil aliud in omni æternitate, nisi, Mihi pulchre est, & Ego beatus sum, cogitantē. nec tamen uideo, quo modo uideatur iste deus beatus, cum sine ulla intermissione pulsetur, agiteturque incurusione atomorum sempiterna, cunque ex ipso imagines * semper affluant. ita nec beatus est uester deus, nec æternus. At etiā de sanctitate, de pietate aduersus deos libros scripsit Epicurus. At quo modo in his loquitur? Ut * Coruncanū, aut Scæuulam pōtiffices maximos te audire dicas: nō eū, qui sustulerit omnē funditus religionē: nec manibus, u. Xerxes, sed rationibus, deorū immortalīū templa, & aras euerterit. Quid est enim cur deos ab hominibus colendos dicas, * cū dii nō modo hominibus non consulant, sed omnino nihil curent, nihil agant? At est eorum eximia quædam præstansque natura, ut ea debeat ipsa per se ad se colendam elicere sapientem. An quidquam eximium potest esse in ea natura, quæ sua
uolupt

uoluptate letans, nihil nec actura sit umquam, neque agat, neque egerit? Quæ porro pietas ei debetur, a quo nihil acceperis? aut quid omnino, cuius nullum meritum sit, ei deberi potest? Est enim pietas, iustitia aduersum deos: cū quibus quid potest nobis esse iuris, cum homini nulla cum deo sit communitas? Sanctitas autem est scientia colendorum deorum: qui quamobrem colendi sint, non intelligo, nullo nec accepto ab iis, nec sperato bono. Quid est autem quod eos ueneremur propter admirationem eius naturæ, in qua egregium nihil uidemus? Nam superstitione, quod gloriari soletis, facile est liberare, cum sustuleris omnem uim deorum. Nisi forte Diagoram, aut Theodorum, qui omnino deos esse negabant, censeres supersticiosos esse potuisse. Ego ne Protagoram quidem, cui neutrum liquerit, nec esse deos, nec non esse. Horum enim sententiæ omnium non modo superstitionem tollunt, in qua inest timor inanis deorum: sed etiam religionem, quæ deorum cultu pio cōtinetur. Quid? ij qui dixerunt totam de diis immortalibus opinionem fictam esse ab hominibus sapientibus reip. caussa, ut quos ratio non posset, eos ad officium religio duceret: nonne omnem religionem funditus sustulerunt? Quid * Prodicus Chius? qui ea quæ prodesse hominum uitæ, deorum in numero habita esse dixit, quam tandem religionem reliquit? Quid, qui aut fortes, aut claros, aut potentes uiros tradunt post mortem ad deos peruenisse, eosque esse ipsos, quos nos colere, precari, uenerarique soleamus? nonne expertes sunt religionum omnium? quæ ratio maxime tractata ab * Euhemero est: quem noster & interpretatus, & secutus est præter cæteros Ennius. Ab Euhemero autem & mortis, & sepulturæ demonstrantur deorum. Vtrum igitur hic confirmasse religionem uidetur, an penitus to-

tam sustulisse? Omitto Eleusinem sanctam illam, & augustam,

„ Vbi initiantur gentes orarum ultimæ:

Præterea Samothraciam, eaque, quæ Lemni nocturno aditu occulta coluntur siluestribus sepibus densa. quibus explicatis, ad rationemque reuocatis, rerum magis natura cognoscitur, quam deorum. Mihi quidem etiam Democritus, uir magnus in primis, cuius fontibus Epicurus hortulos suos irrigauit, * nutare uidetur in natura deorum. Tum enim censet imagines diuinitate præditas inesse uniuersitati rerum: tum principia mentesque, quæ sunt in eodem uniuerso, deos esse dicit: tum animantes imagines, quæ uel prodesse nobis solent, uel nocere: tum ingentes quasdam imagines, tantaque ut uniuersum mundum complectantur extrinsecus. Quæ quidem omnia sunt patria Democriti, quæ Democrito digniora. Quis enim istas imagines comprehendere animo potest? quis admirari? quis aut cultu, aut religione dignas iudicare? Epicurus uero ex animis hominum extraxit radicibus religionem, cum diis immortalibus & opem, & gratiam sustulit. Cum enim optimam & præstantissimam naturam dei dicat esse, negat idem esse in deo gratiam: tollit id quod maxime proprium est optimæ præstantissimæque naturæ. Quid enim est melius, aut quid præstantius bonitate, & beneficentia? qua cum carere deum uultis, neminem deo nec deum, nec hominem carum, neminem ab eo amari, neminem diligere uultis. Ita fit, ut non modo homines a diis, sed ipsi dii inter se ab aliis alij negligantur. Quanto Stoici melius, qui a uobis reprehenduntur? Censent autem sapientes sapientibus etiam ignotis esse amicos. Nihil est enim uirtute amabilius, quam qui adeptus erit, ubicumque erit gentium, a nobis diligetur. Vos autem

quid

quid mali datis, cum imbecillitatem, gratificationem, & benevolentiam ponitis? Vt enim omittam uim, & naturam deorum, ne homines quidem censetis, nisi imbecilli essent, futuros beneficos, & benignos fuisse. Nulla est caritas naturalis inter bonos. Carum ipsum uerbum est amoris: ex quo amicitiae nomen est ductum: quam si ad fructum nostrum referemus, non ad illius commoda, quem diligimus: non erit ista amicitia, sed mercatura quaedam utilitatum suarum. Prata, & arua, & pecudum greges diliguntur isto modo, quod fructus ex eis capiuntur: hominum caritas, & amicitia gratuita est. Quanto igitur magis deorum, qui nulla re egentes, & inter se diligunt, & hominibus consulunt? quod ni ita sit, quid ueneramur, quid precamur deos? cur sacris pontifices, cur auspiciis augures praesunt? quid optamus a diis immortalibus? quid uouemus? At etiam Epicuri liber est de sanctitate. Ludimur ab homine non tam faceto, quam ad scribendi licentiam libero: quae enim potest esse sanctitas, si dii humana non curant? Quae autem animans natura, nihil curans? Verius est igitur illud nimirum, quod familiaris omnium nostrum Posidonius disse-ruit in libro quinto de natura deorum, nullos esse deos Epicuro uideri, quaeque is de diis immortalibus dixerit, inuidiae detestandae gratia dixisse. Neque enim tam desipiens fuisset, ut * homunculis similem deum fingeret, lineamentis dumtaxat extremis, non habitu solido: membris hominis praeditum omnibus: usu membrorum ne minimo quidem: exilem quendam, atque perlucidum, nihil cuiquam tribuentem, nihil gratificantem, omnino nihil curantem, nihil agentem. Quae natura primum nulla esse potest: idque uidens Epicurus, re tollit, oratione relinquit deos. Deinde si maxime talis est deus, ut nulla gratia, nulla ho-

minum

minum caritate teneatur, ualeat. quid enim dicam, propitius sit? Esse enim propitius potest nemini, quoniam, ut dicitis, omnis in imbecillitate est, & gratia, & caritas.

M. T. CICERONIS
DE NATURA DEO-
RVM AD MARCVM
BRVTVM
LIBER II.

* *
*

QVAE cum Cotta dixisset, tum Velleius, Na ego, inquit, incautus, qui cum Academico, & eodem * rhetore congrredi conatus sum. nam neque indifertum Academicum pertimuissem, nec sine ista philosophia rhetorem quamuis eloquentem. Neque enim flumine conturbor inanum uerborum, nec subtilitate sententiarum, si orationis est siccitas. Tu autem Cotta utraque re ualuisti: corona tibi, & iudices defuerunt: sed ad ista alias. Nunc Lucilium, si ipsi commodum est, audiamus. Tum Balus Eundem, inquit, mallem audire Cottam, dum qua eloquentia falsos deos sustulerit, eadem ueros inducat: est enim & philosophi, & pontificis, & Cottae, de diis immortalibus habere non errare est & uagam, ut Academici, sed, ut nostri, stabilem certamque sententiam. Nam contra Epicurum satis superque dictum est: sed auco audire, tu ipse Cotta qui sentias. At, inquit, oblitus es, quod initio dixerim, facilius me talibus praesertim de rebus,

rebus, quid non sentirem, quam quid sentirem, posse dicere? Quod si haberem aliquid, quod liqueret: tamen te audire uicissim uellem, cum ipse tam multa dixissem. Tū Balbus, Geram tibi morem, & agam quam breuissime potero. etenim conuictis Epicuri erroribus, longa de mea disputatione detracta oratio est. Omnino diuidunt nostri totam istam de diis immortalibus questionem in partes quatuor. Primum docent esse deos: deinde quales sint: tum mundum ab his administrari: postremo cōsulere eos rebus humanis. Nos autem hoc sermone, quæ priora duo sunt, sumamus: tertium, & quartum, quia maiora sunt, puto in aliud esse tempus differenda. Minime uero, inquit Cotta: nā & otiosus sumus, & is de rebus agimus, quæ sunt etiam negotiis anteponenda. Tum Lucilius, Ne egere quidem uidetur, inquit, oratione prima pars. quid enim potest esse tam apertum, tamque perspicuum, cum calum suspeximus, caelestiaque contemplati sumus, quam esse aliquod numē præstantissimæ mentis, quo hæc regantur? Quod nisi ita esset, qui potuisset assensu omnium dicere Ennius?

., Aspice hoc sublime candens, quæ inuocāt omnes Iouem. illum uero & Iouem, & dominatorem rerum, & omnia nutu regentem, & ut idem Ennius,

- patrem diuumque hominumque,

& præsentem, ac præpotentem deum. quod qui dubitat, haud sane intelligo, cur non idem, sol sit, an nullus sit, dubitare possit. Quid enim est hoc illo euidentius? quod nisi cognitum comprehensumque animis haberemus, non tam stabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, nec unā cum solis, ætatibusque hominum inueterare potuisset. Etenim uidemus ceteras opiniones fictas, atque uanas diuturnitate extabuiffe. Quis enim

enim Hippocentaurum fuisse, aut Chimeram putat: quæue anustam excors inueniri potest, quæ illa, quæ quondam credebantur, apud inferos portenta extimescat? Opinionum enim commenta delet dies, naturæ iudicia confirmat. Itaque & in nostro populo, & in ceteris deorum cultus religionumque sanctitates existunt in dies maiores, atque meliores. idque euenit non temere, nec casu: sed quod præsentiam sæpe diuisam declarant: ut & apud Regillum bello Latinorum, cum A. Postumius dictator cum Octauio Mamilio Tusculano proelio dimicaret, in nostra acie Castor, & Pollux ex equis pugnare uisi sunt. & recentiore memoria iidem Tyndaridæ Persem uictum nuntiauerunt. P. enim Vatienus, auus huiusce adolescentis, cum e præfectura Reatina Romam uenienti noctu duo iuuenes cum equis albis dixissent, Regem Persem illo die captum, senatui nuntiauit: & primo, quasi temere de republ. locutus esset, in carcerem coniectus est: post a Paulo litteris allatis, cum idem dies constitisset, & agro a senatu, & uocatione donatus est. Atque etiam cum ad fluuium Sagram Crotoniatis Locri maximo proelio deuicissent, eo ipso die auditam esse eam pugnam ludis Olympiæ memoriæ proditum est. Sæpe Faunorum uoces exaudiat: sæpe uisæ formæ deorum quemuis aut non hebetem, aut impium deos præsentem esse confiteri coegerunt. Prædictiones uero, & præsentiones rerum futurarum, quid aliud declarant, nisi hominibus ea, quæ sint, ostendi, monstrari, portendi, prædici, ex quo illa ostenta, monstra, portenta, prodigia dicuntur? Quod si ea ficta credimus licentia fabularum, Mopsus, Tiresias, Amphiarum, Calchantem, Helenum, quos tamen augures ne ipsæ quidem fabulæ asciauerunt, si res omnino repudiarent: ne domesticis quidem

exemplis docti numen deorum comprobabimus? Nihil nos
 P. Claudij bello Punico primo temeritas mouebit? qui etiam
 per iocum deos irridens, cum cauea liberati pulli non pa-
 scerentur, mergi eos in aquam iussit ut biberent, quoniam
 esse nollent. qui risus classe deuicta multas ipsi lacrymas,
 magnam populo Rom. cladem attulit. Quid? collega eius
 Iunius eodem bello nonne tempestate classem amisit, cum
 auspicijs non paruisset? Itaque P. Claudius a populo con-
 demnatus est: Iunius necem sibi ipse consciuit. * C. Flami-
 nium Coelius religione neglecta cecidisse apud Thrastime-
 num scribit, cum magno rei publicae uulnere. Quorum exitio
 intelligi potest, eorum imperijs reip. amplificatam, qui
 religionibus paruissent. Et, si conferre uolumus nostra cum
 externis, ceteris rebus aut pares, aut etiam inferiores re-
 periemur: religione, id est cultu deorum, multo superio-
 res. An Attij Nauij lituus ille, quo ad inuestigandum suam
 regiones uinea terminauit, contemnendus est? Crederem,
 nisi eius augurio rex * Hostilius maxima bella gessisset. Sed
 negligentia nobilitatis, auguriorum disciplina omissa, ue-
 ritas auspiciorum spreta est, species tantum retenta. Ita-
 que maximae rei publicae partes, in his bella, quibus rei publi-
 cae salus continetur, nullis auspicijs administrantur, * nul-
 la perennia seruantur, nulla ex acuminibus, nulli uiri uo-
 cantur. Ex quo in procinctu testamenta perierunt. Tum
 enim bella gerere nostri duces incipiunt, cum auspicia po-
 suerunt. At uero apud maiores tanta religionis uis fuit,
 ut quidam imperatores etiam se ipsos dijs immortalibus
 capite uelato uerbis certis pro republica deuouerent.
 Multa ex Sibyllinis uaticinationibus, multa ex haruspici-
 cum responsis commemorare possum, quibus ea confirmen-
 tur, quae dubia nemini debent esse. Atqui, & nostrorum

augurum, & Etruscorum, & haruspiciū disciplinam Pub. Scipione, C. Figulo consulibus res ipsa probauit. quos cum Tiberius Gracchus consuliterum crearet, primus rogatorum, ut eos retulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus cum comitia nihilominus peregisset, remque illam in religionem populo uenisse sentiret, ad senatum retulit: senatus, quos ad soleret, referendum censuit. haruspices introducti, responderunt, non fuisse iustum comitorum rogatorum. Tum Gracchus, ut e patre audiebam, incensus ira. Ita ne uero ego non iustus, qui & consul rogavi, & augur, & auspicato? An uos Thusci ac barbari auspicioꝝ pop. Rom. ius tenetis, & interpretes esse comitorum potestis? Itaque tum illos exire iussit: post autem ex prouincia litteras ad collegium misit, se, cum legeret libros, recordatum esse uitio sibi tabernaculum captum fuisse in hortis Scipionis: quod cum pomerium postea intrasset habēdi senatus causa, in redeundo cum idem pomerium transiret, auspicari esset oblitus: itaque uitio creatos esse cōsules. Augures rem ad senatum: senatus, ut abdicarent: consules abdicauerunt. Quæ querimus exempla maiora? Vir sapientissimus, atque haud scio an omnium præstantissimus, peccatum suum, quod celari posset, confiteri maluit, quam hæc in rep. religionem: consules summum imperium statim deponere, quam id tenere punctum temporis contra religionem. Magna augurum auctoritas: quid haruspicum ars nonne diuina? Hæc innumerabilia ex eodem genere qui uideat, nonne cogatur confiteri deos esse? Quorum enim interpretes sunt, eos ipsos esse certe necesse est. deoꝝ autē interpretes sunt: deos igitur esse fateamur. At fortasse nō omnia eueniūt, quæ prædicta sunt: *ne ægri quidē quia nō omnes conualescūt, iccirco ars nulla medicina

est. Signa ostenduntur a dijs rerum futurarum. in his si qui errauerunt, non deorum natura, sed hominum coniectura peccauit. Itaque inter omnes omnium gentiũ sentētia constat. omnibus enim innatum est, & in animo quasi insculptum, esse deos. quales sint, uarium est: esse nemo negat. Cleanthes quidem noster quattuor de causis dixit in animis hominum informatas deorum esse notiones. Primam posuit eam de qua modo dixi, quæ orta esset ex præsensio-
 ne rerum futurarum: alteram, quam ceperimus ex magnitudine commodorum, quæ percipiuntur cæli temperatione, fecunditate terrarum, aliarumque commoditatum complurium copia: tertiam, quæ terreret animos fulminibus, tempestatibus, nimbis, niuibus, grandinibus, uastitate, pestilentia, terræ motibus, & sæpe fremitibus, lapideisque imbribus, & guttis imbrium quasi cruentis, tum lapidibus, aut repentinis terrarum hiatibus, tum præter naturam, hominum, pecudumque portentis, tum facibus uisits cælestibus, tum stellis ijs, quas Græci cometas, nostri crinitas uocant: quæ nuper bello Octauiano magnarum fuerunt calamitatum prænuntia: tum sole geminato, quod, ut e patre audiui, Tuditano & Aquillio cõsulibus euenerat: quo quidē anno P. Africanus sol alter extinctus est. quibus exterriti homines uim quandam esse cælestem, & diuinam suspicati sunt. Quartam causam esse, eamque uel maximam, æquabilitatem motus, conuersionē cæli, solis, lunis, siderumque omnium distinctionem, * uarietatem, pulchritudinem, ordinem: quarum rerum aspectus ipse satis indicaret non esse fortuita. Ut si quis in domum aliquam, aut in gymnasium, aut in forum uenerit: cum uideat omnium rerum rationem modum, disciplinam. non possit ea sine causa fieri iudicare, sed esse aliquem intelligat, qui præsit, & cui pareatur:

reatur: multo magis in tantis motibus, tantisque uicissitudinibus, tam multarum rerum, atque tantarum ordinibus, in quibus nihil unquam immensa, & infinita uetustas mentita sit, statuatur necesse est, ab aliqua mente tantos naturæ motus gubernari. Chrysippus quidem, quamquam est acerrimo ingenio, tamen ea dicit, ut ab ipsa natura didicisse, non, ut ipse reperisse uideatur. Si enim, inquit, est aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod uis, quod potestas humana efficere non possit: est certe id, quod illud efficit, homine melius. Atqui res cælestes, omnesque eæ, quarum est ordo sempiternus, ab homine cõfici non possunt. Est igitur id, quo illa conficiuntur, homine melius. Id autem quid potius dixerim, quam deum? Etenim si dii non sunt, quid esse potest in rerum natura homine melius? in eo enim solo ratio est, qua nihil potest esse præstantius. Esse autem hominem, qui nihil in omni mundo melius esse, quam se putet, desipientis arrogantia est. Ergo est aliquid melius. Est igitur profecto deus. An uero si domum magnam pulchramque uideris, non possis adduci, ut etiam si dominum non uideas, muribus illam & mustellis ædificatã putes: tantum uero ornatum mundi, tantam uarietatem pulchritudinemque rerum cælestium, tantam uim, & magnitudinem maris, atque terrarum, si tuum, ac non deorum immortalium domicilium putes: nõne plane desipere uideare? An ne hoc quidem intelligimus, omnia supera esse meliora, terram autem esse infimam, quam crassissimus circumfundat aër, ut ob eam ipsam causam, quod etiam quibusdam regionibus, atque urbibus contingere uidemus, hebetiora ut sint hominum ingenta propter cæli plenioram naturam, hoc idem generi humano euenerit, quod in terra, hoc est in crassissima regione mundi collocati sint. &

tamen ex ipsa hominum sollertia esse aliquam mentem, & eam quidem acriorem, & diuinam existimare debemus. Vnde enim hanc homo arripuit? ut ait apud Xenophontem Socrates, Quin & humorem, & calorem, qui est fusus in corpore, & terrenam ipsam uiscerum soliditatem, animum denique illum spirabilem si quis quærat unde habemus, apparet: quod aliud a terra sumpsimus, aliud ab humore, aliud ab igne, aliud ab aëre eo, quem spiritu ducimus. Illud autem, quod uincit hæc omnia, rationem dico, & si placet pluribus uerbis, mentem, consiliū, cogitationem, prudentiam, ubi inuenimus? unde sustulimus? An cætera mundus habebit omnia, hoc unum quod plurimum est, non habebit? Atqui certe nihil omnium rerum melius est mundo, nihil præstabilius, nihil pulchrius: nec solum nihil est, sed ne cogitari quidem quidquam melius potest. Et si ratione, & sapientia nihil est melius, necesse est hæc inesse in eo, quod optimum esse concedimus. Quid uero tanta rerū consentiēs, conspirās, cōtinuata cognatio? quem non coget ea, quæ a me dicuntur, comprobare? Possset ne uno tempore florere, deinde uicissim horrere terra, aut, tot rebus ipsis se immutantibus, solis accessus, discessusque solstitijs brumisque cognosci, aut astus maritimi, fretorumque angustiae ortu, aut obitu lunæ commoueri, aut una totius cæli conuersione cursus astrorum dispares conseruari? Hæc ita fieri omnibus inter se concinentibus mundi partibus profecto non possent, nisi ea uno diuino & continuato spiritu continerentur. Atque hæc cum uberiorius disputantur, & fusius, ut mihi est in animo facere, facilius effugiunt Academicorum calumniam. cum autem, ut Zeno solebat, breuius, angustiusque concluduntur, tum apertiora sunt ad reprehendendum. Nam ut profluens

amnis

annis aut uix, aut nullo modo, conclusa autem aqua facile
 corrumpitur : sic orationis flumine reprehensoris uitia
 diluuntur, angustia autem conclusæ orationis non facile se
 ipsa tutatur. Hæc enim quæ dilatantur a nobis, Zeno sic
 premebat, Quod ratione utitur, id melius est, quam id quod
 ratione non utitur : nihil autem mundo melius : ratione
 igitur mundus utitur. Similiter effici potest, sapientem esse
 mundum, similiter beatum, similiter æternum. Omnia
 enim hæc meliora sunt, quam ea, quæ sunt his carentia: nec
 mundo quidquam melius : ex quo efficitur esse mundum
 deum. Idemque hoc modo, Nullius sensu carentis pars ali-
 qua potest esse sentiens : mundi autem partes sentientes
 sunt : non igitur caret sensu mundus. Pergit idem, & ur-
 get angustius: Nihil, inquit, quod animi, quodque rationis
 est ex pers, id generare ex se potest animantem, compo-
 temque rationis: mundus autem generat animantes, compo-
 tesque rationis: animans est igitur mundus, composque
 rationis. Idemque similitudine, ut sæpe solet ratione con-
 cludit hoc modo, Si ex oliua modulate canentes tibiæ na-
 scerentur, non dubitares, quin esset in oliua tibiæ quæ-
 dam scientia. quid, si platani fidiculas ferrent numerose
 sonantes? idem scilicet censeris, in platani inesse muscam.
 Cur igitur mundus non animas, sapiensque iudicetur, cum
 ex se procreet animantes, atque sapientes? Sed quoniã cœ-
 pi secus agere, atque initio dixeram: negaram enim hæc præ-
 mam partem egere oratione, quod esset omnibus perspi-
 cuum, deos esse: tamẽ id ipsum rationibus phisicis cõfirmari
 uolo: sic enim res se habet, ut omnia, quæ alatur, & crescãt
 cõtineãt in se uim caloris: sine qua neque ali possent, neque
 crescere. Nã omne, quod est calidum, & igneum, cietur, & a-
 gitur motu suo. quod autẽ alitur, & crescit, motu quodã uti-

tur certo, & æquabili: qui quamdiu remanet in nobis, tamdiu sensus, & uita remanet: & refrigerato autem, & existimato calore, occidimus ipsi, & exstinguimur. Quod quidem Cleanthes his etiam argumentis docet, quanta uis insit caloris in omni corpore. Negat enim ullum esse cibum tam grauem, quin is die, & nocte concoquatur: cuius etiam in reliquijs inest calor, ijs quas natura respuerit. Iam uero uenæ, & arteriæ micare non desinunt quasi quodam igneo motu: animaduersumque sæpe est, cum cor animantis alicuius, euisum, ita mobiliter palpitaret, ut imitaretur igneã celeritatẽ. Omne igitur quod uiuit, siue animal siue terra editũ, id uiuit propter inclusum in eo calorẽ. Ex quo intelligi debet, eã caloris naturã uim in se habere uitalem per omnem mundum pertinentem. Atque id facilius cerneamus toto genere hoc igneo, quod tranat omnia, subtilius explicato. Omnes igitur partes mundi tanquã, quæ maximo calore sultæ sustinentur: quod primum in terrena natura perspicui potest. Nam & lapidum conflictu, * atque tritu elici ignem uidemus: & recenti fossione

-terram fumare calentem:

atque etiam ex puteis iugibus aquam calidam trahi, & id maxime hibernis fieri temporibus, quod magna uis terræ cauernis contineatur caloris, eaque hieme si densior, ob eãque caussam calorem insitũ in terris cõtineat arctius. Longa est oratio, multæque rationes, quibus doceri possit, omnia, quæ terra concipiat semina, quæque ipsa ex se generata stirpibus infixæ contineat, ea temperatione caloris & oriri, & aulescere. Atque aquæ etiam admistum esse calorem, primum ipse liquor, tum aquæ declarat effusio: quæ neq; cõglaciaret frigoribus, neque niue pruinaq; cõcresceret, nisi eadẽ se admisto calore liquefacta,

&

& dilapsa diffunderet. Itaq; & Aquilonibus, reliquisque
 frigoribus adiectis durefcit humor: & idem uicissim mol-
 litur tepesfactus, & tabescit calore. Atque etiã maria agi-
 tata uentis ita tepescunt, ut intelligi facile possit in tantis
 illis humoribus inclusum esse calorem. Nec enim ille exter-
 nus, & aduentitius habendus est tepor, sed ex intimis maris
 partibus agitatione excitatus: quod nostris quoque corpo-
 ribus cõtingit, cum motu, atq; exercitatione recalescunt.*
 Ipse uero aër, qui natura est maxime frigidus, minime est
 expers caloris. Ille uero & multo quidem calore admistus
 est: ipse enim oritur ex respiratione aquarum: earum enim
 quasi uapor quidam aër habendus est. Is autem existit mo-
 tu eius caloris, qui aquis continetur. quam similitudinem
 cernere possumus in his aquis, quæ effervescent subditis
 ignibus. Iam uero reliqua quarta pars mundi ea & ipsa
 tota natura feruida est, & ceteris naturis omnibus saluta-
 rem impertit & uitalem calorem. Ex quo cõcluditur, cum
 omnes mundi partes sustineantur calore, mundum etiam
 ipsum simili, parique natura in tanta diuturnitate seruari:
 eoq; magis, quod intelligi debet calidum illud, atq; igneum
 ita in omni fusum esse natura, ut in eo insit procreandi uis,
 & caussa gignendi: a quo & animantia omnia, & ea quo-
 rum stirpes terra continentur, & nasci sit necesse, & au-
 gescere. Natura est igitur, quæ cõtineat mundum omnem,
 eumque tueatur, & ea quidem non sine sensu atque ratio-
 ne: omnem enim naturam necesse est, quæ non solitaria sit,
 neque simplex, sed cum alio coniuncta, atque connexa, ha-
 bere aliquem in se principatum, ut in homine mentem, in
 bellua quiddam simile mentis, unde oriantur rerum appe-
 titus. In arborum autem, & earum rerum, quæ gignuntur
 e terra, radicibus inesse principatus putatur. Principatum

autem id dico, quod Græci *κνενανινδν* uocant: quo nihil in quoque genere nec potest, nec debet esse præstantius. Itaque necesse est illud etiam, in quo sit totius naturæ principatus, esse omnium optimum, omniumque rerum potestate dominatuque dignissimum. Videmus autem in partibus mūdi (nihil est enim in omni mūdo, quod nō pars uniuersi sit) inesse sensum, & rationem. In ea parte igitur, in qua mundi est principatus, hæc inesse necesse est, & acriora quidem, atque maiora. quocirca sapientem esse mundum necesse est, naturamque eam, quæ res omnes complexa teneat, perfectione rationis excellere, eoque deum esse mundum, omnemque uim mundi diuina natura contineri. Atque mundi feruor ille purior, perlucidior, mobiliorque multo, ob easque causas aptior ad sensus commouendos, quam hic noster calor, quo hæc, quæ nota nobis sunt, retinentur, & uigent. Absurdum est igitur dicere, cum homines, bestiaque hoc calore teneantur, & propterea moueantur, & sentiant, mundum esse sine sensu, qui integro, & puro, & libero, eodemque acerrimo, & mobilissimo ardore teneatur: præsertim cum is ardor, qui est mundi, non agitur ab alio, neque externo pulsu, sed per se ipse, ac sua sponte moueatur. Nam quid potest esse mundo ualentius, quod pellat, atque moueat calorem cum, quo ille teneatur? Audiamus enim Platonem quasi quendam deum philosophorum: cui duos placet esse motus, unum suum, alterum externum: esse autem diuinius, quod ipsum ex se sua sponte moueatur quam quod pulsu agitur alieno. Hunc autem motum in solis animis esse ponit, ab hisque principium motus esse ductum putat. Quapropter quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor non alieno impulsu, sed sua sponte mouetur, animus sit

sit necesse est. ex quo efficitur, animantem esse mundum. Atque ex hoc quoque intelligi poterit, in eo inesse intelligentiam, quod certe est mundus melior, quam ulla natura. Ut enim nulla pars corporis nostri est, quæ non sit minor, quam nosmetipsi sumus: sic mundum uniuersum pluris esse necesse est, quam partem aliquam uniuersi. Quod si ita est, sapiens sit mundus necesse est. nam ni ita esset, hominem, qui est mundi pars, quoniam rationis est particeps, pluris esse, quam mundum omnem, oporteret. Atque etiam si a primis inchoatisque naturis ad ultimas perfectasque uolumus procedere, ad deorum naturam perueniamus necesse est. Primo enim animaduertimus a natura sustineri ea, quæ gignuntur e terra, quibus natura nihil tribuit amplius, quam ut ea alendo, atque augendo tueretur. Bestiis autem sensum, & motum dedit, & cum quodam appetitu accessum ad res salutare, a pestiferis recessum: homini hoc amplius, quod addidit rationem, qua regerentur animi appetitus, qui tum remitterentur, tum continerentur. Quartus autem gradus, & altissimus, eorum, qui natura boni, sapientesque gignuntur: quibus a principio innaſcitur ratio recta, constansque, quæ supra hominem putanda est, deoque tribuenda, id est mundo: in quo necesse est perfectam illam atque absolutam inesse rationem. Neque enim dici potest, in ulla rerum institutione non esse aliquid extremum, atque perfectum: ut enim in uite, ut in pecude (nisi quæ uis obſtitit) uideamus naturam suo quodam itinere ad ultimum peruenire: atque ut pictura, & fabrica, ceteraque artes habent quendam absoluti operis effectum: sic in omni natura, ac multo etiam magis, necesse est absolui aliquid ac perfici. Etenim ceteris naturis multa externa, quo minus perficiantur, possunt obſistere: uniuersam autem naturam

nulla

nulla res potest impedire: propterea quod omnes naturas
 ipsa cohibet, & continet. Quocirca necesse est esse illum
 quartum, & altissimum gradum, quo nulla uis possit acce-
 dere. is autem gradus est in quo rerū omnium natura po-
 nitur: quæ quoniam talis est, ut præsit omnibus, & eā nulla
 res possit impedire, necesse est intelligentem esse mundum,
 & quidem etiam sapientem. Quid autē est inscitius, quam
 aut eam naturam, quæ omnes res sit complexa, non opti-
 mam dici: aut, cum sit optima, non primum animantem esse,
 se, deinde rationis, & consilij competentem, postremo sapien-
 tem? Qui enim aliter potest esse optima? Neq; enim si stir-
 pium similis sit, aut etiam bestiarum optima putanda sit
 potius, quam deterrima: nec uero, si rationis particeps sit,
 nec sit tamen a principio sapiens, non sit deterior mundi
 potius, quam humana conditio. Homo enim sapiens fieri
 potest: mūdus autem, si in æterno præteriti temporis spa-
 tio fuit insipiens, numquam profecto sapientiam conse-
 quetur. ita erit homine deterior. quod quoniam absurdum
 est, & sapiens a principio mundus, & deus habendus est,
 neque enim est quidquam aliud præter mundum, cui nihil
 absit, quodque undique aptum, atq; perfectum, expletum=
 que sit omnibus suis numeris, & partibus. scite enim
 Chrysippus, ut clypei causa inuolucrum, uaginam autem
 gladij, sic præter mundum cetera omnia aliorum causa esse
 generata: ut eas fruges, atque fructus quos terra gignit,
 animantium causa, animantes autem hominum, ut equum
 uehendi causa, arandi bouem, uenandi, & custodiendi ca-
 nem: ipse autem homo ortus est ad mundum contemplan-
 dum, & imitandum, nullo modo perfectus, sed quædā par-
 ticula perfecti. Sed mūdus, quoniam omnia complexus est,
 nec est quidquam quod non insit in eo, perfectus undique
 est.

est. Quid igitur potest ei deesse, quod est optimum? nihil autem est mente, & ratione melius: ergo hæc mundo deesse non possunt. Bene igitur idem Crisippus, qui similitudines adiungens, omnia in perfectis, & maturis docet esse meliora; ut in equo, quam in equulo; in cane, quam in catulo; in uiro, quam in puero. Item quod in omni mūdo optimum sit, id in perfecto aliquo, atque absoluto esse debere. est autem mundo nihil perfectius; nihil uirtute melius. igitur mundi est propria uirtus. Nec uero hominis natura perfecta est: & efficitur tamen in homine uirtus. quanto igitur in mundo facilius? est ergo in eo uirtus. Sapiens igitur est, & propterea deus. Atq; hac mundi diuinitate perspecta, tribuenda est sideribus eadem diuinitas: * quæ ex nobilissima, purissimaque ætheris parte gignuntur. neque ulla præterea sunt admista natura, totaque sunt calida, atque perlucida, ut ea quoque rectissime, & animantia esse, & sentire, atque intelligere dicantur. Atque ea quidē tota esse ignea duorum sensuum testimonio confirmari Cleanthes putat, tactus, & oculorum. Nam solis cæder illustrior est quam ullus ignis, quippe qui immenso mundo tam longe lateque colluceat: & is eius tactus est, non ut tepesciat solum, sed etiam sæpe comburat: quorum neutrum faceret, nisi esset igneus. Ergo, inquit, cū sol igneus sit, Oceanique alatur humoribus, quia nullus ignis sine pastu aliquo possit permanere: necesse est, aut ei similis sit igni, quem adhibemus ad usum, atque ad uictum: aut ei, qui corporibus animantium continetur. Atque hic noster ignis, quem usus uita requirit, confector est, & consumptor omnium: idemque quocumque inuasit, cuncta disturbat ac dissipat. Contra ille corporeus, uitalis, & salutaris omnia conseruat, alit, auget, sustinet, sensuque afficit. Negat ergo esse dubium,

bium, horum ignium sol utri similis sit, cum is quoque efficiat ut omnia floreat, & in suo quæque genere pubescant. Quare cum solis ignis similis eorum ignium sit, qui sunt in corporibus animantium, solem quoque animantem esse oportet, & quidem reliqua astra quæ oriuntur in ardore caelesti, qui æther uel cælum nominatur. Cum igitur aliorum animantium ortus in terra sit, aliorum in aqua, in aëre aliorum: absurdum esse Aristoteli uidetur, in ea parte, quæ sit ad gignenda animalia aptissima, animal gigni nullum putare. Sidera autem æthereum locum obtinent: qui quoniam tenuissimus est, & semper agitur, & uiget, necesse est quod animal in eo gignatur, idem quoque sensu acerrimo, & mobilitate celerrima esse. Quare cū in æthere astra gignantur, consentaneum est, in eis sensum inesse, & intelligentiam, ex quo efficitur, in deorum numero astra esse ducenda. Etenim licet uidere acutiora ingenia, & ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aër sit purus ac tenuis, quam illorum qui utantur crasso cælo atque concreto. Quin etiam cibo quo utare interesse aliquid ad mentis aciem putant. Probabile est igitur, præstantem intelligentiam in sideribus esse, quæ & ætheream mundi partem incolant, & marinis terrenisque humoribus longo interuallo extenuatis alantur. Sensum autem astrorum, atque intelligentiam maxime declarat ordo eorum, atque constantia. Nihil est enim quod ratione, & numero moueri possit sine consilio: in quo nihil est temerarium, nihil uarium, nihil fortuitum. Ordo autem siderum, & in omni æternitate constantia, neque naturam significat: est enim plena rationis: neque fortunam, quæ amica uarietati constantiam respuit. Sequitur ergo ut ipsa sua sponte, suo sensu, ac diuinitate moueantur. Nec uero Aristoteles

non laudandus in eo, quod omnia, quæ mouentur, aut natura moueri censuit, aut ui, aut uoluntate. moueri autem solem, & lunam, & sidera omnia. Quæ autem natura mouerentur, hæc aut pondere deorsum, aut leuitate in sublime ferri: quorum neutrum astris contingeret: propterea quod eorum motus in orbem circumferretur. Nec uero dici potest ui quadam maiore fieri, ut contra naturam astra moueantur. Quæ enim potest maior esse? Restat igitur ut motus astrorum sit uoluntarius. Quæ qui uideat, non indocte solum, uerum etiam impie faciat, si deos esse neget. Nec sane multum interest, utrum id neget, an eos omni procuratione, atq; actione priuet. Mihi enim qui nihil agit, esse omnino non uidetur. Esse igitur deos ita perspicuum est, ut id qui neget, uix eum sanæ mentis existimem. Sane restat ut qualis eorum natura sit, consideremus: in quo nihil est difficilius, quam a consuetudine oculorum aciem mentis abducere. Ea difficultas induxit & uulgo imperitos, & similes philosophos imperitorum: ut nisi figuris hominum constitutis, nihil possent de diis immortalibus cogitare. Cuius opinionis leuitas confutata a Cotta, non desiderat orationem meam. Sed cum talem esse deum certa notione animi præsentiamus, primum ut sit animans, deinde ut in omni natura nihil eo sit præstantius: ad hanc præsentionem notionemque nostram, nihil uideo quod potius accommodem, quam ut primum hunc ipsum mundum quo nihil fieri excellentius potest, animantem esse & deum iudicem. Hic quàm uolet Epicurus iocetur, homo non aptissimus ad iocandum, * minimeque respiciens patriam: & dicat se non posse intelligere qualis sit uolubilis & rotundus deus: tamen ex hoc, quod ipse etiam probat,

numquam

numquam me mouebit. Placet enim illi esse deos, quia necesse sit præstantem aliquam esse naturam, qua nihil sit melius. mundo autem certe nihil est melius. Nec dubium, quin quod animans sit, habeatque sensum, & rationē, & mentem, id sit melius quã id, quod his careat. Ita efficitur, animantē, sensus, mentis, rationis mundū esse compotem. qua ratione, deum esse mundum, cōcluditur. Sed hæc paulo post facilius cognoscentur ex iis rebus ipsis, quas mundus efficit. Interea, Vellei, noli quæso præ te ferre, uos plane expertes esse doctrinæ. Conum tibi aïs, & cylindrum, & pyramidem pulchriorem quam spheram uideri. Nouum etiam oculorum iudicium habetis. Sed sint ista pulchriora duntaxat aspectu, quod mihi tamen ipsum nõ uidetur. Quid enim pulchrius ea figura, quæ sola omnes alias figuras complexa continet, quæque nihil asperitatis habere, nihil offensionis potest, nihil incisum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum? Cumque duæ formæ præstantes sint, ex solidis globus (sic enim σφαῖρα interpretari placet) ex planis autem circulus aut orbis, qui κύνδος Græce dicitur: his duabus formis contingit solis, ut omnes earum partes sint inter se simillimæ, a medioque tantum absit extremum, quantum idem a summo, quo nihil fieri potest aptius. Sed si hæc non uidetis, quia numquam eruditum illum puluerem attigistis, an ne hoc Physici quidem intelligere potuistis, hanc æqualitatem motus, constantiamque ordinum in alia figura non potuisse seruari? Itaque nihil potest esse indoctius, quam quod a uobis affirmari solet: nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis. nam posse fieri, ut sit alia figura: innumerabilesque mundos, alios aliarum esse formarum. quæ si * bis bina quot essent didicisset Epicurus, certe non diceret.

ceret. Sed dum palato quid sit optimum iudicat,* cæli palatum (ut ait Ennius) non suspexit. Nam cum duo sint genera siderum, quorum alterum spatij immutabilibus ab ortu ad occasum comitat, nullum unquam cursus sui vestigium inflectat: alterum autem continuas conuersiones duas iisdem spatij cursibusque conficiat: ex utraque re mundi uolubilitas, quæ nisi in globosa forma esse non posset: & stellarum rotundi amplitus cognoscuntur: primusque, sol qui astrorum obtinet principatum, ita mouetur, ut cum terras larga luce compleuerit, easdem modo his, modo illis partibus opacet. Ipsa enim umbra terræ soli officiens, noctem efficit. Nocturnorum autem spatiorum eadem est æqualitas, quæ diurnorum. eiusdemque solis tum accessus modici, tum recessus, & frigoris, & caloris modum temperant. Circuitus enim solis orbium v. defectibus & LX. & CCC. quarta fere diei parte addita, conuersionem conficiunt annuam. Inflectens autem sol cursum tum ad septentriones, tum ad meridiem, æstates & hiemes efficit: & ea duo tempora, quorum alterum hiemi senescenti adiunctum est, alterum æstati. Ita ex quattuor temporum mutationibus omnium, quæ terra marique gignuntur, initia causeque ducuntur. Iam solis annuos cursus spatij menstruis luna consequitur: cuius tenuissimum lumen facit proximus accessus ad solem, digressus autem longissimus quisque plenissimum. Neque solum eius species ac forma mutatur, tum crescendo, tum defectibus in initia recurrendo, sed etiam regio, quæ tum est aquilonaris, tum australis. In luna quoque cursu est & brumæ quædam, & solstitij similitudo, multaque ab ea manant & fluunt, quibus & animantes alantur augebantque, & pubescant, maturitatemque assequantur, quæ oriuntur e terra. Maxime uero admi-

rabiles sunt motus earū quinq; stellarū quæ falso uocantur errātes. Nihil enim errat, quod in omni æternitate cōseruat progressus, & regressus reliquosq; motus cōstātes, & ratos. Quod eo est admirabilius in his stellis quas dicimus, quia tū occultātur, tū rursus aperiūtur: tū abeunt, tum recedūt: tū antecedunt, tū subsequuntur: tū celerius mouentur, tum tardius: tum omnino ne mouentur quidem, sed ad quoddam tempus insistent: Quarum ex disparibus motionibus magnum annum mathematici nominauerunt: qui tum efficitur, cum solis, & lunæ, & quinq; errantium ad eandem inter se comparationem confectis omnium spatijs est facta conuersio. Quæ quam longa sit, magna quæstio est: esse uero certam & definitam, necesse est. Nam ea quæ Saturni stella dicitur, *φαιρων*; a Græcis nominatur, quæ a terra abest plurimum, x x x. fere annis cursum suum conficit. In quo cursu multa mirabiliter efficiens tum antecedendo, tum retardando, tum uespertinis temporibus delitescendo, tum matutinis rursus se aperiendo, nihil immutat scmpiternis seculorum ætatibus, quin eadem iisdem temporibus efficiat. Infra autem hanc propius a terra Iouis stella fertur, * quæ *φαιδων* dicitur: eaque eundem x i i. signorum orbem annis x i i. conficit: easdemque quas Saturni stella efficit in cursu uarietates. Huic autem proximum inferiorem orbem tenet *ρωβειν*, quæ stella Martis appellatur: eaque i i i i. & x x x. mensibus, v i. ut opinor, diebus minus, eundem lustrat orbem, quem duæ superiores. Infra hanc autem stella Mercurij est: ea *σινδων* appellatur a Græcis: quæ a sole fere uertente signiferum lustrat orbem: neque a sole longius umquam unius signi interuallo discedit, tum anteuertens, tum subsequens. Infima est quinq; er-

rantium, terræque proxima stella Veneris : quæ ὀδσπογες
 Græce, Lucifer Latine dicitur, cum antegreditur solem:
 cum subsequitur autem, Hesperos. Ea cursum anno con-
 ficit, & latitudinem lustrans signiferi orbis, & longitu-
 dinem: quod idem faciunt stellæ superiores: neque um-
 quam ab sole duorum signorum interuallo longius disce-
 dit, tum antecedens, tum subsequens. Hanc igitur in stel-
 lis constantiam, hanc tantam tam uarijs cursibus in omni
 eternitate conuenientiam temporum non possum intel-
 ligere sine mente, ratione, consilio. Quæ cum in sideri-
 bus inesse uideamus, non possumus ea ipsa non in deorum
 numero reponere. Nec uero stellæ eæ, quæ inerrantes
 uocantur, non significant eandem mentem, atque pruden-
 tiam: quarum est quotidiana conueniens constansque
 conuersio: nec habent æthereos cursus, neque cælo inhæ-
 rentes, ut plerique dicunt physica rationis igna-
 ri: non est enim ætheris ea natura, ut ui sua stellas com-
 plexa contorqueat, nam tenuis ac perlucens, & equa-
 bili calore suffusus æther, non satis aptus ad stellas con-
 tinendas uidetur. Habent igitur suam spheram stellæ iner-
 rantes ab ætherea coniunctione secretam, & liberam. Ea-
 rum autem perennes cursus, atque perpetui, cum admi-
 rabili incredibilique constantia, declarant in his uim, &
 mentem esse diuinam: ut hæc ipsa qui non sentiat deorum
 uim habere, is nihil omnino sensurus esse uideatur. Nul-
 la igitur in cælo nec fortuna, nec temeritas, nec erratio,
 nec uanitas inest: contraque omnis ordo ueritas, ratio, con-
 stantia. Quæque his uacant, eæ ementita & falsa, plenaque
 erroris eunt circum terras, infra lunam, quæ omnium ulti-
 ma est, in terrisque uersatur. Cælestem ergo admirabilem
 ordinem incredibilemque constantiam, ex qua conserua-

tio, & salus omnium omnis oritur, qui uacare mente putat, is ipse mentis experis habendus est. Haud ergo, ut opinor, erraui, si a principe inuestiganda ueritatis huius disputationis principium duxero. Zeno igitur ita naturam definit, ut eam dicat ignem esse artificiosum ad gignendum progredientem uia. Censet enim artis maxime proprium esse creare, & gignere: quodque in operibus nostrarum artium manus efficiat, id multo artificiosius naturam efficere, id est, ut dixi, ignem artificiosum, magistram artium reliquarum. Atque hac quidem ratione omnis natura artificiosa est, quod habet quasi uiam quandam, & sectam, quam sequatur. Ipse uero mundi, qui omnia complexu suo coërcet & continet, natura non artificiosa solum, sed plane artifex, ab eodem Zenone dicitur consultrix, & prouida utilitatũ, opportunitatumque omnium. Atque ut cetera naturæ suis seminibus quæque gignuntur, augetur, continentur: sic natura mundi omnes motus habet uoluntarios, conatusque, & appetitiones, quas *ὀρεῖς* Græci uocant, & his consentaneas actiones sic adhibet, ut nosmetipsi, qui animis mouemur, & sensibus. Talis igitur mens mundi cum sit, ob eamque causam prouidentia appellari recte possit (Græce enim *πρόνοια* dicitur) hæc potissimum prouidet, & in his maxime est occupata: primum ut mundus quam aptissimus sit ad permanendum: deinde ut nulla re egeat: maxime autem ut in eo eximia pulchritudo sit, atque omnis ornatus. Dictum est de uniuerso mundo: dictum est etiam de sideribus: ut iam prope modũ appareat multitudo nec cessantium deorum, nec ea quæ agant molientium, cum labore operoso, ac molesto. Non enim uentis, & neruis, & ossibus continentur, nec ijs escis, aut potionibus uescuntur, ut aut nimis acres, aut nimis

concretos humores colligant : nec ijs corporibus sunt , ut aut casus, aut ictus extimescant , aut morbos metuant ex defatigatione membrorum. Quæ uerens Epicurus* monogrammos deos, & nihil agentes commentus est. Illi autem pulcherrima forma præditi, purissimæque in regione cæli collocati, ita feruntur moderanturque cursus, ut ad omnia conseruanda, & tuenda consensisse uideantur. Multæ autem aliæ naturæ deorum ex magnis beneficijs eorum non sine caussa & a Græciæ sapientibus, & a maioribus nostris constitutæ nominatæque sunt. Quidquid enim magnam utilitatem generi afferret humano, id non sine diuina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum illud, quod erat a deo natum, nomine ipsius dei nuncupabant, ut cum fruges Cererem appellamus, uinum autem Liberum: ex quo illud Terrentij,

„ Sine Cerere, & Libero friget Venus.

Tum autem res ipsa in qua uis inest maior aliqua, sic appellatur, ut ea ipsa uis nominetur deus, ut Fides, ut Mens, quas in Capitolio dedicatas uidemus proxime a M. Aemilio Scauro: ante autem ab Atilio Calatino erat Fides consecrata, Vides Virtutis templum, uides Honoris a M. Marcello renouatū: quod multis ante annis erat bello Ligustico a Q. Maximo dedicatū. Quid Opis? quid Salutis? quid Cōcordiæ, Libertatis, Victoriæ? quarū omniū rerū quia uis erat tanta, ut sine deo regi non posset, ipsa res deorum nomen obtinuit. Quo ex genere Cupidinis, & Voluptatis & Lubentiniæ Veneris uocabula consecrata sunt, uitiosarum rerum neque naturalium: quanquam Velleius aliter existimat: sed tamen ea ipsa uitia naturam uehementius sepe pulsant. Vtilitatum igitur magnitudine constituti sunt ij dij, qui utilitates quasque gignebant. Atque his

quidem nominibus, quæ paulo ante dicta sunt a me, quæ
uis sit in quoque declaratur deo. Suscepit autem uita ho-
minum, consuetudoque communis, ut beneficijs excellen-
tes uiros in cælum fama, ac uoluntate tollerent. Hinc Her-
cules, hinc Castor & Pollux, hinc Aesculapius, hinc Li-
ber etiam: hunc dico Liberum Semele natum, non eum
quem nostri maiores auguste sancteque Liberum cum Ce-
rere & Libera consecrauerunt: quod quale sit ex myste-
rijs intelligi potest: sed quod ex nobis natos liberos appel-
lamus, iccirco Cerere nati nominati sunt Liber & Libe-
ra: quod in Libero seruant, in Libera non item. Hinc etiam
Romulus, quem quidem eundem esse Quirinum putant:
quorum cum remaneret animi, atque æternitate frue-
rentur, dii rite sunt habiti cum & optimi essent, & eter-
ni. Alia quoque ex ratione, & quidem physica, magna
fluxit multitudo deorũ: qui induti specie humana fabulas
poëtis suppeditauerũt, hominũ autẽ uitã superstitione om-
ni referferũt. Atq; hic locus a Zenone tractatus, post a Cleã
the, & Chryssippo pluribus uerbis explicatus est. Nã ue-
tus hæc opinio Græciã oppleuit, ex sectũ Cælũ a filio Satur-
no, uinctũ autẽ Saturnũ ipsum a filio Ioue. Physica ratio
nõ in egrã inclusa est in impijs fabulas. Cælestẽ enim altis-
simã, æthereãque naturã, id est, igneam, quæ per sese om-
nia gigneret, uacare uoluerunt ea parte corporis quæ
coniunctione alterius egeret ad procreandum. Saturnum
autem cum esse uoluerunt, qui cursum, & conuersionem
spatiorum, ac temporum contineret: qui deus Græce id ip-
sum nomen habet, χρόνος enim dicitur: qui est idem χρόνος
temporis spatium. Saturnus autem est appellatus, quod sa-
turetur annis: ex se enim natos comesse fingitur solitus,
quia cõsumit ætas tẽporũ spatia, annisque præteritis insa-
tura

curabiliter expletur. Vincit̄us est autē a Ioue, ne immoderatos cursus haberet, atq; ut eū siderū uinculis alligaret. Sed ipse Iupiter, id est iuuās pater, quē cōuersis casibus appellamus a iuuādo Iouē, a poētis pater diuūque hominūque dicitur, a maioribus autē nostris optimus, maximus, & quidē ante optimus, id est beneficētissimus, quā maximus: quia maius est, certeq; gratius prodesse omnibus, quā opes magnas habere. Hūc igitur Ennius, ut supra dixi, nūcupat ita dicēs,

„ Aspice hoc sublime candēs, quem inuocāi omnes Iouē.
Planiusque alio loco idem,

„ Cui quod in me est execrabor hoc * quo lucet quidqđ est.
Hunc etiam augures nostri cum dicunt, Ioue fulgente, tonante: dicunt enim cælo fulgente, tonante. Euripides autem, ut multa præclare, sic hoc breuiter.

„ * Vides sublime fusum, immoderatum æthera,

„ Qui tencro terram circumuectu amplectitur:

„ Hunc summum habeto diuum: hūc perhibeto Iouem.
Aer autē, ut Stoici disputāt, interiectus inter mare, & cælū, Iunonis nomine cōsecratur, quæ est soror & cōiux Iouis, quod & similitudo est ætheris, & cū eo summa cōiunctio. Effeminarūt autē eū, Iunoniq; tribuerūt. quod nihil est eo mollius. Sed Iunonē a iuuādo credo nominatā. Aqua restabat & terra, ut essent ex fabulis tria regna diuisa, Datū est igitur Neptuno alterū. Iouis, ut uolūt, fratri, maritimū omne regnū, nomenq; productū, ut Portunus a portu, sic Neptunus a nādo, paullū primis litteris immutatis. Terrena autē uis omnis, atq; natura Diti patri dedicata est: qui Dīs, ut apud Græcos πλάτων quia & recidunt omnia in terras, & oriātur e terris. * Is rapuit Proserpinā, quod Græcorū nomē est: ea enim est, quæ Περσεφόνα Græce nominatur: quā frugū semē esse uolūt, absconditamque

quæri a matre fingunt. Mater autem est a gerendis frugibus Ceres, tanquam gerēs: casuque prima littera uiaem immutata, ut a Græcis. nam ab illis quoque Δημητρη quasi *μητρ* nominata est. Iam qui magna uerteret, Maiores: Minerua autem quæ uel minueret, uel minaretur. Cumque in omnibus rebus uim haberent maximam prima, & extrema, principem in sacrificando Ianum esse uoluerunt, quod ab eundo nomen est ductum: ex quo transiiones per uia, Iani: foresque in liminibus profanarum ædium, ianua nominantur, Nam Vestæ nomen a Græcis: ea est enim, quæ ab illis *ἑστία* dicitur. Vt autem eius ad aras, & focos pertinet. Itaque in ea dea, quæ est rerum custos intimarum, omnis & precatio, & sacrificatio extrema est. Nec longe absunt ab hac ui dii penates, siue a penu ducto nomine (est enim omne, quo uescuntur homines penus) siue ab eo quod penitus insident, ex quo etiam penetrales a poetis uocantur. Iam Apollinis nomen est Græcum, quem Solem esse uolunt. Dianam autem & Lunam eandem esse putant: cum Sol dictus sit, uel quia solus ex omnibus sideribus est tantus, uel quia cum est exortus, obscuratis omnibus solus apparet: Luna a lucendo nominata sit: eadem est enim Lucina. Itaque ut apud Græcos Dianam, eamque Luciferam, * sic apud nostros, Iunonem Lucinam in pariendo inuocant: quæ eadem Diana * anniuaga dicitur, non a uenando. sed quod in septem numeratur tamquam uagantibus. Diana dicta, quia noctu quasi diem efficeret. Adhibetur autem ad partus, quod ij maturescunt aut septem nonnumquam, aut plerumque nouem lunæ cur sibus: qui quia mensa spatia consiciunt, menses nominantur. concinneque, ut multa, * Timæus, qui cū in historia dixisset, qua nocte natus Alexāder esset, eadem Dianæ Ephesiæ templū deflagrauisse: adiūxit,

minime id esse mirandum, quod Diana, cū in partu Olympiadis adesse uoluisset, * a fuisset domo. Quæ autem dea ad res omnes ueniret, Venerem nostri nominauerunt: atque ex ea potius uenustas, quam Venus ex uenustate. Videtisne igitur, ut a phisicis rebus bene, atque utiliter inuentis tracta ratio sit ad commentitios, & fictos deos? Quæ res genuit falsas opiniones erroresque turbulentos, & superstitionis pæne aniles. Et formæ enim nobis deorum, & ætates, & uestitus ornatusque noti sunt: genera præterea, coniugia, cognationes, omniaque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ. Nam & perturbatis animis inducuntur: accipimus enim deorum cupiditates, ægritudines, iracundias. Nec uero, ut fabulæ ferunt, dii bellis præliisque caruerunt: nec solum, ut apud Homerum, cum duos exercitus contrarios alij dii ex alia parte defenderent: sed etiam, ut cum Titanis, ut cum gigantibus, propria bella gesserunt. Hæc & dicuntur, & creduntur stultissime, & plena sunt futilitatis summæque leuitatis. Sed tamē his fabulis spretis, ac repudiatis, deus pertinens per naturam cuiusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alij per alia, poterunt intelligi qui, qualesque sint, quoque eos nomine consuetudo nuncupauerit, quos deos & uenerari, & colere debemus. Cultus autem deorū est optimus, idemque castissimus, atque sanctissimus, plenissimusque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta & mente, & uoce ueneremur. * Non enim philosophi solum, uerum etiam maiores nostri superstitionem a religione separauerunt. nam qui totos dies precabantur & immolabant, ut sui liberi sibi superstites essent, superstitiosi sunt appellati: quod nomen patuit postea latius. Qui autem omnia quæ ad cultum deorū pertinerent, diligenter pertra-

Scirent & tamquam relegerent, sunt dicti religiosi ex relegendis, ut elegantes ex eligendis, tamquam a diligendo diligentes, ex intelligendo, intelligentes. His enim in uerbis omnibus inest uis legendi eadem, quæ in religioso. Ita factum est in superstitioso, & religioso, alterum uitij nomen, alterum laudis. Ac mihi uideor satis, & esse deos, & quales essent, ostendisse. Proximum est ut doceam, deorum prouidentia mundum administrari. Magnus sane locus, & a uestris Cotta uexatus: ac nimirum uobiscum omne certamen est. Nam uobis, Vellei, minus notum est, quem admodum quidque dicatur. Vestra enim solum legitis, uestra amatis: ceteros caussa incognita condemnatis. uelut a te ipso hesternis die dictum est, animum fatidicam *ἠρόνοια* a Stoicis induci. id est prouidentiam. Quod eo errore dixisti, quia existimas ab his prouidentiam fingi quasi quamdam deam singularem, quæ mundum omnem gubernet & regat: sed id præcise dicitur. ut, si quis dicat Atheniensium rempubl. consilio regi, desit illud, Ariopagi: sic cum dicimus prouidentia mundum administrari, desse arbitrator, deorum. Plene autem & perfecte sic dici existimato, prouidentia deorum mundum administrari. Ita scilicet istum quo caret uestra natio, in irridendis nobis uoluntate consumere: & mehercle, si me audiatis, ne experiamini quidem. non decet: non datum est: non potestis. Nec uero hoc in te unum conuenit moribus domesticis, ac nostrorum hominum urbanitate limatum, sed cum in reliquos uestros, tum in eum maxime, qui ista peperit, hominem sine arte, sine litteris, insultantem in omnes, sine acumine ullo, sine auctoritate, sine lepore. Dico igitur prouidentia deorum mundum, & omnes mundi partes & initio confitutas esse, & omni tempore administrari: eamque disputationem

tationem

tationem tres in partes nostri fere diuidunt. quarum pars prima est, quæ ducitur ab ea ratione, quæ docet esse deos: quo concesso, conficiendum est, eorum consilio mundum administrari. Secunda est autem, quæ docet omnes res subiectas esse naturæ sentienti, ab eaque omnia pulcherrime geri. quo constituto, sequitur ab animantibus principis eam esse generatam. Tertius locus est, qui ducitur ex admiratione rerum cælestium, atque terrestrium. Primum igitur aut negandum est, deos esse, quod & Democritus simulacra, & Epicurus imagines inducens quodam pacto negat: aut qui deos esse concedant, ita fatendum est, eos aliquid agere: idque præclarum. Nihil est autem præclarior mundi administratione: deorum igitur consilio administratur mundus. Quod si aliter est, aliquid profecto sit necesse est melius, & maiore uiribus præditum, quam deos, quale id cumque est, siue inanima natura, siue necessitas uiribus magna incitata, hæc pulcherrima opera efficiens, quæ uidemus. Non est igitur natura deorum præpotens, neque excellens, siquidem ea subiecta est ei uel necessitati, uel naturæ, qua cælum, maria, terræque regantur, nihil autem est præstantius deo: ab eo igitur necesse est mundum regi. Nulli igitur est naturæ obediens, aut subiectus deus: omnem ergo regit ipse naturam. Etenim si concedimus intelligentes esse deos; concedimus etiam providentes, & rerum quidem maximarum. Ergo utrum ignorant, quæ res maximæ sint, quoque hæc modo tractandæ & tuendæ, an uim non habent, qua tantas res sustineant, & gerant? At & ignoratio rerum aliena naturæ deorum est, & sustinendi muneris propter imbecillitatem difficultas minime cadit in maiestatem deorum, ex quo efficitur id quod uolumus, deorum providentia mundum administrari. At qui necesse est,

est, cū sint dii, si modo sint, ut profecto sunt, animantes esse, nec solum animantes, sed etiam rationis compotes, inter seque quasi ciuili conciliatione, & societate coniunctos, unum mundum, ut communem rempubl. atque urbem aliquam regentes. Sequitur ut eadem sit in his, quæ in genere humano ratio, eadem ueritas utrobique sit, eademque lex: quæ est recti præceptio, prauiq; depulsio. Ex quo intelligitur prudentiam quoque, & mentem a diis ad homines peruenisse: ob eamque causam maiorum institutis mens, fides, uirtus, cōcordia, cōsecrata & publice dedicata sunt. Quæ quī conuenit penes deos esse negare, cum eorum augusta, & sancta simulacra ueneremur? Quod si inest in hominum genere mens, fides, uirtus, concordia: unde hæc in terras nisi a superis defluere potuerunt? Cumque sit in nobis consilium, ratio, prudentia, necesse est deos hæc ipsa habere maiora, nec habere solum, sed etiam his uti in maximis & optimis rebus. Nihil autem est nec maius, nec melius mundo. necesse est ergo eum deorum consilio, & prouidentia administrari. Postremo, cum satis docuerimus hos esse deos: quorum insignem uim, & illustrem faciem uideremus, solem dico & lunam, & uagas stellas, & inerrantes, & cælum, & mundum ipsum, & earum rerum uim, quæ inessent in omni mundo cum magno usu, & commoditate generis humani: efficitur omnia regi diuina mente, atque prouidentia. Ac de prima quidem parte satis dictum est. Sequitur ut doceam, omnia subiecta esse naturæ, eaque ab ea pulcherrime regi. Sed quid sit ipsa natura, explicandū est ante breuiter; quo facilius id quod docere uolumus, intelligi possit. Namque alij naturā censent esse uim quandam sine ratione, ciētē motus in corporibus necessarios: alij autem uim participem rationis atq; ordinis tanquam

uia progredientem, declarantemq; quid cuiusque rei causa efficiat, quid sequatur: cuius sollertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitando. Seminis enim uim esse tantam, ut id, quamquam sit perexiguum, tamen si inciderit in concipientem, comprehendentemque naturam, nactumque sit materiam qua ali augerique possit, ita fingat, & efficiat in suo quidque genere, partim ut tantummodo per stirpes alantur suas, partim ut moueri etiam, & sentire, & appetere possint, & ex sese similia sui gignere. Sunt autem qui omnia naturæ nomine appellent, ut Epicurus, qui ita diuidit, omnium, quæ sunt, naturam esse corpora, & inane, quæque his accidant. Sed nos, cum dicimus natura constare, administrarique mundum, non ita dicimus, ut glebam aut fragmentum lapidis, aut aliquid eiusmodi nulla coherendi natura, sed ut arborem, ut animal, in quibus nulla temeritas, sed ordo apparet, & artis quædam similitudo. Quod si ea quæ a terra stirpibus continentur, arte naturæ uiuunt, & uigent: profecto ipsa terra eadem ui continentur, & arte naturæ, quippe quæ grauidata seminibus omnia pariat, & fundat ex sese, stirpes amplexa alat, & augeat, ipsaque alatur uicissim a superioris, exteriusque naturis. Eiusdemque exspirationibus aer alitur, & æther, & omnia sidera. Ita si terra natura tenetur, & uiget, eadem ratio in reliquo mundo est: stirpes enim terræ inhaerent: animantes autem aspiratione aeris sustententur, ipseque aer nobiscum uidet, nobiscum audit, nobiscum sonat: nihil enim eorum sine eo fieri potest. Quinetiam mouetur nobiscum, quacumque enim imus, quacumque mouemur, uidetur quasi locum dare, & cedere. quæque in medium locum mundi, qui est infimus, & quæ a medio in superum, quæque conuersione rotunda circum medium feruntur,

runtur, ea continentem mundi efficiunt, unamque naturam. Et cum quattuor sint genera corporum, uicissitudine eorum mundi continuata natura est. Nam ex terra aqua, ex aqua oritur aër, ex aëre æther: deinde retrorsum uicissim ex æthere aër, ex aëre aqua, ex aqua terra infima. Sic naturis his, ex quibus omnia constant, sursum deorsum, ultro citroque commeantibus, mundi partium coniunctio continetur, quæ aut sempiterna sit necesse est hoc eodem ornatu, quem uidemus: aut certe perdiuturna, permanens ad longinquum, & immensum pene tempus: quorum utrumuis ut sit, sequitur natura mundum administrari. Quæ enim classium nauigatio, aut quæ instructio exercitus, aut rursus (ut ea quæ natura efficit conferamus) quæ procreatio uitis, aut arboris, quæ porro animantis figura, conformatioque membrorum, tantam naturæ scilicetiam significat, quantam ipse mundus? Aut igitur nihil est quod sentiente natura regatur; aut mundum regi confitendum est. Etenim qui reliquas naturas omnes earumque semina contineat, qui potest ipse non natura administrari? ut, si quis dentes, & pubertatem natura dicat existere, ipsum autem hominem, cui ea existant, non constare natura; non intelligat ea, quæ efferant aliquid ex se, perfectiorem habere naturam, quam ea, quæ ex iis efferantur. Omnium autem rerum, quæ natura administrantur seminator, & sator, & parens, ut ita dicam, atque educator, & altor est mundus: omniaque, sicut membra, & partes suas, nutritur, & continet. Quod si mundi partes natura administrantur, necesse est mundum ipsum natura administrari: cuius quidem administratio nihil habet in se, quod reprehendi possit: ex iis enim naturis, quæ erant, quod effici potuit,

optimum,

optimum, effectum est. Doceat ergo aliquis potuisse melius, sed nemo umquam docebit. & si quis corrigere aliquid uolet, aut deterius faciet, aut id quod fieri non potuit, desiderabit. Quod si omnes mundi partes ita constituta sunt, ut neque ad usum meliores potuerint esse, neque ad speciem pulchriores: uideamus utrum ea fortuita sint, an eo statu, quo coherere nullo modo potuerint, nisi sensu moderante, diuinaque prouidentia. Si ergo meliora sunt ea, quæ natura, quam illa, quæ arte perfecta sunt, nec ars efficit quidquam sine ratione: ne natura quidem rationis expertis est habenda. Quî igitur conuenit signum, aut tabulam pictam cum aspexeris, scire adhibitam esse artem: cumque procul cursum nauigij uideris, non dubitare quin id ratione, atque arte moueatur: aut cum solarium uel descriptum, aut ex aqua contemplere, intelligere declarari horas arte, non casu: mundum autem, qui & has ipsas artes, & earum artifices, & cuncta complectatur, consilij & rationis esse expertem putare? Quod si in Scythiam, aut in Britanniam spheram aliquis tulerit, hanc, quã nuper familiaris noster effecit Posidonius, cuius singule conuersiones idem efficiunt in sole & in luna, & in quinque stellis errantibus, quod efficitur in cælo singulis diebus, & noctibus: quis in illa barbarie dubitet quin ea spherã sit perfecta ratione? Hi autem dubitant de mundo, ex quo oriuntur, & fiunt omnia, casuue ipse sit effectus, aut necessitate aliqua, an ratione, an mente diuina: & Archimedem arbitratur plus ualuisse in imitandis spheræ conuersionibus, quã naturã in efficiendis, præsertim cum multis partibus sint illa perfecta, quã hæc simulata sollertius. Atque ille apud Attium pastor, qui nauem numquam ante uidisset, ut procul diuinum, & nouum uehiculum Argonautarum e monte

monte conspexit, primo admirans, & perterritus hoc modo loquitur.

„ tanta moles labitur

„ Fremebunda ex alto ingenti sonitus, & spiritu

„ Præ se undas uoluit: uertices ui suscitât:

„ Ruit prolapsa: pelagus respergit: resflat:

„ Ita dum interruptum credas nimbium uoluer:

„ Dum quod sublime uentis expulsum rapi

„ Saxum, aut procellis, uel globosos turbines

„ Existere ictos undis concursantibus,

„ Nisi quas terrestres pontus strageis conciet:

„ Aut forte Triton fuscina * euerrens specus,

„ Subter radices penitus undanti in freto

„ Molem ex profundo saxeam ad cælum uomit.

Dubitat primo, quæ sit ea natura, quam cernit ignotam: idemque iuuenibus uisis, auditoque nautico cantu,

„ * Sicut inciti, atque alacres rostris perfremunt

„ Delphini. - Item alia multa.

„ Siluani melo

„ Consmilem ad aures cantum, & auditum refert.

Ergo ut hic primo aspectu inanimatum quiddam sensuque uacuum se putat cernere; post autem signis certioribus, quale sit id de quo dubitauerat, incipit suspicari: sic philosophi debuerunt, si forte eos primus aspectus mundi conturbauerat, postea, cum uidissent motus eius finitos, & æquabiles, omniaque ratis ordinibus moderata, immutabilique constantia; intelligere inesse aliquem non solum habitatorem in hac cælesti ac diuina domo, sed etiam rectorem, & moderatorem, & tamquã architectum tanti operis tantique muneris. Nunc autem mihi uidentur ne suspicari quidem, quanta sit admirabilitas cælestium rerum, atque

atque terrestriū. * Principio enim terra sita in media parte mūdi circūfusa undique est hac animabili spirabiliq; natura, cui nomen est aër, Græcum illud quidem, sed receptum iam tamen usu a nostris: tritum est enim pro Latino. Hunc rursus amplectitur immensus æther, qui constat ex altissimis ignibus, mutuemur hoc quoque uerbum, dicaturque tam æther Latine, quam dicitur, aër: & si interpretatur Pacuuius,

„ Hoc, quod memoro, nostri cœlum, Graij perhibent æthera.

Quasi uero non Graius hoc dicat. At Latine loquitur, siquidem nos non quasi Græce loquentem audiamus. Docet idem alio loco,

„ Graiugena de isto aperit ipsa oratio.

Sed ad maiora redeamus. Ex æthere igitur innumerabiles flammæ siderum existunt: quorum est princeps sol, omnia clarissima luce collustrans, multis partibus maior, atque amplior, quam terra uniuersa: deinde reliqua sidera magnitudinibus immensis. Atque hi tanti ignes, tamque multi non modo nihil nocent terris rebusque terrestribus; sed ita profunt, ut si mota loco sint, conflagrare terras necesse sit a tantis ardoribus moderatione, & temperatione sublata. Hic ego non mirer esse quemquam, qui sibi persuadeat corpora quædam solida, atque indiuidua, ui, & grauitate ferri, mundumque effici ornatissimum, & pulcherrimum ex eorum corporum concursione fortuita? Hoc qui existimat fieri potuisse, non intelligo cur non idem putet, si innumerabiles unius, & uiginti formæ litterarum uel aureæ, uel quales libet aliquo coniiciantur, posse ex his in terram excussis annales Ennij, ut deinceps legi possint, effici: quod nescio an ne in uno quidem uersu

possit tantum ualere fortuna. Isti autem quemadmodum
 asseuerant ex corpusculis, non colore, non qualitate aliqua,
 quam *ποιότητα* Græci uocant, non sensu præditis, sed con=
 currentibus temere, atque casu, mundum esse perfectum,
 uel innumerabiles potius in omni puncto temporis alios
 interire? Quod si mundum efficere potest cōcursus atomo=
 rum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem
 non potest, quæ sunt minus operosa, & multo quidem faci=
 liora? Certe ita temere de mundo effutiunt, ut mihi quidem
 numquam hunc admirabilem cæli ornatum, qui locus est
 30 proximus suspexisse uideantur. Præclare ergo Aristoteles.
 30 Si essent, inquit, qui sub terra semper habitauissent bonis,
 30 & illustribus domicilijs, quæ essent ornata signis, atq; pi=
 30 cturis, instructaque rebus ijs omnibus, quibus abundant ijs,
 30 qui beati putantur, nec tamen exissent unquam supra ter=
 30 ram, accepissent autem fama, & auditione esse quoddam
 30 numen, & uim deorum, deinde aliquo tempore patefactis
 30 terræ faucibus, ex illis abditis sedibus euadere in hæc loca,
 30 quæ nos incolimus, atque exire potuissent; cum repente
 30 terram, & maria, cælumque uidissent, nubium magnitu=
 30 dinem, uentorumque uim cognouissent, aspexissent que so=
 30 lem, eiusque tum magnitudinem pluchritudinemque,
 30 tum etiam efficientiam cognouissent, quod is diem effice=
 30 ret, toto cælo luce diffusa; cum autem terras nox opacas=
 30 set, tum cælum totum cernerent astris distinctum, & or=
 30 natum, lunæque luminum uarietatem tum crescentis, tum
 30 senescentis, eorumque omnium ortus, & occasus, atque in
 30 omni æternitate ratos, immutabilesque cursus: hæc eum ui=
 30 derent, profecto & esse deos, & hæc tanta opera deorum
 esse arbitrarētur. Atque hæc quidē ille. Nos autē tenebras
 cogitemus tantas, quantæ quondam eruptione Aetneorum
 ignium

ignium finitimas regiones obscurauisse dicuntur, ut perbiduum nemo hominem homo agnosceret: cum autem tertio die sol illuxisset, tum reuixisse sibi uiderentur.* Quod si hoc idem ex æternis tenebris contingeret, ut subito lucem aspeceremus: quænam species cæli uideretur? Sed assiduitate quotidiana, & consuetudine oculorum assuescunt animi. neque admirantur, neque requirunt rationes earum rerum, quas semper uident, perinde quasi nouitas nos magis, quam magnitudo rerum debeat ad exquirendas causas excitare. Quis enim hunc hominem dixerit, qui cum tam certos cæli motus, tam ratos astrorum ordines, tamque omnia inter se connexa, & apta uiderit, neget in his ullam inesse rationem, eaque casu fieri dicat, quæ quanto consilio gerantur, nullo consilio assequi possumus? An cum machinatione quadam moueri aliquid uilemus, ut spheram, ut horas, ut alia permulta? non dubitamus quin illa opera sint rationis. cum autem impetum cæli admirabili cum celeritate moueri uertique uideamus constantissime conficientem uicissitudines anniuersarias cum summa salute, & conseruatione rerum omnium, dubitamus quin ea non solum ratione fiant. sed etiam excellenti quadam diuinaque ratione? Licet enim iam remota subtilitate disputandi, oculis quodammodo contemplari pulchritudinem rerum earum quas diuina providentia dicimus constitutas. Ac principio terra uniuersa cernatur locata in media mundi sede, solida, & globosa, & undique ipsa in sese nutibus suis conglobata, uestita floribus, herbis, arboribus, frugibus: quorum omnium incredibilis multitudo insatiabili uarietate distinguitur. Adde huc fontium gelidas perennitates, liquores perlucidos amnium, riparum uestitus uiridissimos, speluncarum concauas altitudines, saxorum asperitates, impen-

dentium mōtium altitudines, immensitatesque camporum. adde etiam reconditas auri, argenti que uenas, infinitamque uim marmoris. Quæ uero, & quam uaria genera bestiarum, uel cicurum uel ferarum? qui uolucrum lapsus, atque cantus? qui pecudum pastus? quæ uita siluestrium? Quid iam de hominum genere dicam? qui quasi cultores terræ constituti, non patiuntur eam nec immanitate belluarum efferari, nec stirpium asperitate * uastari: quorumque operibus agri, insule, litora que collucent distincta tectis, & urbibus. quæ si ut animis sic oculis uidere possemus, nemo cunctam intuens terram de diuina ratione dubitaret. At uero quanta maris est pulchritudo? quæ species uniuersæ? quæ multitudo, & uarietas insularū? quæ amœnitates orarum & litorum? quot genera, quamque disparia partim submersarum, partim fluitantium, & * innatantium belluarum, partim ad saxa natiuis testis inhaerentium? ipsum autem mare sic terram appetens litoribus cludit, ut una ex duabus naturis conflata uideatur. Exinde mari finitimus aer die, & nocte distinguitur, isque tum fusus, & extenuatus in sublime fertur, tum autem concretus in nubes cogitur, humoremque colligens terram auget imbribus, tum effluens huc, & illuc uentos efficit. idem annuas frigorum, & calorum facit uarietates. idemque & uolatus alitum sustinet, & spiritu ductus alit, & sustentat animantes. restat ultimus, & a domicilijs nostris altissimus, omnia cingens, & coercens cæli complexus, qui idem æther uocatur, extrema ora, & determinatio mundi: in quo cum admirabilitate maxima igneæ formæ cursus ordinatos definiunt. ex quibus sol, cuius magnitudine multis partibus terra superatur, circū eam ipsam uoluitur: isque oriens, & occidens, diem noctemque conficit: & modo accedens,

cedens, tum autem recedens, binas in singulis annis reuer-
 siones ab extremo contrarias facit: quarum interuallo tum
 quasi tristitia quadam contrahit terram, tum uicissim læ-
 tificat, ut cum cælo hilarata uideatur. Luna autem, quæ est,
 ut ostendunt mathematici, maior quã dimidia pars terræ,
 iisdẽ spatiis uagatur, quibus sol: sed tũ cõgrediens cum sole,
 tum degrediens, & eam lucẽ quam a sole accipit, mittit in
 terras, & uarias ipsa mutationes lucis habet. atque etiam
 tum subiecta, atque opposita soli, radios eius, & lumen
 obscurat, tum ipsa incidens in umbram terræ, cum est e re-
 gione solis, interpositu interiectuque terræ repente desi-
 cit, iisdemque spatijs hæ stellæ, quas uagas dicimus, circum
 terram feruntur, eodemque modo oriuntur, & occidunt:
 quarũ motus tum incitantur, tum retardantur, sæpe etiam
 insistent. quo spectaculo nihil potest admirabilius esse, ni-
 hil pulchrius. Sequitur stellarum incerrantium maxima
 multitudo: quarum ita descripta distinctio est, ut ex nota-
 rum figurarum similitudine nomina inuenerint. Atque hoc
 loco me intuens, Vtar, inquit, carminibus Arati, eis quæ a
 te admodum adolescentulo conuersa, ita me delectant quia
 Latina sunt, ut multa ex iis memoria teneam. Ergo ut ocu-
 lis assidue uidemus sine ulla mutatione, aut uarietate,
 ,, Cetera labuntur celeri cælestia motu,
 ,, Cum cæloque simul noctesque diesque feruntur. quo-
 rum contemplatione nullius expleri potest animus naturæ
 constantiam uidere cupientis.
 ,, Extremusque adeo duplici de cardine uertex
 ,, Dicitur esse polus.-
 hunc circum ἀρκτοί duæ feruntur, nunquam occidentes,
 ,, Ex his altera apud Graios Cynosura uocatur,
 ,, Altera dicitur esse Helice.-

Cuius quidem clarissimas stellas totis noctibus cernimus,
 ,, Quas nostri septem soliti uocitare Triones.
 Paribusque stellis similiter distinctis eundem cali uerticem
 lustrat parua Cynosura.

,, Hac fidunt duce nocturna Phoenices in alto.

,, Sed prior illa magis stellis distincta resulget.

,, Et late prima confestim a nocte uidetur.

,, Hæc uero parua est: sed nautis usus in hac est.

,, Nam cursu interiore breui conuertitur orbe.

Et quo sit earum stellarum admirabilior aspectus,

,, Has inter, ueluti rapido cum gurgite flumen,

,, Toruum Draco serpit subter, supraque reuoluens

,, Sese, conficiensque sinus e corpore flexos.

Eius cum totius est præclara species, in primis suspicienda
 est figura capiti, atque ardor oculorum.

,, Huic non una modo caput ornans stella relucet,

,, Verum tempora sunt duplici fulgore notata,

,, E truci usque oculis duo feruida lumina flagent,

,, Atque uno mentum radianti sidere lucet:

,, Obstipum caput, et tereti ceruice reflexum

,, Obtutum in cauda maioris figere dicas.

Et reliquū quidē corpus draconis totis noctibus cernimus.

,, Hoc caput hic paulum sese subitoque recondit,

,, Ortus ubi, atque obitus parte admiscetur in una.

Id autem caput,

,, Attingens defissa uelut merentis imago

,, Vertitur. -quam quidem Græci

,, Engonasin uocitant genibus quia nixa feratur,

,, Hic illo eximio posita est fulgore corona.

atque hæc quidē a tergo: propter caput autē Anguitenēs:

,, Quem claro perhibent Ophiucum nomine Graij.

,, Hic

- ,, Hic pressu duplici palmarum continet Anguem,
 ,, Eius & ipse manet religatus corpore toto:
 ,, Namque uirum medium serpens sub pectora cingit,
 ,, Ille tamen nitens grauius uestigia ponit.
 ,, Atque oculos urget pedibus pectusque Nepai.
 Septentriones autem sequitur
 ,, Arctophylax uulgo qui dicitur esse Bootes:
 ,, Quod quasi temone adiunctam prae se quatit Arctum.
 Dein quae sequuntur. Huic Booti enim
 ,, - subter praecordia fixa uidetur
 ,, Stella micans radijs Arcturus nomine claro: cui subie-
 cta fertur.
 ,, Spicum illustre tenens splendenti corpore Virgo.
 Atque ita demetata signa sunt, ut in tantis descriptionibus
 diuina sollertia appareat.
 ,, Et natos geminos inuisos sub caput Arcti,
 ,, Subiectus media est Cancer, pedibusque tenetur
 ,, Magnus Leo tremulã quatiens e corpore flammã. - Auriga
 ,, Sub laeva Geminorum obductus parte feretur,
 ,, Aduersum caput huic Helice truculenta tuetur.
 ,, At Capra laeuum humerum* claro obtinet. -
 Tum quae sequuntur.
 ,, Verum haec est magno atque illustri praedita signo.
 ,, Contra Hedi exiguum iaciunt mortalibus ignem.
 - cuius sub pedibus
 ,, Corniger est ualido connexus* corpore Taurus.
 Eius caput stellis conspersum est frequentibus.
 ,, Has Graeci stellas Hyadas uocitare suerunt. a pluendo uir
 enim est plueri. nostri imperite fuculas, quasi a suis essent,
 non ab imbris nominatae. Minorem autem Septem-
 trionem Cepheus passis palmis tergo subsequitur.

- ,, Namque ipsum ad tergum Cynosurae uertitur Arcti.
 -hunc antecedit
 ,, Obscura specie stellarum Cassiopea:
 ,, Hanc autem illustri uersatur corpore propter
 ,, Andromeda, aufugiens aspectum mæsta parentis.
 ,, Huic Equus ille iubam quatiens fulgore micanti
 ,, Summum contingit caput aluo: stellaque iungens
 ,, Vna, tenet duplices communi lumine formas,
 ,, Aeternum ex astris cupiens connectere nodum.
 ,, Exin contortis Aries cum cornibus hæret.
 -Quem propter
 ,, Pisces, quorum alter paullum prælabitur ante,
 ,, Et magis horrifera Aquilonis tangitur alis,
 Ad pedes Andromedæ Perseus describitur,
 ,, * Quem summa ab regione Aquilonis flamina pulsant.
 Cuius propter læuum genu
 -Vergilias tenui cum luce uidebis.
 ,, Inde Fides leuiter posita, & connexa uidetur.
 ,, Inde est ales auis lato sub tegmine cæli.
 Capiti, autem Equi proximat Aquarij dextra, totusque
 deinceps Aquarius.
 ,, Tum gelidum ualido de pectore frigus anhelans
 ,, Corpore semifero magno Capricornus in orbe.
 ,, Quem cum perpetuo uestiuit lumine Titan,
 ,, Brumali flectens contorquet tempore currum.
 -Hinc autem aspicitur,
 ,, Ut sese emergens ostendat Scorpius alte,
 ,, Posteriore trahens flexum ui corporis arcum.
 ,, Quem propter nitens pennis conuoluitur ales.
 ,, At propter se Aquilam ardenti cum corpore portat.
 -Deinde Delphinus.

,, Exinde

- „ Exinde Orion obliquo corpore nitens.
 - Quem subsequens
 „ Feruidus ille Canis stellarum luce refulget.
 - Post lepus subsequitur,
 „ Curriculum numquam defesso corpore sedans.
 „ At Canis ad caudam serpens prolabitur Argo.
 „ Hanc Aries tegit, & squamoso corpore Pisces,
 „ Fluminis illustri tangentem corpore ripas.
 * Quam longe serpentem, & manantem
 - aspicias, proceraque uincla uidebis,
 „ Quæ retinent Pisces caudarum a parte locata.
 „ Inde Nepæ cernes propter fulgentis acumen
 „ Aram, quam flatu permulcet spiritus Austri.
 - Propter quæ Centaurus:
 „ Cedit Equi parteis properans submergere Chelis.
 „ Hinc dextram porgens, quadrupes qua uasta tenetur,
 „ Tendit, & illustrem truculentus cedit ad aram.
 „ Hic sese infernis e partibus erigit Hydra:
 - cuius longe corpus est fusum:
 „ In medioque sinu fulgens cratera relucet.
 „ Extremam nitens plumato corpore Coruus
 „ Rostro tundit: & hic Geminis est ille sub ipsis,
 „ Ante canem, Graio Procyon qui nomine fertur.

Hæc omnis descriptio siderum, atque hic tantus cæli orna-
 tus, ex corporibus huc, & illuc casu, & temere concursan-
 tibus potuisse effici cuiquam sano uideri potest? * Aut ue-
 ro alia, quæ natura mentis, & rationis expers hæc effice-
 re potuit, quæ non modo ut fierent, ratione egerunt, sed
 intelligi qualia sint, sine summa ratione non possunt? Nec
 uero hæc solum admirabilia, sed nihil maius, quam quod ita
 stabilis est mundus, atque ita coheret ad permanendum, ut

nihil ne excogitari quidem possit aptius. Omnes enim partes eius undique medium locum capeffentes, nituntur equaliter. maxime autem corpora inter se iuncta permanent, cum quodam quasi uinculo circumdata colligantur: quod facit ea natura, quæ per omnem mundum omnia mente, & ratione conficiens funditur, & ad medium rapit, & conuertit extrema. Quocirca si mundus globosus est, ob eamque causam omnes eius partes undique * æquales ipsæ per se, atque inter se continentur: contingere idem terræ necesse est, ut omnibus eius partibus in medium uergentibus (id autem medium infimum in sphaera est) nihil interrompat, quo labefactari possit tanta contentio grauitatis & ponderum. Eademque ratione mare, cum supra terram sit, medium tamen terræ locum expetens, conglobatur undique equaliter, neque redundat unquam, neque effunditur. Huic autem continens aër fertur ille quidem leuitate sublimi, sed tamen in omnes partes se ipse fundit. itaque & mari continuatus, & iunctus est, & natura fertur ad cælum: cuius tenuitate, & calore temperatus, uitalem, & salutarem spiritum præbet animalibus, quem complexa summa pars cæli, quæ æther dicitur, & suum retinet ardorem tenuem, & nulla admixtione concretum, & cum aëris extremitate coniungitur. In æthere autem astra uoluuntur: quæ se & nixu suo conglobata continent, & forma ipsa figuraque, sua momenta sustentant: sunt enim rotunda: quibus formis, ut ante dixisse uideor, minime noceri potest. Sunt autem stellæ natura flammæ. quocirca terræ, maris, aquarum uaporibus aluntur iis, qui a sole ex agris tepesactis, & ex aquis excitantur: quibus altæ renouatæque stellæ, atque omnis æther refundunt eadem, & rursum trahunt *

in idē, nihil ut fere intereat, aut admodū paullū, quod astro-
 rū ignes, & ætheris flāma consumāt. Ex quo euenturū no-
 stri putāt id, de quo Panætiū addubitare dicebāt, ut ad ex-
 tremū omnis mūdus ignesceret, cū humore cōsumpto neq;
 terra ali possēt, * neque remearet aēr, cuius ortus aqua
 omni exhausta esse non possēt: ita relinqui nihil præter
 ignem: a * quo rursus animante, ac deo renouatio mun-
 di fieret: atque idem ornatus oriretur. Nolo in stella-
 rum ratione multus uobis uideri, maximeque earum, quæ
 errare dicuntur: quarum tantus est concentus ex dissimi-
 limis motibus, ut cum summa Saturni refrigeret, media
 Martis incendat, his interiecta Iouis illustret, & tem-
 peret, infraque Martem duæ soli obediant, ipse sol mun-
 dum omnem sua luce compleat, ab eoque luna illuminata
 grauiditates, & partus afferat, maturitatesque gignen-
 di. Quæ copulatio rerum, & quasi consentiens ad mun-
 di incolumitatem coagmentatio naturæ, quem non com-
 mouet, hunc horum nihil unquam reputauisse certo scio.
 Age ut a cælestibus rebus ad terrestres ueniamus: quid
 est in his, in quo non naturæ ratio intelligentis appa-
 reat? Principio eorum quæ gignuntur e terra stirpes,
 & stabilitatem dant iis quæ sustinent, & ex terra suc-
 cum trahunt, quo alantur ea, quæ radicibus continen-
 tur, obducunturque libro, aut cortice trunci, quo sint a
 frigoribus & a caloribus, tutiores. Iam uero uites sic cla-
 uiculis adminicula tamquam manibus apprehendunt, at-
 que ita se erigunt ut animātes. quinetiam a caulibus bras-
 sicisque, si prope sati sunt, ut a pestiferis, & nocentibus re-
 fugere dicuntur. nec eos ulla ex parte contingere. Animā-
 tium uero quanta uarietas est? quanta ad eam rem uis, ut
 in suo quæque genere permaneant? quarum aliæ coriis
 rectæ

tectæ sunt, aliæ uillis uestitæ, aliæ spinis hirsutæ: pluma
 alias, alias squama uidemus obductas: alias esse cornibus ar-
 matas, alias habere effugia pennarum. Pastum autem ani-
 mantibus large, & copiose natura eum, qui cuique aptus
 erat, comparauit. Enumerare possum ad eum pastum ca-
 pessendum conficiendumq; quæ sit in figuris animantium,
 & quam sollers subtilisque descriptio partium, quamque
 admirabilis fabrica membrorū. Omnia enim, quæ quidem
 intus inclusa sunt, ita nata, atq; ita locata sunt, ut nihil eo-
 rum superuacaneum sit, nihil ad uitam retinendam nõ ne-
 cessarium. Dedit autem eadem natura beluis & sensum, &
 appetitum, ut altero conatum haberent ad naturales pa-
 stus capeffendos, altero secernerent pestifera a salutaribus.
 Iam uero alia animalia gradiendo, alia serpēdo ad pastum
 accedunt, alia uolando, alia nando: cibumque partim oris
 hiatu, & dentibus ipsis capeffunt, partim unguium tena-
 citate arripiunt, partim aduncitate rostrorū: alia sugunt,
 alia carpunt, alia uorant, alia mandunt. Atque etiam alio-
 rum ea est humilitas, ut cibum terrestrē rostris facile con-
 tingant. quæ autem altiora sunt, ut anseres, ut cygni, ut
 grues, ut cameli, adiuuantur proceritate collorum. Manus
 etiam data elephantis, quia propter magnitudinem cor-
 poris difficiles aditus habebant ad pastum. At, quibus be-
 stis erat is cibus, ut alius generis bestis uescerentur: aut
 uires natura dedit, aut celeritatem. data est quibusdam
 etiam machinatio quædam atque sollertia: ut in araneolis,
 aliæ quasi rete texunt, ut si quid inhæserit, conficiant: aliæ
 autem ut ex inopinato obseruant, & si quid incidit, arri-
 piunt, idque consumunt. Pinna uero (sic enim Græce dici-
 tur) duabus grandibus patula conchis cum parua squilla
 quasi societatem coit comparandi cibi. Ita que cum pisculi
 parui

parui in concham hiantem innatauerint, tum admonita a squilla pinna morsu comprimit conchas. Sic dissimillimis bestiolis communiter cibus quæritur. in quo admirandum est, congressune aliquo inter se, an iam inde ab ortu natura ipsa congregatae sint. Est etiam admiratio nonnulla in bestiis aquatilibus iis, quæ gignuntur in terra: ueluti crocodili, fluuiatilesque testudines, quædamque serpenees ortæ extra aquam, simul ac primum niti possunt, aquam persequuntur. Quinetiam anatum oua gallinis sæpe supponimus: ex quibus pulli orti primum aluntur ab iis, ut a matribus: deinde eas relinquunt, a quibus exclusi, fotique sunt, & effugiunt, cum primum aquam quasi naturalem domum uidere potuerunt. Tantam ingenuit animantibus conseruandi sui natura custodiam. Legi etiam scriptum, esse auem quandam quæ Platalea nominetur: eam sibi cibum quærere aduolantem ad eas aues, quæ se in mari mergerent: quæ cum emerisset piscemque cepissent, usque eo premere earum capita mordicus, dum illæ captū amitterent, id quod ipsa inuaderet. Eademque hæc auis scribitur conchis se solere complere, easque cum stomachi calore concoxerit, euomere: atque ita eligere ex iis, quæ sunt esculenta. Ranae autem marinæ dicuntur obruere sese arena solere, & moueri prope aquam: ad quas, quasi ad escam pisces cum accesserint, confici a ranis, atque consumi. Miluo est quoddam bellum naturale cum coruo. Ergo alter alterius ubicumque nactus est oua, frangit, illud uero ab Aristotele animaduersum, a quo pleraque quis potest non mirari? grues cum loca calidiora petentes maria transmittunt, trianguli formam efficere: eius autem summo angulo aër ab iis aduersus pellitur: deinde sensim ab utroque latere tamquam remis, ita pennis cursus auium leua-

tur.

tur. Basis autem trianguli, quam grues efficiunt, ea tamquam a puppi uentis adiuuatur, hæque in tergo præuolantium colla, & capita reponunt. quod quia ipse dux facere non potest, quia non habet ubi nitatur, reuolat ut ipse quoque quiescat. in eius locum * succedit ex his, quæ acquieuerunt: eaque uicissitudo in omni cursu conseruatur. Multa eiusmodi proferre possum: sed genus ipsum uidetis. Iam uero illa etiam notiora, quanto se opere custodiant bestię, ut in pastu circumspiciant: ut in cubilibus delitescant. atque illa mirabilia. Quid ea quæ nuper, id est paucis ante seculis medicorum ingenis reperta sunt? * Vomitione canes purgantur: aluo se ibes Aegyptiæ curant. Auditum est, pantheras quæ in Barbaria uenenata carne caperentur, remedium quoddam habere, quo cum essent usæ, non morerentur: capras autem in Creta feras cum essent confixæ uenenatis sagittis, herbam quærere quæ dictamus uocaretur: quam cum gustauissent, sagittas excidere dicunt e corpore. ceruæque paullo ante partum perpurgant se quadam herbula, quæ Sefelis dicitur. Iam illa cernimus, ut contra metum, & uim suis se armis quæque defendat. cornibus tauri, apri dentibus, morsu leones, aliæ fuga se, aliæ occultatione tutantur: atramenti effusione sepie, torpore torpedines: multæ etiam insectantibus odoris intolerabili fœditate depellunt. Ut uero perpetuus mundi esset ornatus, magna adhibita cura est a prouidentia deorum, ut semper essent & bestiarum genera, & arborum, omniumque rerum, quæ alte aut radicibus a terra, aut stirpibus continerentur. Quæ quidem omnia eam uim seminis habent in se, ut ex uno plura generentur; idque semen inclusum est in intima parte earum baccarum quæ ex quaque stirpe funduntur: iisdemque

iisdemque seminibus & homines affatim uescuntur, & terræ eiusdem generis stirpium renouatione complentur. Quid loquar quanta ratio in bestiis ad perpetuam conseruationem earum generis appareat? Nam primum aliæ mares, aliæ feminae sunt: quod perpetuitatis causa machinata natura est. Deinde partes corporis, & ad procreandum, & ad concipiendum aptissimæ, & in mari & in femina commiscendorum corporum miræ libidines. Cum autem in locis semen infedit, rapit omnem fere cibum ad sese, eoque septum fingit animal: quod cum ex utero elapsum excidit, in iis animantibus, quæ lacte aluntur, omnis fere cibus matrum lactescere incipit: eaque quæ paullo ante nata sunt, sine magistro, duce natura mammas appetunt, earumque ubertate saturantur. Atque ut intelligamus nihil horum esse fortuitum, & hæc omnia esse prouidæ sollertisque naturæ: quæ multiplices fetus procreant, ut sues, ut canes, his mammarum data est multitudo: quas easdem paucas habent eæ bestia, quæ pauca gignunt. Quid dicam quantus amor bestiarum sit in educandis custodiendisque iis, quæ procreauerint, usque ad eum finem, dum possint se ipsa defendere? Et si pisces, ut aiunt, oua cum genuerunt, relinquunt: facile enim illa aqua & sustinentur, & fetum fundunt. Testudines autem, & crocodilos dicunt, cum in terra partum ediderint, obruere oua, deinde discedere. ita & nascuntur, & educantur ipsa per sese. Iam gallinæ, auesque reliquæ & quietum requirunt ad pariendum locum, & cubilia sibi nidosque construunt, eosque quam possunt mollissime substernunt, ut quam facillime oua seruentur: ex quibus pullos, cum excluserint, ita tuentur, ut & pennis foueant, ne frigore lædantur: & si est calor,

calor, a sole se opponant. Cum autem pulli pinnulis uti possunt, tum uolatus eorum matres prosequuntur: reliqua cura liberantur. Accedit etiam ad nonnullorum animantium, & earum rerum, quas terra gignit conseruationem, & salutem, hominum etiam sollertia, & diligentia. Nam multæ & pecudes, & stirpes sunt, quæ sine procuratione hominum saluæ esse non possunt. Magnæ etiam opportunitates ad cultum hominum, atque abundantiam aliæ aliis in locis reperiuntur. Aegyptum Nilus irrigat, & cum tota æstate obrutam oppletamque tenuerit, tum recedit, mollitosque & oblimatos agros ad serendum relinquit. Mesopotomiam fertilem efficit Eufrates, in quam quotannos quasi novos agros inuehit. Indus uero, qui est omnium fluminum maximus, non aqua solum agros letificat, & mitigat, sed eos etiam conserit. magnam enim uim seminum secum frumenti, & similibus dicitur deportare. Multaque alia in aliis locis commemorabilia, proferre possum, multos fertiles agros, alios aliorum fructuum. Sed illa quanta benignitas naturæ, quod tam multa ad uescendum, tam uaria, tamque iucunda gignit? neque ea uno tempore anni: ut semper & nouitate delectemur, & copia. Quam tempestiuos autem dedit, quam salutare non modo hominum, sed etiam pecudum generi, iis denique omnibus, quæ oriuntur e terra, uentos Etesias? quorum flatu nimij temperantur calores, ab iisdem etiam maritimi cursus celeres, & certi diriguntur. Multa prætereunda sunt: & tamen multa dicuntur? enumerari enim non possunt fluminum opportunitates, æstus maritimi* multum accedentes & recedentes, montes uestiti atque siluestres, salinæ ab ora maritima remotissimæ, medicamentorum salutarium plenissimæ terræ, artes denique innumerabiles ad uictum, &

ad uitam necessaria. Iam diei noctisque uicissitudo conseruat animantes, tribuens aliud agendi tempus, aliud quiescendi. Sic undique omni ratione concluditur, mente consilioque diuino omnia in hoc mundo ad salutem omnium conseruationemque admirabiliter administrari. Sin quæret quispiam, cuiusnam caussa tantarum rerum molitio facta sit, arborumne & herbarum, quæ quamquam sine sensu sunt, tamen a natura sustententur? At id quidem absurdum est. An bestiarum? nihilo probabilius, deos mutarum, & nihil intelligentium caussa tantū laborasse. Quorum igitur caussa quis dixerit effectum esse mundum? Eorum scilicet animantium, quæ ratione utuntur. Hi sunt dii, & homines, quibus profecto nihil est melius. Ratio est enim quæ præstat omnibus. Itaque fit credibile, deorum & hominum caussa factum esse mundum, quæque in eo sint omnia. Faciliusque intelligetur a dijs immortalibus hominibus esse prouisum, si erit tota hominis fabricatio perspecta omnisque humanæ naturæ figura, atque perfectio. Nā cum tribus rebus animantium uita teneatur, cibo, potione, spiritu: ad hæc omnia percipiēda os est aptissimum, quod adiunctis naribus spiritu augetur. Dētibus autem in ore constructis manditur, atque ab his extenuatur & * molitur cibus. Eorum aduersi acuti morfu diuidūt escas, intimi autem conficiunt, qui genuini uocantur: quæ confectio etiam a lingua adiuuari uidetur. Linguam autem ad radices eius hærens excipit stomachus, quo primum illabuntur ea, quæ accepta sunt ore, is utraque ex parte tonsillas attingens, palato extremo atque intimo terminatur. atque is agitatione & motibus linguæ cum depulsum, & quasi detrusum cibū accepit, depellit. Ipsius autē partes eæ, quæ sunt infra id quod deuoratur, dilatātur: quæ autē supra, cōtrahūtur

Sed cū aspera arteria (sic enim a medicis appellatur) ostiū habeat adiunctū linguæ radicibus, paullo supra, quam ad linguā stomachus annectitur: eaque ad pulmones usq; pertinet, excipiatq; animā eam, quæ ducta sit spiritu, eādemq; a pulmonibus respiret, & reddat: tegitur quasi quodā operculo. quod ob eam causam datū est, ne siquid in eā cibi forte incidisset, spiritus impediretur. Sed cum alui natura subiecta stomacho, cibi, & potionis sit receptaculum, pulmones autem, & cor extrinsecus spiritum adducant: in aluo multa sunt mirabiliter effecta, quæ constant fere e nervis. Est autem multiplex, & tortuosa, arcetque, & continet, siue illud aridū est, siue humidū, quod recipit; ut id mutari & concoqui facile possit: eaque tum astringitur, tum relaxatur, atque omne quod accepit, cogit, & confundit: ut facile, & calore quem multum habet, & terendo cibo, & præterea spiritu omnia cocta, atque confecta in reliquum corpus diuidantur. In pulmonibus autē inest raritas quædam, & assimilis spongijs mollitudo ad hauriendum spiritum aptissima: * qui tum se contrahunt aspirantes, tum spiritu dilatant, ut frequenter ducatur cibus animalis, quo maxime aluntur animātes. Ex intestinis autē, & alio secretus a reliquo cibo succus is quo alimur, permanat ad iecur per quasdā a medio intestino usque ad portas iecoris (sic enim appellāt) ductas & directas vias, quæ pertinet ad iecur, eique adherent. Atque inde aliæ pertinentes sunt, per quas cadit cibus a iecore delapsus. Ab eo cibo cum est secretibilis, ijque humores, qui ex renibus profunduntur, reliqua se in sanguinem uertunt, ad easdemque portas iecoris confluūt, ad quas omnes eius viæ pertinent: per quas lapsus cibus in hoc ipso loco in eā uenā, quæ caua appellatur, confunditur, perque eam ad cor cōfectus iam, coactusque per-

labitur

labitur. A corde autem in totum corpus distribuitur, per uenas admodum multas, in omnes partes corporis pertinentes. Quemadmodum autem reliquæ cibi depellantur, tum astringentibus se intestinis, tum relaxantibus, haud sane difficile dictu est: sed tamen prætereundum est, nequid habeat iniucunditatis oratio. Illa potius explicetur incredibile fabrica naturæ. Nam quæ spiritu in pulmones anima ducitur, ea calefcit primum ab ipso spiritu, deinde coagitatione pulmonum: ex eaque pars redditur respirando, pars concipitur cordis parte quadam, quam uentriculum cordis appellant. cui similis alter adiunctus est, in quem sanguis a iecore per uenam illam cauam influit. eoque modo ex his partibus, & sanguis per uenas in omne corpus diffunditur, & spiritus per arterias. Vtræque autem crebrae multæque toto corpore intex:æ uim quandã incredibile artificiosæ operis diuiniq; testatur. Quid dicã de ossibus? quæ subiecta corpori mirabiles commissuras habent, & ad stabilitatem aptas, & ad artus finiendos accommodatas, & ad motum, & ad omnem corporis actionem. Huc adde neruos, a quibus artus continentur: eorumque implicationem toto corpore pertinentẽ: qui sicut uenæ, & arteriæ a corde tractæ, & profectæ, in corpus omne ducuntur. Ad hæc prouidentia naturæ tam diligentiẽ, tãque sollertiẽ, adiungi multa possunt, e quibus intelligatur quantæ res hominibus a deo, quãque eximiæ tributæ sint: qui primum eos humo excitatos celsos, & erectos cõstituit, ut decorũ cognitionẽ, cælum intuentes capere possent. Sunt enim e terra homines nõ ut incolæ, atq; habitatores, sed quasi spectatores superarũ rerũ, atq; cælestiũ: quarũ spectaculũ ad nullũ aliud genus animantium pertinet. Sensus autem interpretes, ac nuntij rerum in capite, tamquam in arce mirifice ad usus

necessarios & facti, & collocati sunt. Nam oculi, tamquam speculatores, altissimum locum obtinent: ex quo plurima conspicientes, fungantur suo munere. Et aures cum sonum recipere debeant, qui natura in sublime fertur, recte in altis corporum partibus collocatae sunt. Itemque nares, eo quod omnis odor ad superiora fertur, recte sursum sunt: & quod cibi, & potionis iudicium magnum earum est, non sine causa uicinitatem oris secutae sunt. Iam gustatus, qui sentire eorum, quibus uescimur, genera debet, habitat in ea parte oris, qua esculentis & poculentis iter natura patefecit. Tactus autem toto corpore aequabiliter fusus est, ut omnes ictus, omnesque nimios, & frigoris, & caloris appulsus sentire possimus. Atque, ut in aedificijs architecti auertunt, ab oculis, & naribus dominorum ea, quae profluentia necessario tetri essent aliquid habitura: sic natura res similes procul amandauit a sensibus. Quis uero opifex praeter naturam, qua nihil potest esse callidius, tantam solertiam persequi potuisset in sensibus? quae primū oculos membranis tenuissimis uestiuit & sepst, quas primum perluciditas fecit, ut per eas cerni posset: firmas autem, * ut cōtinerentur. Sed lubricos oculos fecit, & mobiles, ut & declinarent si quid noceret, & aspectum quo uellent, facile conuerterent: aciesque ipsa qua cernimus, quae pupilla uocatur, ita parua est, ut ea, quae nocere possint facile uitet. palpebraeque, quae sunt tegumenta oculorum, mollissimae tactu, ne lederēt aciem, aptissime factae & ad claudendas pupillas, ne quid incideret, & ad aperiendas: idque prouidit ut identidem fieri posset cum maxima celeritate. Munitaeque sunt palpebrae tāquā uallo pilorum: quibus & apertis oculis, si quid incideret, repelleretur, & somno cōniuentibus, cū oculis ad cernēdū nō egeremus, ut qui tāquā inuo-

luti quiescerent. Latent præterea utililer, & excelsis undique partibus sepiuntur. Primum enim superiora supercilij obducta sudorem a capite & fronte defluentem repellunt. Genæ deinde ab inferiore parte tutantur subiectæ, leuiterque eminentes. Nasus ita locatus est, ut quasi murus oculis interiectus esse uideatur. Auditus autem semper patet. eius enim sensu etiam dormientes egemus. a quo cum sonus est acceptus, etiam e somno excitamur. Flexuosum iter habet ne quid intrare possit, si simplex, & directum pateret. Prouisum etiã, ut si qua minima bestiola conaretur irumpere, in sordibus aurium tanquã in uisco inhaeresceret. Extra autem eminet, quæ appellatur aures, & telegendi causa factæ tutãdique sensus, & ne adiectæ uoces laberentur, atque errarent, priusquam sensus ab his pulsus esset. Sed duros, & quasi corneolos habent introitus, multisque cū flexibus, quod his naturis relatus amplificatur sonus. Quocirca & in fidibus testudine resonatur, aut cornu: * & ex tortuosis locis, & inclusis referuntur ampliores. Similiter nares, quæ semper propter necessarias utilitates patent, contractiores habent introitus, nequid in eas, quod noceat, possit peruadere, humoremque semper habent ad puluerem multaque alia repellenda non inutilem. Gustatus præclare septus est: ore enim continetur, & ad usum apte, & ad incolumitatis custodiam. Omnisque sensus hominum multo antecellit sensibus bestiarum. Primum enim oculi in ijs artibus, quarum iudicium est oculorum, in pictis, fictis, cælatisque formis, in corporum etiam motione, atque gestu multa cernunt subtilius: colorũ etiam, & figurarum tũ uenustatẽ, atq; ordinẽ, & ut ita dicã, decẽtiã oculi iudicãt: atque etiã alia maiora. nã & uirtutes, & uitia cognoscũt: iratũ, propitiũ, letatẽ, dolẽtem, fortẽ, ignauũ, au-

dacem, timidumque cognoscunt. Aurium item est admirabile quoddam artificiosumque iudicium, quo iudicatur & in uocis, & in tiliarum neruorumque cantibus uarietas sonorū, interualla, distinctio, & uocis genera permulta, canorum, fuscum: leue, asperum: graue, acutum: flexibile, durum: quæ hominum solum auribus iudicantur. Nariumque item & gustandi, * & aperte tangendi magna iudicia sunt: ad quos sensus capiendos, & perfruendos plures etiam, quam uellem artes repertæ sunt. Perspicuum est enim quo compositiones unguentorum, quo ciborum conditiones, quo corporum lenocinia processerint. Iam uero animum ipsum mentemque hominis, rationem, consilium, prudentiam, qui non diuina cura perfecta esse perspicit, is ipsis rebus mihi uidetur carere. De quo dum disputarem, tuam mihi dari uelim Cotta eloquentiam. Quo enim tu illa modo diceres? quanta primum intelligentia, deinde consequentium rerum cum primis coniunctio, & comprehensio esset in nobis: ex quo uidelicet quid ex quibusque rebus efficiatur, idque ratione, concludimus: singulasque res diffinimus, circumscripique cōplectimur: ex quo scientia intelligitur, quam uim habeat, qualis sit: qua ne in deo quidem est res ulla praestantior. Quanta uero illa sunt, quæ uos Academici infirmatis, & tollitis, quod & sensibus, & animo ea, quæ extra sunt, percipimus atque comprehendimus, Ex quibus collatis inter se, & comparatis artes quoque efficimus, partim ad usum uitæ, partim ad oblectationem necessarias. Iam uero domina rerum (ut uos soletis dicere) eloquendi uis quam est præclara, quamque diuina quæ primum efficit ut ea quæ ignoramus discere, & ea quæ scimus, alios docere possimus. Deinde hac cohortamur, hac persuademus, hac cōsolamur afflictos, hac deducimus

per

perterritos a timore, hac gestiētes cōprimimus, hac cupiditates iracūdiasq; restinguimus: hæc nos iuris, legū, urbium societate deuinxit, hæc a uita immani, & fera segregauit. Ad usum autē orationis incredibile est, nisi diligēter attēderis, quāta opera machinata natura sit. Primū enim a pulmonibus arteria usque ad os intimū pertinet per quā uox* principiū a mēte ducēs, percipitur, & funditur. Deinde in ore sita lingua est finita dētibus. ea uocē immoderate profusam fingit, & terminat: quæ sonos uocis distinctos, & pressos efficit, cū & ad dētes, & ad alias partes pellit oris. Itaque plectri similē* linguā nostri solēt dicere, chordarum dentes, nares cornibus ijs, qui ad neruos resonāt in cātibus. Quam uero aptas, quāque multarū artium ministras manus natura homini dedit? Digitorū enim cōtractio facilis, facilisque porrectio, propter molles cōmissuras, & artus nullo in motu laborat. Itaq; ad pingēdū, ad fingēdū, ad sculpendū, ad neruorū eliciendos sonos, ac tibiariū, apta manus est ad motionem digitorum. Atq; hæc oblectationis, illa necessitatis, cultus dico agrorum, exstructionesq; tectorum, tegumēta corporū, uel texta uel suta, omnemque fabricam æris, & ferri. Ex quo intelligitur, ad inuenta animo, percepta sensibus, adhibitis opificū manibus omnia nos consecutos, ut tecti, ut uestiti, ut salui esse possēmus: urbes, muros, domicilia, delubra haberemus. Iā uero operibus hominū, id est manibus, cibi etiā uarietas inuenitur, & copia. Nā & multa ferūt manu quæ sita, quæ uel statim consumantur, uel mandentur condita uetustati. & præterea uescimur bestijs & terrenis, & aquatilibus, & uolatilibus. partim capiēdo, partim alēdo. Efficimus etiam domitu nostro quadrupedum uestiones, quorum celeritas, atque uis nobis ipsis affert uim, & celeritatem. Nos onera quibusdam be-

*stijs, nos iuga imponimus: nos elephātorū acutissimīs sensibus, nos sagacitate canū ad utilitatē nostram abutimur: nos e terrae cauernis ferrū elicimus, rē ad colēdos agros necessariā: nos aeris, argēti, auri uenas penitus abditas inuenimus & ad usum aptas, & ad ornatū decoras. Arborū autē cōse-
 ctione, omnique materia, & culta, & siluestri, partim ad calefaciēdum corpus igni adhibita, & ad mitigandū cibum utimur, partim ad aedificandū, ut tectis septi frigora caloresque pellamus. Magnos uero usus affert ad nauigia faciēda, quorū cursibus suppeditantur omnes undique ad uitam copiae: quasque res uiolētissimas natura genuit, earum moderationem nos soli habemus, maris, atque uentorum, propter nauticarum rerū sciētia: plurimisque maritimis rebus fruimur, atque utimur. Terrenorū item commodorum omnis est in homine dominatus. Nos campis, nos montibus fruimur: nostri sunt amnes, nostrilacus: nos fruges serimus, nos arbores: nos aquarum inductionibus terris fecunditatem damus, nos flumina arcemus, dirigimus, auertimus: nostris denique manibus in rerum natura quasi alteram naturam efficere conamur. Quid uero? hominum ratio non in caelum usque penetrauit? Soli enim ex animantibus nos astrorū ortus, obitus, cursusque cognouimus. Ab hominum genere finitus est dies, mēsts, annus: defectiones solis & lunae cognitae, praedictaeque in omne posterum tempus, quae, quātae, quando futurae sint. Quae contuēs animus accipit ab his cognitionem deorum, ex qua oritur pietas: cui coniuñcta iustitia est, reliquaeque uirtutes: ex quibus uita beata existit par & similis deorū, nulla re nisi immortalitate, quae nihil ad bene uiuendum pertinet, cedens caelestibus. Quibus rebus expositis, satis docuisse uideor, hominis natura quanto omnes anteiret animantes. Ex quo debet intelligi,
 nec.*

nec figuram situmque membrorum, nec ingenij mentisque uim talem effici potuisse fortuna. Restat ut doceam, atque aliquando perorem, omnia quæ sint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum causa facta esse, & parata. * Principio ipse mundus deorum hominumque causa factus est: quæque in eo sunt omnia, ea parata ad fructum hominum & inuenta sunt. Est enim mundus quasi cõmunis deorum, atque hominum domus, aut urbs utrorumq;: Soli enim ratione utentes iure, ac lege uiuunt. Vt igitur Athenas, & Lacedæmonem, Atheniensium Lacedæmoniorumque causa putandum est conditas esse: omniaque quæ sint in his urbibus eorum populorum recte esse dicuntur: sic quæcumque in omni mundo deorum, atque hominum putanda sunt. Iam uero circuitus solis, & lunæ, reliquorumque siderum, quamquam etiam ad mundi coherentiam pertinet, tamen, & spectaculum hominibus præbent: nulla est enim insatiabilior species, nulla pulchrior, & ad rationem sollertiamque præstantior. Eorum enim cursus demetiti, maturitates temporum, & uarietates, mutationesque cognouimus. quæ si hominibus solis nota sunt, hominum causa facta esse iudicanda sunt. Terra uero feta frugibus, & uario leguminum genere, quæ maxima largitate fundit, ea ferarumne an hominum causa gignere uidetur? Quid de uitibus oliuetisque dicam? quarum uberrimi lætissimique fructus nihil omnino ad bestias pertinent. Neque enim ferendi, neque colendi, nec tempestiue demetendi, percipiendique fructus, neq; condendi, ac reponendi ulla pecudum scientia est: earumque omnium rerum hominum est, & usus, & cura. Vt fides igitur & tibus eorum causa factas dicendum est, qui illis uti possunt: sic ea quæ diximus, solis illis confitendum est esse parata, qui utuntur. Nec, si quæ bestia furatur aliquid

ex his aut rapiunt, illarum quoque caussa ea nata esse dicemus. Neque enim homines murium aut formicarum caussa frumentum condunt, sed coniugum, & liberorum, & familiarum suarum. Itaque bestiae furtim, ut dixi, fruuntur, domini palam & libere. Hominum igitur caussa eas rerum copias comparatas fatendum est. Nisi forte tanta ubertas, & uarietas pomorum, eorumque iucundus non gustatus solum, sed odoratus etiam, & affectus, dubitationem affert quin hominibus fors ea natura donauerit. tantumque abest ut haec bestiarum etiam caussa parata sint, ut ipsas bestias hominum gratia generatas esse uideamus. Quid enim oues aliud afferunt: nisi ut earum uillis confectis, atque contextis homines uestiantur? quae quidem neque ali, neque sustentari, neque ullum fructum edere ex se sine cultu hominum, & curatione potuissent. Canum uero tam fida custodia, tamque amans dominorum adulatio, tantumque odium in externos, & tam incredibilis ad inuestigandum sagacitas narium, tanta alacritas in uenando, quid significat aliud, nisi se ad hominum commoditates esse generatos? Quid de bobus loquar? quorum ipsa terga declarant non esse se ad onus accipiendum figurata: ceruices autem natae ad iugum, tum uires humerorum, & latitudines ad aratra extrahenda: quibus cum terrae subigerentur fissionem glebarum, ab illo aureo genere, ut poetae loquuntur, uis numquam ulla afferebatur.

„ Ferrea tum uero proles exorta repente' st.

„ Ausaque funestum prima est fabricarier ense,

„ Et gustare manu uictum domitumque iuuenicum.

Tanta putabatur utilitas percipi ex bobus, ut eorum uisceribus uesci scelus haberetur. Longum est mulorum persequi utilitates & asinorum, quae certe ad hominum usum paratae sunt. Sus uero quid habet praeter escam? * cui quidem

dena

dem ne putresceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus. Qua pecude, quod erat ad uescendum hominibus apta, nihil genuit natura secundius. Quid multitudinem suauitatemque piscium dicam? quid auium? ex quibus tanta percipitur uoluptas, ut interdum Proncea nostra Epicurea fuisse uideatur. Atque hæc ne caperentur quidem, nisi hominum ratione atque sollertia. quamquam aues quasdam & alites, & oscines, ut nostri augures appellant, rerum augurandarum causa esse natas putemus. Iam uero immanes, & feras belluas nanciscimur uenando, ut & uescamur iis, & exerceamur in uenando ad similitudinem bellicæ disciplinae, & utamur domitis, & condecesactis, ut elephantis, multaque ex earum corporibus remedia, morbis, & uulneribus eligamus, sicut ex quibusdam stirpibus, & herbis, quarum utilitates longinqui temporis usu, & periclitatione percipimus. Totam licet animis tamquam oculis lustrare terram, mariaque omnia cernere, & spatia frugifera, atque immensa camporum, uestitusque densissimos montium, pecudum pastus, tum incredibili cursus maritimos celeritate. Nec uero tantum supra terram, sed etiam in intimis eius tenebris plurimarum rerum latet utilitas, quæ ad usum hominum orta, ab hominibus solis inuenitur. Illud uero quod uterque uestrum fortasse arripiet ad reprehendendum: Cotta, quia Carneades libenter in Stoicos inuehebatur: Velleius, quia nihil tam irridet Epicurus, quàm prædictionem rerum futurarum: mihi uidetur uel maxime confirmare deorum prouidentia consuli rebus humanis. Est enim profecto diuinitas, quæ multis locis, rebus, temporibus apparet, tum in priuatis, tum maxime in publicis. Multa cernunt haruspices: multa augures prouident, multa oraculis declarantur, multa uaticinationibus, multa somnis,

multa

multa portentis: quibus cognitis, * multa sæpe res hominum sententia, atque utilitate partæ, multa etiam pericula depulsa sunt. Hæc igitur siue uis, siue ars, siue natura, ad scientiam rerum futurarum homini profecto est, nec ab alio alicui, quam a diis immortalibus data. Quæ si singula uos forte non mouent, uniuersa certe inter se connexa, atque coniuncta mouere debent. Nec uero uniuerso generi hominum solum, sed etiam singulis a diis immortalibus consuli, et prouideri solet: licet enim contrahere uniuersitatem generis humani, eamque gradatim ad pauciores, postremo deducere ad singulos. Nam si omnibus hominibus, qui ubique sunt, quacumque in ora, ac parte terrarum ab huiusce terræ, quam nos incolimus continuatione distantium, deos consulere censemus ob eas causas, quas ante diximus: his quoque hominibus consulunt, qui has nobiscum terras ab oriente ad occidentem colunt. Sin autem his consulunt, qui quasi magnam quandam insulam incolunt, quam nos orbem terræ uocamus: etiam illis consulunt qui partes eius insulæ tenent, Europam, Asiam, Africam. Ergo et earum partes diligunt, ut Romam, Athenas, Spartam, Rhodum: et earum urbium separatim ab uniuersis singulos diligunt, ut Pyrrhi bello Curium, Fabricium, Coruncanum: primo Punico Calatinum, Duillium, Metellum, Lutatium: secundo Maximum, Marcellum, Africanum: post hos Paulum, Gracchum, Catonem, patrumque memoria Scipionem, Lælium: multosque præterea, et nostra ciuitas, et Græcia tulit singulares uiros, quorum neminem nisi iuuantem deo talem fuisse credendum est. Quæ ratio potestas, maximeque Homerum impulit, ut principibus heroum Ulyxi, Diomedi, Agamemnoni, Achilli, certos deos discriminum, et periculorum comites adiungeret. Præterea ipsorum

deorum

deorum sepe presentia, quales supra commemoravi, declarant ab his & ciuitatibus, & singulis hominibus consuli. Quod quidem intelligitur etiam significationibus rerum futurarum, quae tum dormientibus, tum uigilantibus portenduntur. Multa praeterea ostentis, multa extis admonemur, multisque rebus aliis, quas diuturnus usus ita notauit, ut artem diuinationis efficeret. NEMO igitur uir magnus sine aliquo afflatu diuino umquam fuit. Nec uero ita refellendum est, ut si segetibus aut uinetis cuiuspiam tempestas nocuerit, aut si quid e uitae commodis casus abstulerit, eum cui quid horum acciderit, aut inuisum deo, aut neglectum a deo iudicemus. Magna dii curant, parua negligunt. magnis autem uiris prospere eueniunt semper omnes res: si quidem satis a nostris, & a principe philosophorum, Socrate dictum est de ubertatibus uirtutis, & copis. Haec mihi fere in mentem ueniebant quae dicenda putarem de natura deorum. Tu autem Cotta, si me audias, eandem causam agas, teque & principem ciuem putes, & pontificem esse cogites. & quoniam in utramque partem uobis licet disputare hanc potius sumas, eamque facultatem differendi, quam tibi a rhetoricis exercitationibus acceptam amplificauit Academia, huc potius conferas. Mala enim, & impia consuetudo est contra deos disputandi, siue ex animo id fit, siue simulate.

* * *

M. T. CICERONIS
 DE NATURA DEO-
 RVM AD MARCVM
 B R V T V M
 LIBER III.

* *
 *

QVAE cum Balbus dixisset, tum arridens Cotta, Sero, inquit, mihi, Balbe, præcipis quid defendā. Ego enim, te disputante, quid contradicerem mecū ipse meditabar, neque tam refellendi tui caussa, quam ea quæ minus intelligebam requirendi. Cum autem suo cuiq; iudicio sit utendum, difficile factu est me id sentire quod tu uelis. Hic Velleius, Nescis, inquit, quanta cum expectatione, Cotta, sim te auditurus. Iucundus enim Balbo nostro sermo tuus contra Epicurum fuit. Præbebo igitur me tibi uicissim attentum contra Stoicos auditorem: spero enim te, ut soles, bene paratum uenire. Tum Cotta, * Si mehercule, inquit, Vellei: neque enim mihi par ratio cum Lucio est, ac tecum fuit. Qui tandem? inquit ille. Quid mihi uidetur Epicurus uester de diis immortalibus non magnopere pugnare: tantummodo negare deos esse non audet, ne quid inuidiæ subeat aut criminis. Cum uero deos nihil agere, nihil curare confirmat, membrisque humanis esse præditos, sed eorum membrorum usum nullum habere: ludere uidetur, satisque putare si dixerit esse quandam beatam naturam *et* eternam.

nam. A Balbo autem animaduertisti, credo, quã multa dicta sint, quamque etiam si minus uera, tamen apta inter se, & coherentia. Itaque cogito, ut dixi, nõ tam refellere eius orationem, quam ea, quæ minus intellexi, requirere. Quare, Balbe, tibi permitto, respondere ne mihi malis de singulis rebus querenti ex te ea, quæ parum accepi, an uniuersam audire orationem meam. Tũ Balbus, Ego uero si quid explanari tibi uoles, respondere malo: sin me interrogare, non tam intelligendi causa quam refellendi, utrum uoles faciam: uel ad singula quæ requires statim respondebo, - uel cum peroraris, ad omnia. Tũ Cotta, Optime, inquit: quamobrem sic agamus, ut nos ipsa ducit oratio. Sed antequam de re, pauca de me. Non enim mediocriter moueor auctoritate tua, Balbe, orationeque ea, quæ me in perorando cohortabatur, ut meminissim me & Cottã esse, & pontificẽ. Quod eo, credo, ualebat, ut opiniones, quas a maioribus accepimus de diis immortalibus, sacra, cæremonias, religionesq; defenderẽ. Ego uero eas defendã, semperq; defendi: nec me ex ea opinione, quã a maioribus accepi de cultu deorũ immortalium, ullius unquam oratio aut docti aut indocti mouebit. Sed cũ de religione agitur, T. Coruncanũ, P. Scipionẽ, P. Scæuolã pontifices maximos, nõ Zenonẽ aut Cleanthẽ, aut Chrystippũ sequor, habeoq; C. Læliũ augurẽ, eundem sapientẽ, quẽ potius audiã de religione dicentẽ in illa oratione nobili, q̃ quenq; principem Stoicorũ. Cũq; omnis pop. Ro. religio in sacra, & in auspicia diuisa sit, tertium adiunctũ sit, si quid prædictiõis causa ex portetis & mostris Sibyllæ interpretes, haruspicesue monuerũt: harũ ego religionũ nullã unq; cõtinentã putauim: mihiq; ita persuasi Romulũ auspiciis, Nũmã sacris cõstitutis fundamẽta iecisse nostræ ciuitatis: quæ nõq; profecto sine summa placatiõe deorũ

immor=

immortalium tanta esse potuisset. Habes, Balbe, quid Cotta, quid pontifex sentiat. Fac nunc ergo intelligam, tu quid sentias: a te enim philosopho rationem accipere debeo religionis: maioribus autem nostris, etiam nulla ratione redita, credere. Tum Balbus, Quam igitur a me rationem, inquit, Cotta desideras? Et ille, Quadripertita, inquit, fuit diuisto tua. Primum ut uelles docere deos esse: deinde quales essent: tum ab his mundum regi: postremo consulere eos rebus humanis. Hæc, si recte memini, partitio fuit. Rectissime, inquit Balbus: sed expecto quid requiras. Tum Cotta, Primum quidque uideamus, inquit: & si id est primum quod inter omnes nisi admodum impios, conuenit: mihi quidem ex animo exuri non potest esse deos: id tamen quod mihi persuasum est, esse deos, auctoritate maiorum: cur ita sit nihil tu me doces. Quid est, inquit Balbus. si tibi persuasum est, cur a me uelis discere? Tum Cotta, Quia sic aggredior, inquit, ad hanc disputationem, quasi nihil unquam audierim de diis immortalibus, nihil cogitauerim: rudem me discipulum, & integrum accipe, & ea que requiro doce. Dic igitur quid requiras. Egone? primum illud, Cur quod perspicuum in istam partem ne egere quidem oratione dixisses, quod esset perspicuum & inter omnes constaret, de eo ipso tam multa dixeris? Quia te quoque, inquit, animaduerti, Cotta sæpe, cum in foro diceres, quam plurimis posset argumentis onerare iudicem, si modo eam facultatem tibi daret causa. atque hoc idem, & philosophi faciunt, & ego, ut potui, feci. Tu autem, qui id quæris, similiter facis, ac si me roges cur te duobus contuear oculis, & non altero tantum, cum idem uno assequi possim. Tum Cotta, Quam simile istud sit, inquit, tu uideris. nam ego neque in causis, si quid est euidens, de quo inter omnes conueniat, argumen-

tari soleo: perspicuitas enim argumentatione eleuatur: nec, si id facerem in causis forensibus, idem facerem in hac subtilitate sermonis. Cur contuereris autem altero oculo causa non esset, cum idem obtutus esset amborum, & cum rerum natura, quam tu sapientem esse uis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere uoluisset. Sed quia non confidebas tam esse id perspicuum, quam tu uelis. propterea multis argumentis, deos esse docere uoluisti. Mihi enim unum satis erat, ita nobis maiores nostros tradidisse. Sed tu auctoritates omnes contēns, ratione pugnas. Patere igitur rationē meā cum tua ratione cōtēdere. Affers hæc omnia argumēta, cur dii sint, remq; mea sentētia minime dubiam argumentando dubiam facis: mandauī enim memoriæ non numerum solum, sed etiam ordinē argumentorum tuorum. Primum fuit, cum cælum suspexissemus, statim nos intelligere esse aliquod numen, quo hæc regantur. Ex hoc illud etiam.

Aspice hoc sublime candens, quē inuocant omnes Iouē. Quasi uero quisquam nostrum istum potius quam Capitolinum, Iouem appellet: aut hoc perspicuum sit, constetque inter omnes, eos esse deos, quos tibi Velleius multiq; præterea ne animantes quidem esse concedant. Graue etiā argumentum tibi uidebatur, quod opinio de dijs immortalibus, & omniū esset, & quotidie cresceret. Placet igitur tās res opinione stultorum iudicari, uobis præsertim, quē illos insanos esse dicatis? At enim præsentēs uidemus deos, ut, apud Regillum Postumius, in Salaria Vattienus. nescio quid etiā de Locrorū apud Sagra prælio. Quos igitur tu Tyndaridas appellabas, id est homines homine natos: & quos Homerus, qui recēs ab illorū ætate fuit, sepultos esse dicit Lacedæmone, eos tu cæterijs albis nullis calonibus ob-

uã Vattieno uenisse existimas, & uictoriã pop. Rom. Vattieno potius homini rustico, quam M. Catoni, qui tum erat princeps, nũtiauisse? Ergo & illud in silice, quod hodie apparet apud Regillũ, rãquã uestigiũ ungule Castoris equi credis esse? Nõne maus illud credere, quod probari potest, animos præclarorum hominum, quales isti Tyndaridæ fuerũt, diuinos esse, & æternos, quã eos, qui semel cremati essent, equitare, & in acie pugnare potuisse? Aut si hoc fieri potuisse dicis; doceas oportet quo modo, nec fabellas aniles proferas. Tũ Lucilius, An tibi, inquit, fabella uidetur? Nõne ab A. Postumio adẽ Castori & Polluci in foro dedicata: nonne s. c. de Vattieno uides? Nã de Sagra Græcorũ etiã est uulgare prouerbũ: qui quæ affirmãt, certiora esse dicũt quã illa quæ apud Sagra. His igitur auctõribus nõne debes moueri? Tũ Cotta. Rumoribus, inquit, mecum pugnas Balbe: ego autẽ a te rationes requiro. * Sequũtur quæ futura sunt. effugere enim nemo id potest, quod futurũ est. Sepe autẽ ne utile est quidẽ scire quid futurũ sit: miserũ est enim nihil proficietẽ анги, nec habere ne spei quidẽ extremũ, & tamẽ cõmune solatiũ: præsertim cũ uos ijdẽ fato fieri dicatis omnia: quod autẽ semper ex omni æternitate uerum fuerit, id esse fatũ. Quid igitur iuuat, aut quid affert ad cauẽ dũ, scire aliquid futurũ, cũ id certe futurũ sit? Vnde porro ista diuinatio? quis inuenit fissum iecoris? quis cornicis cantum notaui? quis sortes? Quibus ego credo: nec possum Attij Nauij, quem commemorabas, lituum contemnere. Sed qui ista intellecta sint, a philosophis debeo discere, præsertim cum isti plurimis de rebus diuinis mentiantur. At medici quoque, ita enim dicebas, sæpe falluntur. Quid simile medicina, cuius ego rationem uideo: & diuinatio, quæ unde oriatur non incũigo? Tu autem etiam Deciorum deuo

deuotionibus placatos deos esse censes. Quæ fuit eorum tanta iniquitas, ut placari populo Rom. non possent, nisi uiri tales occidissent? Consilium illud imperatorum fuit, quod Græci *ερατηνυμια* appellant, sed eorum imperatorum qui patriæ consulerent, uitæ nō parcerent: rebantur enim fore, ut exercitus imperatorem equo incitato se in hostes immittentem persequeretur: id quod euenit. Nam Faunus uocem equidem numquam audiui: tibi, si audiuisse te dicis, credam, et si Faunus omnino quid sit, nescio. Non igitur adhuc, quantum quidem in te, Balbe, est, intelligo deos esse, quos equidē credo esse, sed nihil docēt Stoici. Nam Cleanthes, ut dicebas, quattuor modis formatas in animis hominum putat deorum esse notiones. Vnus is modus est, de quo satis dixi, qui est susceptus ex præsensatione rerum futurarum. Alter ex perturbationibus tempestatum, & reliquis motibus. Tertius ex commoditate rerum, quas percipimus, & copia. Quartus ex astrorum ordine, cælique constantia. De præsensatione diximus: de perturbationibus cælestibus, & maritimis, & terrenis, non possumus dicere, cum ea fiant, non esse multos, qui ea metuant, & a dijs immortalibus fieri existiment. Sed non id quæritur sint: ne aliqui, qui deos esse putent: dij utrum sint necne quæritur. Nam reliquæ causæ, quas Cleanthes, affert, quarum una est de commodorum, quæ capimus copia, altera de temporum ordine cælique constantia: tum tractabuntur a nobis, cum de providentia deorum disputabimus: de qua plurima a te, Balbe, dicta sunt: eodemque illa etiam differemus, quod Chrysippum dicere aiebas, quoniam esset aliquid in rerum natura quod ab homine effici non posset, esse homine aliquid melius quæque in domo pulchra cum pulchritudine mundi comparabas, & cum totius mundi convenientiam

cōsensumq; afferebas, Zenonisque breues, & acutulas con-
 clusiones in eam partem sermonis, quam modo dixi, diffe-
 remus. Eodemque tempore illa omnia, quæ a te physice di-
 cta sunt de ui ignea, deque eo calore ex quo omnia generari
 dicebas, loco suo quærentur, omniaque quæ a te nudius-
 tertius dicta sunt, cū docere uelles deos esse, quare & mundus
 uniuersus, & sol, & luna, & stella sensum, ac mentem ha-
 berent, in idem tempus reseruabo. A te autem illud etiam,
 atque etiam quærā, quibus rationibus tibi persuadeas deos
 esse. Tum Balbus, Equidem attulisse rationes mihi uideor:
 sed eas tu ita resellis, ut cum me interrogaturus esse uidea-
 re, & ego me ad respondendū compararim, repente auer-
 tas orationē, nec des respondendi locū. Itaque maximæ res
 tacite præterierūt, de diuinatione, de fato: quibus de quæ-
 stionibus tu quidem strictim, nostri autem multa solent di-
 cere, sed ab hac quæstione, quæ nūc in manibus est, separan-
 tur. Quare, si uidetur, noli agere cōfuse: ut hoc explicemus
 hac disputatione quod quæritur. Optime, inquit, Cotta.
 Itaque quoniā quattuor in partes totā quæstionē diuisisti,
 de prima quidem diximus, consideremus secūdā: quæ mihi
 talis uidetur fuisse, ut cum ostēdere uelles quales dii essent,
 ostenderes nulli esse. A consuetudine enim oculorum ani-
 mum abducere difficilimum dicebas: sed cum deo nihil præ-
 stantius esset non dubitabas quin mundus esset deus, quod
 nihil in rerum natura melius esset, modo possemus eum
 animantem cogitare, uel potius ut cetera oculis, sic animo
 hoc cernere. Sed cum mundo negas quidquam esse melius,
 quid dicis melius? si pulchrius, assentior: si aptius ad utili-
 tates nostras, id quoque assentior. Sin autem id dicis, nihil
 esse mundo sapientius, nullo modo prorsus assentiar, non
 quod difficile sit mentem ab oculis seuocare: sed quo
 magis

magis seuoco, eo minus id, quod tu uis, possum mente comprehendere. Nihil est mundo melius in rerum natura. ne in terris quidem urbe nostra. num igitur iccirco in arbe esse rationem, cogitationem, mentem putas? aut, quoniam non sit num iccirco existimas formicam anteponendam esse huic pu lcherrimæ urbi, quod in urbe sensus sit nullus, in formica non modo sensus, sed etiam mens, ratio, memoria? Videre oportet, Balbe, quid tibi concedatur, non te ipsum quod uelis sumere. Istum enim locum tantum illa uetus Zenonis breuis, & ut tibi uidebatur, acuta conclusio dilatauit. Zeno enim ita concludit. Quod ratione utitur melius est, quam id, quod ratione non utitur. nihil autem mundo melius. ratione igitur mundus utitur. Hoc si placeat, iam efficies ut mundus optime librum legere uideatur. Zenonis enim uestigijs hoc modo rationem poteris concludere. Quod litteratum est, id est melius quam quod non est litteratum. nihil autem mundo melius. litteratus igitur est mundus. Isto modo etiam disertus, & quidem mathematicus, musicus, omni denique doctrina eruditus, postremo philosophus erit mundus. Sæpe dixit nihil fieri sine deo, nec ullam uim esse naturæ, ut sui dissimilia posset effingere. Concedam non modo animantem, & sapientem esse mundum, sed fidicinem etiam. & tibicinem, quoniam earum quoque artium homines ex eo procreantur. Nihil igitur affert pater iste Stoicorum, quare mundum ratione uti putemus, nec cur animantem quidem esse. Non est igitur mundus deus: & tamen nihil est eo melius, nihil est eo pulchrius, nihil salutarius, nihil ornatius aspectu, motuque constantius. Quod si mundus uniuersus non est deus, ne stultæ quidem, quas tu immunerabiles in deorum numero reponebas: quarum te cursus æquabiles æternique delectabāt:

nec me hercule iniuria: sunt enim admirabili incredibilique constantia. Sed nō omnia, Balbe, quæ cursus certos, & constantes habent, ea deo potius quam naturæ tribuenda sunt. Quid Chalcidico Euripo in motu identidem reciprocando putas fieri posse constantius? Quid freto Siciliensi? Quid Oceani seruore illis in locis,

„ Europam Libyamque rapax ubi diuidit unda?

Quid æstus maritimi, uel Hispanienses, uel Britannici: eorumque certis temporibus uel accessus, uel recessus, sine deo fieri nonne possunt? Vide quæso si omnis motus, omniaque, quæ certis tēporibus ordinē suū conseruāt, diuina dicimus, ne tertianas quidem febres, & quartanas diuinas esse dicendum sit; quarum reuersione, & motu quid potest esse constantius? Sed omnium talium rerum ratio reddenda est: quod uos cum facere non potestis, tamquam in aram confugitis ad deum. Et Chrysippus tibi acute dicere uidebatur, homo sine dubio uersutus, & callidus. Versutos eos appello, quorum celeriter mens uersatur: callidos autē, quorum tamquam manus opere, sic animus usu concalluit. Is Igitur, Si aliquid est, inquit, quod homo efficere non possit: qui id efficit, melior est homine. homo autē hæc, quæ in mūdo sunt efficere nō potest: qui potuit igitur, is præstat homini. homini autem præstare quis possit, nisi deus? est igitur deus. Hæc omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore uersantur. Quid enim sit, melius, quid præstabilius, quid inter naturam, & rationē inter sit, nō distinguitur. Idēque si dei nō sint, negat esse in omni natura quidquam homine melius, id autem putare quemquam hominem, nihil homine esse melius, summæ arrogantia censeat esse. Sit sane arrogantis, pluri se putare quam mundum: at illud non modo non arrogantis, sed potius prudentis, intelligere se habere

habere sensum, & rationem, & orationem: hæc eadem
 & caniculam non habere. Et si domus pulchra sit, intel-
 ligamus, eam dominis, inquit, ædificatam esse, non muri-
 bus. Sic igitur mundum deorum domum existimare debe-
 mus. Ita profus existimarem, si illum ædificatum, non,
 quemadmodum docebo, a natura conformatum putarem.
 At enim quærit apud Xenophontem Socrates, unde ani-
 mam arripuerimus, si nulla fuerit in mundo. Et ego quæ-
 ro unde orationem, unde numeros, unde cantus. Nisi uero
 loqui solem cum luna putamus cum propius accesserit: aut
 ad harmoniam canere mundum, ut Pythagoras existi-
 mat. Naturæ ista sunt, Balbe, naturæ non artificiose am-
 bulantis, ut ait Zeno: quod quidem quale sit, iam uide-
 bimus: sed omnia cœlestis, & agitantis motibus, & mutatio-
 nibus suis. Itaque illa mihi placebat oratio de conuenientia,
 consensuque naturæ, quam quasi cognatione continuatam
 conspirare dicebas. Illud non probabam, quod negabas id
 accidere potuisse, nisi ea uero diuino spiritu contineretur.
 Illa uera cohæret, & permanet naturæ uiribus non deo-
 rum: estque in ea iste quasi cœnsensus, quam *συμπάθεια* Græ-
 ci uocant: sed ea quo sua sp̄te maior est, eo minus diuina ra-
 tione fieri existimanda est. Illa autem, quæ Carneades affe-
 rebat, quemadmodum dissoluitis? Si nullum corpus immor-
 tale sit, nullum esse corpus sempiternum: corpus autem im-
 mortale nullum esse, ne indiuiduum quidem, nec quod diri-
 mi, distrahi que non possit. Cumque omne animal patibi-
 lem naturam habeat, nullum est eorum, quod effugiat
 accipiendi aliquid extrinsecus, id est, quasi ferendi, & pa-
 tiendi necessitatem. Et si omne animal mortale est, nullum
 est immortale. Et si omne animal secari ac diuidi potest,
 nullum est eorum indiuiduum, nullum æternum. Atqui

omne animal ad accipiendam uim externam, & ferendam paratum est: mortale igitur omne animal, & dissolubile & diuiduum sit necesse est. Vt enim si omnis cera commutabilis esset, nihil esset cereum quod cōmutari non posset: item nihil argenteum, nihil æneum, si commutabilis esset natura argenti & æris. similiter igitur, si omnia quæ sunt, ex quibus cuncta constant, mutabilia sunt, nullum corpus esse potest non mutabile. mutabilia autē sunt illa ex quibus omnia constant, ut nobis uidetur: omne igitur corpus mutabile est. At si esset corpus aliquod immortale, non esset omne mutabile. Ita efficitur, ut omne corpus mortale sit. Etenim omne corpus aut aqua, aut aër, aut ignis, aut terra est, aut id quod est concretum ex his, aut ex aliqua parte eorum, horum autem nihil est quod non intereat: nam & terrenum omne diuiditur, & humor ita mollis est, ut facile comprimi collidique possit: ignis uero & aër omni impulsu facillime pellitur, naturaque cedens est maxime & dissipabilis. Præterea omnia hæc* tum intereunt, tum in naturam aliam conuertuntur: quod fit, cum terra in aquam se uertit, & cum ex aqua oritur aër, & cum ex aëre æther, cumque eadem uicissim retro commeant. Quod si ea intereunt, ex quibus constat omne animal, nullum est animal sempiternum. Et, ut hæc omittamus, tamen animal nullum inueniri potest, quod neque natum umquam sit, & semper sit futurum: omne enim animal sensus habet: sentit igitur & calida & frigida, & dulcia & amara, nec potest ullo sensu iucunda accipere, & non accipere contraria. Si igitur uoluptatis sensum capit, doloris etiam capit: quod autē dolorem accipit, id accipiat etiam interitum necesse est. omne igitur animal cōsistēdū est esse mortale. Præterea, si quid est quod nec uoluptatem sentiat, nec dolorem, id

animal esse non potest. In autem quod animal est, id illa necesse est sentiat: & quod ea sentiat, & nō potest esse æternum: & omne animal sentit: nullū igitur animal est æternum. Præterea nullum potest esse animal, in quo non & appetitio sit, & declinatio naturalis. appetuntur autem quæ secundum naturam sunt, declinantur cōtraria: & omne animal appetit quædam, * & fugit a quibusdam. quod autem refugit, id contra naturam est: & quod est contra naturam, id habet uim interimendi. omne ergo animal intereat necesse est. Innumerabilia sunt, ex quibus effici, cogique possit, nihil esse quod sensum habeat, quin id intereat. Etenim ea ipsa, quæ sentiuntur, ut frigus, ut calor, ut uoluptas, ut dolor, ut cætera, cum amplificata sunt, interimunt: nec ullum animal est sine sensu: nullum igitur animal est æternum. Etenim aut simplex est natura animantis, ut uel terrena sit, uel ignea, uel animalis, uel humida: quod quale sit, ne intelligi quidem potest: aut concreta ex pluribus naturis, quarum suum quæque locum habeat, quo naturæ ui efferatur, alia infimum, alia summum, alia medium. Hæc ad quoddam tempus coherere possunt, semper autem nullo modo possunt: necesse est enim suum quæque in locum natura rapiatur. nullum igitur animal est sempiternum. Sed omnia uestri, Balbe, solent ad igneam uim referre, Heraclitum, ut opinor, sequentes: quem ipsum non omnes interpretantur uno modo. qui quoniam quid diceret intelligi noluit, omittamus. Vos autem ita dicitis, omnem uim esse ignem: itaque & animantes, cum calor defecerit, tum interire: & in omni natura rerum id uiuere, id uigere, quod caleat. Ego autem nō intelligo, quo modo calore extincto corpora intereant, non intereant humore, aut spiritu amisso, præsertim cum intereant etiam nimio

calore. Quamobrem id quidem commune est de calido. uerum tamen uideamus exitum. Ita uultis, opinor, * nihil esse animal extrinsecus in natura, atque mundo præter ignem, qui magis, quam præter animam, unde animantium quoque constet animus, ex quo anima dicitur? Quo modo autem hoc, quasi concedatur sumitis, nihil esse animum nisi ignem? Probabilius enim uidetur tale quiddam esse animum, ut sit ex igne, atque anima temperatū. Quod si ignis ex sese ipse animal est, nulla se alia admiscente natura, quoniam is cum inest in corporibus nostris, efficit ut sentiamus: non potest ipse esse sine sensu. Rursus eadem dici possunt, quidquid est enim, quod sensum habeat, id necesse est sentiat & uoluptatem, & dolorem: ad quem autem dolor ueniat, ad eundem etiam interitum uenire. ita fit, ut ne ignem quidem efficere possitis æternum. Quid enim? non eisdem uobis placet omnem ignem partu indigere, nec permanere ullo modo posse nisi alatur? Alii autem solem, lunam, reliqua astra, aquis alia dulcibus, alia marinis? Eamque causam Cleãthes affert, cur se sol referat, nec longius progrediatur solstitiali orbe, itemque brumali, ne longius discedat a cibo. Hoc totum quale sit, mox. Nunc autem concludatur illud, quod interire possit, id æternum non esse natura. ignem autem interiturum esse, nisi alatur: non esse igitur natura ignem sempiternum. Qualem autem deum intelligere nos possumus nulla uirtute præditum? Quid enim? prudentiamne deo tribuemus, quæ constat ex scientia rerum bonarum, & malarum, & nec bonarum, nec malarum? Cui mali nihil est nec esse potest, quid huic opus est delectu bonorum & malorum? Quid autem ratione? quid intelligentia? quibus utimur ad eam rem, ut a peritis obscura assequamur. At obscurū deo nihil potest esse. nam

iustitia,

iustitia, quæ suum cuique distribuit, quid pertinet ad deos? Hominum enim societas & communitas, ut uos dicitis, iustitiam procreauit. Temperantia autem constat ex præmittendis uoluptatibus corporis. cui si locus in celo est, est etiam uoluptatibus. Nam fortis deus intelligi qui potest? in dolore, an in labore, an in periculo? quorum deum nihil attingit. Nec ratione igitur utentem, nec uirtute ulla præditum deum intelligere qui possumus? Nec uero uulgi, atque imperitorum inscitiam despiciere possum, cum ea considero, quæ dicuntur a Stoicis. Sunt enim illa imperitorum. * Piscem Syri uenerantur. Omne fere genus bestiarum Aegyptij consecrauerunt. Iam uero in Græcia multos habent ex hominibus deos, * Alabandum Alabandi, Tenedi * Tennen: Leucotheam, quæ fuit Ino, & eius Palæmonem filium, cuncta Græcia: Herculem, Aesculapium, Tyndaridas: Romulū nostri, aliosq; complures, quos quasi nouos, & ascriptitios ciues in cælum receptos putant. Hæc igitur indocti. Quid uos philosophi? qui meliora? Omitto illa: sunt enim præclara. Sit sane deus ipse mundus. Hoc credo illud esse
 - sublime candens, quem inuocant omnes Iouem. Quare igitur plures adiungimus deos? quanta autem est eorum multitudo? Mihi quidem sane multi uidentur: singulas enim stellas numeras deos, easque aut belluarum nomine appellas, ut capram, ut lupam, ut taurum, ut leonem: aut rerum * inanimatarum, ut Argon, ut aram, ut coronam. Sed ut hæc concedantur, reliqua qui tandem non modo cõcedi, sed omnino intelligi possunt? Cum fruges Cererem: uinum Liberum dicimus, genere nos quidem sermonis utimur usitato: sed ecquem tam amentem esse putas, qui illud, quo uescatur, deum credat esse? Nam quos ab hominibus peruenisse dicis ad deos, tu reddes rationem quemadmodum
 idem

idem fieri potuerit, aut cur fieri desierit, & ego discam libenter. Quo modo nunc quidem est, non uideo quo pacto ille, cui in monte Oetæo illatæ lampades fuerūt, ut ait Atæius in domum æternam patris ex illo ardore peruenerit. quæ tamen Homerus cōueniri apud inferos facit ab Vlyxe, sicut ceteros qui excefferant uita. Quamquam quem potissimum Herculem colamus, scire sane uelim: plures enim tradunt nobis ij, qui interiores scrutantur & reconditas litteras: antiquissimum Ioue natum, sed antiquissimo item Ioue: nam Ioues quoque plures in prisck Græcorum litteris inuenimus. Ex eo igitur, & Lisyto est & Hercules quæ concertauisse cum Apolline de tripode accepimus. Alter traditur Nilo natus Aegyptius, quem aiunt Phrygias litteras conscripsisse. Tertius est * ex Idæis Dactylis, cui inferias afferunt. Quartus Iouis est, Asteriæ Latonæ sororis; quem Tyrij maxime colunt, cuius Carthaginem filiam ferunt. Quintus in India, qui Belus dicitur. Sextus hic ex Alcumena, quem Iupiter genuit: sed tertius Iupiter: quoniam, ut iam docebo, plures Ioues etiam accepimus. Quando enim me in hunc locum deduxit oratio, docebo meliora me didicisse de colendis diis immortalibus iure pontificio, & maiorum more, capedunculis iis, quas Numa nobis reliquit; de quibus in illa aureola oratiuncula dicit Lelius, quam rationibus Stoicorum. Si enim uos sequar, dic quid ei respondeam, qui me sic roget, Si dii sunt, suntne etiam Nymphæ deæ? Si Nymphæ, Panisci etiam, & Satyri. Hi autem non sunt: ne Nymphæ quidem deæ igitur. At earum templa sunt publice uota, & dedicata. Quid igitur? ne ceteri quidem ergo dii, quorum templa sunt dedicata. Age porro Iouem, & Neptunum deum numeras. ergo etiam Orcus frater sororum deus: & illi qui fluere apud inferos dicuntur,

dicuntur, Acheron, Cocytus, Styx, Phlegeton: tū Charon, tum Cerberus dij putandi. At id quidem repudiandum. ne Orcus quidem igitur. Quid dicitis ergo de fratribus? Hæc Carneades agebat, non ut deos tolleret: quid enim philosopho minus conueniens? sed ut Stoicos nihil de diis explicare conuinceret. Itaque insequabatur. Quid enim aiebat, si ij fratres sunt in numero deorum, num de patre eorum Saturno negari potest? quem uulgo maxime ad occidentem colunt. Qui si est deus, patrem quoque eius Cælū esse deum confitendum est. Quod si ita est, Cæli quoque parentes dij habendi sunt Aether, & Dies, eorumque fratres, & sorores, qui a genealogiis antiquis sic nominantur, Amor, dolus, metus, labor, inuidētia, fatum, senectus, mors, tenebræ, miseria, querela, gratia, fraus, pertinacia, Parcæ, Hesperides, somnia: quos omnes Erebo, & Noctē natos ferunt. Aut igitur hæc monstra probanda sunt, aut prima illa tollenda. Quid? Apollinem, Vulcanum, Mercurium, ceteros deos esse dices? de Hercule, Aesculapio, Libero, Castore, Polluce dubitabis? At hi quidem coluntur æque, atque illi, apud quosdam etiā multo magis. Ergo hi dij sunt habendi mortalibus nati matribus. Quid Aristæus qui oliuæ dicitur inuentor, Apollinis filius: Theseus qui Neptuni: reliqui, quorum patres dij, non erunt in deorum numero? Quid, quorum matres? opinor etiam magis. Vt enim in iure civili, qui est de matre libera, liber est: item iure nature qui de dea matre est, deus sit necesse est. Itaq; Achillem Aethy-palea insula sanctissimū colit: qui si deus est, & Orpheus, & Rhesus dij sunt matre Musa nati, nisi forte maritimas nuptiæ terrenis anteponuntur. Si hi dij non sunt, quia nusquam coluntur, quo modo illi sunt? Vide igitur ne uirtutibus hominum isti honores habeantur, non immortalitatibus:

bus: quod tu quoque, Balbe, uisus es dicere. Quo modo au-
 tem potes, si Latonam deam putes, Hecatē non putare, *
 quæ matre Asteria est sorore Latonæ? An hæc quoque dea
 est? uidimus enim eius aras delubra^{que} in Græcia. Sin hæc
 dea est, cur non Eumenides? quæ si deæ sunt, quarum &
 Athenis fanum est, & apud nos, ut ego interpretor, lucus
 Furinæ, Furiæ deæ sunt, specularices, credo, & uindices
 facinorum, & scelerum. Quod si tales dii sunt, ut rebus hu-
 manis intersint, Natio quoque dea putanda est: cui cum fa-
 na circumus in agro Ardeati, rem diuinam facere sole-
 mus. quæ, quia partus matronarum tueatur, a nascentibus
 Natio nominata est. Ea si dea est, dii omnes illi, qui comme-
 morabantur a te, honos, fides, mens, concordia: ergo etiam
 spes, moneta, omniaq; ? quæ cogitatione nobismetipsis pos-
 sumus fingere. Quod si uerissimile non est: ne illud quidem
 est, hæc unde fluxerunt. Quid autem dicis? si dii sunt illi,
 quos colimus, & accepimus, cur non eodem in genere Se-
 rapim, Istmque numeremus? Quod si facimus, cur barba-
 rorum deos repudiemus? Boues igitur, & equos, ibes, ac-
 cipitres, aspidēs, crocodilos, pisces, canes, lupos, felēs, mul-
 tas præterea beluas in deorum numero reponemus. quæ si
 reiiciamus, illa quoq; unde hæc nata sunt, reiiciemus. Quid
 deinde? Ino dea dicitur, quæ Leucothea a Græcis, a nobis
 Matuta dicitur, cum sit Cadmi filia? Circe autem, & Pasi-
 phæe Perseide Oceani filia natæ, patre Sole, in deorum
 numero non habebuntur? Quamquam Circe n quoque co-
 loni nostri Circeienses religiose colunt. Ergo hanc deam
 dicis. Quid Medæe respondebis? quæ duobus auis, Sole, &
 Oceano, Aæta patre, matre Idyia procreata est? Quid hu-
 ius Abſyrto fratri qui est apud Pacuuium Egialeus? Sed il-
 lud nomen ueterum litteris usitatius. Qui si dii non sunt,

uereor quid agat Ino. Hæc enim omnia ex eodẽ fonte fluxerunt. An Amphiaræus deus erit, & Trophonius? Noſtri quidem publicani, cum eſſent agri in Bœotia deorum immortalium excepti lege cenſoria, negabant immortales eſſe ullos, qui aliquando homines fuiſſent. Sed ſi ſunt hi dij, eſt certe Erichtheus, cuius Athenis, & delubrum uidimus, & ſacerdotem. Quem ſi deum facimus, quid aut de Codro dubitare poſſumus, aut de ceteris, qui pugnantes, pro patriæ libertate ceciderunt? Quod ſi probabile non eſt, ne illa quidẽ ſuperiora, unde hæc manant, probanda ſunt. Atque in plerique ciuitatibus intelligi poteſt, augendæ uirtutis gratia, quo libentius reipubl. cauſſa periculum adiret optimus quiſq; , uirorum fortium memoriam honore deorum immortalium conſecratam. Ob eam enim ipſam cauſſam Erichtheus Athenis, filiaque eius in numero deorum ſunt. Itemq; * Leonaticũ eſt delubrum Athenis, quod Leonorion nominatur. Alabandenses quidem ſanctius Alabandũ colunt, a quo eſt urbs illa condita, quã quemquam nobiliũ deorũ: apud quos nõ inurbane Stratonicus, ut multa, cum quidam ei moleſtus Alabãdum deum eſſe confirmaret, Herculem negaret, Ergo, inquit, mihi Alabãdus, tibi Hercules ſit iratus. Illa autem, Balbe, quæ tu a cælo aſtrisq; ducebas, quam longe ſerpant non uides: ſolem deum eſſe, lunamq; quorum alterum Apollinem Græci, alterã Dianam putant. Quod ſi luna dea eſt: ergo etiam lucifer, ceteræque errantes numerũ deorum obtinebunt. Igitur etiam inerrantes. * Cur autem arcus ſpecies non in deorum numero reponatur? Eſt enim pulcher, & ob eam cauſſam, quia ſpeciem habeat admirabilem, Thaumante dicitur eſſe nata. Cuius ſi diuina natura eſt, quid facies nubibus? Arcus enim ipſe ex nubibus efficitur quodam modo coloratus: quarum

una etiam Centauros peperisse dicitur. Quod si nubes re-
 tuleris in deos, referendæ certe erūt tempestates, quæ po-
 puli Rom. ritibus cōsecrata sunt, Ergo imbres, nimbi, pro-
 cello, turbines sunt dii putandi. Nostri quidem duces mare
 ingredientes immolare hostiam fluctibus consueverunt.
 Tum si est Ceres a gerēdo (ita enim dicebas) terra ipsa dea
 est, & ita habetur: quæ est enim alia Tellus? Si terra: mare
 etiam, quem Neptunum esse dicebas. Ergo & flumina, &
 fontes. Itaque & fontis delubrum * Maso ex Corsica de-
 dicauit: & in augurū precatione Tiberinum, Spinonem,*
 Anemonem, Nodinum, alia propinquorum fluminum no-
 mina uidemus. Ergo hoc aut in immensum serpet, aut nihil
 horū recipiemus, nec illa infinita ratio superstitionis pro-
 babitur. Nihil ergo horum probandum est. Dicamus igitur,
 Balbe, oportet contra illos etiam qui hos deos ex ho-
 minum genere in cœlum translatos nō re, sed opinione es-
 se dicunt, quos auguste omnes sancteque ueneramur. Prin-
 cipio Ioues tres numerant ij, qui theologi nominantur: ex
 quibus primum, & secundum natos in Arcadia: alterum
 patre Aethere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt,
 & Liberum: alterum patre Cælo, qui genuisse Mineruam
 dicitur, quam principem, & inuentricem belli ferunt: ter-
 tium Cretensem Saturni filium, cuius in illa insula sepul-
 chrum ostēditur *Διόνουσι* etiam apud Graios multis mo-
 dis nominantur. Primi tres qui appellantur Anaces, Athe-
 nis ex Ioue rege antiquissimo & Proserpina nati, Trico-
 patreus, Eubuleus, Dionysius. Secundi, Ioue tertio nati ex
 Leda, Castor, & Pollux. Tertij dicuntur a nonnullis *
 Aleo & Melampus, Emolus, Atrei filij, qui Pelope natus
 fuit. Iam Musæ primæ quattuor, natæ Ioue altero. *
 Thelxiope, Mneme, Aœde, Melete. Secundæ Ioue tertio,

& Mnemosyne procreata nouem. Tertia Ioue tertio Pieriæ nata, & Antiopa: quas Pieridas, & Pierias solēt poëtae appellare, iisdem nominibus, eodem numero quo proximæ superiores. Cum que tu Solem, quia solus esset, appellatum esse dicas: Soles ipsi quam multi a theologis proferuntur? Vnus eorum Ioue natus, nepos Aetheris: alter Hyperione: tertius Vulcano Nili filio, cuius urbem Aegyptij uolūt esse eam, quæ Heliopolis appellatur: quartus is quem heroicis temporibus Achanto Rhodi peperisse dicitur, auum Iabysi, Camiri, & Lindi: quintus, qui Colchis fertur Aetam, & Circem procreauisse. * Vulcani item complures, primus celo natus, ex quo Minerva Apollinem eum, cuius in tutela Athenas antiqui historici esse uoluerunt. secundus Nilo natus Opas, ut Aegypti appellant, quem custodem esse Aegypti uolunt. tertius ex tertio Ioue & Iunone, qui Lemni fabricæ traditur præfuisse. quartus Menalio natus, qui tenuit insulas propter Siciliam, quæ Vulcaniæ * nominatur. Mercurius unus Cælo patre, Die matre natus: cuius obscenius excitata natura traditur, quod aspectu Proserpine commotus sit. alter Valentis, & Phoronidis filius, is, * qui sub terris habetur: idem Trophonius tertius Ioue tertio natus & Maia: ex quo, & Penelopa Pana natum ferunt. quartus Nilo patre, quem Aegyptij nefas habēt nominare. quintus, quem colūt Pheneatæ, qui Argum dicitur interemisse, ob eamque causam Aegypto præfuisse, atque Aegyptijs leges, & litteras tradidisse. Hunc Aegyptij Thoyth appellant: eodemque nomine anni primus mensis apud eos uocatur. Aesculapiorum primus Apollinis, quem Arcades colūt, qui specillum inuenisse, primusque uulnus obligauisse dicitur, secundus secūdi Mercurij frater, is fulmine percussus dicitur humatus esse Cynosuris. tertius Arsiippi, &

Arfinoæ: qui primus purgationem alui, dentisque euulso-
nem, ut ferunt, inuenit: cuius in arcadia non longe a Lusto
flumine sepulchrum & lucus ostenditur. Apollinum anti-
quissimus is, quem paullo ante ex Vulcano natum esse dixi,
custodem Athenarum. alter Corybantis filius natus in Cre-
ta, cuius de illa insula cū Ioue ipso certamē fuisse traditur.
tertius Ioue tertio natus, & Latona, quē ex Hyperboreis
Delphos ferūt aduenisse. quartus in Arcadia, quē Arcades
Nomionē appellāt, quod ab eo se leges ferūt accepisse. Dia-
na item plures. prima Iouis, & Proserpinæ, quæ pinna-
tum Cupidinem genuisse dicitur. secunda notior, quam Io-
ue tertio, & Latona natam accepimus. tertiæ pater Vpis
traditur, Glauce mater. eam Græci sepe Vpim paterno
nomine appellant. Dionystos multos habemus. primum e
Ioue, & Proserpina natum. secundum Nilo, qui Nysam di-
ditur interemisse. tertium Caprio patre, eumque regem
*Asiæ præfuisse dicunt: * cuius Abazea sunt instituta.*
quartum Ioue & Luna, cui sacra Orphica putantur confi-
ci. quintum Niso natum, & Thione, a quo Trieterides con-
stitutæ putantur. Venus prima Cælo & Die nata: cuius
Elide delubrum uidemus. altera spuma procreata, ex qua,
& Mercurio Cupidinem secundum natum accepimus. ter-
tia Ioue nata, & Dione, quæ nupsit Vulcano. Sed ex ea, &
Marte natus Anteros dicitur. quarta Syria, Tiroque con-
cepta, quæ Astarte uocatur, quam Adonidi nupsisse tra-
ditum est. Minerua prima, quam Apollinis matrem supra
diximus. secunda orta Nilo, quam Aegyptij Saitæ colunt.
tertia illa, quam Ioue generatam supra diximus. quar-
*ta Ioue nata, & Coriphe Oceani filia, * quam Arcades*
Coriam nominant, & quadrigarum inuentricem ferunt.
Quinta Pallantis, quæ patrem dicitur interemisse uirgi-
nitatem

nitatem suam uiolare conantem, cui pinnarū talaria affi-
gunt. Cupido primus Mercurio, & Diana prima natus
dicitur. secundus Mercurio, & Venere secunda. tertius
quidem est Anteros Marte, & Venere tertia. Atque hæc
quidem, atque eiusmodi ex uetere Græciæ fama collecta
sunt: quibus intelligis resistendum esse, ne perturbentur
religiones. Vestri autem non modo hæc non resellunt, ue-
rum etiam confirmant, interpretando quorsum quidque
pertineat. Sed eo iam unde huc degreffi sumus, reuertamur.
Num censetur subtiliore ratione opus esse ad hæc
resellenda? Nam mentem, fidem spem, uirtutem, honorem,
uictoriam, salutem, concordiam, ceterasque eiusmodi re-
rum uim habere uidemus, non deorum. Aut enim in no-
bismet insunt ipsi, ut mēs, ut spes, ut fides, ut uirtus, ut cō-
cordia: aut optadæ nobis sunt, ut honos, ut salus, ut uicto-
ria: quarū rerum utilitate uideo etiam consecrata simula-
cra. Quare autem in his uis deorum insit, tum intelligam
cum cognouero. Quo in genere uel maxime est fortuna nu-
meranda; quam nemo ab inconstantia, & temeritate seiun-
get: quæ digna certe non sunt deo. Iam uero quid uos illa
delectat explicatio fabularum, & enodatio nominum? ex-
sectum a filio Cælum, uinctum itidem a filio Saturnum? Hæc
& alia generis eiusdem ita defenditis, ut ij, qui ista finxe-
runt non modo non insani, sed etiam fuisse sapiētes uidean-
tur. In enodandis autem nominibus, quod miserandū sit, la-
boratis. Saturnus, quia se saturat annis: Maors, quia ma-
gna uertit: Minerva, quia minuit, aut quia minatur: Venus,
quia uenit ad omnia: Ceres a gerēdo. Quā periculosa cōsue-
tudo? in multis enim nominibus hærebitis. Quid Veioi fa-
cies? quid Vulcano? quamquā, quoniā Neptunum a nando
appellandum putas, nullum erit nomen, quod non possis

una littera explicare unde ductum sit in quo quidem magis tu mihi natate uisus es, quam ipse Neptunus. Magnam molestiam suscepit, & minime necessariam primus Zeno, post Cleanthes, deinde Chrystippus, cōmentitiarum fabularum reddere rationem: uocabulorum, cur quidque ita appellatum sit, causas explicare. Quod cū facitis, illud profecto confitemini longe aliter rem se habere, atque hominum opinio sit: eos enim, qui dii appellantur, rerum naturas esse, non figuras deorum. Qui tantus error fuit, ut perniciosis rebus, non modo nomen deorum tribueretur: sed etiā sacra constituerentur. Febris enim fanum* in Palatio, & ædem Larum, & aram malæ Fortune Esquilijs consecratam uidemus. Omnis igitur talis a philosophia pellatur error, ut cum de dijs immortalibus disputemus, dicamus digna dijs immortalibus, de quibus habeo ipse quid sentiam, non habeo autem quid tibi assentiar. Neptunum esse dicitur animum cum intelligentia per mare pergentem. idem de Cerere. Istam autem intelligentiam aut maris, aut terræ non modo comprehendere animo, sed ne suspicione quidem possum attingere. Itaque aliunde mihi quærendum est, ut & esse deos, & quales sint discere possim, quam qualis tu eos esse uelis. Videamus ea quæ sequuntur: primum, deorum ne prouidentia mundus regatur: deinde consulantne rebus humanis: hæc enim mihi ex tua partitione restant duo: de quibus si uobis uidetur, accuratius differendum puto. Mihi uero, inquit Velleius, ualde uidetur: nam & maiora expecto, & his quæ dicta sunt, uehementer assentior, Tum Balbus, Interpellare te, inquit, Cotta nolo: sed sumemus tempus aliud: efficiam profecto ut fateare.

sed

sed

multa defunt.

- „ Nequaquam istuc istac ibit: magna inest certatio.
- „ Nam ut ego illis supplicarem tanta blandiloquentia?
Niobe parūne ratiocinari uidetur, & sibi ipsa nefariam pestem
machinari? Illud uero quam callida ratione.
- „ Qui uolt quod uolt, ita dat se res, ut operam dabit.
qui est uersus omnium feminator malorum.
- „ Ille transuersamente mihi hodie tradidit repagula,
- „ Quibus ego iram omnem recludam, atque illi perniciem
dabo:
- „ Mihi mærores, illi luctum: exitium illi, exsiliū mihi.
Hanc uidelicet rationem, quam uos diuino beneficio homini
solum tributam dicitis, bestia non habent. Vide sne igitur
quanto munere deorum sumus affecti? Atque eadem Medea
patrem patriamque fugiens.
- „ *Postquam pater appropinquat, iamque pæne ut comprehendatur, parat,
- „ Puerum interea obtruncat, membraque articulatim diuidit,
- „ Perque agros passim dispergit corpus: id ea gratia,
- „ Ut dum nati dissipatos artus captaret parens,
- „ Ipsa interea effugeret: illum ut mæror tardaret sequi,
- „ Sibi salutem ut familiari pareret paricidio.
- Huic ut scelus, sic nec ratio quidem defuit. Quid ille funestas
epulas fratri comparans, nonne uersat huc & illuc
cogitatione rationem?
- „ Maior mihi moles, maius miscendum est malum,
- „ Qui illius acerbum cor contundam, & comprimam.

Nec tamen ille ipse est prætereundus, qui non sat habuit
coniugem illexisse in stuprum: de quo recte, & uerissime
loquitur Atreus,

„ Quod re in summa summum esse arbitror

„ Periculum, matres coinquinari, regiam

„ Contaminari stirpem, admisceri genus.

At id ipsum quam callide qui regnum adulterio quaereret,

„ Addo (inquit) huc, quod mihi portento celestum
pater

„ Prodigium misit regni stabilimen mei,

„ Agnum inter pecudes aurea clarum coma

„ Quondam Tyesten clepere ausum esse e regia:

Quam re adiutricem coniugem cepit sibi.

Videturne summa improbitate usus non sine summa esse
ratione? Nec uero scena solum referta est his sceleribus,
sed multo uita communis pene maioribus. Sentit domus u-
nius cuiusque, sentit forum, sentit curia, campus, socij, pro-
uincia, ut, quemadmodum ratione recte fiat, sic ratione
peccetur: alterum & a paucis, & raro; alterum & sepe,
& a pluribus: ut satius fuerit nullam omnino nobis a
dijs immortalibus datam esse rationem, quam tanta cum
perniciæ datam. Ut uinum ægrotis, quia prodest raro, no-
cet sæpiissime, melius est non adhibere omnino, quam spe
dubiæ salutis in apertam perniciem incurrere: sic haud
scio an melius fuerit humano generi motum istum celerem
cogitationis, acumen, sollertiam, quam rationem uocamus,
quoniam pestifera sit multis, admodum paucis salutaris,
non dari omnino, quam tam munifice, & tam large dari.
Quamobrem si mens, uoluntasque diuina iccirco con-
suluat hominibus, quod ijs largita est rationem: ijs solis
con

consuluit: quos bona ratione donauit: quos uidemus, si modo ulli sunt, esse paucos. non placet autem paucis a dijs immortalibus esse consultum: sequitur ergo ut nemini consultum sit. huic loco sic soletis occurrere, Non iccirco non optime nobis a dijs esse prouisum, quod multi eorum beneficio peruerse uterentur: etiam patrimonijs multos, male uti, nec ob eam causam eos beneficium a patribus nullum habere. Quis istuc negat? aut quæ est in * collatione ista similitudo? Nec enim Herculi Deianira nocere uoluit, cum ei tunicam sanguine Centauri tinctam dedit: nec prodesse Phæreo Iasoni, is qui gladio uomicam eius aperuit, quam sanare medici non poterant. Multi enim etiam cum obesse uellent, profuerunt: & cum prodesse, obfuerunt. Ita non fit ex eo, quod datur, ut uoluntas eius, qui dederit appareat: nec, si is qui accepit, bene utitur, iccirco is, qui dedit, amice dedit. Quæ enim libido, quæ auaritia, quod facinus aut suscipitur nisi consilio capto, aut sine animi motu, & cogitatione, id est, ratione perficitur? Nam omnis opinio ratio est, & quidem bona ratio, si uera: mala autem, si falsa est opinio. Sed a deo tantum rationem habemus, si modo habemus: bonam autem rationem, aut non bonam, a nobis. Non enim ut patrimonium relinquatur, sic ratio homini est beneficio deorum data. Quid enim potius hominibus dedissent, si ijs nocere uoluissent? Iniustitiæ autem, intemperantiæ, timiditatis quæ semina essent, si his uitijs ratio non subesset? Medea modo, & Atreus commemorabantur a nobis, heroicæ personæ, in ita subductaque ratione nefaria scelera meditantes, quid leuitates comicæ? parumne semper in ratione uersantur? parumne subtiliter disputat ille in Eunuchis?

„ -quid igitur faciam?

„ Exclufit, reuocat. redeam? non ſi me obſecret.

Ille uero in Synephebis Academicorum more contra communem opinionem non dubitat pugnare ratione, qui in amore ſummo, ſummaque inopia ſuaue eſſe dicit

„ Parentem habere auarum, illepidum in liberos

„ Difficilem, qui te nec amet, nec ſtudeat tui.

Atque huic incredibili ſententiæ ratiunculas ſuggerit.

„ Aut tu illum fructu fallas: aut per litteras

„ Auertas aliquod nomen: aut per ſeruolum

„ Percutias pauidum: poſtremo, a parco patre

„ Quod ſumas, quanto diſſipas libentius? Idemque facilem, & liberalem patrem incommodum eſſe amanti filio diſputat: quem

„ Neque quo pacto fallam, neque quid inde auferam,

„ Nec quem dolum ad eum, aut machinam commoliar,

„ Scio quidquam: ita omnes meos dolos, fallacias,

„ Præſtigias præſtrinxit commoditas patris.

Quid ergo iſti doli, quid machinæ, quid fallaciæ, præſtigieque? num ſine ratione eſſe potuerunt? O præclarum munus deorum: ut Phormio poſſit dicere,

„ Cedo ſenem: iam inſtructa mihi ſunt in corde conſilia omnia.

„ Sed exeamus e theatro: ueniamus in forum:

* ſeſſum ite precor. quid ut iudicetur? qui tabularium incederit. Quod facinus occultius? at ſe Q. Soſtius ſplendidus eques R. ex agro Piceno feciſſe cōfeſſus eſt. Qui trāſcripſerit tabulas publicas. id quoq; L. Alenius fecit, cū chirographū ſex primarū imitatus eſt. Quid hoc homine ſollertius? Cognosce alias quæſtiones, auri Tolofani, cōiurationis Iugurthinæ. Repete ſuperiora, Tubuli de pecunia capta ob rē

iudican

iudicandā: posteriora de incestu, rogatione Pedecea: tum hæc quotidiana, sicca, uenena, peculatus, testamentorū etiam lege noua quæstiones. Inde illa actio, Ope consilioque tuo furtum aio factum esse; inde tot iudicia de fide mala, tutela, mandati, pro socio, fiducia: reliqua, quæ ex empto, aut uendito; conducto, aut locato contra fidem fiunt. Inde iudicium publicum rei priuatæ, lege Lectoria. Inde euerriculum malitiarū omnium, iudicium de dolo malo: quod C. Aquilius familiaris noster protulit. quæ dolū idem Aquilius tum teneri putat, cū aliud sit simulatum, aliud actum. Hanc igitur a diis immortalibus tantam arbitramur malorum sementem esse factam? Si enim rationem hominibus dii dederunt; & malitiam dederunt: est enim malitia uersuta, & fallax nocendi ratio. Iidem autem dii fraudem dederunt, facinus, ceteraque quorum nihil nec suscipi sine ratione, nec effici potest. Utinam igitur, ut illa anus optat,

„ - ne in nemore Pelio securibus

„ Cæsa cecidisset abiegnā ad terram trabes:

sic istam calliditatem hominibus dii ne dedissent: qua perpauci bene utuntur; qui tamen ipsi sæpe a male utentibus opprimuntur: innumerabiles autem improbe utuntur: ut donum hoc diuinum rationis & consilij, ad fraudem hominibus, non ad bonitatem impertitum esse uideatur. Sed urgetis identidem, hominum esse istam culpam, non deorum: ut, si medicus grauitatem morbi, gubernator uim tempestatis accuset. & si hi quidem homunculi, sed tamen rediculi. Quis enim te adhibuisset, dixerit quispiam, si ista nō essent? Contra deum licet disputare liberius. In hominum uitis ais esse culpam. Eam dedisses hominibus rationem, quæ uitia culpamque excluderet. Vbi igitur locus fuit errori

I S deorum?

deorum: nam patrimonia spe bene tradendi relinquimus, qua possumus falli: deus falli quæ potuit? An ut Sol in currum cum Phaëtonem filium sustulit? aut Neptunus, cum Theseus Hippolytum perdidit, cum ter optandi a Neptuno patre habuisset potestatem? Poëtarum ista sunt: nos autem philosophi esse uolumus rerum auctores, non fabularum. Atque ita tamen ipsi dii poëtici si scissent pernicioosa fore illa filiis, peccasse in beneficio putarentur. Et, si uerum est, quod Aristoteles Chius dicere solebat, Nocere audientibus philosophos istos, qui bene dicta male interpretarentur; posse enim a Sotos ex Aristippi, acerbos e Zenonis schola exire: prorsus, si qui audierunt, uitiosi essent discessuri, quod peruerse philosophorum disputationem interpretarentur: tacere præstaret philosophis, quam istos, qui se audissent nocere. Sic, si homines rationem bono consilio a diis immortalibus datam, in fraudem malitiamque conuertunt: non dari illam, quam dari humano generi melius fuit. ut, si medicus sciat eum agrotum, qui iussus sit uinum sumere, meracius sumpturum, statimque periturum, magna sit in culpa: sic uestra ista prouidentia reprehendenda, quæ rationem dederit istis, quos scierit ea peruerse et improbe usuros. Nisi forte dicitis eam nesciuisse. utinam quidem, sed non audebitis: non enim ignoro, quanti eius nomen putetis. Sed hic quidem locus concludi iam potest. Nam si stultitia consensu omnium philosophorum maius est malum, quam si omnia mala et fortuna et corporis ex altera parte ponantur: sapientiam autem nemo assequitur: in summis malis omnes sumus, quibus uos optime consultum a diis immortalibus dicitis. Nam ut nihil interest, utrum nemo ualeat, an nemo possit ualere: sic non intelligo quid intersit, utrum nemo sit sapiens, an nemo esse possit. Ac nos quidem nimis multa de re apertissima. * Telamon autem uno uersu lo-

cum

cum totum conficit, utrum dii homines negligent:

„ Nam si curent, bene bonis sit, male malis: quod nunc abest. Debebant illi quidem omnes bonos efficere, si quidem hominum generi consulebant: sin id minus, bonis quidem certe consulere debebant. Cur igitur duos Scipiones, fortissimos, & optimos viros in Hispania Pœnus oppressit? cur Maximus extulit filium consularem? cur Marcellum Hannibal interemit? cur Paullum Cannæ sustulerunt? cur Pœnorum crudelitati Reguli corpus est præbitum? cur Africanum domestici parietes non texerunt? Sed hæc uetera, & alia permulta, propiora uideamus. Cur auunculus meus, uir innocentissimus, idemque doctissimus P. Rutilius in exsilio est? cur sodalis meus interfectus domi suæ Drusus? cur temperantiæ, prudentiæque specimen ante simulacrū Vestæ pontifex maximus est Q. Scauola trucidatus? cur etiã ante tot ciuitatis principes a Cinna intercepti? cur omnium perfidiosissimus C. Marius Q. Catulum præstantissima dignitate uirum mori potuit iubere? Dies deficiat, si uelim numerare quibus bonis male euenerit: nec minus, si commemorem quibus improbis optime. Cur enim Marius tam feliciter septimum consul domi suæ senex est mortuus? cur omnium crudelissimus tam diu Cinna regnauit? At dedit pœnas. Prohiberi melius fuit impediri, que ne tot summos viros interficeret, quam ipsum aliquando pœnas dare. Summo cruciatu supplicioque Varius homo importunissimus periit: sed quia Drusum ferro, Metellum ueneno sustulerat, illos conseruari melius fuit, quam pœnas sceleris Varium pendere. Duo de XL. Dionysius tyrannus annos fuit opulentissimæ, & beatissimæ ciuitatis. * Quam multas ante hunc in ipso Græciæ flore Pisistratus, ac Phalaris, ac Apollodorus pœnas sustulit,

multis

multis quidē ante cruciatis, & necatis. Et prædones multi sæpe poenas dant: nec tamen possumus dicere, non plures captiuos acerbe, quam prædones necatos. Anaxarchū Democritum a Cyprio tyranno excarnificatum accepimus. Zenonem Eleatem in tormentis necatum. Quid dicam de Socrate? cuius morti illacrymari soleo Platonem legens. Videtne igitur deorum iudicio si uident res humanas, discrimen esse sublatum? Diogenes quidē Cynicus dicere solebat, Harpalum, qui temporibus illis prædo felix habebatur, contra deos testimonium dicere, quod in illa fortuna tamdiu uiueret. Dionysius de quo ante dixi, cum fanū Proserpinæ Locris expilauisset, nauigabat Syracusas: isque cū secundissime cursum teneret, Videtisne, inquit, amici, quam bona a diis immortalibus nauigatio sacrilegis detur? Atque homo acutus, cum bene planeque percepisset, in eadē sententia perseuerabat. qui cū ad Peloponnesum classem appulisset, & in fanum uenisset Iouis Olympij, aureū ei detrahit amiculum grandi pondere, quo Iouem ornarat ex manubiis Carthaginensium tyrannus Gelo: atque in eo etiam cauillatus est, * astate graue esse aureum amiculum, hieme frigidum: eique lancum pallium iniicit, cum id esse aptum ad omne anni tempus diceret. * Idemque Aesculapij Epidauri barbam auream demi iussit, neque enim conuenire, barbatum esse filium, cum in omnibus fanis pater imberbis esset. Iam mensas argenteas de omnibus delubris iussit auferri: in quibus quod more ueteris Græciæ inscriptum esset * BONORVM deorum, uti se eorum bonitate uelle dicebat. * Idem uictoriolas aureas, & pateras coronasque, quæ simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat: eaque se accipere, non auferre dicebat. esse enim stultitiam, a quibus bona precare-

uir, ab iis porrigentibus, & dantibus nolle sumere. Eundemque ferunt hæc, quæ dixi, sublata de fanis in forū protulisse, & per præconem uendidisse: exactaq; pecunia edixisse, ut quod quisque a sacris haberet, id ante diem certam in suum quidque fanum referret. ita ad impietatem in deos, in homines adiunxit iniuriam. Hūc igitur nec Olympius Iupiter fulmine percussit, nec Aesculapius misero diuturnoque morbo intabescens interemit: atque in suo lectulo mortuus, * in Tympanidis rogum illatus est: eamq; potestatem, quam ipse per scelus erat nactus, quasi iustam, & legitimam: hæreditatis loco filio tradidit. Inuita in hoc loco uersatur oratio: uidetur enim auctoritatem afferre peccandi: & recte uideretur, nisi & uirtutis, & uitiorum sine ulla diuina ratione graue ipsius cōscientiæ pondus esset: qua sublata, iacent omnia. Vt enim nec domus, nec res publ. ratione quadam, & disciplina designata uideatur. si in ea nec recte factis præmia existent ulla, nec supplicia peccatis: sic mundi diuina in homines moderatio profecto nulla est, si in ea discrimen nullum est bonorum, & malorum. At enim minora dii negligunt, neque agellos singulorum, nec uiticulas persequuntur, nec si uredo aut grandio quippiam nocuit, id Ioui animaduertendum fuit. Ne in regnis quidem reges omnia minima curant. Sic enim dicit is, quasi ego paullo ante de fundo Formiano P. Rutilij sine questus, non de amissa salute. Atque hoc quidē omnes mortales sic habent, externas cōmoditates, uineta, segetes, oliueta, ubertatem frugum, & fructuum, omnem deniq; commoditatē, prosperitatemq; uitæ a diis se habere: uirtutē autem nemo umquā acceptam deo retulit. nimirū recte: propter uirtutē enim iure laudamur, & in uirtute recte gloriamur, quod nō contingeret si id donum a deo, nō a nobis habere=

haberemus. At uero aut honoribus aucti, aut re familiaris aut si aliud quippiam nacti sumus fortuiti boni, aut depulsi mali, cū diis gratias agimus, tum nihil nostræ laudi assumptum arbitramur. Nū quis quod bonus uir esset, gratias diis egit unquā? at quod diues, quod honoratus, quod incolumis. Iouemq; optimum maximū ob eas res appellāt, non quod nos iustos, tēperatos, sapientes efficiat: sed quod saluos, incolumes, opulētos, copiosos. Neq; Herculi quisquā decumā uouit unquā, si sapiens factus esset. quāquā * Pythagoras, cum in geometria quiddā noui inuenisset, musis bouē immolasse dicitur. Sed id quidē non credo, quoniā ille ne Apollini quidem Delio hostiā immolare uoluit, ne arā sanguine aspergeret. Ad rē autem ut redeam, iudicium hoc omnium mortaliū est, fortunam a deo petendā; a se ipso sumendā esse sapientiam. Quāuis menti, delubra, & uirtuti, & fidei consecremus: tamen hæc in nobis ipsis sita uidemus: speci, salutis, opis, uictoriæ facultas a diis expetēda est. Improborum igitur prosperitates, secundæq; res redarguunt (ut Diogenes dicebat) uim omnē decorum, ac potestatem. At nonnumquam bonos exitus habent boni. eos quidē ascribimus, attribuimusq; sine ulla ratione diis immortalibus. At Diagoras, cum Samothraciam uenisset atheos ille qui dicitur, atq; ei quidam amicus, Tu qui deos putas humana negligere, nonne animaduertis ex tot tabellis pictis, quam multi uotis uim tempestatis effugerint, in portumque salui peruenerint? Ita fit, inquit. illi enim nusquā picti sunt, qui naufragium fecerunt, in mariq; perierunt. Idemque, cum ei nauiganti uectores aduersa tempestate timidi, & perterriti dicerent, non iniuria sibi illud accidere, qui illum in eandem nauem recepissent: ostendit eis in eodē cursu multas alias laborantes; quæsiuitque num etiam in its nauibus

bus Diagoram uehi crederent. Sic enim sese res habet, ut ad prosperam aduersamue fortunam, qualis sis, aut quemadmodum uixeris, nihil intersit. Non animaduertunt, inquit, omnia dij: ne reges quidē. Quid est simile? reges enim si scientes præmittunt, magna culpa est. At deo ne excusa: io quidem est inscientia: quem uos præclare defenditis, cum dicitis eam uim deorum esse, ut etiam, si quis morte pœnas sceleris effugerit, expetantur eæ pœnæ a liberis, a nepotibus, a posteris. O miram æquitatem deorum! Ferretne ulla ciuitas latorem istiusmodi legis, ut condemnaretur filius aut nepos, si pater aut auus deliquisset?

„ * Quinam Tantalidarum internecioni modus

„ Paretur? aut quæ nam unquam ob mortem Myrtili

„ Pœnis luendis dabitur satias supplicij?

Vtrum poëtæ Stoicos deprauauerint, an Stoici poëtis deriderint auctoritatem, non facile dixerim: portenta enim & flagitia ab utrisque dicuntur. Neque enim quem Hippo-
naëtis iambus læserat, aut qui erat Archilochi uersu uul-
neratus, a deo immissum dolorem, non cōceptum a se ipso, continebat; nec cū Aegisti libidinem, aut cum Paridis uide-
mus, a deo caussam requirimus, cū culpæ pæne uocē audia-
mus. nec ego multorum ægorū salutem nō ab Hippocrate
potius, quā ab Aesculapio datā iudico. nec Lacedæmoniorū
disciplinam dicam unquam ab Apolline potius Spartæ,
quam a Lyncurgo datam. Crytolaus, inquam, euertit Co-
rinthum, Carthaginem Asarubal. Hi duos illos oculos oræ
maritimæ effoderunt: nō iratus alicui, quem omnino irasci
posse negatis deū. At subuenire certe potuit, & cōseruare
urbes tantas, atq; tales. Vos enim ipsi dicere soletis, nihil
esse, quod deus efficere nō possit, & quidē sine labore ullo:
ut enim hominum membra nulla contentione, mente ipsa,

ac uoluntate moueantur, sic numine deorum omnia fingi, moueri, mutarique posse. Neque id dicitis superstitiose atque aniliter, sed physica constantique ratione: materiam enim rerum, ex qua, & in qua omnia sunt, totam esse flexibilem, & commutabilem, ut nihil sit, quod non ex ea quamuis subito fingi, conuertiq; possit. Eius autem uniuersa stricticem, & moderatricem diuinam esse prouidentiam, hanc igitur, quocumque se moueat, efficere posse quidquid uelit. Itaque aut nescit quid possit, aut negligit res humanas, aut quid sit optimum non potest iudicare. Non curat singulos homines. non mirum: ne ciuitates quidem. non has: ne nationes quidem, & gentes. Quod si has etiam contemnet, quid mirum est omne ab ea genus humanum esse contemptum? Sed quo modo iidem dicitis, non omnia deos persequi, iidem uultis, a diis immortalibus hominibus dispartiri ac diuidi somnia? Iccirco somnia hæc tecum, quia uestra est de somniorum ueritate sententia. Atque iidem etiam uota suscipi dicitis oportere. nempe singuli uouent. Audit igitur mens diuina etiam de singulis. Videtis ergo, eam non esse tam occupatam quam putabatis? Fac esse distentam, cælum uersantem, terram tuentem, maria moderantem. cur tam multos deos nihil agere, & cessare patitur? Cur non rebus humanis aliquos otiosos deos præfecit, qui a te, Balbe, innumerabiles explicati sunt? Hæc fere dicere habui de natura deorum, non ut eam tollerem, sed, ut intelligeretis, quam esset obscura, & quam difficiles explicatus haberet. Quæ cum dixisset Cotta, finem fecit. Lucilius autem, Vehementius, inquit, tu quidem, Cotta, inuectus es in meram Stoicorum rationem, quæ de prouidentia deorum ab illis sanctissime, & prouidentissime constituta est. sed quoniam ad uesperascit; dabis diem nobis aliquem, ut contra ista dicamus:

mus: est enim mihi tecum pro aris, & focus certamē, & pro deorum templis, atque delubris, proque urbis muris, quos uos pontifices sanctos esse dicitis: diligentiusque urbem religione, quam ipsis mœnibus cingitis. quæ deferi a me, dum quidem spirare potero, nefas iudico. Tum Cotta, Ego uero & opto redargui me Balbe. & ea, quæ disputauī, differere malui quam iudicare: & facile me a te uinci posse certo scio. Quippe, inquit Velleius, qui etiam somnia putet ad nos mitti ab Ioue: quæ ipsa tamen tam leuia non sunt, quam est Stoicorum de natura deorum oratio. Hæc cum essent dicta, ita discessimus, ut Velleio Cottæ disputatio uerior, mihi Balbi ad ueritatis similitudinem uideretur esse propensior.

M. TVLLII CICE-
RONIS DE DIUI-
NATIONE.

LIBER I.

* *
*

ETVS opinio est, iam usque ab heroicis ducta temporibus, eaque & populi Rom. & omnium gentium firmata consensu. uersari quandam inter homines diuinationem, quam Græci *μαντινὴν* appellant, id est præsentionem, & scientiam rerum futurarum. Magnifica quædam res & salutaris, si modo est ulla, * quæque proxima ad deorum uim na-

K tura

tura mortali possit accedere. Itaque, ut alia nos melius multa, quam Græci, sic huic præstantissimæ rei nomen nostri a diuis, Græci, ut Plato interpretatur, a furore duxerunt. Gentem quidem nullam uideo, neque tam humanam, atque doctam, neque tam immanem, tamque barbaram, quæ non significari futura, & a quibusdam intelligi, prædicique posse censeat. Principio Assyrij, ut ab ultimis auctoritatem repetam, propter planitiem magnitudinemque regionum quas incolebant, cum cælum ex omni parte patēs, atque apertum intuerentur, traiectiones, motusque stellarum obseruauerūt: quibus notatis, quid cuique significaretur, memorie prodiderunt. Quæ in natione Chaldæi non ex artis, sed ex gentis uocabulo nominati, diuturna obseruione siderum, scientiam putantur effecisse, ut prædici posset quid cuique euenturum, & quo quisque fato natus esset. Eandem artem etiam Aegyptij longinquitate temporum innumerabilibus pæne sæculis consecuti putantur. Cilicum autem, & Pisidarum gens, & his finitima Pamphylia, quibus nationibus præsumimus ipsi, uolatibus auium, cantibusque, ut certissimis signis declarari res futuras putant. Quam uero Græcia coloniam misit in* Aetoliam, Ioniam, Asiam, Siciliam, Italiam, sine Pythio aut Dedoneo, aut Ammonis oraculo? aut quod bellum susceptum ab ea sine consilio deorum est? Nec unū genus est diuinationis publice priuatimque celebratū. Nam ut omittam ceteros populos, noster quam multa genera complexus est? Principio huius urbis parens Romulus non solum auspicato urbem condidisse, sed ipse etiam optimus augur fuisse traditur. Deinde auguribus, & reliqui reges usi: & exactis regibus nihil publice sine auspicijs, nec domi, nec militiæ gerebatur. Cūque magna uis uideretur esse & in impetrandis cōsulēdisq; rebus, & in

monstris interpretandis, ac procurandis in haruspiciū disciplina: omnem hanc ex Etruria scientiam adhibebant, ne genus esset ullum diuinationis quod neglectum ab ijs uideretur. Et cum duobus modis animi sine ratione, & scientia, motu ipsi suo soluto, & libero incitarentur, uno furente, altero somniante: furoris diuinationem Sibyllinis maxime ueribus contineri arbitrati, eorum decem interpretes delectos ex ciuitate esse uoluerūt. Ex quo genere sæpe ariolorum etiam, & uatum furibundas prædictiones, ut Octauiano bello Cornelij Culleoli, audiendas putauerūt. Nec uero somnia grauiora, si quæ ad remp. pertinere uisa sunt, a summo consilio neglecta sunt. Quin etiam memoria nostra templū Iunonis Sospitæ L. Iulius, qui cū P. Rutilio consul fuit, de senatus sententia refecit ex Cæciliæ Balearici filie somnio. Atq; hæc, ut ego arbitror, ueteres rerū magis euentis moniti, quã ratione docti probauerunt. Philosophorum uero exquisita quædã argumēta, cur esset uera diuination, collecta sunt. Ex quibus, ut de antiquissimis loquar, Colophonius Xenophanes unus qui deos esse diceret, diuinationem funditus sustulit. Reliqui uero omnes præter Epicurū balbutientē de natura deorū, diuinationē probauerūt. sed nō uno modo. Nã cū Socrates, omnesque Socratici, Zenoque, & ij, qui ab eo essent profecti, manerēt in antiquorū philosophorum sententia, ætere Academia, & Peripateticis consentientibus cumque huic rei magnam auctoritatē Pythagoras iam ante tribuisset, qui etiã ipse augur uellet esse: plurimisque locis grauis auctor Democritus præsentionem rerum futurarum comprobaret: * Dicaarchus Peripateticus cetera diuinationis genera sustulit: somniorū, & furoris reliquit. Cratippusq; familiaris noster, quem ego parē summis Peripateticis iudico, iisdē rebus finē tribuit,

reliqua diuinationis genera reiecit. Sed cum Stoici omnia fere illa defenderent, quod & Zeno in suis cōmētarijs quasi somnia quædam sparsisset, & ea Cleanthes paullo uberiora fecisset: accessit acerrimo uir ingenio Chrysiippus, qui totam de diuinatione duobus libris explicauit sententiā, uno præterea de oraculis, uno de somnijs: quem subsequēs, unū librū Babylonius Diogenes edidit, eius auditor: duos Antipater, quinque noster Posidonius. Sed a Stoicis uel principibus eius disciplinæ, Posidonij doctor, discipulus Antipatri, degenerauit Panætius: nec tamen ausus est negare uim esse diuinandi, sed dubitare se dixit. Quod illi in aliqua re inuitissimis Stoicis Stoico facere licuit, id nos ut in reliquis rebus faciamus a Stoicis non concedetur? Præsertim, cū id, de quo Panætio non liquet, reliquis eiusdem disciplinæ solis uideatur luce clarius. Sed hæc quidem laus Academia præstantissimi philosophi iudicio, & testimonio comprobata est. Etenim nobismetipsis quærentibus quid sit de diuinatione iudicandum, quod a Carneade multa acute, & copiose contra Stoicos disputata sint, uerentibusque ne temere uel falsæ rei, uel non satis cognitæ assentiamur, faciendum uidetur, ut diligenter etiam, atque etiam argumenta cum argumentis comparemus. ut fecimus in ijs tribus libris, quos de natura deorum scripsimus. Nam cum omnibus in rebus temeritas in assentiendo, errorque turpis est, tum in eo loco maxime, in quo iudicandum est quantum auspicijs rebusque diuinis, religionique tribuamus. Est enim periculum, ne aut neglectis ijs, impia fraude, aut susceptis, anili superstitione obligemur. Quibus de rebus & alias sæpe, & paullo accuratius nuper, cū essem cū Q. fratre in Tusculano disputatū est. Nā cū ambulādi caussa in Lyceū uenissemus (id enim superiori gymnasio nomē est) Perlegi,

inquit

inquit ille, tuum paullo ante tertium de natura deorum: in quo disputatio Cottæ quamquam labefactauit sententiam meam, non funditus tamen sustulit. Optime uero, inquam: etenim ipse Cotta sic disputat, ut Stoicorum magis argumēta confutet, quam hominum deleat religionē. Tum Quintus, Dicitur quidem istud, inquit, a Cotta, & uero sæpius, credo ne communi iure migrare uideatur: sed studio contra Stoicos differendi, deos mihi uidetur funditus tollere. Eius orationi non sane desidero quid respondeam: satis enim defensa religio est in secundo libro a Lucilio: cuius disputatio tibi ipsi, ut in extremo tertio scribis, ad ueritatem est uisa propensior. Sed quod prætermissum est in illis libris, credo quia cōmodius arbitratus es separatim id quæri, de que eo differi. id est de diuinatione, quæ est earum rerum, quæ fortuitæ putantur, prædictio atque præsensio: id si placet, uideamus quam habeat uim, & quale sit. Ego enim sic existimo: si sint ea genera diuinandi uera, de quibus accepimus, quæque colimus, esse deos: uicissimque, si dii sint, esse qui diuinent. Arcem tu quidem Stoicorum, inquā, Quinte defendis. siquidē ista reciprocantur: ut &, si diuinatio sit, dii sint: & si dii sint, sit diuinatio. quorum neutrum tam facile quam tu arbitraris, conceditur. Nam & natura significari futura sine deo possunt: & ut sint dii, potest fieri ut nulla ab ijs diuinatio generi humano tributa sit. Atque ille, Mihi uero, inquit, satis est argumenti, & esse deos, & consulere rebus humanis, quod esse clara, & perspicua diuinationis genera iudico. De quibus quid ipse sentiam, si placet, exponam: ita tamen, si uacuas animo, neque habes aliquid, quod huic sermoni præuertendum putes. Ego uero, inquam, philosophiæ Quinte semper uaco: hoc autem tempore, cum sit nihil aliud

quod libenter agere possimus, multo magis a uero audire de diuinatione quid sentias. Nihil, inquit, equidem noui, nec quod præter ceteros ipse sentiam: nam cum antiquissimam sententiam, tum omnium populorum & gentium consensu comprobata sequor. Duo sunt enim diuinandi genera: quorum alterum artis est, alterum naturæ. Quæ est autem gens, aut quæ ciuitas, quæ nõ aut extis pecudum, aut monstra, aut fulgura interpretantium, aut augurum, aut astrologorum, aut scrtium, (ca enim fere artis sunt) aut somniorum, aut uaticinationum (hæc enim duo naturalia putantur) prædictione moueatur? Quarum quidem rerum euenta magis arbitror quam causas quæri oportere. Est enim uis, & natura quædam, quæ tum obseruatis longo tempore significationibus, tum aliquo instinctu, in flatuque diuino futura prænuntiat. Quare omittat urgere Carneades, quod faciebat etiam Panætius, requirens Iupiterne cornicem a læua, coruum a dextra canere iussisset. Obseruata sunt hæc tempore immenso, & significatione euentus animaduersa, & notata. Nihil est autem quod non longinquitas temporum, excipiente memoria prodèdisq; monumētis efficere atque assequi possit. Mirari licet quæ sint animaduersa a medicis herbarum genera, quæ radicū ad morsus bestiarum, ad oculorum morbos, ad uulnera, quorum uim, atq; naturam ratio numquam explicauit: utilitate & ars est, & inuictor probatus. Age, ea quæ quæquam ex alio genere sunt, tamē diuinationi sunt similia, uideamus.

- ,, Atque etiam uentos præmonstrat sæpe futuros
- ,, Inflatum mare, cum subito penitusque tumescit:
- ,, Saxaque cana salis niueo spumata liquore
- ,, Tristificas certant Neptuno reddere uoces:
- ,, Aut densus stridor cum celso e uertice montis

„ Ortus adaugefcit scopulorum ſæpe repulſu.

Atque his rerum præſenſionibus prognostica tua referta
ſunt. Quis igitur elicere cauſſas præſenſionum poteſt? Et ſi
uideo Boethum Stoicum eſſe conatum, qui hætenus aliquid
egit, ut earũ rationem rerum explicaret, quæ in mari cæ-
loue fieret. illa uero cur eueniãt, quis probabiliter dixerit?

„ * Cana fulix itidem fugiens e gurgite ponti,
„ Nuntiat horribiles clamans inſtare procellas,
„ Haud modicos tremulo fundens e gutture cantus,
„ Sæpe etiam per triſte canit de pectore carmen,
„ Et matutinis Acredula uocibus inſtat:

„ Vocibus inſtat, & aſiduas iacit ore querelas,
„ Cum primum gelidos rores aurora remittit.
„ Fuſcaque nonnumquam curſans per litora cornix
„ Demerſit caput, & fluctum ceruice recepit.

Videmus hæc ſigna numquam ſere eumentia: nec tamen,
cur ita fiat, uidemus.

„ Vos quoque ſigna uidetis aquai dulcis alumna,
„ Cum clamore paratis inanes fundere uoces,
„ Abſurdoque ſono fontes, & ſtagna cietis.

Quis eſt, qui ranunculos hoc uidere ſuſpicari poſſit? ſed ineſt
mire, & ranunculis quædã natura ſignificans aliquid, per ſe
iſta ſatis certa, cognitioni autem hominum obſcurior,

„ Mollipedesque boues ſpectantes lumina cæli
„ Naribus humiferum duxere ex aëre ſuccum.

Non quæro cur, quoniam, quid eueniat intelligo.

„ Iam uero ſemper uiridis, ſemperque grauata
„ Lentifcus triplici ſolita grandefcere fetu,
„ Ter fruges fundens: tria tempora monſtrat arandi.

Ne hoc quidem quæro, cur hæc arbor una ter floreat, aut
cur, arandi maturitatẽ ad ſignũ floris accõmodet. Hoc ſum

cōtentus, quod etiam si quo modo quidque fiat ignorem, quid fiat intelligo. Pro omni igitur diuinatione idem, quod pro omnibus ijs rebus, quas commemoravi, respōdebo. Quid scamoneæ radix ad purgandum, * quid Aristolochia ad morsus serpentū possit, quæ nomē ex inuentore repperit, rem ipsam inuētor ex somnio, uideo, quod satis est: cur possit, nescio. sic uentorum. & imbrium signa, quæ dixi, rationem, quam habeant, non satis perspicio: uim, & euentum agnosco, scio, approbo. similiter, quid fissum in extis, quid fibra ualeat, accipio: quæ caussa sit, nescio. Atque horū quidem plena uita est: extis enim omnes fere utuntur. Quid de fulgurum uis dubitare num possumus? nonne cum multa alia mirabilia, tum illud in primis? cum Summanus in fastigio Iouis optimi maximi, qui tum erat fictilis, e cælo ictus esset, nec usquam eius simulacri caput inueniretur, haruspices in Tiberim id depulsam esse dixerunt, idque inuentum est eo loco, qui est ab haruspibus demonstratus. Sed quo potius utar aut auctore, aut teste, quam te? cuius edidici etiam uersus, & libenter quidem, quos in secūdo* consulatu Vrania musa pronuntiat.

- „ Principio, ætherio flammatus Iuppiter igni
- „ Vertitur, & totum collustrat lumine mundum,
- „ Menteque diuina cælum terrasque petescit:
- „ Quæ penitus sensus hominum, uitasque retentat,
- „ Aetheris æterni septa, atque inclusa auernis.
- „ Et si stellarum motus cursusque uagantis
- „ Nosse uelis, quæ sint signorum in sede locatæ,
- „ Quæ uerbo, & falsis Graiorum uocibus errant,
- „ Re uera certo lapsu, spatioque feruntur:
- „ Omnia iam cernes diuina mente notata.
- „ Nam primum astrorum uolucres, te consule motus,

„ Concur

„ Concurfusque graues stellarum ardore micantes,
 „ Tu quoque, cum tumulos Albano in monte niuales
 „ Lustrasti, & laeto mactasti lacte Latinas,
 „ Vidisti, & claro tremulos ardore cometas,
 „ Multaque misceri nocturna strage putasti,
 „ Quod ferme dirum in tempus cecinere Latinae,
 „ Cum claram speciem concreto lumine luna
 „ Abdidit, & subito stellanti nocte perempta est.
 „ * Quid uero Phœbi fax, tristis nuncia belli,
 „ Quæ magnum ad columen flammato ardore uolabat,
 „ Præcipites cæli partes, obitusque petisset:
 „ Aut cum terribili percussus fulmine ciuis,
 „ Luce serenanti * uitalia lumina liquit:
 „ Aut cum se grauido tremefecit corpore tellus.
 „ Iam uero uariæ nocturno tempore uisæ
 „ Terribiles formæ bellum, motusque monebant:
 „ Multaque per terras uates oracula furenti
 „ Pectore fundebant tristes minitancia casus:
 „ Atque ea, quæ lapsu tandem cecidere uetusto,
 „ Hæc fore, perpetuis signis, clarisque frequentans
 „ Ipse deum genitor cælo, terrisque canebat.
 „ Nunc ea, Torquato quæ quondam, & consule Cotta
 „ Lydius ediderat Tyrrhenæ gentis haruspex,
 „ Omnia fixa tuus glomerans determinat annus.
 „ Nam pater altitonans stellanti nixus olympo
 „ Ipse suos quondam tumulos, ac templa petiuit,
 „ Et capitolinis iniicit sedibus igneis.
 „ Tum species ex ære uetus, * generataque Nattæ
 „ Concidit, elapsæque uetusto numine leges:
 „ Et diuum simulacra peremit fulminis ardor.
 „ Hic siluestris erat, Romani nominis altrix,

- „ Martia, quæ paruos Mauortis semine natos
 „ Vberibus grauidis vitali rore rigabat:
 „ Quæ tum cum pueris flammato fulminis ictu
 „ Concidit, atque auulsa pedum uestigia liquit.
 „ Tum quis non artis scripta, ac monumenta uolutans,
 „ Voces tristificas chartis promebat Etruscis?
 „ Omnes ciuili generosam stirpe profectam
 „ Vitare ingentem cladem, pestemque monebant:
 „ Vel legum exitium constanti uoce ferebant,
 „ Tempora deumque adeo flammis, urbesque iubebant
 „ Eripere, & stragem horribilem, cademque uereri:
 „ Atque hæc fixa graui fato, ac fundata teneri,
 „ Ni post excisum ad columen formata decore
 „ Sancta Iouis species claros spectaret in ortus:
 „ Tum fore, ut occultos populus, sanctusque senatus
 „ Cernere conatus possit, si solis ad ortum
 „ Conuersa, inde patrum sedes, populique uideret.
 „ Hæc tardata diu species, multumque morata
 „ Consule te tandem celsa est in sede locata:
 „ Atque una fixi, ac signati temporis hora
 „ Iuppiter excelsa clarabat sceptrâ columna:
 „ Ac clades patriæ flamma ferroque parata,
 „ Vocibus Allobrogum, patribus, populoque patebat.
 „ Rite igitur ueteres, quorum monumenta tenetis,
 „ Qui populos, urbesque modo, ac uirtute regebant:
 „ Rite etiam uestri, quorum pietasque, fidesque
 „ Præstitit, & longe uicit sapientia cunctos,
 „ Præcipue ingenti coluerunt numine diuos,
 „ Hæc adeo penitus cura uidere sagaci
 „ Otia qui studiis læti tenuere decoris,
 „ Inque Academia umbrifera, nitidoque Lyceo

- „ Fuderunt claras secundi pectoris artes.
 „ E quibus ereptum primo iam a flore iuuentæ,
 „ Te patria in media uirtutum mole locauit.
 „ Tu tamen anxiferas curas quiete relaxas,
 „ Quod patriæ uoces studis, nobisque sacraſti.

Tu igitur animum poteris inducere contra ea, quæ a me
 diſputantur, de diuinatione dicere, qui & geſſeris ea, quæ
 geſiſti, & ea quæ pronuntiaui, accuratiſſime ſcripſeris?
 Quid quæris Carneade, cur hæc ita fiant, aut qua arte
 perſpici poſſint? neſcire me fateor: euenire autem, tu ipſum
 dico uidere. Caſu, inquit. Itane uero quidquam poteſt eſſe
 caſu factum, quod omnes habet in ſe numeros ueritatis?
 Quattuor tali iacti, caſu uenereum efficiunt. Num etiam
 centum uenereos, ſi ccccc. talos ieceris, caſu futuros pu-
 tas? aſperſa temere pigmenta in tabula, oris lineamenta ef-
 fingere poſſunt: num etiam Veneris Gnidiæ, Coæque pul-
 chritudinem effingi poſſe aſperſione fortuita putas? ius ro-
 ſtro ſi humi a litteram impreſſerit, num propterea ſuſpi-
 cari poteris Andromacham Ennij ab ea poſſe deſcribi? ſin-
 gebat Carneades, in Chiorum lapicidinis ſaxo diſſiſſo ca-
 put exiſtiſſe Paniſci. Credo aliquam non diſſimilem figu-
 ram, ſed certe non talem, ut eam factam a Scopâ diceres:
 ſic enim ſe proſecto res habet, ut numquam perfecte ueri-
 tatem caſus imitetur. At nonnumquam ea, quæ prædicta
 ſunt, minus eueniunt. quæ tandem id ars non habet? curum
 dico artium, quæ coniectura continentur, & ſunt opina-
 biles. An medicina ars non putanda eſt? quam tamen multa
 fallunt. Quid, gubernatores nonne falluntur? an Achio-
 rum exercitus, & tot nauium rectores non ita proſecti
 ſunt ab Illo: ut proſectione læti piſcium laſciuiam intue-
 rentur, ut ait Pacuuius, nec tuendi ſatietas capere poſſet?

„ Interea prope iam occidente sole inhorrescit mare.
 „ Tenebræ conduplicantur, noctisque & nimbum occæ-
 cat nigror.

Num igitur tot clarissimorum ducum, regumque naufræ-
 gium sustulit artem gubernandi? aut num imperatorum
 sciëntia nihil est, quia summus imperator nuper fugit amiso
 exercitu? aut num propterea nulla est reip. gerendæ ra-
 tio, atque prudentia, quia multa Cn. Pompeium, quædam
 M. Catonem, nonnulla etiam te ipsum sefellerunt? Similis
 est haruspicum responso, omnisque opinabilis diuinatio:
 coniectura enim nititur: ultra quam progredi non potest.
 ea fallit fortasse nonnumquam, sed tamen ad ueritatem sæ-
 pißime dirigit: est enim ab omni æternitate repetita: in
 qua cum pæne innumerabiles res eodem modo euenirent
 iisdem signis antegressis, ars est effecta, eadẽ sæpe animad-
 uertendo, atque notando. Auspicia uero uestra quam con-
 stant? quæ quidem nunc a Romanis auguribus ignorantur,
 bona hoc tua uenia dixerim: a Cilicibus, Pamphilis, Pys-
 didis, Lyciis tenentur. Iam quid ego hospitem nostrũ, claris-
 simum, atque optimum uirum, Deiotarum regem comme-
 morem? qui nihil umquam nisi auspicato gerit: qui cum ex
 itinere quodam proposito, & iam constituto reuertisset
 aquilæ admonitus uolatu, cõclauit illud, ubi erat mansurus,
 si ire perrexisset, proxima nocte corruit. itaque ut ex ipso
 audiebam, per sæpe reuertit ex itinere, cũ iam progressus
 esset multorum dierum uiam. cuius quidem hoc præclaris-
 simum est quod posteaquã a Cesare tetrarchiæ regno, pe-
 cuniaque multatus est, negat se tamen eorum auspicio-
 rum, quæ sibi ad Pompeium proficiscenti secunda euenerint,
 pœnitere: senatus enim auctoritatem, & populi Rom. li-
 bertatem, atque imperij dignitatem suis armis esse defen-
 sam:

*sam: sibi que eas aues, quibus auctoribus officium, & fidem
 secutus esset, bene consuluisse: antiquiorem enim sibi fuisse
 possessionibus suis gloriam. ille igitur mihi uidetur uere
 augurari. nam nostri quidem magistratus auspiciis utun-
 tur coactis: necesse enim est offa obiecta cadere frustum ex
 pulli ore, cum pascitur. Quod autem scriptum habetis, *
 aut tripudium fieri, si ex ea quid in solidum ceciderit: hoc
 quoque, quod dixi coactum, tripudium solistimum dicitis.
 itaque multa auguria, multa auspicia, quod Cato ille sa-
 piens queritur, negligentia collegij amissa plane, & de-
 ferta sunt. Nihil fere quondam maioris rei, nisi auspicato,
 ne priuatim quidem gerebatur: quod etiam nunc nuptia-
 rum auspices declarant, qui, re omissa, nomen tantum te-
 nent. nam ut nunc extis, quamquam id ipsum aliquanto
 minus, quam olim: sic tum auibus magnæ res * impertiri
 solebant. itaque, sinistra dum non exquirimus, in dira, &
 in uitiosa incurrimus, ut P. Claudius Appij Cæci filius,
 eiusque collega L. Iunius classes maximas perdiderunt, cum
 uitio nauigassent. quod eodem modo euenit Agamemnoni,
 qui cum Achiui cepissent*

,, Inter se strepere, aperteque artem obterere extispici-
 cum,

,, Soluere imperat secundo rumore, * auersaque aui.
 Sed quid uetera? M. Crasso quid acciderit uidemus, dira-
 rum obnuntiatione neglecta. in quo Appius collega tuus,
 bonus augur, ut ex te audire soleo, non satis scienter uirum
 bonum, & ciuem egregium censor P. * Aetheium nota-
 uit, quod eumentitum auspicia subscripserit. Esto: fuerit hoc
 censoris, si iudicabat eumentitum. at illud minime auguris,
 quod ascripserit ob eam caussam populum R. * calamita-
 tem maximã cepisse: si enim ea caussa calamitatis fuit, non

in

in eo est culpa, qui obnuntiavit, sed in eo, qui non paruit: ueram enim fuisse obnuntiationem, ut ait idem augur, & censor, exitus approbauit, quæ si falsa fuissent, nullam asserre potuissent causam calamitatis: etenim diræ, sicut cetera auspicia, ut omnia, ut signa, non causas afferunt cur quid eueniat, sed enuntiant euentura, nisi prouideris. Non igitur obnuntiatio Aethcij causam finxit calamitatis, sed signo obiecto: monuit Crassum, quid euenturum esset, nisi cauisset. Ita aut illa obnuntiatio nihil ualuit: aut si, ut Appius iudicat, ualuit, id ualuit, ut peccatum hæreat non in eo, qui monuerit, sed in eo, qui non obtemperarit. Quid lituus iste uester, quod clarissimum est in signe auguratus, unde uobis est traditus? nempe eo Romulus regiones direxit tum, cum urbem condidit. qui quidem Romuli lituus, id est, incuruum, & leuiter a summo inflexum bacillum, quod ab eius litui, quo canitur, similitudine nomen inuenit: cum situs esset in curia Saliorum, quæ est in palatio, eaq; deflagrasset, inuentus est integer. Quid multis annis post Romulum, Prisco regnante Tarquinio? quis ueterum scriptorum non loquitur, quæ si ab Attio Nauio per lituum regionum facta descriptio? qui cum propter paupertatem sues puer pasceret, una ex his amissa, uouisse dicitur, si recuperasset, uam se deo daturum, quæ maxima esset in uinea. Itaque sue inuenta, ad meridiem spectans, in uinea media dicitur constitisse: cumque in quatuor partes uineam diuisisset, trisque partes aues abdidissent, quarta parte, quæ erat reliqua, in * regione distributa, mirabili magnitudine uam, ut scriptum uidemus, inuenit. Qua re celebrata, cum uicini omnes ad unum de rebus suis referrent, erat in magno nomine, & gloria. ex quo factum est, ut cum ad se rex Priscus * accerferet. cuius

cum tentaret scientiã auguratus, dixit ei se cogitare quid= dã: id possetne fieri cõsuluit. ille augurio acto, posse respõ= dit. Tarquinius autẽ dixit, se cogitasse cotẽ nouacula posse prãcidi. tũ Attiũ iussisse experiri: ita cotẽ in comitium illatã inspectante, & rege, & populo nouacula esse discif= sam. Ex eo euenit, ut & Tarquinius augure Attio Nauio uteretur, & populus de suis rebus ad eũ referret. Cotẽ autẽ illã, & nouaculã defossã in comitio, supraq; impositũ pu= teal accepimus. Negemus omnia, cõburamus annales, ficta hæc esse dicamus, quidũs deniq; potius, quam deos res hu= manas curare, fateamur: quid, quod apud te scriptũ est de Ti. Graccho, nonne & augurum, & haruspiciũ comprobat disciplinã? qui cũ tabernaculum uitio cepisset imprudens, quod inauspicato pomeriũ transgressus esset: comitia con= sulibus rogandis habuit. Nota res est, & a te ipso mandata monumẽtis. sed & ipse augur Ti. Gracchus auspiciorũ au= thoritatẽ confessione errati sui cõprobauit, & haruspicum disciplinã magna accessit auctoritas; qui recentibus comi= tiis in senatũ introducti, negauerunt iustũ comitiorũ roga= torẽ fuisse. Its igitur assentior, qui duo genera diuinationis esse dixerunt: unũ, quod particeps esset artis: alterũ, quod arte careret: est enim ars in iis, qui nouas res coniectura persequuntur, ueteres obseruatione didicerũt. carent autẽ arte ij, qui nõ ratione, aut cõiectura obseruatis, ac notatis signis, sed cõcitatione quadã animi, aut soluto, liberoq; mo= tu futura presentiũt. quod & somniantibus sæpe cõtingit, & nonnumquam uaticinantibus per furorem, ut* Bacchis Bœotius, ut Epimenides Cres, ut Sibylla Erithrea. Cuius generis oracula etiã habẽda sunt, nõ ea, quæ æquatũs sorti= bus ducũtur: sed illa, quæ instinctu diuino, afflatuq; fundũ= tur. & si ipsa sors cõtenenda nõ est, si & auctoritatẽ habet

uetustatis, ut eæ sunt sortes, quas e terra editas accepimus: quæ tamen ductæ, ut in rem apte cadant, fieri posse credo diuinitus. quorum omnium interpretes, ut grāmatici poetarum, proxime ad eorum quos interpretantur, diuinationem uidentur accedere. Quæ est igitur ista calliditas, res uetustate robustas calumniando uelle peruertere? non reperio causam. laet fortasse obscuritate inuoluta naturæ: non enim me deus ista scire, sed his tantummodo uti uoluit. Utar igitur, * nec abducar, ut rear aut in extis totã Etruriam delirare, aut eandem gentem in fulguribus errare, aut fallaciter portetã interpretari, cum terræ sæpe fremitus, sæpe mugitus, sæpe motus multa nostra reipub. multa ceteris ciuitatibus grauia, & uera prædixerint. Quid, qui irridetur partus hic mulæ, nonne, quia fetus existit in sterilitate naturæ, prædictus est ab haruspibus incredibilis partus malorum? Quid? Ti. Gracchus Publij filius, qui bis consul & censor fuit, idemque & summus augur, & uir sapiens, ciuisque præstans, nonne, ut C. Gracchus filius eius scriptum reliquit, duobus anguibus domi comprehēsis haruspices conuocauit? qui cum respondissent, si marem emisisset, uxori breui tempore esse moriendum: si feminam, ipsi: æquius esse censuit, se maturam oppetere mortem, quam P. Africani filiam adolescentem. feminam emisit: ipse paucis post diebus est mortuus. Irrideamus haruspices: uanos, futiles esse dicamus: quorumque disciplinã & sapientissimus uir, & euentus, ac res comprobauit, contemnamus. Contemnamus etiam Babylonios, & eos, qui ex Caucaſo cæli signa seruantes, numeris, & motibus stellarum cursus persequuntur. condemnemus, inquam, hos aut stultitiæ, aut uanitati. * aut imprudentiæ, qui cccclxx. millia annorum, ut ipsi dicunt, monumentis comprehensa conti-
 uent:

nent: & mentiri iudicemus, nec seculorum reliquorum iudicium, quod de ipsis futurum sit, pertimescere. Age, barbari uani, atque fallaces: num etiam Graiorum historia mentita est? quæ Croeso Pythius Apollo, ut de naturali diuinatione dicam, quæ Atheniensibus, quæ Lacedæmonijs, * quæ Taygetis, quæ Argiuis, quæ Corin: hijs responderit, quis ignorat? Collegit innumerabilia oracula Chrysippus, nec ullum sine locuplete auctore, atque teste: quæ quia nota tibi sunt, relinquo. defendo unum hoc: numquam illud oraculum Delphis tam celebre, & tam clarum fuisset, neque tantis donis refertum omnium populorum atque regum, nisi omnis ætas oraculorum illorum ueritatem esset experta. iam diu idem non facit. Vt igitur nunc minore gloria est, quia minus oraculorū ueritas excellit: sic tum, nisi summa ueritate in tanta gloria non fuisset. Potest autem uis illa terræ, quæ mentem Pythiæ diuino afflatu concitabat, euauisse uetustate, ut quosdam exaruisse amnes, aut in alium cursum contortos, & deflexos uideamus. Sed, ut uis, acciderit: magna enim quæstio est: modo maneat id, quod negari non potest, nisi omnem historiam peruerterimus, multis seclis uerax fuisse id oraculum. Sed omittamus oracula: ueniamus ad somnia, de quibus disputans Chrysippus, multis, & minutis somnijs colligendis facit idem, quod Antipater: ea cōquirens, quæ Antiphontis interpretatione explicata, declarant illa quidem acumen interpretis: sed exemplis grandioribus decuit uti. Dionisij mater, eius qui Syracusiorum tyrannus fuit, ut scriptum apud Philistum est, & doctum hominem, & diligentem, & equalē temporum illorū, cū prægnans hunc ipsum Dionysium aluo contineret, somniauit se peperisse Satyriscū. Huic interpretes portentorū, qui Galleotæ tū in Sicilia nominabātur, respo-

L

runt

runt (ut ait Philistus) eum, quem illa peperisset, clarissimū
 Græciæ diuturna cum fortuna fore. Num te ad fabulas re-
 uoco uel nostrorum, uel Græcorum poëtarum? narrat enim
 & apud Ennium Vestalis illa:

- „ Excita cum tremulis anus attulit artubus, lumen,
 - „ Tali commemorat lacrymans exterrita somno:
 - „ Euridica prognata, pater quam noster amauit,
 - „ Vires uitaque corpus meum nunc deserit omne.
 - „ Nam me uisus homo pulcher per amoena salicta
 - „ Et ripas raptare, locosque nouos. ita sola
 - „ Post illa germana soror errare uidebar,
 - „ Tarda que uestigare, & querere te, neque posse
 - „ Corde capeffere. semita nulla pedem stabilibat.
 - „ Exin compellare pater me uoce uidetur
 - „ His uerbis: * Cognata tibi sunt ante gerendæ
 - „ Erumne, post ex fluuio fortuna resistet.
 - „ Hæc pater effatus, germana repente recessit.
 - „ Nec sese dedit in conspectum corde cupitus.
 - „ Quamquam, multa manus ad cæli cærulea templa
 - „ Tendebam lacrymans, & blanda uoce uocabam.
 - „ Vix egro tum corde meo me somnus reliquit.
- Hæc, etiam si ficta sunt a poëta, non absunt tamen a consue-
 tudine somniorum. Sit sane etiam illud commentitium, quo
 Priamus est conturbatus.

- „ Quia mater grauida parere se ardentem facem
- „ Visa est in somnis Hecuba: quo facto pater
- „ Rex ipse Priamus, somnio mentis metu
- „ Percussus, curis sumptis suspirantibus
- „ Ex sacrificabat hostijs balantibus.
- „ Tum coniectorem postulat pacem petens,
- „ Ut se edoceret obsecrans Apollinem,

„ Quo sese uertant tanta sortes somnium.

„ Ibi ex oraculo uoce diuina edidit

„ Apollo, puerum, primus Priamo qui foret

„ Post illa natus tempora, hunc si tolleret,

„ Eum esse exitium Troiæ, pestem Pergamo.

Sint hæc, ut dixi, somnia fabularum: hisque adiungatur etiam

Aeneæ somnium. * quod innumerum Fabij Pictoris,

Græcis annalibus eiusmodi est, ut omnia, quæ ab Aenea ge-

sta sunt, quæque illi acciderunt, ea fuerint, quæ ei secundum

quietem uisa sunt. Sed propiora uideamus. Cuiusnam modi

est Superbi Tarquinij somnium, de quo in Bruto Attij lo-

quitur ipse?

„ Cum iam quieti corpus nocturno impetu

„ Dedi, sopore placans artus languidos,

„ Visum est in somnis, pastorem ad me appellere,

„ * Duos sanguineos arietes inde eligi,

„ Pecus lanigerum eximia pulchritudine,

„ Præclarioremque alterum * immolare me:

„ Deinde eius germanum cornibus connitier

„ In me arietare, eoque ictu me ad casum dari:

„ Exin prostratum terra grauiiter saucium,

„ Resupinum in coelo contueri maximum

„ Ac mirificum facinus, dextrorsum orbem flam-

meum

„ Radiatum solis liquier cursu nouo.

Huiusigitur somnij quæ sit a coniectoris interpretatio

facta, uideamus.

„ Rex, quæ in uita usurpant homines, cogitant, curant,

uident,

„ Quæque agunt uigilantes, agitantque, ea si cui in som-

no accidunt,

- „ Minus mirum est: sed in re tanta haud temere improvi-
 so offerunt:
 „ Proin uide, ne, quem tu esse hebetem deputes æquæ ac
 pecus,
 „ Is sapientia munitum pectus egregium gerat,
 „ Teque regno expellat. nam id, quod de sole ostentum
 est tibi,
 „ Populo commutationem rerum portendit fore.
 „ Per^a propinqua hæc bene uerruncent populo. nam quod
 ad dexteram
 „ Coepit cursum ab leua signum præpotēs, pulcherrime
 „ Auguratum est, rem Romanam publicam summam
 fore.

Age nunc ad externa redeamus. Matrem Phalaridis scri-
 bit Ponticus Heraclides, doctus uir, auditor, & discipulus
 Platonis, uisam esse uidere in somnis simulacra deorum, quæ
 ipsa Phalaridis domi consecrauisset: ex his Mercurium e
 patera, quam dextra manu teneret, sanguinem uisum esse
 fundere: qui cum terram attigisset, referuere uideretur
 sic, ut tota domus sanguine redundaret. quod matris som-
 nium immanis filij crudelitas comprobauit. Quid ego, quæ
 magi Cyro illi principi interpretati sunt, ex Dionysij Per-
 sici libris proferam: nam cum dormienti ei sol ad pedes ui-
 sus esset, ter eum scribit frustra appetiuisse manibus, cum se
 conuoluens sol elaberetur, & abiret: ei magos dixisse, quod
 genus sapientum, & doctorum habebatur in Persis, ex tri-
 plici appetitione solis, x x x. annos Cyrum regnaturū esse
 portendi. quod ita contigit. nam ad septuagesimū perue-
 nit, cum x l. natus annos regnare cepisset. Est profecto
 quiddam etiam in Barbaris gentibus præsentis, atq; diui-
 nans: siquidem ad mortem proficiscens Calanus Indus
 cum

cum ascenderet in rogam ardentem, O præclarum discessum, inquit, e uita, cum, ut Herculi contigit, mortali corpore cremato in lucem animus excesserit! cumque Alexander cum rogaret, si quid uellet, ut diceret: Optime, inquit: propediem te uidebo. quod ita contigit. nam Babylonè paucis post diebus Alexander est mortuus. Discedo parumper a somnijs: ad quæ mox reuertar. Qua nocte templum Ephesæ Dianæ deflagrauit, eadem constat ex Olympiade natum esse Alexandrum, atque ubi lucere cœpisset, clamitasse magos pestem, ac perniciem Asiæ proxima nocte natam. Hæc de Indis & magis. Redeamus ad somnia. Hannabilem Cælius scribit, cum columnam auream, quæ esset in fano Iunonis Laciniæ, auferre uellet, dubitaretque utrum ea solida esset, an extrinsecus inaurata, perterebrauisset: cumque solidam inuenisset, statuissetque tollere, secundum quietem uisam esse ei Iunonem prædicere ne id faceret, minitarique, si id fecisset, se curaturam, ut eum quoque oculum, quo bene uideret, amitteret: idque ab homine acuto non esse neglectum, itaque ex eo auro, quod exterebratum esset, buculam curasse faciendam, & eam in summa columna collocauisse. Hoc idem in Sileni, quem Cælius sequitur, Græca historia est. Is autem diligentissime res Hannibalis persecutus est. Hannibalem, cum cepisset Sargentum, uisum esse in somnis a Ioue in deorum concilium uocari: quo cum uenisset, Iouem imperasse, ut Italiæ bellum inferret, ducemque ei unum ex concilio datum: quo illum utentem, cum exercitu progredi cœpisset: tum ei ducem illum præcepisse, ne respiceret: illum autem id diutius facere non potuisse, elatumque cupiditate respexisse. tum uisam belluam uastam, & immanem, circumplacatam serpentibus, quacumque incederet, omnia arbu-

sta, uirgulta, tecta peruertere: & eum admiratum quæ-
 sisse de deo, quidnam illud esset tale monstrum, & deum
 respondisse, uastitatem esse Italia: præcepisseque, ut per-
 geret protinus: quid retro, atque a tergo fieret, ne labo-
 raret.* Apud Agathoclem scriptum in historia est, Ha-
 milcarem Carthaginensem, cum oppugnaret Syracusas,
 uisum esse audire uocem, se postridie cenaturum Syracu-
 sis: cum autem is dies illuxisset, magnam seditionem in ca-
 stris eius inter Pœnos, & Siculos milites esse factam: quod
 cū sensissent Syracusani, improuiso eos in castra irrupis-
 se, Hamilcaremque ab ijs uiuum esse sublatum. Ita res som-
 nium comprobauit. Plena exemplorum est historia, tum
 referta uita communis. At uero P. Decius ille Q. filius, qui
 primus e Deciis consul fuit, cum esset tribunus mil. M. Va-
 lerio, & A. Cornelio consulibus, a Samnitibusque preme-
 retur noster exercitus: cum pericula præliorum iniret au-
 dacius, monereturque, ut cautior esset, dixit, quod exstat in
 annalibus: sibi in somnis uisum esse, cum in medijs hostibus
 uersaretur, occidere cum maxima gloria. & tum quidem
 incolumis exercitum obsidione liberauit: post triennium
 autem, cum consul esset, deuouit se, & in aciem Latinorum
 irrupit armatus, quo eius facto superati sunt, & deleti La-
 tini, cuius mors ita gloriosa fuit, ut eandem concupisceret
 filius. Sed ueniamus nunc, si placet, ad somnia philosopho-
 rum.* Est apud Platonem Socrates, cum esset in custodia
 publica, dicens Critoni suo familiari, sibi post tertium diem
 esse moriendum: uidisse se in somnis pulchritudine eximia
 feminam, quæ se nomine appellans diceret Homericum
 quendam eiusmodi uersum.

,, Tertia te Phthia tempestas leta locabit.

Quod ut est dictum, sic scribitur corrigisse, Xenophon So-
 craticus

craticus (qui uir, & quantus!) in ea militia, qua cū Cyromi-
 nore perfunctus est, sua scribit somnia, quorū exitus mira-
 biles exstiterunt: mētiri Xenophontē, an delirare dicemus?
 Quid singulari uir ingenio Aristoteles, & pæne diuino,
 ipse errat, an alios uult errare? cū scribit Eudemū Cy-
 priū familiarem suum iter in Macedoniam facientem Phe-
 ras uenisse, quæ erat urbs in Thessalia tū admodū nobilis,
 ab Alexandro autem tyranno crudeli dominatu premeba-
 tur: in eo igitur oppido ita grauitè agrū Eudemum fuis-
 se, ut omnes medici diffiderēt: ei uisum esse in quiete egre-
 gia facie iuuenem dicere, fore ut breui conualesceret, pau-
 cisque diebus interiturum Alexandrum tyrannum, ipsum
 autem Eudemum quinquennio post domū esse rediturum.
 atque ita quidem prima statim scribit Aristoteles conse-
 cuta, & conualuisse Eudemum, & ab uxoris fratribus in-
 terfectum tyrannum, quinto autem anno exeunte, cum
 esset spes ex illo somnio in Cyprum illum ex Sicilia
 esse rediturum, proeliantem eum ad Syracusas occidisse. ex
 quo ita illud somnium esse interpretatum, ut, cum animus
 Eudemi ex corpore excesserit, tum domum reuertisse ui-
 deatur. Adiungamus philosophis doctissimum hominem,
 poëtam quidem diuinum, Sophoclem: qui, cum ex æde Her-
 culis patera aurea grauis surrepta esset, in somnis uidit ip-
 sum deum dicentem, qui id fecisset. quod semel ille, iterum-
 que neglexit, ubi idem sapius. ascendit in Ariopagum, de-
 tulit rem. Ariopagite comprehendere iubent eum, qui a So-
 phocle erat nominatus. is, quæstione adhibita, confessus est,
 pateramque retulit. quo facto, sanum illud Indicis Hercu-
 lis nominatū est. Sed quid ego Græcorum? nescio quo modo
 magis me nostra delectant. omnes hoc historici, Fabij, Gel-
 lij, sed proxime Cælius, cum bello Latino ludi uotiuu ma-

ximi primum fierent, ciuitas ad arma repente est exci-
 tata. itaque ludis intermissis, instauratiui constituti sunt.
 qui antequam fierent, cumque iam populus consedisset,
 seruus per circum, cum uirgis caderetur, furcam ferens
 ductus est. exin cuidam rustico Romano dormienti uisus est
 uenire, qui diceret, praesultorem sibi non placuisse ludis,
 idque ab eodem iussum esse eum senatui nuntiare: illū non
 ausum, iterum esse idem iussum, & monitum, ne uim suam
 experiri uellet: ne tum quidem esse ausum: exin filium eius
 esse mortuum: eam in somnis admonitionem fuisse tertiam:
 tum illum etiam debilem factum, rem ad amicos detulisse,
 quorum de sententia lecticula in curiam esse delatum: cum-
 que senatui somnium enarrauisset pedibus suis saluum re-
 uertisse. itaque somnio comprobato a senatu, ludos illos
 iterum instauratos memoriae proditū est. C. uero Gracchus
 multis dixit, ut scriptum apud eundem Coelium est, sibi in
 somnis quaesturā petenti Ti. fratrem uisum esse dicere, quā
 uellet cunctaretur, tamen eodē sibi leto, quo ipse interisset
 esse pereundum. hoc antequam Tribunus pleb. Gracchus
 factus esset, & se audisse scribit Coelius, & dixisse multis.
 Quo somnio quid inueniri potest certius? Quid? illa duo
 somnia, quae creberrime cōmemorantur a Stoicis, quis tan-
 dem potest contemnere? unum de Simonide, qui cum igno-
 tum quendam proiectum mortuum uidisset, eumque huma-
 uisset, haberetque in animo nauem conscendere, moneri ui-
 sus est. ne id faceret, ab eo, quem sepultura affecerat: si na-
 uigasset, eum naufragio esse periturum. itaque Simonidem
 redisse, perisse ceteros, qui tum nauigassent. Alterum ita
 traditum clarum admodum somnium: * Cum duo qui-
 dam Arcades familiares iter una facerent, & Mega-
 ram uenissent, alterum ad cauponem diuertisse; ad
 hospi

hospitem, alterum. qui ut cenati quiescerent, concubia nocte uisum esse in somnis ei, qui erat in hospitio, illum alterum orare ut subueniret, quod sibi a caupone interitus pareretur: eum primo perterritum somnio surrexisse: deinde cum se collegisset, idque uisum pro nihilo habendum esse duxisset, recubuisse: tum ei dormienti eundem illum uisum esse rogare, ut quoniam sibi uiuo non subuenisset, mortem suam ne multam esse pateretur: se interfectum in plaustrum a caupone esse coniectum, & supra stercus iniectum: petere, ut mane ad portam adesset, priusquam plaustrum ex oppido exiret. hoc uero somnio eum commotum mane bubulco praesto ad portam fuisse, quaesisse ex eo, quid esset in plaustro: illum perterritum fugisse, mortuum erutum esse, cauponem re patefacta poenas dedisse. quid hoc somnio dicti diuinius potest? Sed quid aut plura, aut uetera quaerimus? saepe tibi meum narraui: saepe ex te somnium audiuituum. me, cum Asiae prouinciae praessem, uidisse in quiete, cum tu equo aduectus ad quandam magni fluminis ripam, prouectus subito, atque delapsus in flumen, nusquam apparuisses, me contremuisse timore perterritum: tum te repente letum exstitisse, eodemque equo aduersam ascendisse ripam, nosque inter nos esse complexos, facilis coniectura huius somnij: mihi que a peritis in Asia praedictum est, fore eos euentus rerum, qui acciderunt. Venio nunc ad tuum. audiui equidem ex te ipso, sed mihi saepius Sallustius noster narrauit: cum in illa fuga nobis gloriosa, patriae calamitosa, in uilla quadam campi Atinatis maneres, magnamque partem noctis uigilasses, ad lucem denique arcte, & grauius dormire coepisses: itaque, quamquam iter instaret, te tamen silentium fieri iussisse, neque esse passum te excitari: cum autem experrectus esses hora secunda fere, te sibi

somnium narrauisse: uisum tibi esse, cum in locis solis ma-
 stus errares, C. Marium cū fascibus laureatis quærere ex-
 te, quid tristis esses: cumque tu te tua patria uisum esse
 se dixisses,prehendisse eum dextram tuā, & bono animo
 te iussisse esse,lietorique proximo tradidisse, ut te in mo-
 numentum suū deduceret: & dixisse, in eo tibi salutem fo-
 re: tum & se exclamasse Sallustius narrat,reditum tibi ce-
 lerem, & gloriosum paratū, & te ipsum uisum somnio de-
 lectari. nā illud mihi ipsi celeriter nuntiatū est: ut audiuis-
 ses in monumento Marij de tuo reditu magnificentissimum
 illud S. C. esse factum, referente optimo, & clarissi-
 mo uiro consule, idque frequentissimo theatro, incredibili
 clamore, & plausu cōprobatum: dixisse te, nihil illo Ati-
 nati somnio fieri posse diuinius. At multa falsa: imo obscu-
 ra fortasse nobis. sed sint falsa quædam. contra uera quid
 dicimus? quæ quidem multo plura euenirent, si ad quietem
 integri iremus: nunc onusti cibo, & uino, perturbata, &
 confusa cernimus. Vide quid Socrates in Platonis Politia
 loquatur: dicit enim, * Cum dormientibus ea pars animi,
 quæ mentis & rationis particeps sit, sopita langueat: illa
 autem, in qua feritas quædam sit, atque agrestis immani-
 tas, cum sit immoderato obstupefacta potu, atque pastu,
 exsultare eam in somno, immoderateque iactari. itaq; huic
 omnia uisa obiiiciuntur a mente, ac ratione uacua: ut aut
 cum matre corpus miscere uideamur, aut cum quouis alio
 uel homine, uel deo, sæpe bellua, atque etiam trucidare ali-
 quem, & impie cruentari, multaq; facere impure, atq; te-
 tre, cum temeritate, atq; impudentia. at qui salubri, & mo-
 derato cultu, atq; uictu quieti se tradiderit, ea parte ani-
 mi, quæ mentis, & consilij est, * agitata, erecta, saturataq;
 bonarum cogitationum epulis: eaq; parte animi, quæ uolu-
 ptate

ptate alitur, nec inopia enecta, nec satietate affluentibus, quo-
 rum utrumq; * præstringere aciem mentis solet, siue deest
 nature quippiam, siue abundat, atque affluit: Illa etiã ter-
 tia parte animi, in qua irarum existit ardor, sedata, atque
 restincta: tum eueniet, duabus animi temerariis partibus,
 compressis, ut illa tertia pars rationis, & mentis eluceat,
 & se uegetam ad somniandum, ac remq; præbeat: tũ ei uisa
 quietis occurrent tranquilla atq; ueracia. Hæc uerba ipsa
 Platonis expressi Epicurum igitur audiemus potius? nam
 Carneades concertationis studio, modo ait hoc, modo illud.
 At ille quid sentit? sentit autem nihil unquam elegans, ni-
 hil deorum. Hunc ergo antepones Platoni, & Socrati? qui
 ut rationem non redderent, auctoritate tamen hos minu-
 tos philosophos uincerent. Iubet igitur Plato sic ad som-
 nium proficisci corporibus affectis, ut nihil sit, quod er-
 rorem animis, perturbationemque afferat. Ex quo etiam
 Pythagorickis interdictum putatur, ne saba uescerentur,
 quod habet inflationem magnã is cibus, tranquillitati men-
 tis quærenti uera contrariam. Cum ergo est somno seuo-
 catus animus a societate, & contagione corporis, tum me-
 minit præteritorum, præsentia cernit, futura prouidet,
 iacet enim corpus dormientis, ut mortui: uiget autem, &
 uiuit animus. quod multo magis faciet post mortem, cum
 omnino ex corpore excesserit. itaq; appropinquante mor-
 te multo est diuinior. nã & id ipsum uident, qui sunt mor-
 bo graui, & mortifero affecti, instare mortẽ. Itaq; his oc-
 currunt plerumq; imagines mortuorum: tumq; uel maxi-
 me laudi student: eosq; qui secus quã decuit uixerunt, pec-
 catorum suorum tũ maxime pœnitent. Diuinare autẽ mo-
 rientes etiã illo exemplo confirmat Posidonius, quo affert
 Rhodium quendam morientem sex æquales nominasse, &
 dixisse,

dixisse, qui primus eorum, qui secundus, qui deinceps moriturus esset. Sed tribus modis censet deorum appulsu homines somnare: uno, quod prævideat animus ipse per sese, quippe qui deorum cognatione teneatur: altero, quod plenus ær sit immortalium animorū, in quibus tamquam insignitæ notæ ueritatis appareant: tertio, quod ipsi dii cum dormientibus colloquantur: idq; ut modo dixi, facilius euenit appropinquante morte, ut animi futura augurentur. Ex quo & illud est Calani, de quo dixi: & Hæmerici Hæctoris, qui moriens propinquam Achilli mortem denuntiat. neque enim illud uerbum temere consuetudo approbauisset, si ea res nulla esset omnino:

,, Præ sagibat animus frustra me ire, cum exirem domo.
Sagire enim sentire acute est: ex quo sagæ anus, quia multa scire uolunt: & sagaces dicti canes. Is igitur, qui ante sagit, quam oblata res est, dicitur præ sagire, id est, futura ante sentire: inest igitur in animis præ sagitio extrinsecus iniecta, atque inclusa diuinitus. ea si exarsit acrius, furor appellatur, cum a corpore animus abstractus diuino instinctu concitatur.

,, * Sed quid oculis rapere uisa est derepente ardentibus?

,, Vbi illa paullo ante sapiens uirginali modestia?

,, Mater optuma, tum multo mulier melior,

,, Missa sum superstitiosis arriolationibus:

,, Neque me Apollo fatis fandis dementem inuitam ciet.

,, Virgines uero æquales patris mei meum factum pudet

,, Optimi uiri: mea mater tui me miseret, mei piget.

,, Optumam progeniem Priamo repperisti extra me: hoc dolet,

5, Me obesse, illos prodesse: me obstare, illos obsequi.
 O poëma tenerum, & moratum, atque molle. Sed hoc mi-
 nus ad rem: illud, quod uolumus, expressum est, ut uatici-
 nari furor uera soleat.

2, Adest, adest fax obuoluta sanguine, atque incendio:
 3, Multos annos latuit. ciues ferte opem, & restinguite.
 Deus inclusus corpore humano iã, non Cassandra loquitur.

2, Iamque mari magno classis cita
 3, Texitur: exitium examen rapit:
 3, Aduenit, & fera uel uolantibus
 3, Nauibu' compleuit manu' litora.

Tragœdias loqui uideor, & fabulas. At ex te ipso nõ com-
 mentitiam rem, sed factam, eiusdem generis audiui: C. Co-
 ponium ad te uenisse Dyrrhachio, cum prætorio imperio
 classi Rhodiæ præesset, cum primis hominem prudentem,
 atque doctum: eumq; dixisse, remigem quendam ex quin-
 queremi Rhodiorum uaticinatum, madefactum iri minus
 x x x. diebus Græciam sanguine: rapinas Dyrrhachiis &
 conscensionem in naues cum fuga, fugientibus miserabilem
 respectum in ãdiorum fore: sed Rhodiorum classi propin-
 quum reditum, ac domum itionem dari: tum neq; te ipsum
 non esse commotum: Marcumque Varronem, & M. Cato-
 nem, qui tum ibi erant, doctos homines, uehementer esse
 perterritos: paucis sane post diebus ex Pharsalica fuga
 uenisse Labienum: qui cum interitum exercitus nunciauis-
 set, reliqua uaticinationis breui esse confecta. nam & ex
 horreis direptum, effusumque frumentum uias omnes, an-
 giportusque constrauerat, & uos naues subito perterriti
 metu conscendistis: & noctu ad oppidum respicientes, fla-
 grantes onerarias, quas incenderant milites, quia sequi
 noluerant, uidebatis: postremo a Rhodia classe deserti,
 uerum

uerum uatem fuisse sensistis. Exposui quam breuissime potui somnij & furoris oracula, quæ carere arte dixeram, quorum amborum generum una ratio est, qua Cratippus noster uti solet, animos hominum quadam ex parte extrinsecus esse tractos, & haustos. Ex quo intelligitur, esse extra diuinum animum, humanus unde ducatur: humani autem animi eam partem, quæ sensum, quæ motum, quæ appetitum habeat, non esse ab actione corporis seiugatam: quæ autem pars admirationis, atque intelligentiæ sit particeps, eam tum maxime uigere, cum plurimum abest a corpore. itaque ex ipsis exemplis uerarum uaticinationum, & somniorum Cratippus solet rationem concludere hoc modo: Si sine oculis non potest exstare officium, & munus oculorum: possunt autem aliquando oculi non fungi suo munere: qui uel semel ita est usus oculis, ut uera cerneret, is habet sensum oculorum uera cernentium. Item igitur, si sine diuinatione non potest & officium & munus diuinationis exstare, potest autem quis, cum diuinationem habeat, errare aliquando, nec uera cernere: satis est ad confirmandam diuinationem semel ita esse aliquid diuinatum, ut nihil fortuito cecidisse uideatur. sunt autem eius generis innumerabilia. esse igitur diuinationem confitendum est. Quæ uero aut coniectura explicantur, aut euentis animaduersa, & notata sunt, ea genera diuinandi, ut supra dixi, non naturalia, sed artificiosa dicuntur; in quo haruspices, augures, coniectoresque numerantur. hæc improbantur a Peripateticis, a Stoicis defenduntur. quorum alia sunt posita in monumentis, & disciplina: quod Etruscorum declarant & haruspicini, & fulgurales, & rituales libri, nostri etiam augurales: alia autem subito ex tempore coniectura explicantur, ut apud Homerum Calchas, qui ex passerum numero

numero belli Troiani annos auguratus est: & ut in Sisenæ scriptum historia uidemus, quod te inspectante factum est, ut, cum Sylla in agro Nolano immolaret ante prætorium, ab infima ara subito anguis emergeret. cum quidam C. Postumius haruspex oraret illum, ut in expeditionem exercitum educeret: id cum Sylla fecisset, tum ante oppidum Nola florētissima Samnitū castra cepit. Facta coniectura etiā in Dionysio est paullo ante quam regnare cœpit: qui cum per agrum Leontinum iter faciens, equū ipse dimisisset in flumen, summersus equus uoraginibus non exstitit: quem cum maxima contentione nō potuisset extrahere, discessit, ut ait Philistus, agre ferens. cum autem aliquantulum progressus esset, subito exaudiuit himnū, respexitque, & equum alacrem letus aspexit, cuius in iuba examen apum confederat. quod ostentum habuit hęc uim, ut Dionysius paucis post diebus regnare cœperit. Quid? Lacedæmonis paullo ante Leuetricam calamitatem, quæ significatio facta est, cū in Herculis fano arma sonuerunt, Herculisque simulacrum multo sudore manauit? At eodem tempore Thebis, ut ait Callisthenes, in templo Herculis ualuæ clausæ repagulis, subito se ipse aperuerunt, armaque, quæ fixa in parietibus fuerant, ea humi sunt inuenta. cumque eodem tempore apud Lebadiam Trophonio res diuina fieret, gallos gallinaceos in eo loco sic assidue canere cœpisse, ut nihil intermitterent: tum augures dixisse Boeotios, Thebanorum esse uictoriā, propterea quod auis illa uicta silere soleret, canere si uicisset. Eademque tempestate multis signis Lacedæmonis Leuetrica pugnae calamitas denūtiabatur. nāq; & *Lysandri, qui Lacedæmoniorū clarissimus fuerat, statuæ, quæ Delphis stabat, in capite corona subito exstitit ex asperis herbis, & agrestibus:

stellæ

stellæque aureæ, quæ Delphis erant a Lacedæmonis postea post naualem illam uictoriam Lysandri, qua Athenienses conciderunt: qua in pugna quia Castor & Pollux cum Lacedæmoniorum classe uisi esse dicebantur, eorum insignia deorum stellæ aureæ, quas dixi, Delphis posite paullo ante Leuctricam pugnam deciderunt, neque repertæ sunt. Maximum uero illud portentum iisdem Spartiatis fuit, quod, cum oraculum ab Ioue Dodoneo petiuissent, de uictoria sciscitantes, legatique illud, in quo inerant sortes, collocauissent, stimia, quam rex Molossorum in deliciis habebat, & sortes ipsas, & cetera, quæ erant ad sortem parata, disturbauit, & aliud alio dissipauit. tum ea, quæ præposita erat oraculo, sacerdos dixisse dicitur, de salute Lacedæmonis esse, non de uictoria cogitandum. Quid bello Punico secundo? nõne C. Flaminius consul iterum, neglexit signa rerum futurarum magna cū clade reipubl. qui exercitu lustrato, cum Aretiū uersus castra mouisset, & contra Hannibalem legiones duceret, & ipse, & equus eius ante signum Iouis Statoris sine caussa repente concidit. nec eam rem habuit religioni, obiecto signo, ut peritis uidebatur, ne committeret prælium. Idem cum tripudio auspicaretur, pullarius diem prælij committendi differebat. tum Flaminius ex eo quæstuit, si ne postea quidem pulli pascerentur, quid faciendum censeret. cum ille quiescendum respondisset, Flaminius, Præclara uero auspicia, si esurientibus pullis res geri poterit, saturis nihil geretur. itaque signa conuelli, & se sequi iussit. quo tempore, cum signifer primi hastati signum non posset mouere loco, nec quidquam proficeret, plures cum accederent: Flaminius renuntiata suo more neglexit. itaq; tribus horis concisus exercitus, atq; ipse interfectus est. Magnum illud etiam, quod ad-

didit

didit Coelius, eo ipso tempore, cum hoc calamitosum fieret
 Procelium, tantos terræ motus in Liguribus, Gallia, complu-
 ribusque insulis, totaque in Italia factos esse, ut multa op-
 pida corruerint, multis locis labe facta sit, terræque dese-
 derint, fluminaque in contrarias partes fluxerint, atque in
 omnes mare influxerit. Fiunt certe diuinationum cōiectu-
 a peritis. Midæ illi Phrygio, cum puer esset, dormienti
 formicæ in ostriticigrana congesserunt. ditissimum fore,
 prædictum est: quod euenit. at Platoni, cū in cunis paruulo
 dormienti apes in labellis consedissent, responsum est, sin-
 gulari illum suauitate orationis fore, ita futura eloquentia
 prouisa in infante est. Quid amores, at deliciae tuæ Roscius
 num aut ipse, aut pro eo Lanuuium totum mentiebatur?
 qui cum esset in cunabulis, educareturq; in Selonio. qui est
 campus agri Lanuuii, noctis lumine apposito exper-
 recta nutrix animaduertit puerum dormientem cir-
 cumplicatum serpentis amplexu, quo aspectu exterrita
 clamorem sustulit. pater autem Roscij ad haruspices retu-
 lit: qui responderunt, nihil illo puero clarius, nihil nobilius
 fore. atque hanc speciem Praxiteles celauit argento, &
 noster expressit Archias uersibus. Quid igitur expecta-
 mus? an, dum in foro nobiscum dii immortales, dum in uis
 uersentur, dum domi? qui quidem ipsi se nobis non offerūt,
 uim autem suam longe, lateque diffundūt. quā cū terræ ca-
 uernis includunt, tum hominum naturis implicant. nam
 terræ uis Pythiā Delphis incitabat, naturæ Sibyllā. Quid
 enim non uidemus, quam sint uaria terrarum genera? ex
 quibus & mortifera quædam pars est, ut & Ampsancti in
 Hirpinis, & in Asta Plutonia, quæ uidemus: & sunt partes
 agrorū aliæ pestilētes, aliæ salubres, aliæ quæ acuta ingenia
 gignāt, aliæ quæ retusa quæ omnia fiūt & ex cæli uarieta-

te, & ex disparili aspiratione terrarum. Fit etiã sepe specie quadam, sepe uocũ gravitate, & cãtibus, ut pullantur animi uehemẽtius: sepe etiã cura, & timore, qualis est illa,

o, Flexa anima tamquam lymphata, ut Bacchi sacris,

o, Commota, in tumultis Teucrum commemorans suum.

Atque etiam illa concitatio declarat uim in animis esse diuinã: negat enim sine furore Democritus quemquam poetam magnum esse posse. quod idem dicit Plato, quem, si placeat, appellet furorem, dummodo is furor ita laudetur, ut in Phædro Platonis laudatus est. Quid uestra oratio in causis? quid ipsa actio? potest esse uehemens, & grauis, & copiosa, nisi est animus ipse commotior? equidem etiam in te sepe uidi, & ut ad leuiora ueniamus, in Aesopo familiari tuo tantum ardorem uultuum, atque motuum, ut eum uis quædam abstraxisse a sensu mentis uideretur. Obiiciuntur etiam sepe formæ, quæ reapse nullæ sunt, speciem autem offerunt. quod contigisse Brenno dicitur, eiusque Gallicis copijs, cum sano Apollinis Delphici nefarium bellum intulisset: tũ enim ferunt ex oraculo hæc fatam esse Pythiã:

o, Ego providebo rem istam, & albæ uirgines.

Ex quo factũ, ut uiderẽtur uirgines ferre arma contra Eniue Gallorũ obrueretur exercitus. Aristoteles quidẽ eos etiã, qui ualetudinis uitio furerent, & melancholici dicerentur, cẽsebat habere aliquid in animis præfagiens, atq; diuinũ. ego autẽ haud scio an nec cardiacis hoc tribuendũ sit, nec phreneticis: animi enim integri, nõ uitiosi corporis est diuinatio. Quã quidẽ esse re uera, hac Stoicorũ ratione cõcluditur: Si sunt dii, neq; ante declarãt hominibus, quæ futura sunt: aut nõ diligũt homines: aut qd euẽturũ sit, ignorãt: aut exstimãt nihil interesse hominũ, scire quid futurũ sit: aut nõ cẽsent esse suæ maiestatis præsignificare hominibus,

bus, quæ sunt futura: aut ea ne ipsi quidē dii significare possunt. At neq; nō diligūt nos: sunt enim benefici: generisq; hominū amici: neq; ignorāt ea, quæ ab ipsis constituta, & designata sunt: neq; nostra nihil interest scire ea, quæ euentura sunt: erimus enim cautiore, si sciemus: neque hoc alienū ducūt maiestate sua: nihil est enim beneficētia præstātius: neque nō possunt futura prænoscere. nō igitur sunt dii, nec significāt futura. Sūt autē dii: significāt ergo. Et, nō, si significāt, nullas vias dāt nobis ad significationis sciētia: frustra enim significarēt. nec, si dāt vias, nō est diuinitio: est igitur diuinitio. hac ratione & Chrysippus, & Diogenes, & Antipater utitur. Quid est igitur, cur dubitādū sit, quin sint ea, quæ disputauī uerissima, si ratio mecū facit, si euenta, si populi, si nationes, si Græci, si barbari, si maiores etiā nostri, si deniq; hoc semper ita putatum est, si summi philosophi, si poëta, si sapiētissimi uiri, qui res publicas cōstituerūt, qui urbes cōdiderūt: an dū bestia loquantur, expectamus, hominū cōsentiēte auctoritate cōrēti nō sumus? Nec uero quidquā aliud affertur, cur ea, quæ diuinādi genera nulla sint: nisi quod difficile dictu uidetur: quæ cuiusq; diuinationis ratio, quæ caussa sit. Quid enim habet haruspex, cur pulmo incisus etiam in bonis extis dirimat tempus, & proferat diem? quid augur, cur a dextra coruus, a sinistra cornix faciat ratum? quid astrologus, cur stella Iouis & Veneris coniuncta cum Luna ad ortus puerorum salutaris sit: Saturni, Martisue contraria? cur autem deus dormientes nos moneat, uigilantes negligat? quid deinde caussæ sit, cur Cassandra furens futura prospiciat, Priamus sapiens hoc idem facere non queat? cur fiat quidque queris? recte omnino, sed non nunc id agitur: fiat, necne fiat, id queritur: ut si magnetē lapidē esse dicā, qui ferrū a d se al-

liciat, & trahat; at rationem, cur id fiat, afferre nequeam; fieri omnino neges. quod idem facis in diuinatione, quam & cernimus ipsi, & audiuius, & legimus, & a patribus accepimus: neque ante philosophiam patefactam, quæ nuper inuenta est, hac de re communis uita dubitauit: & postea quam philosophia processit, nemo aliter philosophus sensit, in quo modo esset auctoritas. Dixi de Pythagora, de Democrito, de Socrate: excepi de antiquis præter Xenophanem neminem: adiunxi ueterem Academiã, Peripateticos, Stoicos. unus dissentit Epicurus. Quid uero hoc turpius, quam quod idem nullam censet gratuitam esse uirtutem? quis autem est, quem non moueat clarissimis monumentis testata, consignataque antiquitas? Calchantem augurem scribit Homerus longe optimum, eumque ducem classis fuisse: at illum auspiciorum credo scientia, non locorum. Amphilocus, & Mopsus Argiuorum reges fuerunt, sed ijdem augures; ijque urbes in ora maritima Ciliciæ Græcas condiderunt, atque etiam ante hos Amphiaras, & Tiresias non humiles, & obscuro, neque eorum similes, ut apud Ennium est.

„ Qui sui quæstus causa fictas suscitant sententias.

Sed clari, & præstantes uiri, qui auibus, & signis admoniti * futura dicebant. quorum de altero etiam apud inferos, Homerus ait, solum sapere, ceteros umbrarum uagari modo. Amphiaras autem sic honorauit fama Græciæ, deus ut haberetur, atque ut ab eius solo, in quo est humatus, oracula peterentur. Quid Asiæ rex Priamus, nonne & Helenum filium, & Cassandram filiam diuinâtes habebat, alterum augurijs, alteram mentis * incitatione & permotione diuina? quo in genere Marcios quosdam fratres nobili loco natos, apud maiores nostros fuisse scriptum uide-

mus.* Quid Polybum Corinthium, nonne Homerus & alij multa, & filio ad Troiam proficiscenti mortem praedixisse commemorat? Omnino apud ueteres qui rerum potiebantur, ijdem auguria tenebant: ut enim sapere, sic diuinare regale ducebant, ut testis est nostra ciuitas, in qua & reges, augures, & postea priuati eodem sacerdotio praediti rempublicam religionum auctoritate rexerunt: eaque diuinationum ratio ne in barbaris quidem gentibus neglecta est, siquidem & in Gallia Druydes sunt, e quibus ipse Diuitiacum Heduum hospitem tuum, laudatoremque cognouit: qui & naturae rationem, quam physiologiam Graeci appellant, notam esse sibi profitebatur, & partim augurijs, partim coniectura, quae essent futura, dicebat. & in Persis augurantur, & diuinant magi, qui congregantur in fano commentandi causa, atque inter se colloquendi: quod etiam idem uos quondam facere Nonis solebatis, nec quisquam rex Persarum potest esse, qui non ante magorum disciplinam, scientiamque perceperit. Licet autem uidere & genera quaedam, & nationes huic scientiae deditas. Telmessus in Caria est: qua in urbe excellit haruspicum disciplina: itemque Elis in Peloponneso familias duas certas habet, * Iamidarum unam, alteram Glutidarum, haruspicina nobilitate praestantes. in Syria Chaldaei cognitione astrorum, sollertiaque ingeniorum antecellunt. Etruria autem de caelo tacta scientissimae animaduertit: eademque interpretatur, quid quibusque ostendatur monstris, atque portentis. Quocirca bene apud maiores nostros senatus tuus, cum florebat imperium, decreuit, ut de principum filiis * sex singulis Etruriae populis in disciplinam traderetur, ne ars tanta propter tenuitatem hominum a religionis auctoritate abduceretur ad mercedem, atque questum. Phryges autem, & Pisidae, &

Cilices, & Arabū natio auiū significationibus plurimū ob-
 tēperāt. quod idē factitatū in Umbria accepimus. Ac mihi
 quidē uidētur ex locis quoq; ipsis, qui a quibusq; incolebā-
 tur, diuinationū opportunitates esse ductæ. * Vt enim Aegy-
 ptij, aut Babylonij in cāporū patētū æquoribus habitātes,
 cū ex terra nihil emineret, quod cōtēplationi cæli officere
 posset, omnē curā in siderū cognitione posuerūt: Etrusci
 autē, quod religione imbuti studiosius, & crebrius hostias
 immolabāt, extorū cognitioni se maxime dederūt; quodq;
 propter aëris crassitudinē de cælo apud eos multa fiebāt, &
 quod ob eādē caussam multa inusitata partim ex cælo, alia
 ex terra oriebātur, quædā etiā ex hominū, pecudumue cō-
 ceptu, & satū; * portētorū exercitatisimi interpretes ex-
 stiterūt. Quorum quidē uim, ut tu solus dicere, uerba ipsa
 prudēter a maioribus posita declarāt: quia enim ostēdunt,
 portēdūt, monstrāt, prædicūt, ostēta, portēta, mōstra, pro-
 digia, dicūtur. Arabes autē, & Phryges, & Cilices, quod
 pastu pecudū maxime utūtur: cāpos, & mōtes hieme, &
 æstate peragrātes, propterea facilius cātus auiū, & uolatus
 notauerūt: eademque & Pisidiæ caussa fuit, & huic nostræ
 Umbria, tū Caria tota, præcipueq; * Telmesses, quos ante
 dixi, quod agros uberrimos maximeq; fertiles incolūt; in
 quibus multa propter fecūditatē fingi, gigni, possunt, in
 ostētis animaduertēdis diligētes fuerūt. Quis uero nō uidet
 in optima quæq; republica plurimū auspicia, & reliqua di-
 uinādi genera ualuisse? quis rex umquā fuit, quis populus,
 qui nō uteretur prædictione diuina? neq; solū in pace, sed in
 bello multo etiā magis: in quo maius erat certamē, & discri-
 mē salutis. Omitto nostros, qui nihil in bello sine extis agūt,
 nihil sine auspicijs domi habēt. Auspicia externa uideamus.
 nā & Atheniēses omnibus semper publicis cōsiliis diuino
 quosdam;

quosdā sacerdotes, quos Mātes uocāt, adhibuerūt: & Lacedæmonij regibus suis augurē assessorē dederūt: itēque senibus, (sic enim cōsiliū publicū appellāt) augurē interesse uoluerūt: idemq; de rebus maioribus semper aut Delphis oraculū aut ab^r Ammone, aut a Dodona petebant. Lycurgus quidem, qui Lacedæmoniorum remp. temperauit, leges suas auctoritate Apollinis Delphici cōfirmauit, quas, cū uellet Lysander cōmutare, eadē est prohibitus religione. Atq; etiā qui præerāt Lacedæmonijs, nō cōtēti uigilātibus curis, in Pasitheæ fano, quod est in agro propter urbē^r somniādi caussa excubabāt, quia uera quietis oracula ducebāt. Ad nostrā iā redeo. quoties senatus decemuiros ad libros ire iussit? nā, & cū duo uisi soles essent, & cū tres lunæ, & cū faces, & cū sol nocte uisus esset, & cū ex cælo fremitus auditus, & cū cælū discessisse iisum est, atq; in eo animaduersū globi. Delata etiā ad senatū labes agrī Priuernatis, cū ad infinitā altitudinē terra desedisset, Apuliaq; maximis terræ motibus cōquassata esset: quibus portētis magna populo Rom. bella, perniciosaq; seditiones denūtiabātur: inq; his omnibus respōsa haruspiciū cū Sibyllæ uersibus cōgruetāt. Quid cū Cumis Apollo sudauit, Capuæ Victoria? quid ortus androgyni? nōne fatale quoddā mōstrū fuit? quid, q; fluiuius atratus sanguine fluxit? qd, cū saepe lapidū, sanguinis nōnūquā, terræ interdū, quōdā etiā lactis imber defluxit? qd, cū in Capitolio ictus cētaurus ex cælo est? in Auentino portæ, & homines? Tusculi ædes Castoris, & Pollucis, Romæque Pietatis? nonne & haruspices ea responderunt, quæ euenerunt: & in Sibyllæ libris eadē repertæ prædictiones sunt? quoties senatus decemuiros ad libros ire iussit? quātis in rebus quamque saepe respōsis haruspiciū paruit? Cæciliæ Q. filie somnio modo, Marsico bello, templum est a Senatu Iunoni Sospitæ restitutum; quod quidem somniū Sisenna

cū disputasset mirifice ad uerbū cū re cōuenisse, tū insolenter, credo ab Epicuro aliquo inductus, disputat somnijs credi nō oportere. Idē cōtra ostēta nihil disputat, exponitque initio belli Marfici, & deorū simulacrā sudauisse, & sanguinē fluxisse, & discessisse calū, & ex occulto auditas esse uoces, quæ pericula belli nunciarent, & Lanuij clypeos, quod haruspicius tristissimum uisum esset, a muribus esse derosos. Quid quod in annalibus habemus, Veienti bello, cū lacus Albanus præter modū creuisset, Veientē quēdam ad nos hominē nobilē profugisse, eūque dixisse, ex fatiis, quæ Veietes scripta haberēt, Veios capi nō posse, dū lacus is reddūdaret: & si lacus emissus lapsu, & cursu suo ad mare profluxisset, pniciosum populo Rom. sin autē ita esset eductus, ut ad mare peruenire nō posset, tū salutare nostris fore. Ex quo illa admirabilis a maioribus Albanæ aquæ facta deductio est. Cū autē Veietes bello fessi legatos, ad senatū misissent, tū ex his quidā dixisse dicitur, nō omnia illū trās fugā ausum esse senatui dicere. in iisdē enim fatiis scriptū Veientes habere, fore ut breui a Gallis Roma caperetur. Quod quidē sexennio post Veios captos factū esse uidemus. Sæpe etiā & in prælijs Fauni auditi, & in rebus turbidis ueridicæ uoces ex occulto missæ esse dicuntur: cuius generis duo sunt ex multis exēpla, sed maxima. Nam non multo ante urbem captam exaudita uox est a luco Vestæ, qui a Palatij radice in nouam uiam deuexus est, ut muri, & portæ reficerētur: futurū esse, nisi prouisum esset, ut Roma caperetur. Quod neglectū, cū caueri poterat, post acceptam illam maximam cladem explicatum est: ara enim Aio loquenti, quam septam uidemus, aduersus eum locum consecrata est. Atque etiam scriptum a multis est, cum terræ motus factus esset, ut sue plena procuratio fieret, uocem ab æde

Iunonis ex arce exstitisse: quocirca Iunonem illam appellatam Monctam. Hæc igitur & a diis significata, & a nostris maioribus iudicata contemnimus? neq; solum deorum uoces Pythagorei obseruauerunt, sed etiam hominum, quæ uocant omnia. quæ maiores nostri, quia ualere censebant, iccirco omnibus rebus agendis, QVOD BONVM, faustum, felix, fortunatumque esset, præfabantur: rebusque diuinis, quæ publice fierent, ut FAVERENT linguis, imperabatur: inque feris imperandis, ut LITIBVS, & iurgiis se abstinerent. itemque in lustranda colonia, ab eo, qui eam deduceret, & cum imperator exercitum, censor populum lustraret, bonis nominibus, qui hostias ducerent, eligebantur. quod idem in delectu consules obseruant, ut primus miles fiat bono nomine. quæ quidē a te scis & consule, & imperatore summa religione esse seruata. Prærogatiuam etiam maiores * omen iustorum comitiorum esse uoluerunt. atque ego exempla * ominum nota proferam. L. Paullus Consul iterum, cum ei bellum ut cum rege Perse gereret, obtigisset: ut ea ipsa die domum ad uesperum rediit, filiulam suam Tertiam, quæ tum erat admodum parua, osculans animaduertit tristiculam. Quid est, inquit, meâ Tertia? quid tristis es? Mi pater, inquit, Persa periit. Tum ille arctius puellam complexus, Accipio omē, inquit, mea filia. Erat autem mortua catella eo nomine. L. Flaccum flaminem Martialem ego audiui cū diceret, Cæciliam Metelli, cum uellet sororis suæ filiam in matrimonium collocare, exisse in quoddam sacellum ominis capiendi caussa, quod fieri more ueterum solebat: cum uirgo stare, & Cæcilia in sella sederet neque diu ulla uox exstitisset, puellam defatigatam petiisse a matertera, ut sibi cōcederet paulisper, ut in eius sella requiesceret: illam autē dixisse, Vero

mea puella tibi concedo meas sedes. Quod omen res consecuta est: ipsa enim breui mortua est: uirgo autem nupsit cui Cæcilia nupta fuerat. Hæc posse cõtemni, uel etiam rideri, præclare intelligo: sed ipsum est, deos nõ putare, quæ ab iis significantur contemnere. Quid de auguribus loquar? tuæ partes sunt: tuũ inquam auspiciorũ patrociniũ debet esse: * tibi App. Claudius augur cõsuli nuntiauit, addubitato salutis augurio, bellũ domesticum triste, ac turbulentum fore: quod paucis post mēsbus exortũ, paucioribus est a te diebus oppressum. Cui quidẽ auguri uehemẽter assentior: solus enim multorũ annorum memoria nõ decantãdi augurij, sed diuinãdi tenuit disciplinã. quem irridebant collegæ tui, eumq; tum Pisidã, tum Soranum augurẽ esse dicebant. Quibus nulla uidebatur in auguris, aut auspiciis præsenso, aut scientia ueritatis futuræ, sapienter aiebant ad opinionem imperitorũ esse fictas religiones. quod longe secus est: neq; enim in pastoribus illis, quibus Romulus præfuit, nec in ipso Romulo hæc calliditas esse potuit, ut ad errorẽ multitudinis religionis simulacra fingerent: sed difficultas, laborq; discendi disertã negligentiam reddidit: malunt enim differere, nihil esse in auspiciis, quã quid sit ediscere. Quid est illo auspicio diuinius, quod apud te in Mario est, ut utar potissimum te auctore?

- ,, Hic Iouis altisoni subito pennata satelles
- ,, Arboris e trunco serpentis saucia morsu,
- ,, Subigit ipsa feris transfigens unguibus anguem
- ,, Semianimum, & uaria grauitè ceruice micantem.
- ,, Quem se intorquentem lanians, rostroque cruentans,
- ,, Iam satiata animos, iam duros ulta dolores,
- ,, Abiicit efflantem, & laceratum affligit in * unda,

- „ Seque obitu a solis nitidos conuertit ad ortus.
 „ Hanc ubi præpetibus pennis lapsuque uolantem
 „ Conspexit Marius diuini numinis augur,
 „ Fauſtaque ſigna ſuæ laudis reditusque notauit:
 „ Partibus in tonuit cæli pater ipſe ſiniſtris.
 „ Sic aquilæ clarum firmauit Iupiter omen.
 Atque ille Romuli auguratus, *paſtoralis*, * non urbanus
 fuit, nec fictus ad opiniones imperitorum, ſed a certis ac-
 ceptus, & poſteris traditus. Itaque Romulus augur, ut
 apud Ennium eſt, cum fratre item augure,
 „ Curantes magna cum cura, concupientes
 „ Regni, dant operam ſimul auſpicio, augurioque.
 „ Hinc Remus auſpicio ſe deuouet, atque ſecundam
 „ Solus auem ſeruans, at Romulus pulcher in alto
 „ Querit Auentino, ſeruat genus alti uolantum.
 „ Certabant, urbem * Romanam, Remamne uocarent.
 „ Omnis cura uiris, uter eſſet induperator.
 „ Exſpectant, ueluti conſul cum mittere ſignum
 „ Vult, omnes auidi ſpectant ad carceris oras,
 „ Qua mox emittat pictis ex faucibus currus:
 „ Sic exſpectabat populus, atque ore timebat
 „ Rebus, utri magni uictoria ſit data regni.
 „ Interea ſol albus receſſit in infera noctis.
 „ Exin candida ſe radis dedit iccta foras lux:
 „ Et ſimul ex alto longe pulcherrima præpes
 „ Læua uolauit auis: ſimul aureus exoritur ſol.
 „ Cædunt ter quatuor de cælo corpora ſancta
 „ Auium, præpetibus ſeſe pulchriſque locis dant.
 „ Conſpicit inde ſibi data Romulus eſſe priora,
 „ Auſpicio regni ſtabilia ſcæmna ſolumque.

Sed unde huc digreſſa eſt, eodem redeat oratio. Si nihil
 queam

queam disputare quamobrem quidque fiat, & tantummodo fieri ea, quæ commemoravi, doceam, parumne Epicuro, Carneadiue respondeam? quid, si etiam ratio exstat a: tificiosæ præsentionis facilis, diuinæ autem paullo obscurior? quæ enim extit, quæ fulguribus, quæ portentis, quæ astris præsentuntur, hæc notata sunt obseruatione diuturna. affert autem uetustas omnibus in rebus longinqua obseruatione incredibilem scientiam: quæ potest esse etiã sine motu, atque impulsu deorum: cum, quid ex quoque eueniat, & quid quamque rem significet, crebra animaduersione perspectum est. Altera diuinatio est naturalis, ut ante dixi, quæ phisica disputandi subtilitate referenda est ad naturam deorum: a qua, ut doctissimis, sapientissimisque placuit, haustos animos, & delibatos habemus, cumque omnia completa sint, & referta æterno sensu, & mente diuina, necesse est cognatione diuinorum animorum animos humanos commoueri. Sed uigilantes animi uitæ necessitatibus seruiunt, disjunguntque se a societate diuina, uinclis corporis impediti. Rarum est quoddam genus eorum, qui se a corpore auocent, & ad diuinarum rerum cognitionem cura omni, studioque rapiantur. Horum sunt auguria non diuini impetus, sed rationis humanæ. nã & nature futura præsentunt, * ut aquarum fluxiones, ut deflagrationem futuram aliquando cæli, atque terrarum. alij autem in republ. exercitati, ut de Atheniensibus Solone accepimus, orientem tyrannidem multo ante prospiciunt: quos prudentes possumus dicere, id est prouidentes: diuinos nullo modo possumus, non plus quam Milesium Thalem, qui, ut obiurgatores suos conuinceret, ostenderetque etiam philosophum, si ei commodum esset, pecuniam facere posse, omnem oleam, antequam florere cœpisset, in agro Milefio cœmisse dicitur.

animad=

animaduertat fortasse quadam scientia, olearum ubertatem fore. & quidem idem primus defectionem solis, quæ Astyage regnante facta est, prædixisse fertur. Multa medici, multa gubernatores, agricola etiam multa præsentunt: sed nullam eorum diuinationem uoco, ne illam quidem, qua ab Anaximandro physico moniti Lacedæmonij sunt, ut urbem, & tecta linquerent, armatique in agro excubarent, quod terræ motus instaret, tum, cum & urbs tota corruit, & ex monte Taygeto extrema montis quasi puppis auulsa est. Ne Pherecides quidem ille Pythagoræ magister potius diuinus habebitur, quam physicus: qui cum uidisset haustam aquam de iugi puteo, terræ motus dixit instare. Nec uero umquam animus hominis naturaliter diuinat, nisi cum ita solutus est, & uacuus, ut ei plane nihil sit cum corpore: quod aut uatibus contingit, aut dormientibus. itaque ea duo genera a Dicæarcho probantur, & ut dixi, a Cratippo nostro: si propterea quod ea proficiscuntur a natura, sint summa sane, modo ne sola: sin autem nihil esse in obseruatione putant, multa tollunt, quibus uitæ ratio continetur. Sed quoniam dant aliquid, idque non paruum, uaticinationes cum somniis: nihil est, quod cum his magnopere pugnemus; præsertim cum sint, qui omnino nullam diuinationem probent. Ergo & ij, quorum animi spretis corporibus euolant, atque excurrunt foras, ardore aliquo inflammati, atque incitati, cernunt illa profecto, quæ uaticinantes prænuntiant: multisque rebus inflammantur tales animi, qui corporibus non inhaerent, ut ij, qui sono quodam uocum, & Phrygij cantibus incitantur: multos nemora, siluæque, multos, amnes aut maria commouent: quorum furibunda mens uidet ante multo, quæ futura sunt. quo de genere illa sunt,

- „ * Eheu uidete: iudicauit iudicium in clytū
 „ Inter deos trīs aliquis: quo iudicio Lacedaemonia
 „ Mulier furiarum una adueniet.

Eodem enim modo multa a uaticinantibus saepe praedicta sunt, neque solum uerbis, sed etiam

- „ Versibus, quos olim Fauni, uatesque canebant.

Similiter Marcius & Publicius uates cecinisse dicuntur, quo ex genere Apollinis operta prolata sunt. Credo etiam anhelitus quosdam fuisse terrarum, quibus inflatae mentes oracula funderent. Atque haec quidem uatū ratio est: nec dissimilis sane somniorū. nam quae uigilantibus accidunt uatibus, eadē nobis dormientibus: uiget enim animus in somniis, liberque sensibus ab omni impeditioe curarū, iacēte, & mortuo pene corpore: qui quia uixit ab omni aeternitate, uersatusque est cū innumerabilibus animis, omnia, quae in natura rerū sunt, uidet, si modo temperatis escis, modicisque potationibus ita est affectus, ut sopito corpore ipse uigilet. Haec somniatis est diuinitio. hic magna quaedam exoritur, neque ea naturalis, sed artificiosa somniorū Antiphōtis interpretatio, eodemque modo & oraculorū, & uaticinationū: * sunt enim explanatores, ut grammatici poëtarū. nam ut aurū, & argentum, aes, ferrū frustra natura diuina genuisset, nisi eadem docuisset quemadmodum ad eorū uenas perueniretur: nec fruges terrae, baccae sive arborū cū utilitate ulla generi humano dedisset, nisi earū cultus, & conditiones tradidisset: materia deinde quid iuuaret, nisi confectionis eius fabricā haberemus? sic cū omni utilitate, quā dii hominibus dederunt, ars aliqua cōiuncta est, per quā illa utilitas percipi possit. Itē igitur somniis, uaticinationibus, oraculis, quod erāt multa obscura, multa ambigua, explanationes adhibitae sunt interpretū. quo modo autē aut

uates,

uates, aut somniantes ea uideāt, quæ nusquā etiā tunc sint, magna quæstio est. sed explorata si sint ea, quæ ante quæri debeant: sint hæc, quæ quærimus, faciliora: continet enim totā hanc quæstionē ea ratio, quæ est de natura deorum, quæ a te secundo libro est explicata dilucide. quam si obtinemus, stabit illud quidem, quod locum hunc continet, de quo agimus, esse deos, & eorum prouidentia mundum administrari, eosdemque consulere rebus humanis, nec solum uniuersis, uerum etiam singulis. Hæc si tenemus, quæ mihi quidem non uidentur posse conuelli: profecto hominibus a diis futura significari necesse est. sed distinguendum uidetur, quonam modo. Non placet Stoicis, singulis iecorū fissis, aut auium cantibus interesse deum: neq; enim decorum est, nec diis dignū, nec fieri ullo pacto potest: sed ita a principio inchoatū esse mūdū, ut certis rebus certa signa præcurrerent, alia in extis, alia in auibus, alia in fulguribus, alia in ostentis, alia in stellis, alia in somniantium uisus, alia in furentium uocibus. Ea quibus bene percepta sunt, ij non sæpe falluntur. male coniecta, maleque interpretata, falsa sunt, non rerum uitio, sed interpretum inscitia. Hoc autem posito, atque concesso, esse quandam uim diuinam hominum uitam continentem: non difficile est, quæ fieri certe uidemus, ea qua ratione fiant, suspicari. nam & ad hostiam deligendam potest dux esse uis quædam sentiens, quæ est toto confusa mundo, & tum, ipsam cū immolare uelis, extorū fieri mutatio potest, ut aut absit aliquid, aut supersit: paruis enim momentis multa natura aut affingit aut mutat, aut detrahit: quod ne dubitare possimus, maximo est argumēto quod paullo ante interitū Cæsaris contigit: qui cum immolaret illo die, quo primū in sella aurea sedit, & cum purpurea ueste processit, in extis bouis opimi cor nō fuit,

Num igitur censes ullum animal, quod sanguinem habeat, sine corde esse posse? qua ille rei nouitate perculsus, cum Spurina diceret, timendum esse, ne consilium, & uita deficeret: earum enim rerum utrumque a corde proficisci: postero die caput in iecore non fuit. quæ quidem illi portendebantur a diis immortalibus, ut uideret interitum, non ut caueret. Cum igitur eæ partes in extis non reperiuntur, sine quibus uictima illa uiuere nequisset: intelligendum est, in ipso immolationis tempore eas partes, quæ absint, interuisse. Eademque efficit in auiibus diuina mens: ut tum huc, tum illuc uolent alites: tum in hac, tum in illa parte se occultent: tum a dextra, tum a sinistra parte canant oscines, nam si omne animal, ut uult, ita utitur motu sui corporis, prono, obliquo, supino, membraque quo uult flectit, contorquet, porrigit, contrahit, eaque ante efficit pæne quam cogitat: quanto id deo est facilius, cuius numini parent omnia? idemque mittit, & signa nobis eius generis, qualia per multa historia tradidit: quale scriptum illud uidemus: si luna paullo ante solis ortum defecisset in signo Leonis, fore ut armis Darius & Persæ ab Alexandro, & Macedonibus proelio uincerentur, Dariusque moreretur: & si puella nata biceps esset, seditionem in populo fore, corruptelam, & adulterium domi: & si mulier leonem peperisse uisa esset, fore ut ab exteris gentibus uinceretur ea respub. in qua id contigisset. Eiusdem autem generis etiã illud est quod scribit Herodotus, Cræsi filium, cum esset infans, locutum: quo ostento regnum patris, & domum funditus concidisse, Caput arsisse Ser. Tullio dormienti, quæ historia non prodidit? Ut igitur, qui se tradet ita quieti, præparato animo tum bonis cogitationibus, tum rebus ad tranquillitatem accommodatis, certa & uera cernit in somnis; sic castus ani-

mus, purusque uigilantis, & ad astrorum, & ad auium, reliquorumque signorum, & ad extorum ueritatem est paratior. Hoc nimirum est illud, quod de Socrate accepimus, quodque ab ipso in libris Socraticorum sepe dicitur, esse diuinum quiddam, quod dæmonion appellat, cui semper ipse paruere, numquam impellenti, sepe reuocanti. & Socrates quidem (quo quem auctorem meliorem querimus?) Xenophonti consulenti, sequeretur ne Cyrum, posteaquam exposuit quæ sibi uidebantur. Et nostrum quidem, inquit, humanum est consilium, sed de rebus & obscuris, & incertis ad Apollinem censeo referendum, ad quem etiam Athenienses publice de maioribus rebus semper retulerunt. Scriptum est item, cum Critonis sui familiaris oculum alligatum uidiisset, quæsiuisset quid esset: cum autem ille respondisset, in agro ambulanti ramulum adductum, ut remissus esset, in oculum recidisse, tum Socrates, non enim paruisti mihi reuocanti, cum uterer, qua soleo, præ sagitione diuina. Idem etiam Socrates: cum apud Delium male pugnatum esset Lachete prætore, fugeretque cum ipso Lachete: ut uentum est in triuium, eadem qua ceteri, fugere noluit. quibus quærentibus cur non eadem uia pergeret, deterreri se a deo dixit, tum quidem ij, qui alia uia fugerant, in hostium equitatum inciderunt. Per multa * collecta sunt ab Antipatro, quæ mirabiliter a Socrate diuinata sunt: quæ prætermittam: tibi enim nota sunt, mihi ad commemorandum non necessaria. Illud tamen eius philosophi magnificum, ac pæne diuinum, quod, cum impijs sententijs damnatus esset, æquissimo animo se dixit mori: neque enim domo egredienti, neque illud suggestum, in quo caussam dixerat, ascendenti, signū sibi ullū, quod cōsueisset, a deo quasi mali alicuius impendentis datum. Equidē sic arbitror: etiā

si multa fallant eos, qui aut arte, aut cōiectura diuinare uideantur, esse tamen diuinationem: homines autē, ut in ceteris artibus, sic in hac posse falli. Potest accidere, ut aliquod signū dubie datū pro certo sit acceptū: potest aliquod latuisse, aut ipsum, aut quod esset illi cōtrariū, mihi autē ad hoc de quo disputo, probādum satis est, non modo plura, sed pauciora diuine præsensa, & prædicta reperiri. Quin etiā hoc nō dubitās dixerim: si unū aliquid ita sit prædictū, præsensumq; ut, cū euenerit, ita cadat ut prædictū sit, neq; in eo quidquā casu, & fortuito factū esse appareat, esse certe diuinationē, idq; esse omnibus confitendū. Quocirca primū mihi uidetur, ut Posidonius facit, a deo, de quo satis dictum est, deinde a fato, deinde a natura uis omnis diuinādi, ratioq; repetenda. Fieri igitur omnia fato, ratio cogit fateri. Fatū autē id appello, quod Græci *ἐμαρμένον*, id est, ordinem, seriemq; caussarū, cū caussa caussa nexa rem ex se gignat. Ea est ex omni æternitate fluēs ueritas sempiterna: quod cū ita sit, nihil est factū, quod nō futurū fuerit: eodēq; modo nihil est futurū, cuius nō caussas id ipsum efficiētes natura cōtineat. Ex quo intelligitur, ut fatū sit nō id quod superstitio se, sed id quod physice dicitur, caussa æterna rerū, cur & ea, quæ præterierūt, facta sint, & quæ instāt, fiāt. & quæ sequūtur, futura sint, ita fit, ut & obseruatione notari possit, quæ res quāq; causā plerūq; cōsequatur, etiā si nō semper, nā id quidē difficile est affirmare. easdēq; caussas uerisimile est rerū futurarū cerni ab ijs, q̄ aut p̄ furorē eas aut in quiete uideāt. Præterea cū fato omnia fiāt, id q̄ alio loco ostēdetur: si q̄ modo talis possit esse, q̄ colligationē caussarū omnium p̄spiciat animo, nihil cū p̄fecto fallat: q̄ enim teneat caussas rerū futurarū, idē necesse est omnia teneat, q̄ futura sint: q̄ cū facere nemo nisi deus possit, relinquēdū est homini

ut signis

ut signis, quibusdā cōsequētia declarātib⁹ futura presentiat: non enim illa, quæ futura sunt, subito existunt, sed est quasi rudētis explicatio, sic traductio tēporis nihil noui efficiētis: & primū quidq; replicātis, quod & ij uidēt, quibus natura lls diuinatio data est: & ij, quibus cursus rerū obseruādo notatus est: qui etsi caussas ipsas nō cernūt, signa tamē caussarū & notas cernūt: ad quas adhibita memoria, & diligētia, ex monumētis superiorū efficitur ea diuinatio, quæ artificiosa dicitur, extorū fulgurū, ostentorū, signorūq; cælestiū. Nō est igitur ut mirādum sit, ea presentiri a diuinātib⁹, quæ nusquā sint: sunt enim omnia, sed tēpore absunt. Atq; ut in seminibus uis inest earū rerū, quæ ex ijs progignūtur: sic in caussis cōditæ sunt res futuræ, quas esse futuras aut cōcitata mens, aut soluta somno cernit, aut ratio, aut coniectura presentit. atq; ut ij, qui solis, & lunæ, reliquorumq; siderū ortus, obitus, motusq; cognorūt, quo quidq; tēpore eorū futurū sit, multo ante predicūt: sic, q; cursum rerū, euētorūq; cōsequētia diuturnitate p tractata notauerūt, aut semp aut, si id difficile est, plerūq;: quod sine id qui ē cōceditur, nōnū quā certe, qd futurū sit, intelligūt. Atq; hæc quidē, & quædam huiusmodi argumēta, cur sit diuinatio, ducūtur a fato. A natura autē alia quædā ratio est: quæ docet, quanta sit animi uis seiūcta a corporis sensibus: q; maxime cōingit aut dormiētibus, aut mēte permotis. Ut enim deorū animi sine oculis, sine auribus, sine lingua sentiūt inter se, quid quisq; sentiat: ex quo fit, ut homines, etiā cū taciti optēt aliquid, aut uocāt, haud dubitēt quin diu illud exaudiāt: sic animi hominū, cū aut somno soluti uacāt corpore, aut mēte permoti per se ipsi liberi incitati mouētur, cernūt ea, quæ permisti cū corpore animi uidere nō possunt. Atq; hæc quidē rationē naturæ, difficile est fortasse traducere ad id genus diui-

nationis, quod ex arte profectum dicimus: sed tamē id quod rimatur quantum potest Posidonius; cum esse censet in natura signa quaedam rerum futurarum. * Vt enim Ceos accepimus ortum Caniculæ diligenter quotannis solere seruare, coniecturamque capere, ut scribit Ponticus Heraclides, salubrisne, an pestilens annus futurus sit: nam si obscurior quasi caliginosa stella exstiterit, pingue & concretum esse cælum, ut eius aspiratio grauis, & pestilens futura sit: si illustris, & perlucida stella apparuit, significari cælum esse tenue, purumque, & propterea salubre. Democritus autem censet sapienter instituisse ueteres ut hostiarum immolarum inspicerentur exta, quorū ex habitu, atque colore, tum salubritatis, tum pestilentie signa percipi, nonnumquam etiam, quæ sit uel sterilitas agrorum, uel fertilitas futura. Quæ si a natura profecta obseruatio, atque usus agnouit, multa afferre potuit dies, quæ animaduertendo notarentur: ut ille Pacuuianus, qui in Chryse phisicus inducitur, minime naturam rerum cognoscere uideatur.

„ Nam istis qui linguam auium intelligunt,

„ Plusque ex alieno iecore sapiunt, quam ex suo,

„ Magis audiendum quam auscultandum censeo.

Cur quæso? cum ipse paucis interpositis uersibus dicat satis luculente:

„ Quidquid est hoc, omnia animat, format, alit, auget,
creat,

„ Sepelit, recipitque in sese omnia, omniumque idem est
pater,

„ Indidemque eadem, quæ oriuntur, de integro, atque eodem
dem occidunt.

Quid est igitur, cur cum domus sit omnium una, eaque cõmunis, cumque animi hominum semper fuerint, futuri que sint,

sint, cur ij quidem, quid ex quoque eueniat, & quid quamque rem significet, perspicere non possint?

Hæc habui, inquit, de diuinatione quæ dicerem: nunc illa testabor, non me sortilegos neque eos, qui quæstus causa hariolentur, ne psychomantiam quidem, quibus Appius amicus tuus uti solebat, agnoscere. non habeo denique nauici Marsum augurem,

„ Non uicanos haruspices, non de circo astrologos,
 „ Non Istacos coniectores, non interpretes somniûm:
 „ Non enim sunt ij aut scientia aut arte diuini:
 „ Sed supersticiosi uates, impudentesque harioli,
 „ Aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperat:
 „ Qui sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant uiam:
 „ Quibus diuitias pollicentur, ab ijs drachmam ipsi petunt.
 „ De his diuitijs sibi deducant drachmam, reddant cetera.
 Atque hæc quidem Ennius, qui paucis ante uersibus esse deos censet, sed eos non curare opinatur quid agat humanum genus. Ego autem, qui & curare arbitror, & monere etiam, ac multa prædicere, leuitate, uanitate, malitia exclusa diuinationem probo. Quæ cum dixisset

Quinctus, præclare tu
 quidem, inquam,
 paratus.

Defunt pauca quedam

M. TVLLII CICE-
RONIS DE DIVI-
NATIONE.
LIBER II.

VAERENTI mihi, multumque & diu cogitanti, quam re possem prodesse quam plurimis, ne quando intermitterem consulere rei publicæ, nulla maior occurrebat, quam si optimarum artium vias traderem meis ciuibus: quod cōpluribus iam libris me arbitror consecutum. nã & cohortati sumus, ut maxime potuimus, ad philosophiæ studium eo libro, qui est inscriptus Hortensius: & quod genus philosophandi minime arrogans, maximeque & constans, & elegans arbitraremur, quattuor Academicis libris ostendimus. Cumque fundamentum esset philosophiæ positum in finibus bonorum, & malorum, perpurgatus est is locus a nobis quinque libris, ut, quid à quoque, & quid contra quemque philosophum diceretur, intelligi posset. totidem subsequuti libri Tusculanarum disputationum, res ad beate uiuendum maxime necessarias aperuerunt: primus enim est de contemnenda morte, secundus de tolerando dolore, de ægritudine lenienda tertius, quartus de reliquis animi perturbationibus, quintus eum locum complexus est, qui totam philosophiam maxime illustrat: docet

docet enim , ad beate uiuendum uirtutem se ipsa esse contentam. Quibus rebus editis , tres libri perfecti sunt de natura deorum; in quibus omnis eius loci quæstio continetur. quæ ut plene esset, cumulateque perfecta , de diuinatione ingressi sumus his libris scribere , quibus , ut est in animo, de fato si adiunxerimus, erit abunde satisfactum toti huic quæstioni. Atque his libris annumerandi sunt sex de rep. quos tunc scripsimus , cum gubernacula reipubl. tenebamus: magnus locus, philosophiæque proprius: a Platone, Aristotele, Theophrasto , totaque Peripateticorum familia tractatus uberrime. nam quid ego de Consolatione dicam? quæ mihi quidem ipsi sane aliquantum medetur: ceteris item multum profuturam puto. Interiectus etiam est nuper is, quem ad nostrum Atticum de senectute misimus: in primisque, quoniam philosophia uir bonus efficitur , & fortis, Cato noster in horum librorum numero ponendus est. cumque Aristoteles , itemque Theophrastus , excellentes uiri cum subtilitate , tum copia , cum philosophia dicendi etiam præcepta coniunxerint , nostri quoque oratorij libri in eundem numerum referendi uidentur. Ita tres erunt de Oratore, quartus Brutus, quintus Orator. Adhuc hæc erant: ad reliqua acri tendebamus animo, sic parati, ut nisi quæ caussa grauior obstitisset, nullum philosophiæ locum esse pateremur, qui non Latinis litteris illustratus pateret. Quod enim munus reip. afferre maius, meliusue possimus, quàm si docemus, atq; erudimus iuuentutē? his præsertim moribus, atq; tēporibus, quibus ita prolapsa est, ut omnium opibus refrenāda atq; coërcēda sit. Nec uero id officii posse cōfido, quod ne postulādū quidē est, ut omnes adolescētes se ad hæc studia cōuertāt: pauci utinam, quorū tamen in reipubl. late patere poterit industria. Equidē etiā ex ijs fru-

Etum capio laboris mei, qui iam etate prouecti in nostris
 libris acquiescunt: quorum studio legendi meum scribendi uehe-
 mentius in dies incitatur: quos quidem plures, quam rebar, esse
 cognoui. Magnificum illud etiam, Romanisque hominibus
 gloriosum, ut Græcis de philosophia litteris non egeant:
 quod assequar profecto, si instituta perfecero. Ac mihi
 quidem explicandæ philosophiæ causam attulit grauis
 casus ciuitatis, cum in armis ciuilibus nec tueri meo more
 rempubli. nec nihil agere poteram: nec, quid potius, quod
 quidem me dignum esset, agerem, reperiebam. Dabunt igitur
 mihi ueniã mei ciues, uel gratiã potius habebunt, quod
 cum esset in unius potestate respubl. neque ego me abdidi,
 neque deserui, neque affixi: neque ita gessi, quasi homini,
 aut temporibus iratus: neque ita porro aut adulatus, aut admi-
 ratas fortunã sum alterius, ut me meã poeniteret: id enim
 ipsum a Platone, philosophiaque didicerã naturales esse cõ-
 uersiones quasdam rerũ publicarum, ut eã tum a princi-
 pibus tenerentur, tum a populis, aliquando a singulis:
 quod cum accidisset nostræ reip. tum pristinis orbatu mu-
 neribus, hæc studia renouare cœpimus, ut et animus mo-
 lestijs hac potissimum re leuaretur, et prodessemus ciuibus
 nostris qua re cumque possemus in libris enim sententiam
 dicebamus, concionabamur, philosophiam nobis pro reip.
 procuratione substitutam putabamus. Nunc, quoniam de
 republ. consuli cœpti sumus, tribuenda est opera reip. uel
 omnis potius in ea cogitatio, et cura ponenda: tantum huic
 studio relinquendum, quantum uacabit a publico officio et
 munere. Sed hæc alias pluribus: nunc ad institutam dispu-
 tationem reuertamur. Nam cum de diuinatione Q. frater
 ea differuisset, quæ superiore libro scripta sunt, satisque
 ambulatum uideretur, tum in bibliotheca, quæ in Lyceo est,
 asse

affedimus. Atque ego, Accurate tu quidem, inquam, Quin-
 ete, & Stoice Stoicorum sententiam defendisti: quodque
 me maxime delectat, plurimis nostris exemplis usus es, &
 ijs quidem claris, & illustribus. Dicendum est mihi igitur
 ad ea, quæ sunt a te dicta: sed ita, nihil ut affirmem: quæram
 omnia, dubitans plerumque, & mihi ipse diffidens: si enim
 aliquid certi haberem quod dicerem, ego ipse diuinarem,
 qui esse diuinationem nego. Etenim me mouet illud, quod in
 primis Carneades quærere solebat, quarumnam rerum di-
 uinatio esset, earumne, quæ sensibus perciperentur: at eas
 quidem cernimus, audimus, gustamus, olfacimus, tangimus.
 Numquid ergo in ijs rebus est, quod prouisione, aut per-
 motione mentis magis, quam natura ipsa sentiamus? aut
 nescio qui ille diuinus, si oculis captus sit, ut Tiresias fuit,
 possit, quæ alba sint, quæ nigra dicere? aut, si surdus sit, ua-
 rietates uocum, aut modos noscere? ad nullam igitur earum
 rerum, quæ sensu accipiuntur, diuinatio adhibetur.
 Atqui ne in ijs quidem rebus, quæ arte tractantur, diui-
 natione opus est. Etenim ad ægros, non uates, aut hariolos,
 sed medicos solemus adducere. nec uero, qui tibiis, aut fidi-
 bus uti uolunt, ab haruspibus accipiunt earum tracta-
 tionem, sed a musicis. Eadem in litteris ratio est, reliquis-
 que rebus, quarum est disciplina. num censes eos, qui diui-
 nare dicuntur, posse respondere, sol maiorne, quam terra
 sit: an tantus, quantus uideatur? lunaque suo lumine, an so-
 lis utatur? sol, luna quem motum habeant? quem quinque
 stellæ, quæ errare dicuntur? nec hæc, qui diuini habentur,
 profitentur se esse dicturos: nec eorum, quæ in geometria
 describuntur, quæ uera, quæ falsa sint: sunt enim ea ma-
 thematicorum, non hariolorum. De illis uero rebus, quæ in phi-
 losophia uersantur, numquid est quod quisquã diuinorum

aut respondere soleat, aut consuli quid bonū sit, quid malum, quid neutrū? sunt enim hæc propria philosophorum. Quid de officio? num quis haruspicem cōsultat, quemadmodum sit cum parentibus, cum fratribus, cum amicis uiuendum? quemadmodum utēdum pecunia? quemadmodum honore? quemadmodum imperio? ad sapientes hæc, non ad diuinos referri solent. Quid, quæ a physicis, aut dialecticis tractantur, num quis eorum diuinare potest, unusne mundus sit, an plures? quæ sint initia rerum, ex quibus nascuntur omnia? physicorum est ista prudētia. Quomodo autem mentientem, quem *ψευδοειπών* uocant, dissoluas? aut quemadmodum Soriti resistas? quem, si necesse sit, Latino uerbo liceat acerualem appellare: sed nihil opus est. ut enim philosophia, & multa uerba Græcorum, sic Sorites satis Latino sermone tritus est. Ergo hæc quoque dialectici dicent, non diuini. Quid? cum quæritur qui sit optimus reipublicæ status, quæ leges, qui mores aut utiles, aut inutiles, haruspicesne ex Etruria accersentur, an principes statuent, & delecti uiri, periti rerum ciuiliū? Quod si nec earum rerū, quæ subiectæ sensibus sunt, ulla diuinatio est; nec earum, quæ artibus continentur; nec earum, quæ in philosophia differuntur; nec earum, quæ in republica uersantur: quarum rerum sit, nihil prorsus intelligo. nā aut omnium debet esse, aut aliqua ei materia danda est, in qua uersari possit: sed nec omnium diuinatio est, ut ratio docuit: nec locus, nec materia inuenitur, cui diuinationē præficere possimus. Vide igitur, ne nulla sit diuinatio. est quidem Græcus in hanc sententiam uersus,

„ Bene qui coniuicet, uatem hunc perhibeto optimum.

Num igitur, aut quæ tempestas impendeat, uates melius conii-

conii-

coniciet, quam gubernator, aut morbi naturam acutius, quam medicus, aut belli administrationem prudentius, quam imperator, coniectura assequetur? Sed animaduerti Quinte, te caute, & ab his coniecturis, quæ haberent artem, atque prudentiam, & ab his rebus, quæ sensibus aut artificijs perciperentur, abducere diuinationem, eamque ita definire: Diuinationem esse earum rerum prædictionem, & præsensioem, quæ essent fortuitæ. Primum eodem reuolueris. nam & medici, & gubernatoris, & imperatoris præsensio est rerum fortuitarum: num igitur aut haruspex, aut augur, aut uates quis, aut somnians melius coniecerit, aut ex morbo euasurum ægrotum, aut ex periculo nauem, aut ex insidijs exercitum, quam medicus, quam gubernator, quam imperator? At qui ne illa quidem diuinantis esse dicebas, uentos, aut imbres impendentes quibusdam præsentire signis: in quo nostra quedam Aratea memoriter a te pronuntiatæ sunt, etsi hæc ipsa fortuita sunt: plerumque enim, non semper eueniunt, quæ est igitur, aut ubi uersatur fortuitarum rerum præsensio quam diuinationem uocas? Quæ enim præsentiri aut arte, aut ratione, aut usu, aut coniectura possunt, ea non diuinis tribuenda putas, sed peritis. Ita relinquatur, ut ea fortuita diuinari possint, quæ nulla nec arte, nec sapientia prouideri possunt: ut si quis M. Marcellum illum, qui ter consul fuit, multis annis ante dixisset naufragio esse periturum, diuinasset profecto: nulla enim arte alia, nec sapientia id scire potuisset. Taliū ergo rerum, quæ in fortuna postæ sunt, præsensio diuinatio est. Potestne igitur earum rerum, quæ nihil habent rationis, quare futuræ sint, ulla esse præsensio? Quid est enim aliud fors, quid fortuna, quid casus, quid euentus, nisi cum sic aliquid cecidit, sic euenit, ut uel non cadere, atque euenire, uel

aliter

aliter cadere, atque euenire potuerit? Quo modo ergo id, quod temere fit cæco casu, & uolubilitate fortunæ, præsentiri, & prædici potest? medicus morbum ingrauescentem ratione prouidet, insidias imperator, tempestates gubernator: tamen hi ipsi sæpe falluntur, qui nihil sine certa ratione opinantur: ut agricola cum florem oleæ uidet, baccam quoque se uisurum putat: non sine ratione ille quidem: sed nonnumquam tamen fallitur. Quod si falluntur ij, qui nihil sine aliqua probabili coniectura, ac ratione dicunt: quid existimandum est de coniectura eorum, qui extis, aut auibus, aut ostentis, aut oraculis, aut somniis futura præsentunt? nondum dico, quam hæc signa nulla sint, fissum iecoris, corui cantus, uolatus aquilæ, stellæ traiectio, uoces furentiũ, sortes, somnia: de quibus singulis dicam suo loco, nunc de uniuersis. Qui potest prouideri, quidquam futurum esse, quod neque causam habet ullam, neque notam cur futurum sit? solis defectiones, itemque lunæ prædicuntur in multos annos ab itis, qui siderum cursus, & motus numeris persequuntur: ea enim prædicunt, quæ naturæ necessitas perfectura est. Vident ex constantissimo motu lunæ, quando illa e regione solis facta incurrit in umbram terræ, quæ est meta noctis, ut eam obscurari necesse sit: quandoque eadem luna subiecta soli atque opposita nostris oculis eius lumen obscuret: quo in signo quæque errantium stellarum, quoque tempore futura sit: qui exortus quoque die signi alicuius, aut qui occasus futurus sit. Hæc qui ante dicunt, quam rationem sequantur uides: qui thesaurum ^{*} inuenturum, aut hæreditatem uenturam dicunt, quid sequuntur? aut in qua rerum natura inest, id futurum? quod si ea, quæ sunt eiusdem generis, habent aliquam talem necessitatem: quid est tandē quod casu fieri, aut forte fortuna putemus?

putemus? nihil enim est tam contrarium rationi, & constantiæ, quam fortuna: ut mihi ne in deum quidem cadere uideatur, ut sciat quid casu, & fortuito futurum sit: si enim scit, certe illud eueniet: si certe eueniet, nulla fortuna est. Est autem fortuna: rerum igitur fortuitarum nulla est præsentio. aut si negas esse fortunam, & omnia, quæ fiunt, quæque futura sunt, ex omni æternitate definita dicis esse fataliter: muta definitionem diuinationis, quã dicebas præsentionem esse rerum fortuitarum. Si enim nihil fieri potest, nihil accidere, nihil euenire, nisi quod ab omni æternitate certum fuerit esse futurum rato tempore: quæ potest esse fortuna? qua sublata, qui locus est diuinationi? quæ a te fortuitarum rerum est dicta præsentio? Quamquam dicebas, omnia, quæ fierent, futurae essent, fato contineri. * Anile sane, & plenum superstitionis fati nomen ipsum: sed tamē apud Stoicos de isto fato multa dicuntur. De quo alias nunc quod necesse est. Si omnia fato: quid mihi diuinatio prodest? quod enim is, qui diuinat, prædicat, id uero futurum est: ut ne illud quidem sciam quale sit, quod Deiotarum familiarem nostrum ex itinere aquila reuocauit: qui nisi reuertisset, in eo conclauis ei cubandum fuisset, quod proxima nocte corruit. Ruina igitur oppressus esset. At id neque, si fatum fuerat, effugisset, nec, si non fuerat, in eum casum incidisset. Quid ergo adiuuat diuinatio? aut quid est, quod me moueant aut sortes, aut exta, aut ulla prædictio? si enim fatum fuit, classes populi Romani bello Punico primo alteram naufragio, alteram a Poenis depressam interire: etiam si tripudium solistimum pulli fecissent, L. Iunio, & P. Clodio consulibus, classes tamen interissent. si, cum auspiciis obtemperatum esset, interiturae classes non fuerunt, non interierunt fato. uultis autem omnia fato: nulla igitur est diuinatio.

uinatio. Quod si fatū fuit, bello Punico secundo exercitum populi Ro. ad lacum Trasimēnū interire: nū id mutari potuit, si Flaminius consul iis signis, iisque auspiciis, quibus pugnare prohibebatur, paruisset? certe potuit. aut igitur nō fato interiit exercitus: mutari enim fata nō possunt: aut si fato, quod certe uobis ita dicendum est: etiā si obtemperasset auspiciis, idem euenturum fuisset. ubi est igitur diuinationis ista Stoicorum? quæ si fato omnia fiunt, nihil nos admonere potest, ut cautiores simus. quoquo enim modo nos gesserimus, fiet tamen illud quod futurū est. sin autē id potest flecti, nullum est fatum, ita ne diuinationis quidē, quoniam ea rerum futurarū est, nihil autem est pro certo futurum, quod potest aliqua procuracione accidere ne fiat. Atq; ego ne utilem quidem arbitror esse nobis futurarum rerum scientiam. Quæ enim uita fuisset Priamo, si ab adolescentia scisset quos euentus senectutis esset habiturus? abeamus a fabulis: propiora uideamus. Clarissimorum hominum nostræ ciuitatis grauissimos exitus in Consolatione collegimus. Quid igitur? ut omittam superiores, M. ne Crasso putas utile fuisse, tum, cum, maximis opibus, fortunisque florebat, scire, sibi, interfecto Publio filio, exercituque deleto, trans Euphratem cum ignominia, & dedecore esse pereundum? An Cn. Pompeium censes tribus suis consulatibus, tribus triumphis, maximarum rerum gloria, letaturum fuisse, si scisset se in solitudine Aegyptiorum trucidatum iri amisso exercitu: post mortem uero ea consecutura, quæ sine lacrymis non possumus dicere? Quid uero Cæsarem putamus? si diuinasset fore, ut in eo senatu, quem maiore ex parte ipse cooptasset, in curia Pompeiana, ante ipsius Pompeij simulacrum, tot centurionibus suis inspectantibus, a nobilissimis ciuibus, partim etiam a se omnibus

rebus

rebus ornatis, trucidatus ita iaceret, ut ad eius corpus non modo amicorum, sed ne seruatorum quidem quisquam accederet: quo cruciatu animi uitam acturum fuisse? Certe igitur ignoratio futurorum malorum utilior est quam scientia. nam illud quidem dici, præsertim a Stoicis, nullo modo potest: non isset ad arma Pompeius, non transisset Crassus Euphratem, non suscepisset bellum ciuile Cæsar. non igitur fatales exitus habuerunt. uultis autem euenire omnia fato. nihil ergo profuisset illis diuinare: atque etiam omnem fructum uitæ superioris perdidissent. quid enim posset iis esse letum exitus suos cogitantibus? ita quoquo se uerterint Stoici, iaceat necesse est omnis eorum sollertia. Si enim id quod euenturum est, uel hoc uel illo modo potest euenire: fortuna ualet plurimum: quæ autem fortuita sunt, certa esse non possunt. sin autem certum est, quid quaque de re, quoque tempore futurum sit: quid est, quod me adiuuent haruspices, cum res tristissimas portendi dixerint? * Addunt ad extremum, omnia leuius casura rebus diuinis procuratis. si enim nihil sit extra fatum, nihil leuari re diuina potest. Hoc sentit Homerus, cum querentem Iouem inducit, quod Sarpedonem filium a morte contra fatum eripere non posset. hoc idem significat Græcus ille in eam sententiam uersus:

„ Quod fore paratum est, id summum exsuperat Iouem.
Totum omnino fatum etiã Atellanio uersu iure mihi esse irrisum uidetur. Sed in rebus tam seueris nõ est iocãdi locus. cõcludatur ergo ratio. Si enim * prouideri nihil potest futurum esse eorum, quæ casu fiunt, quia esse certa nõ possunt, diuinationo nulla est. sin autem in iccirco possunt prouideri, quia certa sunt, & fatalia, rursus diuinationo nulla est: eã enim tu fortuitarum rerum esse dicebas. Sed hæc fuerit nobis tamquam leuis
arma=

armaturæ prima orationis excurſio: nunc cominus agamus. experiamur itaque ſi poſſumus cornua commouere diſputationis tuæ. Duo enim genera diuinandi eſſe dicebas, unum artiſcioſum, alterum naturale: artiſcioſum conſtare partim ex coniectura, partim ex obſervatione diuturna: naturale, quod animus arriperet, aut exciperet extrinſecus ex diuinitate, unde omnes animos hauſtos, aut acceptos, aut libatos haberemus. Artiſcioſæ diuinationis illa fere genera ponebas, extiſpicum, eorumque, qui ex fulguribus, oſtentisque prædicerent, tum augurum, eorumque, qui ſignis, aut ominibus uterentur: omneque genus coniecturale in hoc fere genere ponebas. Illud autem naturale aut concitatione mentis edi, & quaſi fundi uidebatur, aut animo per ſomnum ſenſibus, & curis uacuo prouideri. Duxiſti autem diuinationem omnem a tribus rebus, a deo, a fato, a natura. Sed tamen cū explicare nihil poſſes, pugnaſti commentitiorum exemplorū mirifica copia. de quo primo hoc libet dicere. Hoc ego philoſophi non arbitror, teſtibus uti: qui aut caſu ueri, aut malitia falſi, fictiq; eſſe poſſunt. Argumentis, & rationibus oportet, quare quidque ita ſit, docere, non euentis, iis præſertim, quibus mihi liceat non credere. Vt ordiar ab haruſpicina, quã ego rei p. cauſſa, communisque religionis colendam cenſeo: ſed ſoli ſumus: licet uerum exquirere ſine inuidia; mihi præſertim de plerisque dubitanti. Inſpiciamus, ſi placet, exta primum. perſuaderi igitur cuiquam poſteſt, ea, quæ ſignificari dicuntur extis, cognita eſſe ab haruſpicibus obſervatione diuturna? * ecquam diuturna iſta fuit? aut quam longinquo tempore obſeruari potuit? aut quo modo eſt * collata inter ipſos, quæ pars inimici, quæ pars familiaris eſſet, quod fiſſum periculum: quod commodum aliquod oſtenderet? An hæc inter ſe haruſpi-

haruspices Etrusci, Elij, Aegyptij, Poeni contulerunt? at id præterquam quod fieri non potuit, ne fingi quidem potest: alios enim alio more uidemus exta interpretari, nec esse unam omnium disciplinam. & certe, si est in extis aliqua uis, quæ declaret futura: necesse est, eam aut cum rerum natura esse coniunctam, aut conformari quodam modo numini deorum.* At qui diuina cum rerum natura, tanta, tamque præclara in omnes partes, motusque diffusa, quid habere potest commune, non dicam gallinaceum fel (sunt enim, qui uel argutissima hæc exta esse dicant) sed tauri o-
pimi iecur, aut cor, aut pulmo quid habet naturale, quod declarare possit quid futurum sit? Democritus tamen non inscite nugatur ut physicus: quo genere nihil arrogatius.
,, Quod est ante pedes, nemo spectat: cæli scrutatur pla-
gas.

Verum is tamen habitu extorum, & colore declarari cen-
set, hoc dumtaxat, pabuli genus, & earum rerum, quas terra procreet, uel ubertatem, uel tenuitatem: salubritatem e-
tiam, aut pestilentiam extis significari putat. O mortalem
beatum: cui certo scio ludum numquam defuisse hunc cine
hominem tantis delectatum esse nugis, ut non uideret, tum
futurum id uerisimile, si omnium pecudum exta eodem tẽ-
pore in eundem habitum se, coloremque conuerterent? sed
si eadem hora aliæ pecudis iecur nitidum, atque plenum
est, aliæ horridum & exile: quid est, quod declarari possit
habitu extorum, & colore? an hoc eiusdem modi est, quale
Pherocydeū illud, quod est a te dictū? qui cū aquam uidisset
ex puteo haustam, terræ motum dixit futurū, parum, cre-
do impudenter, quod, cum factus esset motus, dicere audēt,
quæ uis id effecerit. etiamne futurum esse aquæ iugis colo-
re præsentiant? Multa istiusmodi dicuntur in scholis: sed

credere omnia, uide ne non sit necesse. Verum sint sane ista Democritea uera, quando ea nos extis exquirimus, aut quando aliquid eiusmodi ab haruspice inspectis extis audiuimus? ab aqua, aut ab igni pericula monent: tum hereditates, tum damna denuntiant: fissum familiare, & uitale tractant: caput iecoris ex omni parte diligentissime considerant: si uero id non est inuentum, nihil putant accidere potuisse triftius. hæc obseruari certe non potuerunt, ut supra docui. Sunt igitur artis inuenta, non uetustatis, si est ars ulla rerum incognitarum. Cum rerum autem natura quam cognationem habent? quæ ut uno consensu iuncta sit, & continens, quod uideo physicis placuisse, eisque maxime, qui omne, quod esset, unum esse dixerunt: quid habere mundus potest cum thesauri inuentione coniunctum? si enim extis pecuniæ mihi amplificatio ostenditur, idque sit natura: primum exta sunt coniuncta mundo, deinde meum lucrum natura rerum continetur. nonne pudet physicos hæc dicere? ut enim iam sit aliqua in natura rerum cognatio, quam esse concedo: multa enim Stoici colligunt. nam & musculorum iecuscula bruma dicuntur augeri, & puleium aridum florescere ipso brumali die, & inflatas rumpi uesiculas, & semina malorum, quæ in his medijs inclusa sint, in contrarias partes se uertere: iam neruos in fistulis alijs pulsus resonare alios: ostreisque & conchylijs omnibus contingere, ut cum luna crescant pariter, pariterque decrescant, arboreque ut hiemali tempore. cum luna simul senescentes, quia tunc exsiccatae sunt, tempestiue cædi putentur. Quid de fretis, aut de marinis æstibus pluram dicam? quorum accessus, & recessus luna motu gubernatur. Sexcenta licet eiusmodi proferrim, ut distantium rerum cognatio naturalis appareat. demus hoc: nihil enim huic disputationi aduersatur. nunc etiam, si fissum cuiusdam modi fuerit

di fuerit in iecore, lucrum ostenditur? qua ex cognatione
 natura, & quasi cōcentu, atq; consensu, * quam *συνάδειον*
 Græci appellant, conuenire potest aut fissum iecoris cum
 lucello meo, aut meus quæsticulus cum cœlo, terra, rerum=
 que natura (concedam hoc ipsum, si uis: et si magnam iactu=
 ram caussa fecero, si ullam esse conuenientiam natura cum
 extis concessero: sed tamen eo concessio: qui euenit, ut is,
 qui* impertire uelit, conuenientem hostiam rebus suis im=
 molet? hoc erat, quod ego non rebar posse dissolui. at quam
 festiue dissoluitur! Pudet me non tui quidē, cuius etiam me=
 moriam admiror. sed Chrystippi, Antipatri, Posidonij, qui
 idem istuc quidem dicunt, quod est dictum a te, ad hostiam
 deligendam ducem esse uim quandam sentientem, atque di=
 uinam, quæ toto confusa mundo sit. illud uero multo etiam
 melius, quod & a te usurpatum est, & dicitur ab illis: cum
 immolare quispiam uelit, tum fieri extorum mutationem,
 ut aut ab sit aliquid, aut supersit: deorum enim numini pa=
 rere omnia. Hæc, mihi iam crede, ne anicula quidem existi=
 mant. An censcs, eundem uitulum si alius delegerit, sine ca=
 pite iecur inuenturum, si alius, cum capite? hæc decessio ca=
 pitis, aut accessio subitane fieri potest, ut se extra ad immo=
 lantis fortunam accommodent? Non perspicitis aleam quā=
 dam inesse hostijs deligendis, præsertim cum res ipsa do=
 ceat? cum enim tristissima extra sine capite fuerunt, quibus
 nihil uidetur esse dirius, proxima hostia litatur sæpe pul=
 cherrime. ubi illæ minæ superiorum extorū: aut quæ tā su=
 bita facta est deorū tanta placatio? Sed affers, in tauri opi=
 mi extis immolante Casare cor non fuisse: id quia non po=
 tuerit accidere, ut sine corde uictima illa uiueret, iudicādū
 esse tū interijisse cor cū immolaretur. qui fit ut alterū intel=
 ligas, sine corde nō potuisse bouē uiuere: alterū nō uideas,

cor subito non potuisse nescio quo auolare? ego enim possum uel nescire, quæ uis sit cordis ad uiuendum: uel suspicari, cōtactum aliquo morbo bouis exile, & exiguum, & uictum cor, & dissimile cordis fuisse. Tu uero quid habes, quare putes, si paullo ante cor fuerit in tauro opimo, subito id in ipsa immolatione interisse? an, quod aspexit uestitus purpureo excordem Cæsarem, ipse corde priuatus est? Urbem philosophiæ, mihi crede, proditis, dum castella defenditis. nam dū haruspicinam ueram esse uultis, physiologiã totam peruertitis. Caput est in iecore, cor in extis: iam abscedet, simul ac molam, & uinum insperferis. Deus id eripiet, uis aliqua conficiet, aut exedet. Non ergo omnium interitus, atque obitus natura conficiet: & erit, aliquid, quod aut ex nihilo oriatur, aut in nihilũ subito occidat. quis hoc physicus dixit unquam? haruspices dicunt. his igitur, quæ physicis, potius credendum existimas? Quid, cum pluribus dijs immolatur, qui tandem euenit, ut litetur alijs, alijs non litetur? quæ autem inconstantia deorum est, ut primis minentur extis, bene promittant secundis? aut tanta inter eos dissensio, sæpe etiam inter proximos, ut Apollinis exta bona sint, Dianæ non bona? quid est tam perspicuum, quam, cum fortuito hostiæ adducatur, talia cuique exta esse, qualis cuique obtigerit hostia? At enim id ipsum habet aliquid diuini, quæ cuique hostia obtingat, tamquã in sortibus, quæ cui ducatur. Mox de sortibus, quamquam tu quidem non hostiarum casum confirmas sortium similitudine, sed infirmas sortes collatione hostiarum. An, cum in Aequimelium misimus qui afferat agnum, quem immolemus, is mihi agnus affertur, qui habet exta rebus accōmodata, & ad eum agnũ non casũ, sed duce deo seruus deducitur? nam si casum in eo quoque dicit esse, quasi sortem quandam cum deorum uoluntate

litate coniunctam: doleo tantam Stoicos nostros Epicureis irridendi sui facultatem dedisse: non enim ignoras, quam ista derideant; & quidem illi facilius facere possunt: deos enim ipsos iocandi causa induxit Epicurus perlucidos, & perflabiles, & habitantes tamquam inter duos lucos, sic inter duos mundos propter metum ruinarum: eosque habere putat eadem membra, quæ nos, nec ullum usum habere membrorum. Ergo is circuitione quadam deos tollens, recte non dubitat diuinationem tollere. Sed non, ut hic sibi constat, item Stoici illius enim deus nihil habens nec sui, nec alieni negotij, non potest hominibus diuinationem impertire: uester autem deus potest non impertire, ut nihilominus mundum regat, & hominibus consulat. * cur igitur uos inducitis in eas captiones, quas numquam explicetis? ita enim, cum magis properant, concludere solent: Si dii sunt: est diuinatio. sunt autem dii, est ergo diuinatio. multo est probabilius: Nō est autem diuinatio, nō sunt ergo dii. Vide, quā temere committant, ut si nulla sit diuinatio, nulli sint dii: diuinatio enim perspicue tollitur: deos esse, retinendum est. Atque hac extispicum diuinatione sublata, omnis haruspicina sublata est: ostenta enim sequuntur, & fulgura: ualet autem in fulguribus obseruatio diuturna: in ostentis ratio, plerunque coniectura adhibetur. Quid est igitur, quod obseruatum sit in fulgure? cælum in xv i. partes diuiserunt Etrusci: facile id quidem fuit, quattuor, quas nos habemus, duplicare, post idem iterum facere, ut ex eo dicerent fulmen qua ex parte uenisset. Primum, id quid interest? deinde quid significat? Nonne perspicuum est, ex prima admiratione hominum, quod tonitrua, iactusque fulminū extimuisent, credidisse ea efficere rerū omnium præpotentem Iouem? Itaq; in nostris comētariis scriptum habemus; Ioue

tonante, fulgurante, comitia populi habere nefas. hoc fortasse reip. causa constitutum est. Comitiorum enim non habendorum causas esse uoluerunt. Itaque comitiorum solum uitium est fulmen: quod idem omnibus rebus optimū auspiciū habemus, si sinistrum fuerit. De auspicijs alio loco: nūc de fulguribus. Quid igitur minus a physicks dici debet, quā quicquam certi significari rebus incertis? Non enim te puto esse eum, qui Ioui fulmē fabricatos esse Cyclopas in Aetna putes. nam esset mirabile, quo modo Iupiter toties iaceret, cum unum haberet. Nec uero fulminibus homines, quid aut faciendum esset, aut cauendum, moneret: placet enim Stoicks, eos anhelitus terræ, qui frigidi sint, cum fluere ceperint, uentos esse: cum autem se in nubem induerint, eiusque tenuissimam quamque partem ceperint diuidere, atque dirumpere, idque crebrius facere, & uehementius: tum & fulgura, & tonitrua existere: si autem nubium conflictus ardor expressus se emisserit, id esse fulmen. Quod igitur uinaturæ, nulla constantia, nullo rato tempore uidemus effici, ex eo significationem rerum consequentium quærimus? scilicet, si ista Iupiter significaret, tam multa frustra fulmina emitteret. Quid enim proficit, cum in medium mare fulmen iecit? quid, cum in altissimos montes? quod plerumque fit: quid, cum in desertas solitudines? quid, cum in earum gentium oras, in quibus hæc ne obseruantur quidem? At inuentum est caput in Tiberi. quasi ego artem aliquam istorum esse negem. diuinationem nego: cæli enim distributio, quam ante dixi, & certarum rerum notatio docet unde fulmen uenerit, quo concesserit. quid significet autem, nulla ratio docet. Sed urges me meis uersibus,

33 Nam pater altitonans st. llanti nixus olympo,

33 Ipse suos quondam tumulos, ac templa petiuit,

33 Et

Et Capitolinis iniecit sedibus ignes.

Tum statua Nattæ, tum simulacra deorum, Romulusque, & Remus cum altrice bellua ui fulminis icti conciderunt, deque his rebus haruspicum exstiterunt responsa uerissima. Mirabile autem illud, quod eo ipso tempore, quo fieret iudicium coniurationis in senatu, signum Iouis bienio post, quam erat locatum, in Capitolio collocabatur. Tu igitur animum induces (sic enim mecum agebas) causam istam, & contra facta tua, & cōtra scripta defendere? frater es. eo uereor. Verum quid tibi hic tandem nocet? resne, quæ talis est, an ego, qui uerum explicari uolo? Itaque nihil contra dico: a te rationem totius haruspiciæ peto. Sed te mirificam in latebram coniecisti. Quod enim intelligeres fore ut premerem te, cum ex te causam uniuscuiusque diuinationis exquirerem: multa uerba fecisti, te, cū res uideres, rationem causamque non querere: quid fieret, nō cur fieret, ad rē pertinere: quasi ego aut fieri concederem: aut esset philosophi, causam, cur quidque fieret, non querere. & eo quidem loco & prognostica nostra pronuntiabas, & genera herbarum, scamnoneam, aristolochiamque radicem: quarum causam ignorares, uim, & effectum uideres. Dissimile totum. nam & prognosticorum causas persecuti sunt & Boëthus Stoicus, qui est a te nominatus, & noster etiam Posidonius. Et si causæ non reperiantur istarum rerum, res tamen ipsæ obseruari animaduerti que possunt. Nattæ uero statua, aut ara legū de celo tacta quid habent obseruatum, ac uetustum? Pinarij Nattæ nobiles: a nobilitate igitur periculum. hoc tamen callide Iupiter cogitauit. Romulus lactens fulmine ictus. urbi igitur periculum ostenditur ei, quam ille condidit. quam scite per notas nos certiores facit Iupiter? at eodem tempore si-

gnum Iouis collocabatur, quo coniuratio indicabatur, & tu scilicet maui numine deorum id factum, quam casu arbitrari: & redemptor, qui columnam illam de Cotta, & de Torquato conduxerat faciendam, non inertia, aut inopia tardior fuit, sed a dijs immortalibus ad istam horam, seruatus est: non equidem plane despero ista esse uera, sed nescio, & discere a te uolo. nam cum mihi quædã casu uiderentur sic euenire, ut prædicta essent a diuinatibus, dixisti multa de casu: ut, uenerium iaci posse casu quattuor talis iactis: quadringentis, centum uenerios non posse casu consistere. primum nescio, cur non possint: sed non pugno: abundas enim similibus: habes & resperisionem pigmentorum, & rostrum suis, & alia permulta. Idem Carneadem fingere dicis de capite Panisci. quasi non potuerit id euenire casu, & non in omni marmore necesse sit inesse uel Praxitelia capita. illa enim ipsa efficiuntur detractio: nec quidquam illuc affertur a Praxitele: sed cum multa sunt detracta, & ad lineamenta oris peruentum est, tum intelligas, illud quod iam expolitum sit, intus fuisse. potest igitur tale aliquid etiam sua sponte in lapicidinis Chiorũ exstitisse. Sed sit hoc fictum: quid? in nubibus * numquid animaduertisti leonis formam, aut hippocentauri? potest igitur, quod modo negabas, ueritatem casus imitari. Sed quoniam de extis, & fulguribus satis est disputatũ, ostẽta restant, ut tota haruspicina sit pertractata. Mulæ partus prolatus est a te: res mirabilis, propterea quia non sæpe fit: sed si fieri nõ potuisset, facta nõ esset. Atque hoc contra omnia ostẽta ualeat, numquam quod fieri non potuerit, esse factum: si potuerit, non esse miradum. caussarum enim ignoratio in re noua mirationem facit: eadem ignoratio si in rebus usitatis est, non miramur. nam qui mulam peperisse miratur, is, quo modo

modo equa pariat, aut omnino quæ natura partum animã-
tis faciat, ignorat: sed quod crebro uidet, non miratur,
etiam si, cur fiat, nescit. quod autem non uidit, id si
euenerit, ostentum esse censet. utrum igitur, cum con-
cepit mula, ancum peperit, ostentum est: conceptio contra
naturam fortasse, sed partus prope necessarius. Sed quid
plura? ortum uideamus haruspiciæ: sic facillime, quid ha-
beat actoritatis, iudicabimus. Tages quidã dicitur in agro
Tarquiniẽsi, cum terra araretur, & sulcus alius esset im-
pressus, extitisse repente, & eum affatus esse, qui ara-
bat. is autem Tages ut in libris est Etruscorum, puerili
specie dicitur uisus, sed senili fuisse prudentia: eius aspectu
cum obstupuisset bubulcus, clamoremq; maiorem cum ad-
miratione edidisset, cõcursum esse factum, totamque breui
tempore in eum locum Etruriam cõuenisse: tum illum plu-
ralocutum multis audientibus, qui omnia eius uerba exce-
perint, litterisque mandauerint: omnem autem orationem
fuisse eam, qua haruspiciã disciplina contineretur. eam
postea creuisse rebus nouis cognoscendis, & ad eadem illa
principia referendis. Hæc accepimus ab ipsis: hæc scripta
conseruant: hunc fontem habent disciplinæ. num ergo opus
est ad hæc refellenda Carneade? num Epicuro? Estne quis-
quam ita desipiens, qui credat exaratum esse, deum dicam,
an hominem? si deum, cur se contra naturam in terram ab-
diderit, ut patefactus aratro lucem aspiceret? quid? idem
nonne poterat deus hominibus disciplinã superiore ex loco
tradere? si autem homo ille Tages fuit, quonam modo po-
tuit terra oppressus uiuere? unde porro illa potuit, quæ
docebat alios, ipse didicisse? Sed ego insipientior, quam illi
ipsi, qui ista credunt, qui quidem contra eos tam diu dispu-
tem. Vetus autem illud Catonis admodum scitum est, qui

mirari se aiebat, quod nō videret haruspex, haruspice cum uidisset. Quota enim quæque res euenit prædicta ab istis? aut, si euenit quippiam, quid afferri potest, cur non casu id euenierit? Rex Prusias, cū Hannibali apud eū exsulanti pugnare placeret, negabat se audere, quod exta prohiberent. an tu, inquit, carumcula uitulinae maui, quā imperatori ueteri credere? Quid? ipse Casar, cum a summo haruspice moneretur, ne in Africā ante brumā transmitteret, nonne trāsmissit? quod ni fecisset, unū in locū omnes aduersariorū copiae cōuenissent. Quid ego haruspiciū responsa cōmemorē (possum equidē innumerabilia) quæ aut nullos habuerūt exitus, aut cōtrarios? Hoc ciuili bello, dii immortales, quam multa luserūt? quæ nobis in Graciā Romæ responsa haruspiciū missa sunt? quæ dicta Pōpeio: etenim ille admodū extis, & ostētis mouebatur. Nō lubet cōmemorare, nec uero necesse est, tibi præsertim, qui intersuisti: uides tamen omnia fere cōtra, ac dicta sint, euenisse. Sed hæc hæctenus: nūc ad ostenta ueniamus. Multa me cōsule a me ipso scripta recitasti: multa ante Marsiciū bellū a Sisenna collecta attulisti: multa ante Lacedæmoniorū malam pugnam in Leuctris a Callisthene cōmemorata dixisti. De quibus dicā equidem singulis, quoad utile uidebitur: sed dicendū etiā est de uersis. Quæ est enim ista a diis profecta significatio, & quasi denuntiatio calamitatū? * Quid autem ea uolunt dii immortales primū significantes, quæ sine interpretibus nō possumus intelligere: deinde ea, quæ cauere nequeamus? At hoc ne homines quidē probi faciunt, ut amicks impendentes calamitates prædicant, quas illi effugere nullo modo possint: ut medici, quamquā sæpe intelligūt, tamen numquā ægris dicunt illo morbo eos esse morituros: omnis enim prædictio mali tū probatur, cū ad prædictionē cautio ad-

iungit

iungitur. Quid igitur aut ostēta, aut eorū interpretes uel
 Lacedæmonios olim, uel nuper nostros adiuuerunt? quæ si
 signa deorū putanda sunt, cur tā obscura fuerunt? si enim,
 ut intelligeremus quid esset euenturum; aperte declarari
 oportebat, aut ne occulte quidē, si ea sciri nolebant. Iā ue-
 ro coniectura omnis, in qua nititur diuination, ingenitis ho-
 minum in multas, ac diuersas, aut etiam contrarias par-
 tes sæpe deducitur: ut enim in causis iudicialibus alia est
 coniectura accusatoris, alia defensoris, & tamen utriusque
 credibils: sic in omnibus iis rebus, quæ coniectura inuesti-
 gari solēt, anceps reperitur oratio. Quas autē res tum na-
 tura, tū casus * affert, nonnumquā etiam errorem creat si-
 militudo; magna stultitia est earū rerum deos facere effe-
 ctos, causas rerum non querere. Tu uates Bœotios cre-
 dis Lebadia uidisse ex gallorū gallinaceorum cantu uicto-
 riam esse Thebanorum, quia galli uicti flere solent, canere
 uictos. Hoc igitur per gallinas Iupiter tantæ ciuitati
 signum dabat? an illæ dures, nisi cū uicerint, canere non so-
 lent? at tū canebant, nec uicerant: id enim, inquires, ostentiū.
 magnum uero: quasi pisces, nō galli cecinerint. quod autem
 est tēpus, quo illi non cantent, nel nocturnū, uel diurnum?
 quod si uictos alacritate, & quasi letitia ad canendū ex-
 citantur: potuit accidisse alia quoq; letitia qua ad cantum
 mouerētur. Democritus quidē optimis uerbis causam ex-
 plicat, cur ante lucē galli canant: depulso enim de pectore,
 & in omne corpus diuiso, & modificato cibo, cantus edere
 quiete satiatos: qui quidē silentio noctis, ut ait Ennius, *
 fauent faucibus rursis: cantu, plausuq; premunt alas. Cum
 igitur hoc animal tā sit canorū sua sponte, quid in mentē
 uenit Callistheni dicere deos gallis signū dedisse cantandi?
 cum id uel natura, uel casus efficere potuisset. Sanguinem
 pluise

pluisse senatui nuntiatum est, atratum fluvium fluxisse sanguine, deorum sudasse simulacra. nunc censes his nuntius Thalem, aut Anaxagoram, aut quemquam physicum crediturum fuisse? nec enim sanguis, nec sudor nisi e corpore est. Sed & decoloratio quaedam ex aliqua contagione terrena maxime potest sanguinis similis esse: & humor allapsus extrinsecus, ut in tectoriis uidemus, Austro sudorem invari. Atque haec in bello plura, & maiora uidentur timentibus: eadem non tam animaduertuntur in pace. accedit illud etiam, quod in metu, & periculo cum creduntur facilius, tum finguntur impunius. Nos autem ita leues, atque inconsiderati sumus, ut, si mures corroserint aliquid, quorum est opus hoc unum, monstrum putemus. Ante uero Marsicum bellum, quod clypeos Lanuuij, ut a te est dictum, mures rosisserint, maximum id portentum haruspices esse dixerunt. quasi uero quidquam inter sit, mures, diem, & noctem aliquid rodentes, scuta an cribra corroserint. nam si ista sequimur: quod Platonis politiam nuper apud me mures corroserint, de republ. debui pertimescere: aut, si Epicuri de uoluptate liber corrosus esset, putarem annonam in macello cariorem fore. An uero illa nos terrent, si quando aliqua portentosa aut ex pecude, aut ex homine nata dicuntur? Quorum omnium, ne sim longior, una ratio est: quidquid enim oritur, qualecumque est, causam habeat a natura necesse est: ut, etiam si praeter consuetudinem extiterit, praeter naturam tamen non possit existere. Causam igitur inuestigato in re noua, atque admirabili, si potes: si nullam reperies, illud tamen exploratum habeto, nihil fieri potuisse sine causa. * eumque errorem, quem tibi rei nouitas attulerit, natura ratione depellito. ita te nec terrae fremitus: nec caeli discessus, nec lapideus aut sanguineus imber,

ber, nec traiectione stellæ, nec faces uisæ terre bunt: quarum omnium causas si a Chrysiippo quæras, ipse ille diuinationis auctor nunquã illa dicit facta fortuito, naturalemque rationem omnium reddet: nihil enim fieri sine causa potest: nec quidquam fit, quod fieri non potest: nec, si id factum est, quod fieri potuit, portentum debet uideri. nulla igitur portenta sunt. nam si, quod raro fit, id portentum putandum est, sapientem esse portentum est: sepius enim mulam peperisse arbitror, quam sapientem fuisse. Illa igitur ratio concluditur: nec id, quod nõ potuerit fieri, factum unquam esse: nec, quod potuerit, id portetum esse: ita omnino nullum esse portentum, quod etiam coniector quidam, & interpret portentorum non inscite dicitur ei respondisse, qui cum ad eum retulisset quasi ostentum, quod anguis domi uectem* circumuectus fuisset, tum esset, inquit, ostentum si anguem uectis circũplicasset. Hoc ille responsus satis aperte declarauit, nihil habendum esse portentum, quod fieri posset. C. Gracchus ad M. Pomponium scripsit, duobus anguibus domi comprehensis, haruspices a patre conuocatos, qui magis anguibus, quam lacertis, quam muribus? quia sunt hæc quotidiana, angues nõ item. quasi uero referat, quod fieri potest, quam id sepe fiat. Ego tamen miror, si emissio femine anguis mortem afferebat Tiber. Graccho, emissio autem maris anguis erat mortifera Corneliæ, cur alterutram emisserit: nihil enim scribit respondisse haruspices, si neuter anguis emissus esset, quid esset futurum. At mors infecuta Gracchum est. causa quidem credo aliqua morbi grauioris, non emissione serpentis: neque enim tanta est infelicitas haruspiciũ, ut ne casu quidem unquam fiat, quod futurum illi esse dixerint. Nã illud mirarer, si crederem, quod apud Homerum Calcantẽ dixisti

ex passerum numero belli Troiani annos auguratum: de
cuius coniectura sic apud Homerum, ut nos otiosi conuer=
timus, loquitur Agamemnon:

- „ * Ferte uiri, & duros animo tolerate labores,
 „ Auguris ut nostri Calchantis fata queamus
 „ Scire ratosne habeant, an uanos pectoris orsus:
 „ Namque omnes memori portentum mente rententant,
 „ Qui non funestis liquerunt lumina fati.
 „ Argolicis primum ut uestita est classibus Aulis,
 „ Quae Priamo cladem, & Troia, pestemque ferebant:
 „ Nos circum latices gelidos fumantibus aris,
 „ Aurigeris diuûm placantes numina tauris,
 „ Sub platano umbrifera, fons, unde emanat aqua,
 „ Vidimus immansi specie, tortuque draconem
 „ Terribilem, Iouis ut pulsu penetrabat ab ara:
 „ Qui plantani in ramo foliorum tegmine septos
 „ Corripuit pullos: quos cum consumeret octo,
 „ Nona super tremulo genitrix clangore uolabat:
 „ Cui ferus immansi laniauit uiscera morsu.
 „ Hunc, ubi tam teneros uolucres, matremque peremit,
 „ Qui luci ediderat genitor Saturnius idem
 „ Abdidit, & duro firmavit tegmine saxi.
 „ Nos autem timidi stantes mirabile monstrum
 „ Vidimus in mediis diuûm uersarier aris.
 „ Tum Calchas hæc est fidenti uoce locutus:
 „ Quidnam torpentes subito obstupuistis Achiui?
 „ Nobis hæc portenta deûm dedit ipse creator,
 „ Tarda & sera nimis, sed fama ac laude perenni.
 „ Nam quot aues tetro mactatas dente uidetis,
 „ Tot nos ad Troiam belli exantlabimus annos:
 „ Quae decimo cadet, & poena satiabit Achiuos.

Edidit hæc Calchas: quæ iam matura uidetis.

Quæ tandē ista auguratio est ex passeribus annorū potius, quā aut mensū, aut dierū? cur autē de passerculis cōiecturā facit, in quibus nullū erat monstrū: de dracone flet, qui, id quod fieri non potuit, lapideus dicitur factus? postremo quid simile habet passer annis? nam de angue illo, qui Syllæ apparuit immolāti, utrumq; memini, & Syllā, cū in expeditionē educturus esset, immolauisse, & anguē ab ara extitisse, eoq; die rē præclare esse gestā, non haruspiciis cōsilio, sed imperatoris. Atq; hæc ostentorum genera mirabile nihil habent: quæ cum facta sunt, tum ad coniecturam aliqua interpretatione reuocātur: ut illa tritici grana in os pueri Midæ cōgesta, aut apes quas dixisti in labris Platonis pueri consedissee, non tā mirabilia sint, quā coniecta belle: quæ tamen uel ipsa falsa esse, uel illa, quæ prædicta sunt, fortuito accidisse, potuerunt. De ipso Roscio potest illud quidē esse falsum, ut circumligatus fuerit angui: sed ut in cunis fuerit anguis, non tam est mirū, in Selonio præsertim, ubi apud focum angues nundinari solent. nam quod haruspices responderunt, nihil illo clarius, nihil nobilius fore: miror deos immortales histrioni futuro claritatē ostendisse, nullam ostendisse Africano. Atq; etiā a te * Flaminiana ostenta collecta sunt, quod ipse, & equus eius repente conciderit. non sane hoc qui lem mirabile: quod euelli primi hastati signū non potuerit: timide fortasse signifer euellebat, quod fidenter infixerat. Nam Dionysij equus quid attulit admirationis, quod emer sit ex flumine? quodque habuit apes in iuba? sed quia breui tēpore regnare cepit: quod casu acciderat, uim habuit ostēti. At Lacedæmonis in Herculis fano arma sonuerunt, eiusdemq; dei Thebis ualuæ clausæ subito se aperuerunt: eaque scuta, quæ fuerant sublimē fixa,

sunt

sunt humi inuēta. Horum cum nihil fieri potuerit sine aliquo motu, quid est cur diuinitus ea potius, quam casu facta esse dicamus? At in Lysandri statuæ capite Delphis exstitit corona ex asperis herbis, & quidem subita. Itane censes ante coronam exstitisse, quam herbarū conceptum esse semen? herbam autem asperam credo auium congestu, nō humano satū. iam quidquid in capite est, id coronæ simile uideri potest. Nam quod eodem tempore stellas aureas Castoris, & Pollucis Delphis positas decidisse, neque eas usquam reperias esse dixisti: furum id magis factum, quam deorum uidetur. Simiæ uero Dodonæe improbitatē historis Græcis mandatam esse demiror. Quid minus mirum, quam illam monstruosissimam bestiam urnam eueruisse, sortes dissipauisse? & negant historici Lacædemoniis ullum ostentum hoc tristius accidisse. Nam illa prædicta Veientum, si lacus Albanus redundasset, isque in mare fluxisset, Romam perituram: si repressus esset, Veios: * ita aqua Albana deducta ad utilitatem agri suburbanī, non ad arcem, urbemque retinendam. At paullo post audita uox est monentis, ut prouiderent ne a Gallis Roma caperetur: ex eo Aio loquenti aram in noua uia cōsecratam. quid ergo? Aius iste loquens, quando eum nemo norat, aiebat, & loquebatur, & ex eo nomen inuenit: posteaquam & sedem, & aram, & nomen inuenit, obmutuit? Quod idē dici de Moneta potest: a qua, præterquam de sue plena, quid umquam moniti sumus? Satis multa de ostentis. Auspicia restant, & sortes, eæ, quæ ducuntur, non illæ, quæ uaticinatione funduntur: quæ oracula uerius dicimus: de quibus tum dicemus, cum ad naturalem diuinationem uenerimus. Restat etiam de Chaldæis. sed primum auspicia uideamus. Difficilis auguri locus ad contradicendum, Marso fortasse, sed Romano facillimus:

non

non enim sumus ij nos augures, qui auium, reliquorumue signorum obseruatione futura dicamus: & tamen credo Romulum, qui urbem auspicato condidit, habuisse opinionem, esse in prouidēdis rebus augurādi scientiam: errabat enim multis in rebus antiquitas: quā uel usu iā, uel doctrina, uel uetustate immutatā uidemus. Retinetur autē & ad opinionem uulgi, & ad magnas utilitates reip. mos, religio, disciplina, ius augurum, collegij auctoritas. Nec uero non omni supplicio digni P. Claudius, L. Iunius consules, qui contra auspicia nauigarunt: parendum enim fuit religioni, nec patrius mos tam contumaciter repudiandus. Iure igitur alter populi iudicio damnatus est, alter mortem sibi ipse consciuit. Flaminius non paruit auspicijs: itaque periit cum exercitu. at anno post Paullus paruit: num minus cecidit in Cannensī pugna cum exercitu? etenim ut sint auspicia, quæ nulla sunt: hæc certe, quibus utimur, siue tripudium, siue de cælo, simulacra sunt auspiciorū, auspicia nullo modo. * Q. FABI, te uolo mihi in auspicio esse. uolo, respondet. Audiui. Hic apud maiores nostros adhibebatur peritum, nunc quilibet. peritum autē esse necesse est eum, qui, silentium quid sit, intelligat: id enim silentium dicimus in auspicijs, quod omni uitio caret. hoc intelligere, perfecti auguris est. illi autē, qui in auspiciū adhibetur, cū ita imperauit is, qui auspiciatur, DICITO, si silentiū esse uidetur, nec suspicit, nec circumspicit: statim respondet, Silentium esse uideri. tum ille, DICITO si pascuntur aues: Pascuntur. quæ aut ubi? attulit inquit, in cauea pullos is, qui ex eo ipso nominatur pullarius. Hæ sunt igitur aues internuntia Iouis: quæ pascantur, necne, quid refert? nihil ad auspicia. sed quia, cum pascuntur, necesse est aliquid ex ore cadere, & terram pauire, terripauium primo, post terripudium

dictum est, hoc quidem iam tripudium dicitur. Cum igitur offa iam cecidit ex ore pulli, tum auspicanti tripudium solistimum nuntiant. Ergo hoc auspicium diuini quidquam habere potest, quod tam sit coactum, & expressum? quo antiquissimos augures non esse usos, argumento est, quod decretum collegij uetus habemus, omnem auem tripudium facere posse. tum igitur esset auspicium, si modo ei esset liberum se ostendisse: tum autem illa uideri posset interpretis, & satellites Iouis. nunc uero inclusa in cauea, & fame enecta, si in offam pultis inuadit, & si aliquid ex ore cecidit, hoc tu auspicium, aut hoc modo Romulum auspicari solitum putas? Iam uero de caelo seruare non ipsos censes solitos, qui auspicabantur? nunc imperant pullario: ille renuntiat. Fulmen sinistrum auspicium optimum habemus ad omnes res, praeterquam ad comitia, quod quidem institutum reip. causa est, ut comitorum uel in iudicijs populi, uel in iure legum, uel in creandis magistratibus principes ciuitatis essent interpretes. at Ti. Gracchi literis Scipio, & Figulus, quod augures iudicassent eos uitio creatos esse, magistratu se abdicauerunt. Quis negat augurum disciplinam esse? diuinationem nego. at haruspices diuini: quos cum Ti. Gracchus propter mortem repentinam eius, qui in praerogatiua referenda subito concidisset, in senatum introduxisset, non iustum rogatorum comitorum fuisse dixerunt. Primum uide, ne in eum dixerint, qui rogator centuriae fuisset: is enim erat. mortuus. id autem sine diuinatione coniectura poterat dicere: deinde fortasse casu, qui nullo modo est ex hoc genere tollendus: quid enim scire Etrusci haruspices aut de tabernaculo recte capto, aut de pomcerij iure potuerunt? Equidem assentior C. Marcello potius, quam App. Claudio, qui ambo mei collegae fuerunt; existi-

Stimoque ius augurū, et si diuinationis opinione principio
 cōstitutū sit, tamē postea reip. caussa cōseruatum, ac reten=
 tum. Sed de hoc loco plura in alijs: nunc haectenus. Externa
 enim auguria, quae sunt nō tam artificiosa, quā supersticio=
 sa, uideamus. Omnibus fere auibus utuntur: nos admodum
 paucis. alia illis sinistra sunt, alia nostris. Solebat ex me
 Deiotarus percōtari nostri augurij disciplinam, & ego il=
 lius. Dīi immortales quantum differebat: ut quaedam essent
 etiam cōtraria. Atque ille ijs semper utebatur: nos, nisi dū
 a populo auspicia accepta habemus, quā multū ijs utimur?
 Bellicam rē administrari maiores nostri nisi auspiciato no=
 luerunt: quam multi anni sunt, cum bella a propratoribus,
 & proconsulibus administrantur, qui auspicia non habent?
 itaque nec annes transeunt auspiciato, nec tripudio auspi=
 cantur. * nam ex acuminibus quidem, quod totum auspi=
 cium militare est, iam M. Marcellus ille quinquies consul
 totum omisit: idem imperator, idem augur optimus. Vbi est
 ergo auium diuinatione quae, quoniā ab ijs, qui auspicia nulla
 habent, bella administrantur, ab urbanis retenta uidetur, a
 bellicis esse sublata. Et quidem ille dicebat, si quando rem a=
 gere uellet, ne impediretur auspiciis, lectica operta facere
 se iter solere. Huic simile est, quod nos augures praecipimus,
 ne iuge auspicium obueniat ut iuueti iuuetant disjungi=
 gere. Quid est aliud nolle moneri a Ioue, nisi efficere, ut aut
 ne fieri possit auspicium, aut si fiat, uideri nā illud admodū
 ridiculū, quod negas Deiotarū auspiciorū, quae sibi ad Pō=
 peiū proficiscēti facta sunt, pœnitere, quod fidē secutus a=
 micitiāq; pop. Ro. functus sit officio: antiquiorē enim sibi
 fuisse laudē & gloriam, quam regnum & possessiones suas.
 Credo id quidē: sed nihil ad auspicia: nec enim ei cornix ca=
 nere poterat recte eum facere, quod popu. Ro. libertatem

defendere pararet. Ipse hoc sentiebat, sicuti solet. aues euentus significant aut aduersos, aut secundos. Virtutis auspicijs uideo esse usum Deiotarum: quæ uetat spectare fortunam, dum præstetur fides. Aues uero, si prosperos euentus ostēderunt, certe sefellerunt. Fugit ex proelio cum Pōpeio: graue tempus. discessit ab eo: luctuosares. Casarem eodem tēpore, & hostem, & hospitem uidit: quid hoc tristius? Is cum ei Troginorum tetrarchiam eripuisset, & asseclæ suo Pergameno nescio cui dedisset, eidemq; detraxisset Armeniam a senatu datam, cūque ab eo magnificētissimo hospitio acceptus esset, spoliatum reliquit & hospitem, & regem. Sed labor longius ad propositum reuertar. Si euenta querimus, quæ exquiruntur a uibus: nullo modo prospera Deiotaro. Sin officia: a uirtute ipsius, non ab auspicijs petita sunt. Omitte igitur lituum Romuli, quem in maximo incendio negas potuisse comburi: contemne cotem Actij Nauij: nihil debet esse in philosophia commentarijs fabellis loci. illud erat philosophi, totius augurij primum naturam ipsam uidere, deinde inuentionem, deinde cōstantiam. Quæ est igitur natura, quæ uolucres huc, & illuc passim uagantes efficiat, ut significant aliquid, & tum uetent agere, tum iubeant aut cantu, aut uolatu? cur autem alijs a dextra, alijs a Leua datum est a uibus, ut ratum auspicium facere possint? quo modo autem hæc, aut quando, aut a quibus inuenta dicemus? Etrusci tamen habent exaratum puerum autorem discipline suæ: nos quem? Attiumne Nauium? at aliquot annis antiquior Romulus, & Remus, ambo augures, ut accepimus. an Pisidarum, aut Cilicum, aut Phrygum ista inuenta dicemus? Placet igitur, humanitatis expertes habere diuinitatis auctores. At omnes reges, populi, nationes utuntur auspicijs. Quasi uero quidquam sit tam ualde,

quam

quam nihil sapere, uulgare: aut quasi tibi ipsi in iudicando placeat multitudo. quotus quisque est, qui uoluptatem neget esse bonum? plerique etiam summum bonum dicunt. num igitur eorum frequentia Stoici de sententia deterrentur? aut num plerisque in rebus sequitur eorum auctoritatem multitudo? quid mirum igitur, si in omnibus auspicijs, & omni diuinatione imbecilli animi superstitiosa ista concipiant, uerum dispicere non possint? Quæ autem est inter augures conueniens, & coniuncta constantia? ad nostri augurij consuetudinem dixit Ennius,

„ Cum tonuit læuum bene tempestate serena.

* At Homericus Ajax: apud Achillem quærens de ferocitate Troianorum, nescio quid hoc modo nuntiat:

„ Prospera Iuppiter his dextris fulguribus edit.

Ita nobis sinistra uidentur. Graijs, & Barbaris, dextra meliora, quamquam haud ignoro, quæ bona sint, sinistra nos dicere, etiam si dextra sint: sed certe nostri sinistrum nominauerunt, externique dextrum, quia plerumque melius id uidebatur. Hæc quanta dissensio est? Quid, quod alijs aurbus utuntur, alijs signis, aliter obseruant, aliter respondēt? nõ necesse est fateri, partim horum errore susceptum esse, partim superstitione multa fallēdo? Atque his superstitionibus non dubitasti etiam omnia adiungere: Aemilia Paullo, Persam perisse: quod pater omen accepit: Cecilia sororis filie sedes suas tradere. Iam illa, FAVETE linguis, & prerogatiuam, omen comitiorum: hoc est, ipsum esse contra se copiosum, & disertum: quando enim ista obseruans, quieto, & libero animo esse poteris, ut ad rem gerendam non superstitionem habeas, sed rationem ducem? itane? si quis aliquid ex sua re, atque ex suo sermone dixerit, & eius uerbum aliquod apte ceciderit ad id quod ages, aut cogitabis,

ea res tibi aut timorem afferet, aut alacritatem? Cum M. Crassus exercitum Brundisij imponeret, quidam in portu caricis Cauno aduectas uendens, Cauneas clamitabat. dicamus si placet, monitum ab eo Crassum, caueret ne iret: non fuisse periculum si omni paruisset. quæ si suscipiamus, pedis offensio nobis, & abruptio corrigiæ, & ster- nutamenta erunt obseruanda. Sortes restant, & Chaldæi: ut ad uates, & somniaueniamus. Dicendum igitur putas de Sortibus. quid enim Sors est? idem propemodum, quod micare, quod talos iacere, quod tesseras, * quibus in rebus temeritas & casus, non ratio, nec consilium ualet. Totâ res est inuenta fallacijs, aut ad quæstum, aut ad superstitionem, aut ad errorem. Atque ut in haruspicina fecimus: sic uideamus clarissimarum sortium quæ tradatur inuentio. Numerium Suffucium Prænestinorum monumenta declarant, honestum hominem, & nobilem somnijs crebris, ad extremum etiam * minacibus, cum iuberetur certo in loco silicem cadere, perterritum uisis, irridentibus suis ciuibus, id agere cœpisse. itaque per fracto saxo sortes erupisse, in robore insculptas prisca- rum litterarum notas. * is est hodie locus septus religiose propter Iouis pueri, qui lætens cum Iunone in gremio Fortunæ sedens mammam appetens castissime colitur a matribus. Eodem tempore illo loco, ubi nunc Fortunæ sita ædes est, mel ex olea fluxisse dicunt, haruspicesque dixisse, summa nobilitate illas sortes futuras, eorumque iussu ex illa olea arcam esse factam, * eaque conditas sortes, quæ hodie Fortunæ monitu tolluntur. Quid igitur in his potest esse certi, quæ Fortunæ monitu pueri manu miscentur, atque ducuntur? Quo modo autem istæ positæ in illo loco? quis robur illud cecidit, dolauit, inscripsit? nihil est, inquiunt, quod deus efficiere

ficere non possit. Vtinam sapientes Stoicos effecisset, ne omnia superstitiosa solitudine, & miseria crederent. Sed hoc quidem genus diuinationis uita iam communis explosit. Fani pulchritudo, & uetustas, Prænestinarum etiam nunc sortium retinet nomen, atque id in uulgus, quis enim magistratus, aut quis uir illustrior utitur sortibus? ceteris uero in locis sortes plane refrixerunt: quod Carneadem Clitomachus scribit dicere solitum, nusquam se fortunatiorem, quam Præneste uidisse Fortunam. Ergo hoc diuinationis genus omittemus. Ad Chaldaeorum monstra ueniamus: de quibus Eudoxus Platonis auditor, in astrologia iudicio doctissimorum hominum facile princeps, sic opinatur, id quod scriptum reliquit: Chaldæis in prædictione, & in notatione cuiusque uitæ ex natali die, minime esse credendum. nominat etiã Panætius, qui unus e Stoicis astrologorum prædicta reiecit, Archelaum, & Cassandrum summos astrologos illius ætatis, qua erat ipse, cum in ceteris astrologiæ partibus excellere, hoc prædictionis genere non usos. Scylax Halicarnasseus, familiaris Panætij, excellens in astrologia. idemque in regēda sua ciuitate princeps, totum hoc Chaldaicum prædicendi genus repudiavit. Sed ut ratione utamur omisis testibus, sic isti disputāt, qui hæc Chaldaeorum natalitia prædicta defendūt: uim quādā esse aiunt signifero in orbe, qui Græce *ἰσχυρὸς* dicitur, talem, ut eius orbis unaquæque pars alia alio modo moueat, immutetque cælum, perinde ut quæque stellæ in ijs, finitimisque partibus sint quoque tēpore: eamq; uim uarie moueri ab ijs sideribus, quæ uocantur errantia. cum autē in eā ipsam partē orbis uenerint, in qua sit ortus eius, qui nascitur: aut in eā, quæ coniunctum aliquid habeat, aut consentiens, ea triangula illi, & quadrata nominant. etenim

cum tēpore anni, tempestatumque cæli conuerſiones, commutationeſque tantæ fiant accēſſu ſtellarum, & reſſu: cumque ea uī ſolis efficiantur, quæ uīdemus: non uerifimile ſolum: ſed etiam uerum eſſe cenſent, perinde utcūque temperatus ſit aër, ita pueros orientes animari, atque formari, ex eoque ingenia, mores, animum, corpus, actionē uitæ, caſus cuiuſque, euentuſque fingi. O delirationem incredibilem! non enim omnis error ſtultitia eſt dicenda, quibus etiam Diogenes Stoicus concedit aliquid ut prædicere poſſint, duntaxat quali quiſque natura, & ad quam quiſque maxime rem aptuſ futuruſ ſit. cetera, quæ profiteantur, negat ullo modo poſſe ſciri. etenim geminorum formas eſſe ſimiles, uitam atque fortunam plerumque diſparem. Proclus, & Eurithenes Lacedæmoniorum reges gemini fratres fuerunt, at hi nec totidem annos uixerunt: anno enim Procli uita breuior fuit: multumque iſ fratruſ ſtarū gloria præſtitit. At ego idipſum, quod uir optimuſ Diogenes Chaldæiſ, quaſi quadam præuaricatione, cōcedit, nego poſſe intelligi. Etenim cum, ut ipſi dicunt, ortuſ naſcentiū Luna moderetur, eaque animaduertant, & notēt ſidera natalitia Chaldæi, quæcumque Lunæ iuncta uideantur: oculorū fallaciſſimo ſenſu iudicant ea, quæ ratione, atque animo uideri debebant: docet enim ratio mathematicorum, quam iſtiſ notam eſſe oportebat, * quanta humilitate Luna fertur terrā pæne contingens, quantū abſit a proxima Mercurij ſtella: multo autem lōgiuſ a Veneriſ, deinde alio interuallo diſtet a Sole, cuiuſ lumine colluſtrari putatur. Reliqua uero tria interualla infinita, & immenſa, a Sole ad Martiſ, inde ad Iouiſ, ab eo ad Saturni ſtellam, inde ad cælum ipſum, quod extremum atque ultimum mundi eſt. Quæ poteſt igitur contagio ex infinito pæne interuallo perti-

pertinere ad Lunam, uel potius ad terram? quid? cū dicunt
 id, quod iis dicere necesse est, omnes omnium ortus, qui-
 cumque gignantur in omni terra, quæ incolatur, eosdem
 esse, eademque omnibus, qui eodem statu cæli, & stellarum
 nati sunt, accidere necesse esse, nonne eiusmodi sunt, ut ne
 cæli quidem naturã interpretes istos cæli nosse appareat?
 Cum enim illi orbis, qui cælum quasi medium diuidunt, &
 aspectum nostrum definiunt, qui a Græcis ὀπίσθιοι nomina-
 nantur, a nobis finientes rectissime nominari possunt, ua-
 rietatem maximam habeant, aliique in aliis locis sint; ne-
 cesse est, ortus, occasusque siderum non fieri eodem tempo-
 re apud omnes. Quod si eorum uel cælum modo hoc, modo
 illo modo temperatur, qui potest eadẽ uis esse nascentium,
 cum cæli tanta sit dissimilitudo? In his locis, quæ nos inco-
 limus, post solstitiũ Canicula exoritur, & quidem aliquot
 diebus, apud Troglodytas, ut scribitur, ante solstitium: ut,
 si iam concedamus, aliquid uim cælestem ad eos, qui in ter-
 ra gignantur, pertinere, confitendum sit illis, eos, qui na-
 scuntur eodem tempore, posse in dissimiles incidere natu-
 ras propter cæli dissimilitudinem. Quod minime illis pla-
 cet: uolunt enim illi, omnes eodem tempore ortos, qui ubi-
 que sint nati, eadem cõditione nasci. Sed quæ tanta demen-
 tia est, ut in maximis motibus, mutationibusq; cæli nihil in-
 ter sit qui uentus, qui imber, quæ tempestas ubique sit? qua-
 rum rerum in proximis locis tantæ dissimilitudines sæpe
 sunt, ut alia Tusculi, alia Romæ eueniat sæpe tempestas,
 quod qui nauigant, maxime animaduertūt, cum in flecten-
 dis promontoriis uētorum mutationes maximas sæpe sen-
 tiant. Hæc igitur cum sit tum serenitas, tum perturbatio
 cæli: estne sanorum hominum, hoc ad nascētium ortus per-
 tinere non dicere? quod nõ certe pertinet. illud nescio quid

tenue, quod sentiri nullo modo, intelligi autem uix potest, quæ a luna ceterisque sideribus cæli temperatio fiat, dicere ad puerorum ortus pertinere? Quid, quod non intelligunt seminum uim, quæ ad gignendū, procreandumq; plurimū ualeat, funditus tolli, mediocris erroris est? quis enim non uidet & formas, & mores, & plerosq; status, ac motus effingere a parentibus liberos? quod non contingeret, si hoc non uis, & natura gignentium efficeret, sed temperatio lunæ, cælique moderatio. Quid, quod uno eodemque temporis puncto nati dissimiles, & naturas, & uitas, & casus habent, parum ne declarant nihil ad agendam uitam nascendi tempus pertinere? nisi forte putamus neminem eodem tempore ipso & conceptum, & natum, quo Africanum. numquid igitur talis fuit? quid? illudne dubium est, quin multi, cum ita nati essent, ut quædam contra naturam deprauata haberent; restituerentur, & corrigerentur ab natura, cum se ipsa reuocasset, aut arte, aut medicina? aut quorum linguæ sic inhaerent, ut loqui non possent, eæ scalpello resecta liberarentur? multi etiam naturæ uitium meditatione, atque exercitatione sustulerunt, ut Demosthenem scribit Phalericus, cū, Rho, dicere nequiret, exercitatione fecisse, ut planissime diceret. quod si hæc astro ingenerata & tradita essent, nulla res ea mutare posset. Quid? dissimilitudo locorum nonne dissimiles hominū procreationes habet? quas quidem percurrere oratione facile est: quid inter Indos & Persas, Aethiopas & Syros differat corporibus, animis: ut incredibilis uarietas dissimilitudineque sit. Ex quo intelligitur, plus terrarum situs, quam lunæ tractus ad nascendum ualere. Nam quod aiunt quadringenta & septuaginta milia annorum in periclitandis, experiūdisq; pueris, quicumq; essent nati, Babylonios possuisse.

suisse, fallunt. si enim esset factitatu, non esset desitum. neminem autem habemus auctorem, qui aut fieri dicat, aut factum sciat. Videsne me non ea dicere, quae Carneades, sed ea, quae princeps Stoicorum Panetius dixerit? Ego autem etiam hoc requiro, omnesne, qui Cænensi pugna ceciderunt, uno astro fuerint? exitus quidem omnium unus, & idē fuit. Quid? * qui ingenio, atq; animo singulares, nū astro quoque uno? quod enim tēpus, quo non innumerabiles nascantur? at certe nemo similis Homeri. Et si ad rem pertinet, quo modo caelo affecto, compositisq; sideribus quodq; animal oriatur, ualeat id necesse est etiam in rebus inanimatis. quo quid dici potest absurdius? L. quidem Tarutius Firmianus, familiaris noster, in primis Chaldaicis rationibus eruditus, urbis etiam nostrae natalem diē repetebat ab its Parilibus, quibus eam a Romulo conditam accepimus, Romanamq; cum esset in iugo luna, natam esse dicebat, nec eius fata canere dubitabat. O uim maximā erroris. Etiamne urbis natalis dies ad uim stellarum & lunae pertinebat? Fac in puero referre, ex qua affectione caeli primum spiritum duxerit: num hoc in latere, aut in cœmēto, ex quibus urbs effecta est, potuit ualere? sed quid plura? quotidie refelluntur. Quam multa ego Pompeio, quam multa Crasso, quam multa huic ipsi Caesari a Chaldaeis dicta memini, neminem eorum nisi senectute, nisi domi, nisi cum claritate esse moriturum: ut mihi permirum uideatur, quemquā exstare, qui etiam nunc credat its quorum praedicta quotidie uideat re, & euentis refelli. Restant duo diuinandi genera: quae habere dicimur a natura, nō ab arte: uaticinandi, & somniandi. de quibus Quinte in quā si placet, differamus. Mihi uero inquit, placet: his enim, quae adhuc disputasti, prorsus assentior, & uere ut loquar, quāquā tua me oratio cōfirmauit,

tamen

tamen etiam mea spē nimis superstitiosam de diuinatione Stoicorum sententiam iudicabam: ac me Peripateticorum ratio magis mouebat, & ueteris Dicæarchi, & eius, qui nunc floret, Cratippi: qui censent esse in mentibus hominum tamquā oraculum aliquod, ex quo futura præsentiant, si aut furore diuino incitatus animus, aut somno relaxatus solute moueatur ac libere. his de generibus quid sentias, & quibus ea rationibus infirmes, audire sane uelim. Quæ cum ille dixisset, tum ego rursus quasi ab alio principio sum exorsus dicere: Nō ignoro Quincte, te semper ita sensisse, ut de ceteris diuinandi generibus dubitares. ista duo furoris & somnij, quæ a libera mente fluere uiderentur, probares. Dicam igitur, de istis ipsis duobus generibus mihi quid uideatur, si prius Stoicorum rationis conclusso, & Cratippi nostri quid ualeat, uidero. Dixisti Chrysippum, & Diogenem, & Antipatrum concludere hoc modo: si sunt dii, neque ante declarant hominibus, quæ futura sint: aut non diligunt homines: aut, quid euenturum sit, ignorant: aut existimant nihil interesse hominum, scire quid sit futurum: aut non censent esse suæ maiestatis præsignificare hominibus, quæ sint futura: * aut ea ne ipsi quidem dii significare possunt. At neque non diligunt nos, sunt enim benefici, generique hominum amici. neque ignorant ea, quæ ab ipsis constituta & designata sunt: neque frustra nihil interest scire ea, quæ futura sunt. erimus enim cautiore, si scierimus: neque hoc alienum ducunt maiestate sua: nihil est enim beneficentia præstantius: neque nō possunt futura prænoscere. non igitur dii sunt, nec significant nobis futura: sunt autem dii, significant ergo. & non, si significant futura, nullas dant nobis uias ad significationum scientiam: frustra enim significarent: neque, si dāt uias, non est

est diuinitio: est igitur diuinitio. O acutos homines: quam paucis uerbis negotium confectum putant! ea sumunt ad concludendum, quorum iis nihil conceditur. Conclusto autem rationis ea probanda est, in qua ex rebus non dubiis id quod dubitatur, efficitur. Vide ne Epicurum, quem hebetem, & rudē dicere solent Stoici, quemadmodum quod in naturarum omne esse dicimus, id infinitum esse concluderit? Quod finitum est, inquit, habet extremum. quis hoc non dederit? quod habet extremum, id cernitur ex alio extrinsecus. hoc quoque est concedendum. at quod omne est, id non cernitur ex alio extrinsecus. ne hoc quidem negari potest. nihil igitur cum habeat extremum, infinitum sit necesse est. Vide ne ut ad rem dubiam concessis rebus peruenit? hoc uos dialectici nō facitis: nec solum ea non sumitis ad concludendum, quæ ab omnibus concedantur: sed ea sumitis, quibus concessis, nihilo magis efficiatis quod uelitis. Primum enim hoc sumitis: Si sunt dii, benefici in homines sunt. Quis hoc uobis dabit? Epicurusne, qui negat quidquam deos nec alieni curare, nec sui? an noster Ennius, qui magno applausu loquitur, assentiente populo?

„ Ego deum genus esse semper dixi, & dicam calitum:

„ Sed eos non curare opinor, quid agat humanum genus.

Et quidem, cur sic opinetur, rationem subiicit, sed nihil est necesse dicere quæ sequuntur: tantum sat est intelligi, id sumere istos pro certo, quod dubium controuersumque sit. Sequitur porro, nihil deos ignorare, quod omnia sint ab iis constituta. hic uero quanta pugna est doctissimorum hominum, negantium esse hæc a diis immortalibus constituta? At nostra interest scire quæ euentura sint. magnus Dicaarchi liber est, nō scire ea melius esse, quam scire. * negant enim

enim id esse alienum maiestatis deorum, * scilicet causas omnium introspicere, ut uideant quid cuique conducatur. Neque non possunt futura prænoscere. negant posse ij, quibus non placet esse certum, quid futurum sit. Videtur igitur, quæ dubia sunt, ea sumere ipsos pro certis, atque concessis? deinde contorquent, & ita concludunt: Nō igitur & sunt dij, nec significāt futura: id enim iam perfectum arbitrantur. deinde assumunt: Sunt autē dij: quod ipsum non ab omnibus conceditur. Significant ergo. ne id quidem sequitur: possunt enim non significare: & tamē esse dij. nec, si significant, non dare uias aliquas ad scientiam significationis. at id quoque potest, ut non dent homini, sed ipsi habeant. cur enim Tusculis potius, quam Romanis darent? * nec, si dant uias, nulla est diuination. fac dare deos: quod absurdum est: quid refert, si accipere non possumus? Extremum: est igitur diuination. si extremum: effectum tamen non est. ex falsis enim, ut ab ipsis didicimus, uerum effici non potest. iacet igitur tota conclusio. Veniamus nunc ad optimum uirum familiarem nostrū Cratippum. Si sine oculis, inquit, non potest exstare officium, & munus oculorū, possunt autem aliquando oculi non fungi suo munere: qui uel semel ita est usus oculis, ut uera cerneret, is habet sensum oculorum uera cernentium, item igitur, si sine diuinatione non potest officiū, & munus diuinationis exstare, potest autem cum quis diuinationem habeat, errare aliquando, nec uera cernere: satis est ad cōfirmandam diuinationem, semel aliquid ita esse diuinatū, nihil ut fortuito cecidisse uideatur. sunt autem eius generis innumerabilia. Esse igitur diuinationem confitendum est. festiue, & breuiter: sed cū bis sumptis quod uoluit, etiam si faciles nos ad concedendum habuerit, id tamen quod assumit, concedi nullo modo potest.

Si,

Si, inquit, aliquando oculi peccent, tamen, quia recte aliquando uiderint, inest in ipsis uis uidendi: item, si qui semel aliquid in diuinatione dixerit, is etiam cum peccet, tamen existimandus est habere uim diuinandi. Vide quæso Cratippe noster, quam sint ista similia. nam mihi quidem non uidentur: oculi enim uera cernentes, utitur natura, atque sensu. animi, si quando uel uaticinando, uel somniando uera uiderunt, uel sunt fortuna, atque casu. nisi forte concessuros tibi existimas eos, qui somnia pro somniis habent, si quando aliquod somnium uerum euaserit, non id fortuito accidisse. Sed demustibi istas duas sumptiones, ea, quæ ἀκρίματα appellant dialectici: sed nos Latine loqui malumus, præsumptio tamen quam ὑπόληψις uidem uocant, non dabitur. Assumit autem Cratippus hoc modo: Sunt autem innumera bilis præsumptiones non fortuitæ. at ego dico nullã. Vide, quanta sit controuersia. Iam, assumptione nõ concessa, nulla cõclusio est. At impudentes sumus, qui, quod tam perspicuum sit, non concedamus. Quid est perspicuum? multa uera, inquit, euadere. quid quod multo plura falsa? nõne ipsa uarietas, quæ est propria fortuna, fortunã esse causam, nõ naturã docet? deinde, si tua ista conclusio Cratippe uera est (tecum enim mihi res est) nonne intelligis eadem uti posse & haruspices, & fulguratores, & interpretes ostentorum, & augures, & sortilegos, & Chaldaeos: quorum generum nullum est, ex quo nõ aliquid, sicut prædictum sit, euaserit. Ergo aut ea quoque genera diuinandi sunt, quæ tu rectissime improbas: aut, si ea nõ sunt, nõ intelligo cur hæc duo sint, quæ relinquis. quæ ergo ratione hæc inducis, eadem illa possunt esse, quæ tollis. quid uero habet auctoritatis furor iste, quæ diuinum uocatis, ut, quæ sapiens nõ uideat, ea uideat insanus. & is, qui humanos sensus amiserit, diuinos affectus sit?

Sibyllæ uersus obseruamus, quos illa furēs fuisse dicitur.*
 quorum inter pres nuper falsa quadam hominum fama di-
 cturus in senatu putabatur, eum, quem reuera regem ha-
 bebamus, appellandum quoque esse regem, si salut esse uel-
 lemus. Hoc si est in libris, in quem hominem, & in quod
 tempus est? callide enim, qui illa cōposuit, perfecit, ut quod-
 cumque accidisset, prædictum uideretur, hominū & tem-
 porum definitione sublata. Adhibuit etiā latebram obscu-
 ritatis, ut iidem uersus alias in aliam rem posse accommo-
 dari uiderentur. Non esse autem illud carmē furentis, cum
 ipsum poemā declarat (est enim magis artis, & diligentiae,
 quam incitationis, & motus) tum uero ea, quæ anpositis di-
 citur, cum deinceps ex primis uersus litteris aliquid con-
 nectitur, ut in quibusdam Ennians, * quæ Ennius fecit. id
 certe magis est attentī animi, quam furentis. atque in Si-
 byllinis ex primo uersu cuiusque sententiæ primis litteris
 illius sententiæ carmē omne prætextitur. hoc scriptoris est,
 non furentis: adhibentis diligentiam, non insani. Quam-
 obrem Sibyllam quidem sepositam, & conditam habeamus,
 ut, id quod proditum est a maioribus, iniussu senatus ne le-
 gantur quidem libri, ualeantque ad deponendas potius,
 quam ad suscipiendas religiones. cum antistitibus agamus,
 ut quiduis potius ex illis libris, quam regem proferant:
 quem Romæ posthac nec dij, nec homines esse patientur.
 At multi sæpe uera uaticinati, ut Cassandra:

„ Iamque mari magno. -

Eademque paullo post:

„ Eheu uidete. -

Num igitur me cogis etiam fabulis credere? quæ delecta-
 tionis habeant, quantum uoles: uerbis, sententiis, numeris,
 cantibus adiuuētur: auctoritatem quidem nullam debemus,

nec fidem commentitiis rebus adiungere. Eodemque modo nec ego Publicio nescio cui, nec Marcijs uatibus, nec Apollinis opertis credendum existimo: quorum partim ficta aperte, partim effutita temere, numquam ne mediocri quidem cuiquam, non modo prudenti, probata sunt. Quid, inquires, remex ille de classe Coponij, nonne ea prædixit, quæ facta sunt? ille uero & ea quidem, quæ omnes eo tempore; ne acciderent timebamus: castra enim in Thessalia castris collata audiebamus: uidebaturque nobis exercitus Cæsaris & audaciæ plus habere; quippe qui patriæ bellum intulisset; & roboris, propter uetustatē. casum autem prælij nemo nostrū erat, quin timeret, sed ita, ut cōstantibus hominibus par erat, non aperte. ille autē Græcus quid mirū si magnitudine timoris, ut plerumque fit, a constantia, atque a mente, atque a se ipse discessit? qua perturbatione animi, quæ, sanus cum esset, timebat ne euenirent, ea demens euentura esse dicebat. Vtrum tandem per deos, atque homines magis uerissimile est, uesantum remigem, an aliquem nostrum, qui ibi tum eramus, M. Catonem, Varronem, Coponium ipsum consilia deorum immortalium perspicere potuisse? Sed iam ad te uenio

„ O sancte Apollo, qui umbilicum terrarum certum obsides,

„ * Vnde superstitiosa primum seua euasit uox fera:
Tuis enim oraculis Chrystippus totum uolumen impleuit, partim falsis, ut ego opinor; partim casu ueris; ut fit in omni oratione sepiissime; partim flexilouis & obscuris, ut interpretes egeat interprete, & fors ipsa referenda sit ad sortes; partim ambiguus, & quæ ad dialecticum referenda sint. nam cum fors illa edita est opulentissimo regi Asiæ,

Q „ Cræsus

„ Cræsus Halym penetrans magnam peruertet opū uim, hostium uim sese peruersurum putauit, peruertit autem suam. Vtrum igitur eorum accidisset, uerū oraculum fuisset. Cur autem hoc credam unquam editum Cræso? aut Herodotum cur ueraciorem ducam Ennio? num minus ille potuit de Cræso, quā de Pyrrho fingere, Ennius? quis enim est, qui credat Apollinis ex oraculo Pyrrho esse respōsum,

„ Aio te, Acacida, Romanos uincere posse?

Primum Latine Apollo numquam locutus est: deinde ista fors inaudita Græcis est: præterea Pyrrhi temporibus iam Apollo uersus facere desierat: postremo, quamquam semper fuit, ut apud Ennium est stolidum genus Acacidarum.

„ Bellipotentis sunt magi quam sapienti potentes: tamen hanc * amphiboliam uersus intelligere potuisset, uincere te Romanos, nihilo magis in se, quam in Romanos ualere. nam illa amphibologia, quæ Cræsum decepit, uel Chrystippum potuisset fallere: hæc uero ne Epicurum quidem. Sed quod caput est, cur isto modo iam oracula Delphis non eduntur, non modo nostra etate, sed iam diu, iam ut nihil possit esse contemptius? Hoc loco cum urgentur, euanuisse aiunt uetustate uim loci eius, unde anhelitus ille terræ fieret, quo Pythia mente incitata oracula ederet.

de uino aut salsamento putes loqui, quæ euanescunt uetustate. De ui loci agitur, neque solum naturali, sed etiam diuina: quæ quo tandem modo euanuit? Vetustate, inquires. quæ uetustas est, quæ uim diuinam cōficere possit? quid tam diuinum quam afflatus ex terra mentem ita mouens, ut eā prouidam rerum futurarum efficiat, ut ea non modo cernat multo ante, sed etiam numero uersuque pronūtiat? quādo autem ista uis euanuit? an postquam homines minus creduli esse cœperunt? Demosthenes quidem, qui abhinc annos

pro

prope ccc. fuit, iam tum *φιδειπαισε* Pythiam dicebat, id est quasi cum Philippo facere. Hoc autem eo spectabat, ut eam a Philippo corruptam diceret. Quo licet existimare in aliis quoque oraculis Delphicis aliquid non sinceri fuisse. Sed nescio quo modo isti philosophi superstitiosi, & pæne fanatici quiduis malle uidentur, quam se non ineptos. euanuisse mauultis, & extinctum esse id, quod si umquam fuisset, certe æternum esset. quam ea, quæ non sunt credenda, non credere. Similis est error in somnijs: quorum quidem defensio repetita quam longe est? Diuinos animos censet esse nostros, eosque esse tractos extrinsecus, animorumque consentientium multitudine completum esse mundum. hac igitur mentis & ipsius diuinitate, & coniunctione cum externis mentibus cerni quæ sint futura. Contra hi autem animum Zeno, & quasi labi putat, atque concidere, & ipsum esse dormire. iam Pythagoras, & Plato locupletissimi auctores, quo in somnis certiora uideamus, præparatos quodam culi u atque uictu proficisci ad dormiendum iubent: faba quidem Pythagorei utique abstinerent: quasi uero eo cibo mens, non uenter infletur. Sed nescio quo modo nihil tam absurde dici potest, quod non dicatur ab aliquo philosophorum. Vtrum igitur censemus dormientium animos per semetipsos in somniando moueri, an, ut Democritus censet, externa, & aduentitia uisione pulsari? siue enim sic est, siue illo modo, uideri possunt permulta somniantibus falsa pro ueris, nam nauigantibus moueri uidentur ea, quæ stant: & quodam obtutu oculorum duo pro uno lucernæ lumina. Quid dicam insantis, quid ebrijs quæ multa falsa uideantur? quod si eiusmodi uisis credendum non est, cur somnijs credatur, nescio. nam tam licet de his erroribus, si uelis, quam de somnijs disputare: ut ea, quæ

stant, si moueri uideantur, terræmotum significare dicat, aut repentinam aliquam fugam: gemino autem lucernæ lumine, declarari disensionem, ac seditionem moueri. Iam ex insanorum, aut ebriorum uisus innumerabilia coniectura trahi possunt, quæ futura uideantur: quis est enim, qui totum diem iaculans non aliquando collimet? totas noctes somniamus: neque ulla fere est, qua non dormiamus: & miramur, aliquando id quod * somniamus, euadere? quid est tam incertum, quam talorum iactus? tamen nemo est, quin sepe iactans, uenerere aliquando iaciat, nonnumquam etiam iterum, ac tertium. num igitur, ut inepti, Veneris id fieri impulsu malumus, quam casu dicere? Quod si ceteris temporibus, falsis uisus credendum non est, non uideo quid præcipui somnus habeat, in quo ualeant falsa pro ueris. Quod si ita natura paratum esset, ut ea dormientes agerent, quæ somniarent: alligandi essent omnes, qui cubitum irent: maiores enim, quam ulli insani, efficerent motus, somniantes. quod si insanorum uisus fides non est adhibenda, quod falsasunt: cur credatur somniantium uisus, quæ multo etiam perturbatiora sunt, non intelligo. an quod insani sua uisa coniectori non narrant, narrant qui somniauerunt? Quæro etiam, si uelim scribere quid, aut legere, aut canere uoce, uel fidibus, aut geometricum quiddam, aut physicum, aut dialecticum explicare, somniumne expectandum sit, an ars adhibenda, sine qua nihil earum rerum nec fieri, nec expediri potest? at qui, ne si nauigare quid uelim, ita gubernarem ut somniauerim: præsens enim poena sit. * Quid igitur conuenit agros a coniectore somniorum potius, quam a medico petere medicinam? An Aesculapius, an Sarapis potest præscribere per somnium curationem ualetudinis, Neptunus guber-

nantibus nō potest? & si sine medico medicinam dabit Mi-
nerua, Musæ scribendi, legendi, ceteratumque artium sciē-
tiam somniantibus non dabunt? at si curatio daretur uale-
tudinis, hæc quoque, quæ dixi, darentur. quæ quoniam non
dantur, medicina non datur. qua sublata, tollitur, omnis
auctoritas somniorum. Sed hæc quoque in promptu:
nunc interiora uideamus: aut enim diuina uis quædam con-
sulens nobis somniorum significationes facit: aut conie-
ctores ex quadam conuenientia, & coniunctione nature,
quam uocant *συμπεθεαια*, quid cuique rei conueniat, ex som-
nijs, & quid quamque rem sequatur, intelligunt: aut eorum
neutrum est, sed quædam observatio constans, atque diu-
turna est, cum quid uisum secundum quietem sit, quid eue-
nire, aut quid sequi soleat. Primum igitur intelligendū est,
nullam uim esse diuinam effectricem somniorum. Atque il-
lud quidem perspicuum est, nulla uisa somniorum profici-
sci a numine deorum: nostra enim caussa dij id facerent, ut
prouidere futura possemus. Quotus igitur est quisque, qui
somnia pareat? qui intelligat? qui meminerit? quam multi
uero, qui contemnant, eamque superstitionem imbecilli a-
nimi, atque anilis putent? quid est igitur, cur his hominibus
consulens deus, somnijs moneat eos, qui illa non modo cura,
sed ne memoria quidem digna ducant? nec enim ignorare
deus potest, qua mente quisque sit: nec frustra, ac sine caus-
sa quid facere, dignū deo est: quod abhorret etiam ab homi-
nis constantia. Ita si pleraque somnia aut ignorantur, aut
negliguntur, aut nescit hoc deus, aut frustra somniorum si-
gnificatione utitur. sed horum neutrum in deum cadit: nihil
igitur a deo somnijs significari fatendum est. Illud etiā re-
quiro, cur, si deus ista uisa nobis prouidendi caussa dat, non
uigilantibus potius det, quam dormientibus, siue enim

externus, & aduentitijs pulsus animos dormientiũ com-
 mouet, siue per se ipsi animi mouetur, siue quæ caussa alia
 est, cur secundum quietem aliquid uidere, audire, agere ui-
 deamur: eadem caussa uigilantibus esse poterat: idque si
 nostra caussa secundum quietem dii facerent, uigilantibus
 idem facerent; præsertim cum Chrystippus Academicos re-
 fellens permulto clariora & certiora esse dicat, quæ uigi-
 lantibus uideantur, quam quæ somniantibus. Fuit igitur
 diuina beneficentia dignius, cum consuleret nobis, clario-
 ra uisa dare uigilantibus, quam obscuriora per somnium.
 quod quoniam non fit, somnia diuina putanda non sunt.
 Iam uero quid opus est circuitione, & anfractu, ut sit
 utendum interpretibus somniorum potius, quam directo
 deus, si quidem nobis consulebat, Hoc facito, hoc ne feceris,
 diceret? idque uisum uigilanti potius, quam dormienti da-
 ret? Iam uero quis dicere audeat, uera omnia esse somnia?
 aliquot somnia uera, inquit Ennius: sed omnia non est ne-
 cesse. quæ est tandem ista distinctio? quæ uera, quæ falsa
 habet? & si uera a deo mittuntur, falsa unde nascuntur?
 nam si ea quoque diuina, quid inconstantius deo? quid in-
 scitius autem est, quam mentes mortalium falsis, & men-
 dacibus uisus concitare? si uera uisa diuina sunt, falsa au-
 tem, & inania humana. quæ est ista designandi licentia, ut
 hoc deus, hoc natura fecerit potius, quam aut omnia deus,
 quod negatis, aut omnia natura? quod quoniam illud nega-
 tis, hoc necessario confitendum est. Naturam autem eam
 dico, qua nunquam animus iussistens agitatione, & motu
 esse uacuis potest. Is cum languore corporis, nec membris
 uti, nec sensibus potest, incidit in uisa uaria, & incerta ex
 reliquijs, ut ait Aristoteles, inhaerentibus earum rerum,
 quas uigilans gesserit, aut cogitarit: quarum perturbatione
 mi

mirabiles interdum existunt species somniorum. Quæ si alia uera, alia falsa: qua nota internoscantur, scire sane uelim: si nulla est, quid istos interpretes audiamus? In quæpiam est, a uero audire quæ sit, sed hærebunt. Venit enim iam in contentionem, utrum sit probabilius, deosne immortales rerum omnium præstantia excellentes concursare omnium mortalium, qui ubique sunt, non modo lectos, uerum etiam grabatos, & cum stertentes aliquos uiderint, obijcere hijs uisa quædam tortuosa, & obscura, quæ illi exterriti somnio ad coniectore mane deferant: an natura fieri ut mobiliter animus agitated, quod uigilans uiderit dormiens uideatur. Vtrum philosophia dignius, sagarum superstitione ista interpretari, an explicatione natura? ut, si iam fieri possit coniectura uera somniorum, tamen isti, qui profitentur, eam facere non possint. ex leuissimo enim, & indoctissimo genere constant. Stoici autem tui negant quemquam, nisi sapientem, diuinum esse posse. Chrysippus quidem diuinationem definit his uerbis, Vim cognoscentem, & uidentem, & explicantem signa, quæ a dijs hominibus portendantur: officium autem eius esse, prænoscere dei erga homines mentem qua sint, quidque significant, quemadmodumque ea procurentur, atque expientur. Idemque somniorum coniectionem definit hoc modo. Esse anim cernentem, & explanatam quæ a dijs hominibus significantur in somnis. Quid ergo, ad hæc mediocri opus est prudencia, an & ingenio præstati, & eruditione perfecta? talẽ cognouimus neminẽ. Vide igitur, ne, etiã si diuinationẽ tibi esse concessero, quod nunquam faciam, neminem tamen diuinum reperire possimus. Qualis autem ista mens est deorum, si neque ea nobis significant in somnis, quæ ipsi per nos intelligamus: neque ea, quorum interpretes habere possimus? similes enim sunt dii, si ea nobis

objiciunt, quorum neque scientiam, neque explanationem habeamus, tamquam si Poeni, aut Hispani in senatu nostro sine interprete loquerentur. Iam uero quo pertinent obscuritates, & aenigmata somniorum? intelligi enim a nobis diu uelle debebant ea, quae nostra causa nos monebant.

* Quid? poeta nemo, nemo physicus obscurus? ille uero nimis etiam obscurus Euphorion: at non Homerus, uter igitur melior? ualde Heraclitus obscurus, minime Democritus. num igitur conferendi? mea causa me mones, quod non intelligam: quid me igitur mones? ut si quis medicus aegroto imperet, ut sumat

22 Terrigenam, herbigradam, domiportam sanguine cassam,

potius quam hominum more, cochleam, dicere. Nam Pacuuianus Amphion,

22 Quadrupes tardigrada, agrestis, humilis, aspera,

22 Capite breui, ceruice anguina, aspectu truci,

22 Euiscerata, inanima cum animali sono.

cum dixisset obscurius, tum Attici respondent: Non intelligimus, nisi aperte dixeris. At ille uno uerbo: Testudo. Nō potueras hoc igitur a principio citharista dicere? Defert ad coniectorem quidam somniasse se, ouum pendere ex fascia lecti sui cubicularis. est hoc in Chrystippi libro somnium: respondit coniector, thesaurum defossus esse sub lecto. fodit: inuenit auri aliquantum, idque circumdatum argento: misit coniectori quantulum uisum est de argento. tum ille, Nihilne de uitello? id enim ex ouo uidebatur aurum declarasse, reliquum argentum. Nemone igitur unquam alius ouum somniauit? Cur ergo hic nescio quis thesaurum solus inuenit? quam multi inopes, digni praesidio deorum, nullo somnio ad thesau

thesaurum reperiendum admonentur? quã autem ob causam tam est obscure admonitus, ut ex ovo nasceretur thesauri similitudo, potius, quam aperte thesaurum querere iuberetur, sicut aperte Simonides uetitus est nauigare? Ergo obscura somnia minime consentanea sunt maiestati deorum. Ad aperta & clara ueniamus, quale est de illo interfecto a caupone Megaris, quale de Simonide, qui ab eo, quem humauerat, uetitus est nauigare: quale etiam de Alexandro: quod a te præteritum esse miror: qui, cum Ptolemæus familiaris eius in proelio telo uenenato ictus esset, eoque uulnere summo cum dolore moreretur, Alexander assidens somno est consopitus. tum secundum quietem uisus ei dicitur draco, is, quem mater Olympias alebat, radiculam ore ferre, & simul dicere quo illa loci nasceretur (neque is longe aberat ab eo loco,) eius autem esse uim tantam, ut Ptolemæum facile sanaret. Cum Alexander exprorectus narrasset amicis somnium, emisisse qui illam radiculam quærent. qua inuenta, & Ptolemæus sanatus dicitur, & multi milites, qui erant eodem genere teli uulnerati. Multa etiam sunt a te ex historiis prolata somnia, matris Phalaridis, Cyri superioris, matris Dionysij, Pœni Amilcaris, Annibalis, P. Decij, peruulgatum iam illud de præfultore, Gracchi etiam, & recens Cæcilie Balearici filie somnium. Sed hæc externa, ob eamque causam ignota nobis sunt; nonnulla etiam ficta fortasse: quis enim auctor istorum? De nostris somniis quid habemus dicere? tu de merso me, & equo ad ripam? ego de Mario cum fascibus laureatis me in suum deduci iubente monumentum? Omnium somniorum Quinte una ratio est. quæ, per deos immortales, uideamus ne nostra superstitione, & deprauatione superetur. quem enim tu Marium uisum a me putas? speciem

ciem credo eius, & imaginem, ut Democrito uideatur. unde profectam imaginem? a corporibus enim solidis, & a certis figuris uult fluere imagines. * Quod igitur Marij corpus erat, ex eo, inquit, quod fuerat, plena sunt imaginum omnia ista. Igitur me imago Marij in campum Atinatem persequabatur: nulla enim species cogitari potest, nisi pulsu imaginum. Quid ergo? istae imagines ita nobis dicto audientes sunt, ut, simulatque uelimus, accurrant? etiamne earum rerum, quae nullae sunt? quae est enim forma tam inuistata, tam nulla, quam non sibi animus possit effingere? ut, quae numquam uidimus, ea tamen formata habeamus, oppidorum situs, hominum figuras. num igitur, cum aut muros Babylonis, aut Homeri faciem cogito, imago illorum me aliqua pellit? Omnia igitur, quae uolumus nota nobis esse possunt: nihil est enim, de quo cogitare nequeamus. Nullae ergo imagines obrepunt in animos dormientium extrinsecus, nec omnino fluunt illae: nec cognoui quemquam, qui maiore auctoritate nihil diceret. Animorum est ea uis, atque natura, ut uigeant uigilantes, nullo aduentitio pulsu, sed suo motu, incredibili quadam celeritate. Hi cum sustinentur membris, & corpore, & sensibus, omnia certiora cernunt, cogitant, sentiunt. Cū autem haec subtracta sunt, desertusque animus languore corporis, tum agitur ipse per sese, itaque in eo & formae uersantur, & actiones, & multa audiri, multa dici uidentur. Haec scilicet imbecillo remissoque animo multa omnibus modis confusa, & uariata uersantur: maximeque reliquiae earum rerum mouentur in animis, & agitantur, de quibus uigilantes aut cogitauimus, aut egimus: ut mihi temporibus illis multum in animo Marius uersabatur recordanti, quam ille grauem suum casum magno animo, quam constanti tulisset.

Hanc credo caussam de illo somniandi fuisse. tibi autem de me cum sollicitudine cogitanti subito sum uisus emerfus ex flumine: inerant enim in utrisque nostrum animis uigilantium cogitationum uestigia. At quædam adiuncta sunt: ut mihi de monumento Marij: tibi, quod equus, in quo ego uehebar, mecum una demersus rursus apparuit. An tu censes ullam animum tam deliram futuram fuisse, ut somniis crederet, nisi ista casu nonnumquam, forte, temere concurrerent? Alexandro loqui draco uisus est. potest omnino hoc esse falsum, potest uerum. sed utrum sit, non est mirabile: non enim audiuit ille draconem loquentem, sed est uisus audire: & quidem, quo maius sit, cum radicem ore teneret, locutus est. Sed nihil est magnum somnianti. Quæro autem, cur Alexandro tam illustre somnium, tam certum, nec huic eidem alias, nec multa ceteris. mihi quidem, præter hoc Marianum, nihil sane, quod neminerim. frustra igitur consumptæ tot noctes tam longa in ætate. Nunc quidem propter intermissionem forensis operæ, & lucubrations detraxi, & meridiationes addidi, quibus uti antea non solebam: nec tam multum dormiens ullo somnio sum admonitus, tantis præsertim de rebus: nec mihi magis usquã uideor, quam cum aut in foro magistratus, aut in curia senatum uideo somniare. Etenim ex diuisione hoc secundum est, quæ est continuatio, coniunctioque naturæ: quam, ut dixi, uocant *συμμάθεια* eiusmodi, ut thesaurus ex ovo intelligi debeat. nam medici ex quibusdã rebus, & aduenientes, & crescentes morbos intelligunt: nonnullæ etiam ualetudinis significationes, ut hoc ipsum, * pleni, enectiue simus, ex quodam genere somniorum intelligi posse dicuntur. thesaurus uero, & hereditas, & honos, & uictoria, & multa generis eiusdem,

eiusdem, qua cum somniti naturali cognatione iunguntur? dicitur quidem, cum in somniti complexu uenerio iungeretur, calculos eiecisse. uideo sympathiam: uisum est enim tale obiectum dormienti, ut id, quod euenit, natura uis, non opinio erroris effecerit. Quae igitur natura obtulit illam speciem Simonidi, a qua uetaretur nauigare? aut quid naturae copulatum habuit Alcibiadis quod scribitur somnium? qui paullo ante interitum uisus est in somniti amicae esse amicus amiculo. is cum esset proiectus inhumatus, ab omnibusque desertus iaceret: amica corpus eius textit suo pallio. ergo hoc inerat in rebus futuris, & causas naturales habebat. an & ut uideretur, & ut eueniret, casus effecit? Quid ipsorum interpretum coniecturae? nonne magis ingenia declarant eorum, quam uim consensumque naturae? Cursor ad Olympia proficisci cogitans, uisus est in somniti curru quadrigarum uehi. mane ad coniectorem. at ille, Vinces, inquit: id enim celeritas significat, & uis equorum. Post idem ad Antiphontem. is autem, Vincere, inquit, necesse est. an non intelligis quattuor ante te cucurrisse? ecce alius cursor. Atque horum somniorum, & talium plenus est Chryssippi liber, plenus Antipatri. Sed ad cursorem redeo. Ad interpretem detulit, aquilam se in somniti uisum esse factum. at ille, Vicisti. ista enim auis uolat nulla uehementius. Huic equidem Antipho, Tu uero inquit, te uictum esse non uides? ista enim auis insectans alias & agitans, semper ipsa postrema est. Parere quaedam matrona cupiens, dubitans essetne praegnans, uisa est in quiete obsignatam habere naturam: retulit. negauit eam quoniam obsignata fuisset, concipere potuisse. At alter praegnantem esse dixit: nam inane obsignari nihil solere. Quae est ista ars coniectoris, eludentis ingenio? an ea, quae dixi, & innumera-

bilia,

bilia, quæ collecta habent Stoici, quidquam significant,
 nisi acumen hominum ex similitudine aliqua coniecturam
 modo huc, modo illuc ducentium? medici signa quædam ha-
 bent ex uenis, & ex spiritu ægroti, multisque ex aliis fu-
 tura præsentunt. gubernatores cum exsultantes Loligi-
 nes uiderint, aut Delphinos se in portum conuicentes,
 tempestatem significari putant. Hæc ratione explicari, &
 ad naturam facile reuocari possunt: ea uero, quæ paullo
 ante dixi, nullo modo. At enim obseruatio diuturna (hæc
 enim pars una restat) notandis rebus fecit artem. an tandem
 somnia obseruari possunt? quonam modo? sunt enim innu-
 merabiles uarietates. nihil tam præpostere, tam incondite,
 tam monstruose cogitari potest, quod non possimus som-
 niare. Quo modo igitur hæc infinita, & semper noua aut
 memoria cõplecti, aut obseruando notare possumus? astro-
 logi motus errantium stellarum notauerunt. inuentus est
 enim ordo in iis stellis, qui non putabatur. cedo tandem: qui
 sit ordo, aut quæ concursatio somniorum? quo modo au-
 tem distingui possunt uera somnia a falsis, cum eadem &
 aliis aliter euadant, & iisdem non semper eodem modo?
 ut mihi mirum uideatur, cum mendaci homini, ne uerum
 quidem dicenti credere soleamus, quo modo isti, si somnium
 uerum euasit aliquod, * non ex multis potius uni fidem
 derogant, quam ex uno innumerabilia confirmant. Si igi-
 tur neque deus est effector somniorum, neque naturæ socie-
 tas ulla cum somniis, neque obseruatione inueniri potuit
 scientia: effectum est, ut nihil prorsus somniis tribuendum
 sit. præsertim cum illi ipst, qui ea uident, nihil diuinent:
 ij, qui interpretantur, coniecturam adhibeant, non natu-
 ram: casus autem innumerabilibus pene seculis in omni-
 bus plura mirabilia, quam in somniorum uisis effecerit:

neque

neque coniectura, quæ in uarias partes duci potest, nonnumquam etiam in contrarias, quidquam sit incertius. Explodatur hæc quoque somniorum diuinationo pariter cum cæteris: nam, ut uere loquamur, superstitio fusa per gentes oppressit omnium fere animos, atque hominum imbecillitatem occupauit: quod et in iis libris dictum est, qui sunt de natura deorum, et hac disputatione id maxime egimus: multum enim et nobismetipsis, et nostris profuturi uidebamur, si eam funditus sustulisset. Nec uero (id enim diligenter intelligi uolo) superstitione tollenda religio tollitur. nam et maiorum instituta tueri, sacris, ceremoniisque retinendis, sapiens est: et esse præstantem aliquam, æternamque naturam, et eam suspiciendam admirandamque hominum generi, pulchritudo mundi, ordoque rerum caelestium cogit confiteri. Quamobrè, ut religio propaganda etiam est, quæ est iuncta cum cognitione naturæ: sic superstitionis stirpes omnes* elidenda sunt: instat enim, et urget, et, quocumque te uerteris, persequitur, siue tu uatem, siue tu omen audieris, siue immolaris, siue auem aspexeris; si Chaldaeam, si harufficem uideris, si fulserit, si tonuerit, si tactum aliquid erit de caelo, si ostenti simile natum, factumue quippiam; quorum necesse est plerumque aliquid eueniat: ut numquam liceat quietam mentem consistere. Per fugiū uidetur omnium laborum, et solitudinum esse somnus. at ex eo ipso plurimæ curæ, metusque nascuntur. qui quidem ipsi per se minus ualerent, et magis cõtemnerentur, nisi somniorum patrocinium philosophi suscepissent, nec ij quidem contemptissimi, sed in primis acuti, et cõsequentia et repugnantia uidentes: qui prope iam absoluti, et perfecti putantur. Quorum licentiæ nisi Carneades restitisset, haud scio an soli iam philosophi iudicarentur: cum quibus omnis fere nobis di-

scepta=

scēptatio, contentioque est: non quod eos maxime contemnamus: sed quod uidentur acutissime sententias suas, prudentissimeque defendere. Cum autem proprium sit Academicę, iudicium suum nullum interponere, ea probare, quę simillima ueri uideantur: conferre causas, & quid in quamque sententiam dici possit, expromere nulla adhibita sua auctoritate, iudicium audiētium relinquere integrum, ac liberum: tenebimus hanc consuetudinem a Socrate traditam, eaque inter nos, si tibi Quincte frater placebit, quam sępissime utemur. Mihi uero, inquit ille, nihil potest esse iucundius. Quę cum essent dicta, surreximus.

M. TVLLII CICE-
RONIS DE FATO
LIBER

* *
*

VIA pertinet ad mores, quos *ἠθικὴ* Gręci uocant, nos eam partē philosophię De moribus appellare solemus. Sed decet augentem linguam Latinam nominare Moralem. Explicandaque uis est: ratioque enuntiationum: quę Gręci *ἐπισημειωτική* uocant: quę de re futura, cum aliquid dicunt, de que eo, quod possit fieri, aut non possit, quam uim habeant obscura quęstio est: quam *σοφιστικὴ* appellant: totaque est * logicę: quam rationem differendi uoco. Quod autem

in alijs libris feci, qui sunt de natura deorum itemque in
 iis, quos de diuinatione edidi, ut in utramque partem per-
 petua explicaretur oratio, quo facilius id a quoque pro-
 baretur, quod cuique maxime probabile uideretur: in hac
 disputatione de fato casus quidam, ne facerem, impediuit.
 Nam cum essem in Puteolano, Hirtius noster consul desti-
 gnatus iisdem in locis, uir nobis amicissimus, & iis studiis,
 quibus nos a pueritia uiximus, deditus: multum una era-
 mus, maxime nos quidem exquirentes ea consilia, quæ ad
 pacem, & ad concordiam ciuium pertinerent. Cum enim
 omnes post interitum Cesaris nouarum perturbationum
 causæ quæri uiderentur, hisque esse occurrendum puta-
 remus: omnis fere nostra in his deliberationibus consume-
 batur oratio. idque & sepe alias, & quodam liberiore,
 quam solebat, & magis uacuo ab interuentoribus die, cum
 ille ad me uenisset; primo illa, quæ erant quotidiana, &
 quasi legitima nobis, de pace, & de ocio dicta sunt. Quibus
 acceptis, Quid ergo, inquit ille, quoniam oratorias exerci-
 tationes non tu quidem, ut spero, reliquisti, sed certe phi-
 losophiam illis anteposuisti, possumne aliquid audire? Tu
 uero, inquam, uel audire, uel dicere: nec enim, quod recte
 existimas, oratoria illa studia deserui: quibus etiã te incen-
 di, quamquam flagrantissimum acceperã. nec ea, quæ nunc
 tracto, minuunt, sed augent potius illam facultatem. nam
 cum hoc genere philosophiæ, quod nos sequimur, magnam
 habet orator societatem: subtilitatem enim ab Academia
 mutuatur, & ei uicissim reddit ubertatem orationis, &
 ornamenta dicendi. Quamobrem, inquam, quoniam utrius-
 que studij nostra possessio est, hodie utro frui malis, optio
 sit tua. Tum Hirtius, Gratissimum, inquit, & tuorum om-
 nium simile: nihil enim unquam abnuuit uoluntas tua meo
 studio.

studio. Sed quoniam mihi rhetorica uestra sat nota, teque in his & audiuius saepe, & audiemus, atque hanc Academicorum contra propositum disputandi consuetudinem indicant te suscepisse Tusculanae disputationes: ponere aliquid, ad quod audiam, si tibi non est molestum, uolo. An mihi, inquam, potest quidquam esse molestum, quod tibi gratum futurum sit? sed ita audies, ut Romanum hominem, ut timide ingredientem ad hoc genus disputandi, ut longo interuallo haec studia repetentem. Ita, inquit audiam te disputantem, ut ea lego, quae scripsisti. Proinde ordine.

Multa defunt.

* Cōsideramus hic, quorum in alijs, ut in^{*} Antipatro poeta. ut in brumali die natis* ut in simul agrotantibus fratribus, ut in urina, ut in unguibus, ut in reliquis eiusmodi naturae contagio ualeret: quam ego non tollo: uis est nulla fatalis. in alijs autem fortuita quaedam esse possunt. ut in illo naufrago, ut^{*} in Icadio, ut in Daphita. Quaedam etiam Posidonius, pace magistri dixerim, comminisci uidetur. Sunt, inquam, quidem absurda. Quid enim? si Daphitae fatum fuit de equo cadere, atque ita perire, ex hoc ne equo, qui cum equus non esset, nomen habebat alienum? ^{*} aut Philippus hasce in capulo quadrigulas uitare monebatur? quasi uero capulo sit occisus. * Quid autem magnum, & naufragum illum sine nomine in riuo esse lapsum? quamquam huic quidem hic scribit praedictum in aqua esse pereundum. * Ne Hercule Icadij quidem praedonis uideo fatum ullum: nihil enim scribit ei praedictum. Quid mirum igitur ex spelunca saxum in crura eius incidisse? puto enim, etiam si Icadius tum in spelunca non fuisset, saxum tamē illud casurū fuisse. nā aut nihil est omnino fortuitū, aut hoc ipsum potuit euenire fortuna. Quae-

ro igitur atq; hoc late patebit, si fati omnino nullū nomen, nulla natura, nulla uis esset, & forte, temere, casu aut ple-
raq; fierent aut omnia: num aliter, ac nunc eueniunt, eue-
nirent? Quid ergo attinet inculcare fatum, cum sine fato
ratio omniū rerū ad naturā, fortunamue referatur? Sed
Posidoniū, sicut equū est, cū bonā gratia dimittamus: * ad
Chryssippi laqueos reuertamur. Cui primū quidē de ipsa
rerū cōtagione respondeamus: reliqua postea persequemur.

* Inter locorū naturas quantū inter sit? uidemus, alios esse
salubres, alios pestilentes, in alijs esse pituitosos, & quasi
redūdantes, in alijs exsiccatos, atq; aridos: multaq; sunt al-
lia, quæ inter locū, & locū plurimum differāt. Athenis te-
nue cælum, ex quo acutiores etiā putantur Attici. crassum
Thebis: itaque pingues Thebani, & ualentes. tamen neque
illud tenue cælum efficiet, ut aut Zenonē quis, aut Arcest-
lam, aut Theophrastum audiat: neque crassum ut Nemea
potius, quam Isthmo uictoriā petat. Distunge lōgius. Quid
enim loci natura afferre potest, ut in porticu Pōpcij potius,
quam in campo ambulemus: tecum, quam cum alio? Idibus
potius, quam calendis? Ut igitur ad quasdam res natura lo-
ci pertinet, * & operatur aliquid, ad quasdam autē nihil:
sic affectio astrorum ualeat si uis, ad quasdam res: ad om-
nes certe non ualebit. At enim quoniam in naturis homi-
nū dissimilitudines sunt, ut alios dulcia, alios subamara de-
lectēt; alij libidinosi, alij iracundi, aut crudeles, aut superbi
sint; alij talibus uitijs abhorreant: quoniam igitur, inquit,
tantum natura a natura distat: quid mirum est, has dissimi-
litudines ex differentibus causis esse factas? Hæc differens,
qua de re agatur, & in quo causa consistat, nō uidet. Non
enim, si alij ad alia propēsores sint, propter causas natu-
rales, & antecedētes, iccirco etiā nosra um uoluntatū, at-
que

que appetitionum sunt causa naturales, & antecedentes: nam nihil esset in nostra potestate, si res ita se haberet: nunc uero fatemur, acuti hebetesne, ualentes, imbecilline simus, non esse id in nobis. Qui autem ex eo * cogi putat, ne ut sedeamus quidem aut ambulemus uoluntatis assensu non uidet quae quamque res consequatur. Ut enim & ingeniosi, & tardi ita nascantur antecedentibus causis, itemque ualentes, & imbecilli: non sequitur tamen, ut etiam sedere, & ambulare, & rem agere aliquam principalibus causis definitum, & constitutum sit. * Stilponem Megaricum philosophum, acutum sane hominem, & probatum temporibus illis accepimus. hunc scribunt ipsius familiares & ebriosum, & mulierosum fuisse: neque hoc scribunt uituperantes, sed potius ad laudem: uitiuosam enim naturam ab eo sic edomitam, & compressam esse doctrina, ut nemo unquam uinolentum illum, nemo in eo libidinis uestigium uiderit. Quid? Socratem nonne legimus, quem admodum notauit Zopirus physognomon, qui se profitebatur hominum mores naturasque ex corpore, oculis, uultu, fronte pernoscere: stupidum esse Socratem dixit, & bardum, quod iugula concaua non haberet, obstructas eas partes, & obturatas esse dicebat: addidit etiam mulierosum: in quo Alcibiades cachinnum dicitur sustulisse. Sed haec ex naturalibus causis uitia nasci possunt: extirpari autem, & funditus tolli, ut is ipse, qui ad ea propensus fuerit, a tantis uitiis auocetur, non est id positum in naturalibus causis, sed in uoluntate, studio, disciplina, quae tolluntur omnia, si uis, & natura sati ex diuinationis ratione firmabitur. * Et enim si est diuinationis, qualibus nam a perceptis artibus proficitur? percepta appello, quae dicuntur Graece *δεσφύματα*. Non enim credo nullo percepto aut ceteros artifices uersari in suo munere, aut eos,

qui diuinatione utantur futura prædicere. Sunt igitur astrologorum percepta huiusmodi: Si quis, uerbi caussa, oriente Canicula natus est, is in mari non morietur. Vigila Chrystippe, ne tuam causam, in qua tibi* cum Diodoro ualente dialectio magna luctatio est, deferas. Si enim uerū est, quod ita cōnectitur: Si quis oriēte Canicula natus est, in mari non morietur: illud quoque uerum est: Si Fabius oriente Canicula natus est, Fabius in mari non morietur. Pugnant ergo hæc inter se, oriente Canicula natum esse, & in mari Fabium moriturum: & quoniam certum in Fabio ponitur, ortum esse cum Canicula oriente, hæc quoque pugnat, & esse Fabium, & in mari moriturum. Ergo hæc quoque coniunctio est ex repugnantibus, & est Fabius, & in mari Fabius morietur. Quod ut propositum est, ne fieri quidem potest. Ergo illud: Morietur in mari Fabius, ex eo genere est, quod fieri non potest. Omne igitur, quod falsum dicitur in futuro, id fieri non potest. At hoc Chrystippe minime uis: maximeque tibi de hoc ipso cum Diodoro certamē est: ille enim solum fieri posse dicit, quod aut sit uerum, aut futurum sit uerum: & quidquid futurum sit, id dicit fieri necesse esse: & quidquid non sit futurum, id negat fieri posse. tu, & quæ non sint futura, posse fieri dicis: ut frangi hanc gemmam, etiam si id numquam futurum sit: neque necesse fuisse Cyselum regnare Corinthi, quamquam id millesimo ante anno Apollinis oraculo editum esset. At si ista comprobabilis diuina prædicta: * & quæ falsa in futuris dicentur in his habemus, ut ea fieri non possint: ut si dicatur Africanum Carthagine potiturum, & si uere dicatur de futuro, idque ita futurum sit, dicas esse necessarium. Quæ est tota Diodori uobis inimica sententia. Etenim si illud uere cōnectitur: Si oriēte Canicula natus es, in mari nō mo-

rieris: primumque, quod est in connexo, Natus est oriente Canicula, necessarium est: (omnia enim uera in præteritis necessaria sunt, ut Chryssippo placet dissentienti a magistro Cleanthe, quia sunt immutabilia: nec in falsum uero præterita possunt conuerti.) si igitur quod primum in connexo est, necessarium est, fit etiam quod consequitur necessarium. Quamquam hoc Chryssippo non uidetur ualere in omnibus. Sed tamen si naturalis est caussa cur in mari Fabius non moriatur, in mari Fabius mori non potest. Hoc loco Chryssippus æstuans falli sperat Chaldaeos, ceterosque diuinos, neque eos usus esse cõiunctionibus, ut ita sua* percepta pronuntient, Si quis natus est oriente Canicula, is in mari non morietur: sed potius ita dicant, Non est natus est quis oriente Canicula, et is in mari morietur. O licentiam iocularum: ne ipse incidat in Diodorum, docet Chaldaeos, quo pacto eos exponere percepta oporteat. Quæro enim, si Chaldaei ita loquantur, ut negationes infinitarum coniunctionum potius, quam infinita connexa ponant: cur idem medici, cur geometræ, cur reliqui facere non possint? medicus in primis, quod erit ei perspectum in arte, non ita proponet: Si cui uenæ sic mouentur, is habet febrem: sed potius illo modo: Non est huic uenæ sic mouentur, et febrem is non habet. Itemque geometres non ita dicent: Si in sphaera maximi orbis sunt, medij inter se diuiduntur. sed potius illo modo: Non est sunt in sphaera maximi orbis, et hi non medij inter se diuiduntur. Quid est, quod non possit isto modo ex connexo transferri ad cõiunctionum negationem? et quidem alijs modis easdem res efferre possumus. Modo dixi, Si in sphaera maximi orbis sunt, medij inter se diuiduntur: possum dicere, Si in sphaera maximi orbis erunt, possum dicere, Quia in sphaera maximi orbis erunt. Multa genera sunt enuntiandi,

nec ullum distortius, quam hoc, quo Chrysippus sperat Chaldaeos cōtētos Stoicorūcaussa fore. illorū tamē nemo ita loquitur: maius est enim hac contortione orationis, quam signorum ortus obitusque perdiscere. Sed ad illam Diodori contentionē, * quam *νεπι δυνάτων* appellant, reuertamur. in qua quid ualeat id, quod fieri possit, * inquiri. Placet igitur Diodoro id solum fieri posse, quod aut uerum sit, aut uerū futurum sit. qui locus attingit hanc questionem: nihil fieri, quod non necesse fuerit: & quidquid fieri possit, id aut esse iam, aut futurum esse: nec magis commutari ex ueris in falsa ea posse, quae futura sunt, quam ea, quae facta sunt: sed in factis immutabilitatem apparere: in futuris quibusdam quia non apparent, ne necesse quidē uideri: ut in eo, qui mortifero morbo urgeatur, uerum sit, Hic morietur hoc morbo: at hoc idem si uere dicatur in eo, in quo uis morbi tanta nō appareat, nihilo minus futurum sit. Ita fit, ut commutatio ex uero in falsum ne in futuro quidem ulla fieri possit. nam, Morietur Scipio, talem uim habet, ut quāquam de futuro dicetur, tamen id non possit cōuertere in falsum: de homine enim dicitur, cui necesse est mori. Sic si diceretur, Morietur noctu in cubiculo suo Scipio ui oppressus, uere diceretur: id enim fore diceretur, quod esset futurum: futurum autem fuisse, ex eo, quia factum est, intelligi debet: nec magis erat uerum, Morietur Scipio, quam, Morietur illo modo: nec minus necesse est mori Scipioni, quam illo modo mori: nec magis immutabitur ille ex uero in falsum, Necatus est Scipio, quam, necabitur Scipio, nec cum haec ita sint, est causa cur Epicurus fatum extimescat, & ab atomis petat praesidium. casque de uia deducat, & uno tempore suscipiat res duas inenodabiles, unam, ut sine causa fiat aliquid, ex quo existet, ut de nihilo quippiam fiat, quod

nec ipsi, nec cuiquã physico placet: alterã, ut cū duo indi-
 uidua per inanitatem ferantur, alterum e regione mouea-
 tur, alterum declinet. licet enim Epicuro, concedenti omne
 enuntiatum aut uerum, aut falsum esse, nõ uereri, ne omnia
 fato fieri sit neesse: non enim æternis causis naturæ ne-
 cessitate manantibus uerum est id, quod ita enuntiatum, De-
 scendit in Academiam Carneades, nec tamẽ sine causis: sed
 interest inter causas fortuito antegressas & inter causas
 eohibentes in se efficientiam naturalem. Ita & semper uerũ
 fuit, Moriatur Epicurus, cū duo & septuaginta annos ui-
 xerit, Archonte Pitarato. neque tamen erant causæ fata-
 les, cur ita accideret: sed quod ita cecidisset, certe casurum,
 sicut cecidit, fuit. Nec ij, qui dicunt immutabilia esse,
 quæ futura sint, nec posse uerũ futurũ conuerti in falsum,
 fati necessitatẽ cõfirmãt: sed uerborũ uim interpretantur.
 At qui introducunt causarũ seriẽ sempiternã, ij mētem ho-
 minis uolūtate libera spoliatã necessitate fati deuinciunt. Sed
 hæc hæcenus, alia uideamus. Cõcludit enim Chrysippus hoc
 modo: Si est motus sine causa, non omnis enuntiatio, quod
 ἀξιωμα dialectici appellant, aut uera, aut falsa erit: causas
 enim efficientes quod non habebit, id nec uerum, nec fal-
 sum erit: omnis autem enūtiatio aut uera, aut falsa est: motus
 ergo sine causa nullus est. Quod si ita est, omnia, quæ fiunt,
 causis fiunt antegressis. id si ita est, omnia fato fiunt. ef-
 ficitur igitur fato fieri quæcumque fiãt. Hic primum si mi-
 hi libeat assentiri Epicuro, & negare omnem enuntiatio-
 nem aut ueram esse, aut falsam, eam plagam potius accipiã,
 quam fato omnia fieri comprobem: illa enim sententia d-
 liquid habet disputationis, hæc uero non est tolerabilis. ita-
 que contendit omnes nervos Chrysippus, ut persuadeat
 omne ἀξιωμα aut uerum esse, aut falsum. Vt enim Epicurus

ueretur, ne si hoc concesserit, concedendum sit fato fieri quaecumque fiant: si enim alterutrum ex aeternitate uerum sit, esse id etiam certum: & si certum, etiam necessarium: ita & necessitatem, & fatum confirmari putat: sic Chrysippus metuit, ne si non obtinuerit, omne, quod enuntietur, aut uerum esse, * aut falsum, non teneat omnia fato fieri, & ex causis aeternis rerum futurarum. Sed Epicurus declinatione atomi uitari fati necessitatem putat. Itaque tertius quidam motus oritur extra pōdus, & plagam, cū declinat atomus interuallo minimo. id appellat ἐλάχιον. Quā declinationem sine causa fieri, si minus uerbis, re cogitur confiteri: non enim atomus ab atomo pulsa declinat. nā qui potest pelli alia ab alia, si grauitate feruntur ad perpēdiculū corpora indiuidua, rectis lineis, ut Epicuro placet? sequitur enim, ut, si alia ab alia nūquā depellatur, ne contingat quidē alia aliā. Ex quo efficitur, ut iā si sit atomus, eaque declinet, declinare sine causa. Hāc rationē Epicurus induxit ob eā rē, quod ueritus est, ne si semper atomus grauitate ferretur naturali, ac necessaria, nihil liberum nobis esset. cū ita moueretur animus, ut atomorū motu cogeretur. Id Democritus auctor atomorum accipere maluit, necessitate omnia fieri, quam a corporibus indiuiduis naturales motus auellere. Acutius Carneades, qui docebat Epicureos suam causam sine hac commentitia declinatione defendere: nam cum doceret, esse posse quendam animi motum uoluntarium, id fuit defendi melius, quam introducere declinationem, cuius praesertim causam reperire non possunt. Quo defenso, facile Chrysippo possent resistere. cum enim concessissent motum nullum esse sine causa: non cōcederēt, omnia, quae fierent, fieri causis antecedentibus: uoluntatis enim nostrae non esse causas externas, & antecedentes.

Communi igitur consuetudine sermonis abutimur, cum ita dicimus, uelle aliquid quempiam, aut nolle sine caussa. Ita enim dicimus sine caussa, ut dicamus sine externa, & antecedente caussa, non sine aliqua. Ut cum uas inane dicimus, non ita loquimur ut phisici, quibus inane esse nihil placet: sed ita, ut, uerbi caussa, sine aqua, sine uino, sine oleo uas esse dicamus: sic cum sine caussa animum moueri dicimus, sine antecedente, & externa caussa moueri, non omnino sine caussa, dicimus. De ipsa atomo dici potest, cum per inane moueatur grauitate, & pondere, sine caussa moueri, quia nulla caussa accedat extrinsecus. Rursus autem, ne omnes a phisicis irrideamur, si dicamus quidquam fieri sine caussa, distinguendum est, & ita dicendum, ipsius indiuidui hanc esse naturam, ut pondere, & grauitate moueatur, eamque ipsam esse caussam cur ita feratur. Similiter ad animorum motus uoluntarios, non est requirenda externa caussa: motus enim uoluntarius eam naturam in se ipso continet, ut sit in nostra potestate, nobisque pareat: nec id sine caussa: eius enim rei caussa, ipsa natura est. Quod cum ita sit: quid est, cur non omnis pronuntiatio aut uera, aut falsa sit? nisi concesserimus fato fieri quaecumque fiant. Quia futura, inquit, uera non possunt esse ea quæ caussas, cur futura sint, non habent. Habeant igitur caussas necesse est, ut ea, quæ uera sunt, ita cum euenerint, fato euenerint. Confectum negotium: si * quidem tibi concedendum est, aut fato omnia fieri, aut quidquam posse fieri sine caussa. An aliter hæc enuntiatio uera esse non potest, Capiet Numantiam Scipio, nisi ex æternitate caussa caussam serens hoc erit effectura? An hoc falsum potuisset esse, si esset sexcentis seculis ante dictum? & si tum non esset uera hæc enuntiatio, Capiet Numantiã Scipio: ne illa quidẽ uera est hæc enun-

tiatio, Capiet Numantiã Scipio. Potest igitur quidquã factum esse, quod non uerum fuerit futurũ esse. nam ut præterita ea uera dicimus, quorũ superiore tempore uera fuerint instantia. sic futura, quorum cõsequenti tempore uera erunt instantia, ea uera dicemus. Nec si omne enuntiatiũ aut uerum, aut falsum est, sequitur ilico esse causas immutabiles, easq; æternas, quæ prohibeant quidquam secus cadere, atq; casurum sit. Fortuitæ sunt causæ quæ efficiant, ut uere dicatur, quæ ita dicentur, Veniet Cato in senatũ: non inclusa in rerum natura, atq; mundo. Et tamen tã est immutabile uenturũ, cum est uerum, quam uenisse: nec ob eam causam fatũ, aut necessitas extimescenda est. * Etenim erit confiteri necesse, si hæc enuntiatio, Veniet in Tusculanum Hortensius, * uerũ non est: sequitur, ut falsum sit. quorum isti neutrũ uolunt: quod fieri non potest. Nec nos impedit illa ignaua ratio, quæ dicitur: appellatur enim quidam a philosophis ἀργὸς λόγος cui si pareamus, nihil est omnino quod agamus in uita. Sic enim interrogat: Si fatum tibi est ex hoc morbo cõualescere: siue medicũ adhibueris, siue nõ; cõualesces. itẽ: Si fatũ tibi est ex hoc morbo nõ cõualescere: siue tu medicum adhibueris, siue non; non conualesces. Et alterutrum fatum est: medicum ergo adhibere nihil attinet. Recte genus hoc interrogationis ignauum, atque incers nominatum est, quod eadem ratione omnis e uita tolletur actio. Licet etiã immutare, ut fati nomen non adiungas, Et eandem tamen teneas sententiã, hoc modo: Si ex æternitate uerum hoc fuit, Ex isto morbo conualesces: siue adhibueris medicum, siue non, conualesces. itemq;: Si ex æternitate hoc falsum fuit, Ex isto morbo nõ conualesces: siue adhibueris medicũ, siue non adhibueris; non cõualesces: deinde cetera. Hæc ratio a Chrysippo reprehenditur. Quædã enim sunt

inquit

inquit, in rebus simplicia, quaedam copulata. simplex est, Morietur eo die Socrates. huic, siue quid fecerit, siue non fecerit, finitus est moriendi dies. At si ita fatum sit, Nasce- tur Oedipus Laio, non poterit dici, siue fuerit Laius cum muliere, siue nõ fuerit: copulata enim res est, & confatalis: sic enim appellat. quia ita fatum sit, & conubiturum cum uxore Laii, & ex ea Oedipum procreaturum. Ut si esset dictũ, Luctabitur Olympis Milo: & referret aliquis, er- go, siue habuerit aduersariũ, siue nõ habuerit, luctabitur: erraret: est enim copulatũ, luctabitur. quia sine aduersario nulla luctatio est. Omnes igitur istius generis captiones eodẽ modo refelluntur. siue tu adhibueris medicũ, siue non adhibueris, conualesces: captiosum. tam enim est fatale me- dicum adhibere, quam conualescere. Hæc, ut dixi, confata- lia uile appellat. Carneades hoc totum genus nõ probabat, & nimis inconsiderate concludi hanc rationem putabat: itaq; premebat alio modo, nec ullã adhibebat calumniam: cuius erat hæc conclusio: Si omnia antecedentibus causis fiũt, omnia naturali colligatione conserte, contexteq; fiũt. quod si ita est, omnia necessitas efficit. id si uerum est, nihil est in nostra potestate. est autẽ aliquid in nostra potestate. ac si omnia fato fiunt, omnia causis antecedentibus fiunt. nõ igitur fato fiunt, quæcumq; fiunt. Hæc arctius astringi ratio non potest. nõ si quis uelit idẽ referre, atq; ita dicere: Si omne futurũ ex æternitate uerũ est, ut ita certe eueniat, quemadmodũ sit futurũ: omnia necesse est colligatione na- turali cõserte, cõtexteq; fieri: nihil dicat. multum enim dif- fert, utrum causa naturalis ex æternitate futura uera ef- ficiat, an etiã sine æternitate naturali. futura quæ sint, ea uera esse possunt intelligi. Itaque dicebat Carneades, ne Apollinem quidẽ futura posse dicere, nisi ea, quorũ causas

natura

natura ita contineret, ut ea fieri necesse esset. Quid enim spectans deus ipse diceret, Marcellum eum, qui ter consul fuit, in mari esse periturum? erat quidem hoc uerum ex aeternitate, sed causas id efficientes non habebat. Ita ne praeterita quidem ea, quorum nulla signa tamquam uestigia exstarent, Apollini nota esse censebat: quo minus futura: causis enim efficientibus quamque rem cognitis, posse denique sciri quid futurum esset. ergo nec de Oedipo potuisse Apollinem praedicere, nullis in rerum natura causis propositis, cur ab eo patrem interfici necesse esset: nec quidquam huiusmodi. Quocirca si Stoicis, qui omnia fato fieri dicunt, consentaneum est huiusmodi oracula, ceteraque, quae ad diuinationem pertinent, comprobare: iis autem, qui, quae futura sunt, ea uera esse ex aeternitate dicunt, non idem dicendum est: uide, ne non eadem sit illorum causa, et Stoicorum. hi enim urgentur angustiis: illorum ratio soluta, ac libera est. Quod si concedatur nihil posse euenire nisi causa antecedente: quid proficiatur, si ea causa non ex aeternis causis apta ducatur? Causa autem ea est, quae id efficit, cuius est causa, ut uulnus mortis, cruditas morbi, ignis ardoris. Itaque non sic causa intelligi debet, ut, quod cuique antecedit, id et causa sit; sed quod cuique efficienter antecedit: nec, quod in campum descenderim, id fuisse causam, cur pila luderem: nec Hecubam causam interitus fuisse Troianis, quod Alexandrum genuerit: nec Tyndareum Agamemnoni, quod Clytemnestram: hoc enim modo uiator quoque bene uestitus causa grassatori fuisse diceretur, cur ab eo spoliaretur. ex hoc genere illud est Ennii,

„ Vtinam ne in nemore Pelio securibus
 „ Cesa cecidisset abiegnata ad terram trabes.

Licuit uel altius, Vtinam ne in Pelio nata ulla unquam esset arbor,

arbor, etiam supra, Utinam ne esset mons ullus Pelius:
 Similiterque superiora repetentem regredi in infinitum
 licet.

,, Neue inde nauis inchoanda exordium coepisset.

Quorsum hæc præterita? quia sequitur illud,

,, Nam numquam hera errans mea, domo efferret pedem

,, Medea, animo ægro, amore sauo saucia.

Non ut eæ res causam afferrent amoris. Interesse autem
 aiunt, utrum eiusmodi quid sit sine quo aliquid effici non
 possit, aut eiusmodi, cum quo aliquid effici necesse sit. Nul-
 la igitur earum causa est, quoniam nullam rem sua ui efficit,
 cuius dicitur causa. nec id sine quo quippiam non fit, caus-
 sa est: sed id, quod cum accessit, id cuius causa est, efficit ne-
 cessario: nondum enim ulcerato serpentis morfu Philocte-
 ta, quæ causa in rerum natura continebatur, fore, ut is in
 insula Lemno linqueretur? post autem causa fuit propior,
 & cum exitu iunctior. Ratio igitur euentus aperit caus-
 sam: sed ex æternitate uera fuit hæc enuntiatio: Relinque-
 tur in insula Lemno Philoctetes: nec hoc ex uero in falsum
 poterat conuerti: necesse est enim in rebus contrariis dua-
 bus (cõtraria autem hoc loco ea dico, quorum alterum ait
 quid, alterum negat) ex his igitur necesse est inuito Epicu-
 ro alterum uerum esse, alterum falsum: ut, Sauciabitur Phi-
 loctetes, omnibus ante sæculis uerum fuit: Nõ sauciabitur,
 falsum. Nisi forte uolumus Epicureorum opinionem sequi,
 qui tales enütiationes nec ueras, nec falsas esse dicunt: aut,
 cum id pudet, illud tamen dicunt, quod est impudētius, ue-
 ras esse ex cõtrariis disunctiones: sed quæ in his enuntiatis
 essent, eorum neutrum esse uerum. O admirabilem licentiam,
 & miserabilem* in scitiam disserēdi! Si enim aliquid in clo-
 quendo nec uerum, nec falsum est, certe id uerum non est.
 quod

quod autem uerum non est, qui potest non falsum esse? aut quod falsum non est, qui potest non uerū esse? * Tenebitur id, quod a Chrysiippo defenditur. Omnē enuntiationem aut ueram, aut falsam esse, ratio ipsa coget, & ex eternitate quaedam uera esse, & ea non esse nexa causis eternis, & a fati necessitate esse libera. Ac mihi quidē uidetur, cum duæ sententia fuissent ueterum philosophorum, una eorum, qui censerent omnia ita fato fieri, ut id fatum uim necessitatis afferret, in qua sentētia Democritus, Heraclitus, Empedocles, Aristoteles fuit: altera eorum, quibus uiderentur sine ullo fato esse animorum motus uolūtarij: Chrysiippus tamquam arbiter honorarius * medium se ferre uoluisse: sed applicat se ad eos potius, qui necessitate motus animos liberatos uolunt. Dum autem uerbis utitur suis, delabitur in eas difficultates, ut necessitatem fati confirmet inuitus. Atque hoc, si placet, quale sit uideamus in assensionibus, quas prima oratione tractaui: eas enim ueteres illi, quibus omnia fato fieri uidebantur, ui effici, & necessitate dicebant. qui autem ab his dissentiebant, fato assensiones liberabant, negabantque, fato assensionibus adhibito, necessitatem ab his posse remoueri: uiq; ita differebant: Si omnia fato sunt, omnia fiunt antecedente causa: & si appetitus, illa etiam quæ appetitum sequuntur: ergo etiā assensiones. at si causa appetitus non est sita in nobis, ne ipse quidem appetitus est in nostra potestate. quod si ita est, ne illa quidem, quæ appetitu efficiuntur, sita in nobis sunt. non sunt igitur neq; assensiones, atque actiones in nostra potestate. Ex quo efficitur, ut neque laudationes iustæ sint, nec uituperationes: nec honores, nec supplicia. quod cum uitiosum sit, probabiliter concludi putant, non omnia fato fieri, quæcumque fiant. Chrysiippus autem cum & necessitatem improbare,

& nihil uellet sine præpositis causis euenire, caussarū genera distinguit, ut & necessitatem effugiat, & retineat fatum. Caussarū enim, inquit, aliæ sunt perfectæ, & principales, aliæ adiuuantes, & proximæ. Quamobrem cum dicimus omnia fato fieri causis antecedentibus, non hoc intelligi uolumus, causis perfectis, & principalibus, sed causis antecedentibus, adiuuantibus, & proximis. itaq; illi rationi, quā paullo ante conclusi, sic occurrit: Si omnia fato fiant sequi illud quidem, ut omnia causis fiant antepositis, uerum nō principalibus, & perfectis, sed adiuuantibus, & proximis. Quæ si ipsæ nō sint in nostra potestate, non sequitur, ut ne appetitus quidem sit in nostra potestate: at hoc sequeretur, si omnia perfectis & principalibus causis fieri diceremus, ut, cū hæ causæ non essent in nostra potestate, ne ille quidē esset in nostra potestate. Quamobrē qui ita fatum introducunt, ut necessitatē adiungant, in eos ualebit illa cōclusio: qui autē caussas antecedentes non dicent perfectas, neq; principales, in eos nihil ualebit: quod enim dicantur assensiones fieri causis antepositis, id quale sit, facile a se explicari putant. Nam quamquam assensio non possit fieri, nisi commota uiso; tamen cum id uisum proximam caussam habeat, nō principalē, hanc habet rationem, ut Chrysippus uult, quam dudum diximus, nō ut illa quidē fieri possit nulla uī extrinsecus excitata (necesse est enim assensionem uiso cōmoueri) * sed reuertitur ad cylindrū, & turbinem suum, quæ moueri incipere, nisi pulsa, non possunt: id autem cum accidit suapte natura, quod superest, & cylindrum uolui, & uersari turbinem putant. Ut igitur, inquit, qui protrusit cylindrum, dedit ei principium motionis, uolubilitatem autem non dedit: sic uisum obiectum imprimet illud quidem, & quasi signabit in animo

animo suam speciem, sed assensio nostra erit in potestate,
 eaque, quemadmodum in cylindro dictum est, extrinsecus
 pulsa, quod reliquum est, suapte ui, & natura mouebitur.
 Quod si aliqua res efficeretur sine causa antecedente, fal-
 sum esset, omnia fato fieri. Sin omnibus, quaecumque fiunt,
 uerisimile est causam antecedere: quid afferri poterit, cur
 non omnia fato fieri fatendum sit? modo intelligatur, quæ
 sit causarum distinctio, ac dissimilitudo. Hæc cum ita sint a
 Chrysippo explicata: si illi, qui negant assensiones fato fie-
 ri, * fateantur tamen eas non sine uiso antecedente fieri,
 alia ratio est: sed si concedunt anteire uisa, nec tamen fato
 fieri assensiones, quod proxima illa, & continens causa
 non moueat assensionem: uide, ne idem dicant: neque enim
 Chrysippus concedens assensionis proximam, & conti-
 nentem causam esse in uiso positam, * neque eam causam
 ad assentiendum necessariam esse, concedet, ut, si omnia fa-
 to fiant, omnia fiant causis antecedentibus, & necessariis. *
 itemque illi, qui ab hoc dissentiunt, confitentes non fieri as-
 sensiones sine præcursione uisorum, dicent, si omnia fato
 fierent eiusmodi, ut nihil fieret nisi prægressione causæ,
 confitendum esse fato fieri omnia. Ex quo facile intellectu
 est, cum utriusque patefacta, atque explicata sententia sua, ad
 eundem exitum ueniant, uerbis eos, non re dissidere. om-
 ninoque, cum hæc sit distinctio, ut quibusdam in rebus uere di-
 ci possit, cum hæc causæ antegressæ sint, non esse in nostra
 potestate, quin illa eueniant, quorum causæ fuerint: qui-
 busdam autem in rebus, causis antegressis, in nostra tamen
 esse potestate, ut illud aliter eueniat. hanc distinctionem
 utriusque approbant: sed alteri censent, quibus in rebus, cum
 causæ antecesserint ita, ut non sit in nostra potestate, ut
 aliter illa eueniant, illas fato fieri: quæ autem in nostra po-
 testate

te state sint, ab his fatum abesse. * Hoc modo hanc causam
 disceptari oportet, non ab atomis errantibus, & de uia de-
 clinantibus praesidium petere. Declinat, inquit, atomus. Pri-
 mum cur? aliam enim quandam uim motus habebunt a De-
 mocrito impulsione, quam plagam ille appellat: a te, Epi-
 cure, grauitatis & ponderis. Quae ergo noua causa in na-
 tura est, quae declinet atomum? aut num sortiuntur inter se,
 quae declinent, quae non? aut cur minimo declinent interual-
 lo, maiore non? aut cur declinent uno minimo, non declinet
 duobus, aut tribus? Optare hoc quidem est, non disputare.
 nam neque extrinsecus impulsam atomum loco moueri, &
 declinare dicis: neque in illo inani, per quod feratur ato-
 mus, quidquam fuisse causae, cur ea non e regione ferretur:
 nec in ipsa atomo mutationis aliquid factum est, quamobrè
 naturalem sui ponderis motum non teneret. Ita cum attu-
 lisset nullam causam, quae istam declinationem efficeret: ta-
 men aliquid sibi dicere uidetur: cum id dicat, quod omnium
 mentes aspernentur, ac respuant. Nec uero quisquam magis
 confirmare mihi uidetur non modo fatum, uerum etiam ne-
 cessitatem, & uim omnium rerum, sustulisseque motus ani-
 mi uoluntarios, quam hic, qui aliter obistere fato fatetur
 se non potuisse, nisi ad has commentitias declinationes con-
 fugisset. Nam, ut essent atomi, quas quidem esse mihi pro-
 bari nullo modo potest: tamen declinationes istae, numquam
 explicarentur, nam si atomis, ut grauitate ferantur, tribu-
 tum est necessitate naturae. quod omne pondus nulla re im-
 pediente moueatur & feratur necesse est: illud quoque ne-
 cesse est, declinare quibusdam atomis, uel, si uolunt, omnibus
 naturaliter,

Multa defunt.

S

M.T.

M. TVLLII CICE-
RONIS DE LEGIBVS

LIBER I.

* *
*

ATTICVS.

LVCVS quidem ille, & hæc Arpinatium
quercus agnoscitur, sæpe a me lectus in Ma-
rio. Si manet illa quercus, hæc est profecto:
etenim est sane uetus. QVINCTVS. Ma-
net uero, Attice noster, & semper manebit: sata est enim in-
genio, nullius autem agricolæ cultu stirps tam diuturna,
quam poëtæ uersu seminari potest. ATT. Quo tandem mo-
do Quincte? aut quale est istuc, quod poëtæ serunt? Mihi e-
nim uideris fratrem laudando suffragari tibi. Q. Sit ita sa-
ne. Verumtamen, dum Latinæ loquentur litteræ, quercus
huic loco non deerit, * quæ Mariana dicatur, eaque, ut ait
Scauola, de fratris mei Mario,
,, canescet sæclis innumerabilibus.
Nisi forte Athenæ tuæ sempiternam in arce oleam tenere
potuerunt: aut, quod Homericus Vlyxes Deli se proceram
& teneram palmam uidisse dixit, hodie monstrant eandē.
multaque alia multis locis diutius commemoratione manēt,
quam natura stare potuerunt. Quare glandifera illa quer-
cus, ex qua olim euolauit

,, NUN

„ Nuntia fulua Iouis, miranda uisa figura,
u unc stt hæc. sed cum eam tempestas uetustasue consumpse-
rit, tamen erit his in locis, quam Marianam quercum uocet.

A T T. Non dubito id quidem: sed hoc iam non ex te *Quin-*
cte quero, uerum ex ipso poëta, tuine uersus hanc quercum
seuerint, an ita factū de Mario, ut scribis, acceperis. M A R
C V S. Respondebo tibi equidem, sed non ante, quam tu
ipse mihi respondeas, Attice, * certe non longe a tuis ædi-
bus inambulans post excessum suum Romulus Proculo Iu-
lio dixerit, se deum esse; & Quirinum uocari, templumq;
sibi dedicari in eo loco iusserit: & Athenis nō lōge item a
tua illa antiqua domo Orithyia Aquilo sustulerit: sic enim
est traditum. A T T. Quorsum tandem, aut cur ista quæris?

M. Nihil sane, nisi ne nimis diligenter inquiras in ea quæ
isto modo memoriæ sint prodita. A T T. Atqui multa quæ-
runtur in Mario fictane, an uera sint: & a nonnullis, quod

& in recenti memoria, & in Arpinati homine: sed ueri-
tas a te postulatur. M. Et mehercule ego me cupio non
mendacem putari: sed tamen isti, Tite, faciunt imperite, qui

in isto * opusculo non ut a poëta, sed ut a teste ueritatē exi-
gant: nec dubito, quin ijdem, & cum Egeria collocutū Nu-
mā, & ab Aquila Tarquinio apicē impositū putet. Q. In-

telligo te frater alias in historia leges obseruādas putare, a-
lias in poëmate. M. * Quippe cū in illa ad ueritatē *Quincte*
referatur, in hac ad delectationē pleraq;: quamquam & a-

puḍ Herodotum patrem historiæ, & apud Theopompum
sunt innumerabiles fabulæ. A T T. Teneo quam optabam
occasionem, neque omittam. M. Quā tandem, Tite? A T T.

Postulatur a te tandiu, uel flagitatur potius historia: sic
enim putant, te illam tractante effici posse, ut in hoc etiam
genere Græciæ nihil cedamus. Atque, ut audias quid

ego ipse sentiam, non solum mihi uideris eorum studis, qui litteris delectantur, sed etiam patriæ debere hoc munus, ut ea, quæ salua per te est, per te eundem sit ornata: abest enim historia litteris nostris, ut & ipse intelligo, & ex te persepe audio, potes autem tu profecto satisfacere in ea: quippe cum sit opus, ut tibi quidem uideri solet, unum hoc oratorium maxime. Quamobrem aggredere quæsumus, & sume ad hanc rem tempus, quæ est a nostris hominibus adhuc aut ignorata, aut relicta. nam post annales pontificum maximorum, quibus nihil potest esse iucundius; si aut ad Fabium, aut ad eum, qui tibi semper in ore est, Catonem, aut ad Pisonem, aut ad Fannium, aut ad Venonium uenias: quamquam ex his alius alio plus habet uirium, tamen quid tam exile, quam isti omnes? Fannij autem ætate coniunctus Antipater paullo inflauit uehementius, habuitque uires agrestes ille quidem, atque horridas, sine nitore, ac palæstra, sed tamen admonere reliquos potuit, ut accuratius scriberent. Ecce autem successere huic bello Clodius, Asilo, nihil ad Cœlium, sed potius ad antiquorum languorem, atque inscitiam. * Nam quid Attium memorem? cuius loquacitas habet aliquid argutiarum, nec id tamen ex illa erudita Græcorum copia, sed ex librariolis Latinis: in orationibus autem multus & ineptus, * ad summam impudentiam. Bisenna eius amicus omnes adhuc nostros scriptores, nisi qui forte nondum ediderunt, de quibus existimare non possumus, facile superauit. is tamen neque orator in numero uestro umquam est habitus, & in historia puerile quiddam consecratur, ut unum Clitarchum, neque præterea quemquam de Græcis legisse uideatur, cum tamen uelle dumtaxat imitari: quem si assiqui posset, aliquantum ab optimo tamen abesset. Quare tuum est munus:

hoc

hoc a te expectatur: nisi quid Quinto uideatur secus. Q. Mihi uero nihil: & saepe de isto collocuti sumus: sed est quaedam inter nos parua dissensio. A T T. Quae tandem? Q. A quibus temporibus scribendi capiatur exordium. ego enim ab ultimis censeo. quoniam illa sic scripta sunt, ut ne legantur quidem: ipse autem aequalem aetatis suae memoriam deponcit, ut ea complectatur, quibus ipse interfuit. A T T. Ego uero huic potius assentior: sunt enim maximae res in hac memoria, atque aetate nostra: tum autem hominis amicissimi Cn. Pompeij laudes illustrabit. incurret etiam in illum memorabilem annum suum: quae ab isto malo praedicari, quae ut aiunt, de Remo, & Romulo. M. Intelligo equidem a me istum laborem iamdiu postulari, Attice, quae non recusarem, si mihi ullum tribueretur uacuum tempus & liberum: neque enim occupata opera, neque impedito animo, res tanta suscipi potest: utrumque opus est, & cura uacare, & negotio. A T T. Quid? ad cetera, quae scripsisti plura, quam quisquam e nostris, quod tibi tandem tempus uacuum fuit concessum? M. * Subsiciua quaedam tempora incurrit: quae ego perire non patior: ut si qui dies ad rusticandum dati sint, ad eorum numerum accommodentur, quae scribimus. Historia uero nec institui potest, nisi praeparato otio: nec exiguo tempore absolui. & ego animi pendere soleo, * cum semel quid orsus, traducor alio: neque tam facile interrupta contexo, quam absoluo instituta. A T T. Lagationem aliquam nimirum oratio ista postulat, aut eiusmodi quampiacessionem liberam, atque otiosam. M. Ego uero aetatis potius uacationi confidebam, cum praesertim non recusarem, quo minus more patrio sedens in solio consulentibus responderem, senectutisque non inertis grato, atque honesto fungerer munere: sic enim mihi liceret & isti rei, quam desideras, &

multis uberioribus, atque maioribus operæ quantum uel-
 lem dare. ATT. Atqui uereor, ne istam causam nemo no-
 scat, tibi que semper dicendum sit: & eo magis, quod te ipse
 mutasti, & aliud dicendi genus instituisti, ut, quemadmodum
 Roscius familiaris tuus in senectute* numeros in cantu cæ-
 ciderat, ipsasque tardiores fecerat tibias, sic tu a conten-
 tionibus, quibus summis uti solebas, quotidie relaxes ali-
 quid, ut iam oratio tua non multum a philosophorum leni-
 tate absit. quod sustinere, cum uel summa senectus posse ui-
 deatur, nullam tibi a causis uacationem uideo dari. Q. At
 mehercule ego arbitrabar posse id populo nostro probari,
 si te ad ius respondendum dedisses. Quamobrem cum pla-
 cebit, tibi experiendum censeo. M. Id, si quidem Quinte
 nullum esset in experiendo periculum: sed uereor, ne, dum
 minuere uelim laborem, augeam, atque ad illam causarum
 operam, ad quam ego numquam nisi paratus, & medita-
 tus accedo, adiungatur hæc iuris interpretatio; quæ non
 tam mihi molesta sit propter laborem, quam quod dicendi
 cogitationem auferat, sine qua ad nullam maiorem um-
 quam causam sum ausus accedere. ATT. Quin igitur ista
 ipsa explicas nobis his subsiciuis, ut ais, temporibus, & cõ-
 scribis de iure ciuili subtilius, quam ceteri: nam a primo tẽ-
 pore ætatis iuri studere te memini, cum ipse etiam ad Scæ-
 uolam uentitarem: neque umquam mihi uisus es ita te ad di-
 cendum dedisse, ut ius ciuile contemneres. M. In lögum ser-
 monem me reuocas, Attice: quem tamẽ, nisi Quintus aliud
 quid nos agere mauult, suscipiam: &, quoniã uacui sumus,
 dicam. Q. Ego uero libenter audierim: quid enim agam po-
 tius? aut in quo melius hunc consumam diem? M. Quin igi-
 tur ad illa spatia nostra, sedesq; pergimus? ubi, cū satis erit
 deambulatum, requiescemus: nec profecto nobis delectatio de-
 erit,

erit, aliud ex alio quæretibus. A T T. Nos uero, & hac quidem, adire si placet per ripam & umbram. Sed iã ordire explicare quaeso, de iure ciuili quid sentias. M. * Ego memini summos fuisse in ciuitate nostra uiros, qui id interpretari populo, & respondere soliti sint: sed eos magna professos, in paruis esse uersatos. Quid enim est tantũ, quãtũ ius ciuitatis? Quid autem tam exiguum quam est munus hoc eorum, qui consuluntur? * quam est populo necessariũ? nec uero eos, qui ei muneri præfuerunt, uniuersi iuris expertes fuisse existimo, sed hoc, ciuile quod uocant, eatenus exercuerunt, * quoad populo præstare uoluerunt. * id autẽ incognitum est, minusq; in usu necessarium. Quamobrem quo me uocas? aut quid hortaris? ut libellos conficiã de stillicidiorum, ac de parietum iure? aut ut stipulationũ, & iudiciorũ formulas cõponã? quæ & conscripta sunt 'a multis diligẽter, & sunt humiliora, quã illa, quæ a uobis expectari puto. A T T. Atqui, si quæres ego quid expectem: quoniam scriptũ est a te de optimo reipub. statu, cõsequens esse uideatur, ut scribas tu idẽ de legibus: sic enim fecisse uideo Platone illũ tuũ, quem tu admiraris, quẽ omnibus anteponis, quẽ maxime diligis. M. Visne igitur, ut ille Cretæ cũ Clinia, & cũ Lacedæmonio Megillo, æstiuo. quemadmodum describit, die, in cupressetis Gnostorum, & spatijs siluestribus, crebro insistens, interdum acquiescens, de institutis rerum publicarum, ac de optimis legibus disputat, sic nos inter has procerissimas populos, in uiridi opacaque ripa inambulantes, tum autem residentes, quæramus iisdem de rebus aliquid uberius, quã forensis usus desiderat? A T T. Ego uero ista audire cupio. M. Quod ait Quintus? Q. Nulla de re magis. M. Et recte quidem: nam sic habetote, * nullo in genere disputandi magis honesta patefieri, quid sit homini

natura tributum, quantam uim rerum optimarum mens humana contineat, cuius muneris colendi, efficiendique caussa nati, & in lucem editi sumus, quæ sit coniunctio hominum, quæ naturalis societas inter ipsos: his enim explicatis, fons legū, & iuris inueniri potest. **A T T I C.** Nō ergo a prætoris edicto, ut plerique nunc, neque a **X I I.** tabulis, ut superiores, sed penitus ex intima philosophia hauriendam iuris disciplinam putas. **M.** Nō enim id quærimus hoc sermone, Pōponi, quemadmodū caueamus in iure, aut quid de quaque cōsultatione respondeamus. Sit ista res magna, sicut est: quæ quōdam a multis claris uiris, nunc ab uno summa auctoritate, & scientia sustinetur. Sed noris ista. Complectenda in hac disputatione tota caussa uniuersæ iuris est, ac legum; ut hoc, ciuile quod dicimus, in paruum quendam, & angustum locum concludatur, naturæ: natura enim iuris nobis explicanda est, eaque ab hominis repetenda natura: considerandæ leges, quibus ciuitates regi debeant: tum hæc tractanda, quæ composita sunt, & descripta, iura, & iussa populorum, in quibus ne nostri quidem populi latebūt, quæ uocantur iura ciuilia. **Q.** Aliter uero, & ut oportet. a capite frater repetis quod quærimus: & qui aliter ius ciuile tradunt, non tam iustitiæ, quam litigandi tradunt uias. **M.** Non est ita **Quincte**: ac potius ignoratio iuris litigiosa est, quam scientia. Sed hæc posterius. Nunc iuris principia uideamus. Igitur doctissimis uiris proficisci placuit a lege, haud scio an recte, si modo, ut ijdē definiunt, **L E X** est ratio summa inستا in natura. quæ iubet ea, quæ faciēda sunt, prohibetque contraria. Eadem ratio cum est in hominis mente confirmata, & confecta, lex est. Itaque arbitrantur prudentiam esse legem, cuius ea uis sit, ut recte facere iubeat, uetet delinquere, eamque

rem

rem illi Græco putant nomine a suum cuiq; tribuendo appellatam; ego nostro a legendo. nam ut illi æquitatis, sic nos delectus uim in lege ponimus: & proprium tamen utrumque legis est. Quod si ita recte dicitur, ut mihi quidem plerumque uideri solet: a lege ducendum est iuris exordium: ea est enim naturæ uis, ea mens ratioque prudentis, ea iuris, atque iniuriæ regula. Sed quoniam in populari ratione omnis nostra uersatur oratio, populariter interdū loqui necesse erit, & appellare eam legem, quæ scripto sancit quod uult, aut iubendo, aut uetando, ut uulgus appellat. Constituendi uero iuris ab illa summa lege capiamus exordium, quæ sæculis compluribus ante nata est, quam scripta lex ulla, aut quam omnino ciuitas constituta. Q. Commodius uero, & ad rationem instituti sermonis * sapientius. M. Visne ergo, ipsius iuris ortum a fonte repetamus? quo inuento, non erit dubium, quo sint hæc referenda, quæ quærimus. Q. Ego uero ita faciendum esse censeo. ATT. Me quoque adscribito fratris sententiæ. M. Quoniam igitur eius reipubl. quam optimam esse docuit in illis sex libris Scipio, tenendus est nobis, & seruandus status, omnesque leges accommodandæ ad ciuitatis genus: serendi etiam mores, nec scriptis omnia sancienda: repetam stirpem iuris a natura: qua duce est nobis omnis disputatio explicanda. ATTIC. Rectissime: & quidē ista duce errari nullo pacto potest. M. Dasne igitur hoc nobis Pomponi (nā Quincti noui sententiā) deorum immortalium natura, ratione, potestate, mente, numine, siue quod est aliud uerbum, quo planius significem quod uolo, naturam omnē diuinam regiēnam si hoc non probas, a deo nobis caussa ordiēda est potissimum. ATT. Do sane, si postulas: etenim propter hunc concentum auium, strepitumq; fluminum, nō uereor,

condiscipulorū ne quis exaudiat. M. Atqui cauendū est: solent enim, id quod uirorū bonorum est, admodū irasci: nec uero ferent, si audierint te primū caput libri optimi protulisse: in quo scripsit nihil curare deum nec sui, nec aliepi.

A T T. Perge quæso: nā id, quod tibi cōcessi, quorsum pertineat exspecto. M. Nō faciam longius: huc enim pertinet. Animal hoc prouidum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis, & consilij, quem uocamus hominem, præclara quadam conditione generatum esse a supremo deo: solum est enim ex tot animantium generibus atque naturis, particeps rationis, & cogitationis, cū cetera sint omnia expertia. Quid est autem, non dicam in homine, sed in omni cælo, atque terra, ratione diuinius? quæ cū adoleuit, atque perfecta est, nominatur rite sapiētia. Est igitur, quoniam nihil est ratione melius, eaque & in homine, & in deo, prima homini cum deo rationis societas. Inter quos autem ratio, inter eosdē etiam recta ratio cōmunis est. Quæ cum sit lex, lege quoq; consociati homines cum diis putandi sumus. Inter quos porro est cōmunitio legis, inter eos cōmunitio iuris est. Quibus autem hæc sunt inter eos cōmunitia, & ciuitatis eiusdem habēdi sunt. Si uero iisdem imperiis, & potestatibus parent, multo etiam magis parent huic cælesti descriptioni, mentique diuinæ, & præpotenti deo: unde etiam uniuersus hic mundus una ciuitas cōmunis deorum, atq; hominum existimanda: & quod in ciuitatibus ratione quadam, de qua dicitur idoneo loco, agnationibus familiarum distinguuntur status, id in rerum natura tanto est magnificentius, tantoq; præclarius, ut homines deorum agnatione, & gente teneantur. Nam cum de natura omni quæritur, * disputari solent nimirum ista: perpetuis cursibus, conuersionibus cælestibus extitisse quandam materiam

serendi

serēdi generis humani, quod sparsum in terras, atq; satum, diuino auctum sit animorum munere. * nam quod aliquibus coherent homines, e mortali genere sumpserunt quæ fragilia essent & caduca, animum esse ingeneratum a deo, ex quo uere uel agnatio nobis cum cælestibus, uel genus, uel stirps appellari potest. Itaque ex tot generibus nullum est animal præter hominem, quod habeat notitiã aliquã dei: de ipsisque hominibus nulla gens est, neque tam imbrãsueta, neque tam fera, quæ non, etiam si ignoret qualem habere deum deceat, tamen habendũ sciat. Ex quo efficitur illud, * ut is agnoscat deum, qui unde ortus sit, quasi recordetur ac noscat. Iam uero uirtus eadem in homine ac deo est, neque ullo alio ingenio præterea. Est autem uirtus nihil aliud, quam in se perfecta, & ad summum perducta natura. Est igitur homini cum deo similitudo. Quod cum ita sit, quæ tandem potest esse propior certiorue cognatio? itaque ad hominum commoditates, & usus tantam rerum ubertatem natura largita est, ut ea, quæ gignuntur, donata consulto nobis, non fortuito nata uideantur: nec solum ea, quæ frugibus atque baccis terræ fetu profunduntur, sed etiam pecudes: quod perspicuum sit, partim esse ad usum hominum, partim ad fructum, partim ad uescendum procreatas. Artes uero innumerabiles repertæ sunt docente natura: quam imitata ratio res ad uitam necessarias sollerter consecuta est. Ipsum autem hominem eadem natura non solum celeritate mentis ornauit, sed etiam sensus tamquam satellites attribuit, ac nuntios: * & rerum plurimarũ obscuras, & necessarias intelligentias enudauit, quasi fundamenta quædam scientiæ: figuramq; corporis habile, & aptam ingenio humano dedit. nam cum ceteras animãtes abieciisset ad pastum, solum hominem erexit, ad cælique quasi

cognã-

cognitionis domiciliq; pristini conspectum excitauit: tum speciem ita formauit oris, ut in ea penitus reconditos mores effingeret. Nam & oculi nimis arguti, quemadmodum animo affecti simus, loquuntur: & is, qui appellatur uultus, qui nullo in animante esse præter hominem potest, indicat mores: cuius uim Græci norunt, nomen omnino non habent. Omitto opportunitates, habilitatesque reliqui corporis, moderationē uocis, orationis uim, quæ conciliatrix est humanæ maxime societatis. Neque enim omnia sunt huius disputationis, ac temporis: & hunc locum satis, ut mihi uidetur, in iis libris, quos legistis expressit Scipio. Nunc quoniam hominem, quod principium reliquarū rerum esse uoluit, generauit & ornauit deus, perspicuum sit illud, ne omnia differantur, ipsam per se naturam longius progredi: quæ etiam nullo docete profecto ab iis, quorum ex prima, & inchoata intelligentia genera cognouit, confirmat ipsa per se rationem & perficit. A T T. Dij immortales, quam tu longe iuris principia repetis, atq; ita, ut ego non modo ad illa non properem, quæ expectabam a te de iure ciuili, sed facile patiar te hunc diem uel totum in isto sermone consumere: sunt enim hæc maiora, quæ aliorum causa fortasse complecteris, quam ipsa illa, quorum hæc causa præparantur. M. Sunt hæc quidem magna, quæ nunc breuiter attinguntur, sed omnium quæ in hominum doctorum disputatione uersantur nihil est profecto præstabilius, quæ plane intelligi, nos ad iustitiam esse natos, neque opinione, sed natura constitutum esse ius. Id iam patebit, si hominum inter ipsos societatem, coniunctionemq; perspexeris: nihil est enim unum uni tam simile, tam par, quam omnes inter nos metipsum sumus. Quod si deprauatio consuetudinum, si opinionum uanitas nõ imbecillitatem animorū torqueret,

& flecteret quocumque coepisset: sui nemo ipse tam similis
 esset, quam omnes sunt omnium. Ita que quaecunque est ho=
 minis diffinitio, una in omnes ualet. Quod argumenti satis
 est, nullam dissimilitudinem esse in genere. quæ si esset, non
 una omnes definitio cōtineret. Etenim ratio, qua una præ=
 stamus belluis, per quam coniectura ualemus, argumenta=
 mur, refellimus, differimus, cōficimus aliquid, concludimus,
 certe est communis, doctrina differens, discendi quidem fa=
 cultate par. nam & sensibus eadem omnia comprehendun=
 tur: & ea, quæ mouent sensus, itidem mouent omniū, quæ=
 que in animis imprimuntur, de quibus ante dixi, inchoatæ
 intelligentiæ, similiter in omnibus imprimuntur: inter=
 presque est mentis oratio, uerbis discrepans, sentētis con=
 gruens. Nec est quisquam gentis ullius, qui ducem naturam
 nactus, ad uirtutem peruenire non possit. Nec solum in re=
 ctis, * sed etiam in prauis actibus insignis est humani ge=
 neris similitudo. nam & uoluptate capiuntur omnes: quæ,
 & si est illecebra turpitudinis, tamen habet quiddam natu=
 ralis boni: * lenitatis est enim, & suauitatis: id enim, ut
 suauitate delectans, sic ab errore mentis tamquam saluta=
 re aliquid asciscitur. Similique inscitia mors fugitur, quasi
 dissolutio naturæ: uita expetitur, quia nos, in quo nati su=
 mus, continet: dolor in maximis malis ducitur cū sua aspe=
 ritate, tum quod naturæ interitus uidetur sequi. * Pro=
 pter quam honestatis, & gloriæ similitudinem beati, qui
 honorati sunt, uidentur: miseri autem, qui inglorij. Mole=
 stia, letitiæ, cupiditates, timores, similiter omnium mentes
 peruagantur: nec, si opiniones aliæ sunt apud alios, iccir=
 co, qui canem & selem ut deos colunt, non eadem supersti=
 tione, qua ceteræ gentes conflictantur. Quæ autem natio
 non comitatem, non benignitatem, non gratum animum, &
 benefi=

beneficij memorem diligit? quæ superbos, quæ maleficos, quæ crudeles, quæ ingratos non aspernatur, nõ odit? Quibus ex rebus cum omne genus hominum sociatũ inter se esse intelligatur, illud extremum est, quod recte uiuendi ratio meliores efficit. quæ si approbatis, pergam ad reliqua: sin quid requiritis, id explicemus prius. A T T. Nos uero nihil: ut pro utroque respondeã. M. Sequitur igitur, ad participandum * alium alio, communicadumq; inter omnes, iustos natura esse factos (atq; hoc in omni disputatione sic intelligi uolo, * quod dicam naturam esse) tantam autem esse corruptelã malæ consuetudinis, ut ab ea tamquã igniculi exstinguantur a natura dati, exorianturq; & confirmentur uitia contraria. Quod si, quo modo est natura, sic iudicio homines, humani (ut ait poëta) nihil a se alienũ putarent: coleretur ius æque ab omnibus: quibus enim ratio natura data est, iisdẽ etiã recta ratio data est. ergo & lex, quæ est recta ratio in iubẽdo, & uetando. si lex, ius quoq;. At omnibus ratio: ius igitur datũ est omnibus. Recteq; Socrates exsecrari eũ solebat, qui primus utilitatem a natura seiunxisset: id enim querebatur caput esse exitiorum omnium: * unde enim illa Pythagorea uox, τὰ τῶν φίλων νοινὰ, ἡγὲρ φίλων ἰοδύρα. Ex quo perspicitur, cũ hanc beneuolentiam tã late longeq; diffusam uir sapiens in aliquem pari uirtute præditũ contulerit, tũ illud effici, quod quibusdam incredibile uideatur, sit autẽ necessariũ, ut nihilo sese plus, quam alterũ diligat: quid enim est quod differat, cum sint cuncta paria? Quod si interesse quippiã tantulũ modo potuerit, iam amicitie nomen occiderit: cuius est ea uis, ut stimulatq; sibi aliquid q̄ alteri maluerit, nulla sit. quæ præmuniuntur omnia reliquo sermone, disputationiq; nostræ, quo facilius ius in natura esse positum intelligi possit. De

quo cum perpauca dixerō, tum ad ius ciuile ueniā, ex quo hæc omnis nata est oratio. Q. Tu uero iam perpauca scilicet: ex his enim quæ dixisti. * Attice * uidetur, mihi quidem certe ex natura ortum esse ius. A T T. An mihi aliter uideri possit, cum hæc iam perfecta sint? primū quasi muneribus deorū nos esse instructos, & ornatos: secundo autem loco unam esse hominum inter ipsos uiuendi parem, communemque rationem: deinde omnes inter se naturali quadam indulgentia, & beneuolentia, tum etiam societate iuris cōtineri. Quæ cum uera esse recte, ut arbitror, concesserimus, qui iam licet nobis a natura leges, & iura se iungere? M. Recte dicit: & res sic se habet. Verum philosophorum more, non ueterum quidem illorum, sed eorum, qui quasi officinas instruxerunt sapientiæ, quæ fuscæ olim disputabantur, ac libere, ea nunc articulatim distincteque dicuntur: nec enim satisfieri censent huic loco, qui nunc est in manibus, nisi separatim hoc ipsum naturæ esse ius, disputarint. A T T. Et scilicet tua libertas disserendi amissa est: aut tu is es, qui in disputando non tuum iudicium sequare, sed auctoritati aliorum pareas? M. * Non semper, Tite: sed iter huius sermonis quod sit, uides: ad reipub. firmandas, & stabiliendas uires, sanandos populos omnis nostra pergit oratio. Quocirca uereor committere, ut non bene prouisa, & diligenter explorata principia ponantur: nec tamen ut omnibus probentur (nā id fieri non potest) sed ut his, qui omnia recta, atq; honesta per se expetenda duxerūt, & aut nihil omnino in bonis numerant, nisi quod per se ipsum laudabile esset, aut certe nullū habendū magnū bonū, nisi quod uere laudari sua sponte posset. His omnibus, siue in academia uetere cum Speusippo, Xenocrate, Polemone manserunt: siue Aristotelem, & Theophrastum,

cum illis re congruentes, genere docendi paulum differen-
tes, secuti sunt, siue, ut Zenoni uisum est, rebus non com-
mutatis immutauerunt uocabula, siue etiam Aristonis diffi-
cilem, atque arduam, sed iam tamen fractam, & conuictam
sectam secuti sunt, ut uirtutibus exceptis, atque uitis, ce-
tera in summa æqualitate ponerent, his omnibus hæc, quæ
dixi, * probantur. sibi autem indulgentes, & corpori de-
seruientes, atque omnia quæ sequantur in uita, quæque fu-
giant, uoluptatibus, & doloribus ponderantes, etiam si ue-
ra dicunt (nihil enim opus est hoc loco litibus) in hortulis
suis iubeamus dicere, atque etiam ab omni societate reipu-
blica, cuius partem nec norunt ullam, nec umquã nosse uo-
luerunt, paulisper faceffant rogemus. Perturbatricem au-
tem harum omnium rerum Academiam hanc ab Arcesila,
& Carneade recentem exoremus, ut sileat. nam si inuaserit
in hæc, quæ satis scite nobis instructa & composita uiden-
tur, nimias edet ruinas. Quam quidem ego placare cupio,
submouere non audeo. * Nam & in iis sine illius suffimen-
tis expiati sumus. At uero scelerum in homines, atque im-
pietatum nulla expiatio est. Itaq; pœnas luunt non tam iu-
diciis, quæ quondam nusquam erant, hodie multifariã nul-
la sunt; * ut sint tamen, per sepe falsa sunt: ut eos agitent,
insectenturq; furia, non ardentibus tædis, sicut in fabulis,
sed angore conscientia, fraudisq; cruciatu. Quod si homi-
nes ab iniuria pœna, non natura arcere deberet; quenam
solicitude uexaret impios, sublato suppliciorũ metu? quo-
rum tamen nemo tam audax umquam fuit. quin aut abnue-
rit a se commissum esse facinus, aut iusti sui doloris caus-
sam aliquam fingeret, defensionemque facinoris a * natu-
ra iure aliquo quæreret. Quæ si appellare audent impij;
quo tandem studio colètur a bonis? Quod si pœna, si metus
suppli-

*Supplicij, non ipsa turpitudine, deterret ab iniuriosa, facinorosaque uita, nemo est iniustus: * at incauti potius habendi sunt improbi. Tū autē qui non ipso honesto mouemur, ut boni uiri simus, sed utilitate aliqua atque fructu, callidi sumus, non boni. Nam quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timet nisi testem, uel iudicem? quid in deserto loco, nactus quem multo auro spoliare possit imbecillum, atque solum? Noster quidem hic natura iustus uir ac bonus etiam colloquetur, iuuabit, in uiam deducet. Is uero, qui nihil alterius caussa facit, & metitur suis commodis omnia, uidetis credo quid sit * acturus. quod si negabit se illi uitam erepturum, & aurum ablaturum, numquam ob eam causam negabit, quod id natura turpe iudicet, sed quod metuat ne emanet, id est ne malum habeat. O rem dignam, in qua non modo docti, uerum etiam agrestes erubescant. Iam uero stultissimū illud, existimare omnia iusta esse, quæ * scita sint in populorum institutis, aut legibus. Etiamne, si quæ sint tyrannorum leges, si triginta illi Athenis leges imponere uoluissent? aut si omnes Athenienses delectarentur tyrannicis legibus, num iccirco hæ leges iustæ haberentur? nihilo credo magis illa, quam interrex noster tulit, ut dictator, quem uellet ciuium, indicta caussa impune posset occidere. est enim unum ius, quo deuincta est hominum societas, & quod lex constituit una. Quæ lex est recta ratio imperandi, atque prohibendi: quam qui ignorat, is est iniustus, siue est illa scripta usquam, siue nusquam. Quod si iustitia est obtemperatio scriptis legibus, institutisque populorum, & si, ut iidem dicūt, utilitate omnia metienda sunt: negliget leges, easque perrūpet, si poterit, is, qui si bi eam rē fructuosam putabit fore. Ita fit, ut nulla sit omnino iustitia, si neque natura est, & ea, quæ propter utilitatem cōstituitur,*

T utilita=

utilitate illa conuellitur. Atqui si natura confirmatum ius non erit, uirtutes omnes tollantur: ubi enim liberalitas, ubi patriæ caritas, ubi pietas, ubi aut bene merendi de altero, aut referendæ gratiæ uoluntas poterit existere? nam hæc nascuntur ex eo, quod natura propensi sumus ad diligendos homines, quod fundamentum iuris est: neque solum in homines obsequia, sed etiam in deos cæremonia, religionesque tolluntur: quas non metu, sed ea coniunctione, quæ est homini cum deo, conseruandas puto. Quod si populorum iussis, si principum decretis, si sententiis iudicum, iura constituerentur: ius esset latrocinari, ius adulterare, ius testamenta falsa supponere, si hæc suffragijs, aut scitis multitudinis probarentur. * Quæ tanta potentia est stultorum sententijs, atque iussis, ut eorum suffragijs rerû natura uertatur: cur non sanciant, ut quæ mala, perniciosaque sunt, habeantur pro bonis, ac salutaribus? aut cur, cum ius ex iniuria lex facere possit, bonum eadem facere non possit ex malo? Atqui nos legem bonam a mala nulla alia nisi naturali norma diuidere possumus. nec solum ius a natura dijudicatur, sed omnino omnia honesta, ac turpia, nam & communis intelligentia nobis notas res efficit, * easque in animis nostris inchoauit, ut honesta in uirtute ponantur, in uitijs turpia. Hæc autem in opinione existimare, * non in natura ponere dementis est. nam nec arboris, nec equi uirtus quæ dicitur, in quo abutimur nomine, in opinione sita est, sed in natura. quod si ita est, honesta quoque, & turpia natura dijudicanda sunt. Nam si opinione uniuersa uirtus, eadem eius etiam partes probarentur. Quis igitur prudentem, & ut ita dicam, catum non ex ipsius habitu, sed ex aliqua re externi iudicet? est enim uirtus perfecta ratio. quod certe in natura est. Igitur omnis honestas eodem modo. nã ut uera & falsa.

falsa, ut cōsequentia & contraria, sua sponte, nō aliena iudicantur: sic cōstans, & perpetua ratio uitæ, quæ est uirtus, itemque inconstantia, quod est uitium, sua natura probatur. * Nos ingenia iuuenū nō ratione ab ingeniata naturæ uirtute, sed uitia, quæ existūt: ab ingenijs, iudicamus. an ea nō aliter, quā honesta & turpia nō ad naturam referri necesse erit? Quod laudabile bonum est; in se habeat quod laudetur necesse est: ipsum enim bonū nō est in opinionibus sed in natura. nā ni ita esset, beati quoque opinione essent. quo quid dici potest stultius? Quare cū & bonū & malū natura iudicetur, & ea sunt principia naturæ: certe honesta quoque, & turpia similiratione dijudicanda, & ad naturā referenda sunt. Sed perturbat nos opinionum uarietas, hominumq; dissensio: & quia non idem contingit in sensibus, hos natura certos putamus: illa, quæ alijs sic, alijs secus, nec iisdē semper uno modo uidentur, ficta esse dicimus. quod est longe aliter. nū sensus nostros nō parens, nō nutrix, non magister non poëta, nō scena deprauat, nō multitudinis cōsensus abducit a uero. animis omnes tēdūtur insidiæ, uel ab ijs, quos modo enumeravi, qui teneros, & rudes cū acceperūt, insiciūt, & flectūt, ut uolunt: uel ab ea, quæ penitus in omni sensu implicata insidet imitatrix boni uoluptas, malorum autem mater omnium: cuius blanditijs corrupti, quæ natura bona sunt, quia dulcedine hac & scabie carent, non ceruimus satis. Sequitur, ut conclusa mihi iam hæc sit omnis ratio, id quod ante oculos ex ijs est, quæ dicta sunt, & ius, & omne honestum sua sponte esse expetendum. Etenim omnes uiri boni ipsam æquitatem, & ius ipsum amant: nec est uiri boni errare, & diligere, quod per se non sit diligendum. Per se igitur ius est expetendum, & colendum. Quod si ius, etiam iustitia. sic reliquæ quoque uirtutes per se

colendæ sunt. Quid liberalitas, gratuitane est, an mercenaria? si sine præmio benigna est, gratuita: si cum mercede, conducta: nec est dubiũ, quin is, qui liberalis, benignusue dicitur, officium, non fructum sequatur. Ergo item iustitia nihil expetit præmij, nihil pretij: per se igitur expeditur. eademque omnium uirtutum caussa, atque sententia est. atque etiam si emolumentis, non suapte natura uirtus expeditur, una erit uirtus, quæ malitia rectissime dicitur. Vt enim quisque maxime ad suum commodum refert quæcumque agit, ita minime est uir bonus, ut, qui uirtutem præmio metiuntur, nullam uirtutẽ nisi malitiam putent. Vbi enim beneficus, si nemo alterius caussa benigne facit? ubi gratus, si non eum ipsum, cui referunt gratiam, ipsi cernunt grati? ubi illa sancta amicitia, si non ipse amicus per se amatur toto pectore, ut dicitur? qui etiam deserendus, & abijciendus est, desperatis emolumentis, & fructibus. quo quid potest dici immanius? Quod si amicitia per se colenda est, societas quoque hominũ, & æqualitas, & iustitia per se expetenda, quod ni ita est, omnino iustitia nulla est: id enim iniustissimum ipsum est, iustitiæ mercedem quærere. Quid uero de modestia, quid de temperantia, quid de continentia, quid de uerecundia, pudore, pudicitiaque dicemus? infamiæ metu non esse petulantes, an legũ, & iudiciorũ? Innocentes ergo, & uerecundi sunt, ut bene audiant: & ut rumorem bonũ colligant, * erubescunt, & pudet impudica loqui. Ac me nimirum istorum philosophorum pudet, qui nullum uitium uitare, nisi iudicio ipso multatum putant. Quid enim? possumus eos, qui stupro arcentur infamiæ metu, pudicos dicere, cum ipsa infamia propter rei turpitudinem consequatur? Nam quid aut laudari rite, aut uituperari potest, si ab eius natura recesseris, quod aut laudandum, aut uituperandum

dum putes? An corporis prauitates, si erunt per insignes, habebunt aliquid offensionis, animi deformitas non habebit? cuius turpitudine ex ipsis uitis facillime perspici potest: quid enim foedius auaritia, quid immanius libidine, quid contemptius timiditate, quid abiectius tarditate, & stulti-
 tiadici potest? Quid ergo eos, qui singulis uitis excellunt, aut etiã pluribus, propter dãna, aut detrimenta, aut cru-
 ciatus aliquos miseros dicimus, an propter uim turpitudi-
 nemq; uitiorum? quod itẽ ad contrariã laudẽ in uirtute dici potest. Nam si propter alias res uirtus expetitur: melius esse aliquid, quam uirtutem, necesse est. Pecuniamne igitur? an honores? an formam? an ualeitudinem? quæ & cum ad-
 sunt, perparua sunt, & quam diu affutura sint, certum sciri nullo modo potest. an, id quod turpissimum dictu est, uo-
 luptatem? at in ea quidem spernenda & repudianda, uir-
 tus uel maxime cernitur. Videtisne quanta series rerum, sententiarumque sit? atque ut ex alio alia nectantur? Quin
 lababar longius, nisi me retinuisssem. Q. Quo tandem? li-
 benter enim frater * cum ista oratione tecum prolaberer.
 M. Ad finem bonorum, quo referuntur, & * cuius caussa sunt, facienda omnia, controuersam rem, & plenam dissen-
 sionis inter doctissimos, sed aliquando tamen iudicandam.
 A. Qui istuc fieri potest L. Gellio mortuo? M. Quid tandem id ad rem? A T T. Quia me Athenis audire ex Phædro meo memini, Gellium, familiarem tuum, cum proconsule ex præ-
 tura in Græciam uenisset, Athenis philosophos, qui tum erant, in locum unum conuocasse, ipsisque magnopere au-
 ctorem fuisse, ut aliquando controuersarum aliquem face-
 rent modum: quod si essent eo animo, ut nolent ætatem in litibus conterere. posse rem conuenire: & simul operam suam illis esse pollicitum, si posset inter eos aliquid conue-
 nire.

nire. M. Ioculare istud quidem, Pomponi, & a multis saepe derisum: sed ego plane uellem me arbitrum inter antiquam Academiam & Zenonem datum. A T T. Quo tandem istuc modo? M. Quia de re una solum dissident, de ceteris mirifice congruunt. A T T. Ain, tandem? una de re est solum dissensio? M. Quæ quidem ad rem pertineat, una: quippe cum antiqui omnes, quod secundum naturam esset, quo iuuaremur in uita, bonum esse decreuerint, hic, nisi quod honestum esset, putauerit bonum. A T T. Per paruum uero controuersiam dicit, ac non eam quæ dirimat omnia. M. Probe quidem sentis, si re, ac non uerbis dissiderent. A T T. Ergo assentiris Antiocho familiari meo: magistro enim non audeo dicere: quocum uixi, & qui me ex nostris pæne conuellit hortulis, deduxitque in Academiam per pauculis passibus. M. Vir iste fuit ille quidem prudens & acutus, & in suo genere perfectus, mihi que, ut scis, familiaris: cui tamen ego assentiar in omnibus, nec ne, mox uidero: hoc dico, controuersiam totam istam posse sedari. A T T. Qui istuc tandem uides? M. Quia si, ut Chius Aristo dixit, solum bonum esse diceret, quod honestum esset: malumque, quod turpe: ceteras res omnes plane pares, ac ne minimum quidem, utrum adessent, an abessent, interesse. ualde a Xenocrate, & Aristotele, & ab illa Platonis familia discreparet, essetque inter eos de re maxima, & de omni uiuendi ratione dissensio, nunc uero cum decus, quod antiqui summum bonum esse dixerunt, hic solum bonum dicat: item de decus, quod illi summum malum, hic solum: diuitias, ualetudinem, pulchritudinem, commodas res appellet, non bonas: paupertatem, debilitatem, dolorem. incommodas, non malas: sentit idem, quod Xenocrates, quod Aristoteles, loquitur alio modo. Ex hac autem non rerum,
sed

sed uerborum discordia controuersa nata est de finibus: in qua quoniam usucapionem x i i. tabulae inter quinque p. des esse * uoluerunt, depasci ueterem possessionem Academia ab hoc acuto homine non sinemus: * nec Manilia lege singuli, sed ex his tres arbitri fines regemus. Q. Quamnam igitur sententiam dicimus? M. Requiri placere terminos, quos Socrates * pepigerit: iisque parere. Q. Praclare frater iam nunc a te uerba usurpantur ciuili iuris, & legum: quo de genere expecto disputationem tuam: nam ista quidem magna dijudicatio est, ut ex te ipso saepe cognoui. M. Sed certe res ita se habet, ut ex natura uiuere summum bonum sit, id est uita modica, & apta uirtute perfrui, aut naturam sequi, & eius quasi lege uiuere, id est nihil, quantum in ipso sit, praetermittere, quo minus ea, quae natura postulet, consequatur, & inter haec uelit uirtute tamquam lege uiuere. Quapropter hoc dijudicari nescio an umquam, sed hoc sermone certe non potest: si quidem id quod suscepimus, persecuturi sumus. A T T. At ego huc declinabam non inuitus. Q. Licebit alias: nunc id agamus quod coepimus, cum praesertim ad id nihil pertineat haec de summo malo, bonoque dissensio. M. Prudentissime Quinte dicit: nam quae a me adhuc * dicta sunt. * Q. Nec Licurgi leges, nec Solonis, neque Charonda, neque Zaleuci, ne nostras x i i. tabulas, nec plebiscita destituro: sed te existimo tum populi, tum etiam singulis hodierno sermone legem uiuendi, & disciplinam daturum. M. Est huius uere disputationis Quinte proprium id, quod expectas: atque utinam esset etiam facultatis meae. sed profecto ita se res habet, ut, quoniam uitiorum emendatricem legem esse oportet, commendatricemque uirtutum, ab ea uiuendi doctrina ducatur, ita fit, ut mater omnium bonarum artium sapientia sit: a cuius amore Graeco uerbo philoso-

phia nomen inuenit: qua nihil a dijs immortalibus uberius, nihil florentius, nihil præstabilius hominum uitæ datum est. Hæc enim unanos cum ceteras res omnes, tum, quod est difficillimum, docuit, ut nosmetipsos nosceremus: cuius præcepti tanta uis, tanta sententia est, ut ea non homini cuiquam, sed Delphico deo tribueretur. nam qui se ipse norit, primum aliquid sentiet se habere diuinum, ingeniumque in se suum sicut simulacrum aliquod, dedicatum putabit: tantoque munere deorum semper dignum aliquid & faciet, & sentiet: & cum se ipse perspexerit, totumque tentarit, intelliget quemadmodum a natura subornatus in uitam uenerit, quantaque instrumenta habeat ad obtinendam, adipiscendamque sapientiam, quoniam principio rerum omnium quasi adumbratas intelligentias animo ac mente conceperit, quibus illustratus sapientia duce bonum uirum, & ob eam ipsam causam cernat se beatum fore. Nam cum animus, cognitis perceptisque uirtutibus, a corporis obsequio, indulgentiaque discesserit; uoluptatemque sicut labem aliquam dedecoris oppresserit; omnemque mortis dolorisque timorem effugerit; *societatemque carnis eiecerit; tum suis, omnibusque natura coniunctos, suos duxerit; cultumque deorum, & puram religionem susceperit, & exacuerit illam, ut oculorum, sic ingenij aciem ad bona deligenda, & reijcienda contraria, quæ uirtus ex prouidendo est appellata prudentia: quid eo dici, aut excogitari poterit beatius? Idemque cum coelum, terras, maria, omniumque rerum naturam perspexerit, eaque unde generata, quo recurrant, quando, quo modo obitura, quid in ijs mortale, & caducum, quid diuinum, æternumque sit, uiderit, ipsumque ea moderantem, & regentem pene prehenderit, seseque non unis circumdatum mœnibus popularem alicuius loci, sed

sed ciuem totius mundi quasi unius urbis, agnouerit: in hac ille magnificentia rerum, atque in hoc conspectu, & cognitione naturæ, dii immortales, quam ipse se noscet, quod Apollo præcepit Pythius: quam contemnet, quam despiciet, quam pro nihilo putabit ea, quæ uulgo dicuntur amplissima! Atque hæc omnia, * quasi sepimento aliquo, uallabit differendi ratione, * ueri, & falsi, iudicio, scientia, & arte quadam intelligendi quid quamque rem sequatur, & quid sit cuique contrarium. cumque se ad ciuilem societatem natum senserit, non solum illa subtili disputatione sibi utendum putabit, sed etiam fusa latius perpetua oratione, qua regat populos, qua stabiliat leges, qua castiget improbos, qua tueatur bonos, qua laudet claros uiros, qua præcepta salutis, & laudis apte ad persuadendum edat suis ciuibus, qua hortari ad decus, reuocare a flagitio, consolari possit afflictos, factaque & consulta fortium, & sapientum cum improborum ignominia sempiternis monumentis prodere. Quæ cum tot res tantæque sint quæ inesse in homine perspiciantur ab iis, qui se ipsi uelint noscere: earum parens est, educatrixque sapientia.

A T T. Laudata quidem a te grauius, & uere. sed quorsus hæc pertinent? M. Primum ad ea Pomponi, de quibus acturi iam sumus: quæ tanta esse uolumus: non enim erunt, nisi ea fuerint, unde illa manant, amplissima: deinde facio & libenter, & ut spero, recte, quod eam, cuius studio teneor, quæque me, quicumque sum effecit, non possum silentio præterire. A T T. *

Reuera facis & merito, & ipse, fuitque id, ut dicis, in hoc sermone faciendum.

* *

*

T S

M. T

M. T. CICERONIS
DE LEGIBVS

LIBER II.

* *
*

ATTICVS.

ED uisne, quoniam & satis iam deambulatum est, & tibi aliud dicendi initium sumendum est, locum mutemus, & in insula, quæ est in Fibreno, (nam opinor illi alteri flumini nomen esse) sermoni reliquo demus operam sedentes? M. Sane quidem: nam illo loco libentissime soleo uti, siue quid mecum ipse cogito, siue aliquid scribo, aut lego. ATT. Equidem, qui nunc primum huc uenerim, satiari nõ queo, magnificasque uillas, & pauimenta marmorea, & laqueata tecta contemno. Ductus uero aquarum, quos isti * nilos & euripos uocant, quis non, cum hæc uideat, irriferit? Itaque, ut tu paullo ante de lege & iure differens ad naturam referebas omnia: sic in his ipsis rebus, quæ ad quietem animi, delectationemque queruntur, natura dominatur. Quare antea mirabar (nihil enim his in locis nisi saxa, & montes cogitabam: idque ut facerem, & orationibus inducebar tuis, & uersibus) sed mirabar, ut dixi, te tam ualde hoc loco delectari: nunc cõtra miror, te, cum Roma absis, usquam potius esse. M. Ego uero, cū licet plures dies abesse, præsertim hoc tempore anni, & amœnitatem, & salubritatem hanc

hanc sequor: raro autem licet. Sed nimirum me alia quoque
caussa delectat, quæ te non attingit ita. ATT. Quæ tan-
dem ista causa est? M. Quia, si uerum dicimus, hæc est
mea, & huius fratris mei germana patria: hic enim orti
stirpe antiquissima sumus: hic sacra, hic genus, hic maio-
rum multa uestigia. Quid plura? hanc uides uillam, ut nunc
quidem est, lautius ædificatam patris nostri studio: qui
cum esset infirma ualitudine, hic fere ætatem egit in lit-
teris. Sed hoc ipso in loco cum auus uiueret, & antiquo
more parua esset uilla, ut illa Curiana in Sabinis, me sci-
to esse natum. * Quare id est nescio quid, & latet in ani-
mo ac sensu meo, quo me plus hic locus fortasse delectet.
Siquidem etiam ille sapien-
tissimus uir, Ithacam ut uide-
ret, immortalitatem scribitur repudiasse. ATT. Ego
uero tibi istam iustam causam puto, cur huc libentius ue-
nias, atque hunc locum diligas. quin ipse, uere dicam, sum
ipsi uilla amior factus, atque huic omni solo, in quo tu
ortus, & procreatus es: mouemur enim nescio quo pacto
locis ipsis, in quibus eorum, quos diligimus, aut admira-
mur, adsunt uestigia. Me quidem ipsæ illæ nostræ Athe-
næ non tam operibus magnificis, exquisitisque antiquorum
artibus delectant, quàm recordatione summorum uirorum,
ubi quisque habitare, ubi sedere, ubi disputare sit solitus:
studioseq; eorum etiam sepulcra cõtemplor. Quare istum,
ubi tu es natus, plus amabo posthac locum. M. Gaudeo igi-
tur me incunabula pæne mea tibi ostendisse. ATT. Et
quidem me cognosse admodum gaudeo. Sed illud tamen qua-
le est, quod paullo ante dixisti? hunc locum (* idem ego te
accipio dicere Arpinum) germanam patriam esse ue-
stram. Numquid uos duas habetis patrias, an est illa una
patria communis? nisi forte sapienti illi Catoni fuit patria
non

non Roma, sed Tusculum. M. Ego mehercule & illi, & omnibus municipibus duas esse censeo patrias, unam naturæ, alteram ciuitatis: ut ille Cato, cum esset Tusculi natus, in populi Rom. ciuitatem susceptus est: itaque, cum ortu Tusculanus esset, ciuitate Romanus, habuit alteram loci patriam, * alteram iuris: ut uestri Attici, priusquam Theseus * eosdem migrare ex agris, & in astu, quod appellatur, omnes se conferre iussit, * & symphradas ex Atticis: sic nos & eam patriam dicimus, ubi nati, & illam, qua excepti sumus, sed necesse est caritate eam præstare, * qua reipub. nomen uniuersæ ciuitatis est: pro qua mori, & cui nos totos dedere, & in qua nostra omnia ponere, & quasi consecrare debemus. Dulcis autem non multo secus est ea, quæ genuit, quam illa, quæ excepit. itaque ego esse hanc meam patriam prorsus numquam negabo, dum illa sit maior, & hæc in ea contineatur. ATT. Recte igitur Magnus ille noster me audiente posuit in iudicio, cum pro * Ambio tecum simul diceret, rempub. nostram iustissimas huic municipio gratias agere posse, quod ex eo duo sui conseruatores exstitissent: ut iam uidear adduci, hæc quoque, quæ te procreauit, esse patriam tuam. Sed uentum in insulam est. Hac uero nihil est amoenius: ut enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus, & diuisus æqualiter in duas partes latera hæc alluit, rapideque dilapsus cito in unum confluit, & tantum complectitur, * quod satis sit modicæ palæstræ loci. quo effecto, tamquam id habuerit operis, ac muneris, ut hanc nobis efficeret sedem ad disputandum, statim præcipitat in Lire, & , quasi in familiam patritiam uenerit, amittit nomen obscurius, Liremq; multo gelidior rem facit: nec enim ullum hoc frigidius flumen attigi, cum ad multa accesserim, ut uix pede tentare id possim: quod in

Phædro

Phædro Platonis facit Socrates. M. Esto uero ita : sed tamen huic amœnitati, * quam ex Quinto sæpe audio, * Thebanus Epirotes tuus ille mihi, opinor, concesserit. Q. Est ita, ut dicis: caue enim putes Attici nostri * Emathio, platanisque illis quidquam esse preclarior, sed, si uidetur, confidamus hic in umbra, atque ad eam partem sermonis, ex qua egressi sumus, reuertamur. M. Præclare exigis Quinte. at ego effugisse arbitrabar: & tibi nihil horum deberi potest. Q. Ordire igitur. * nam hunc tibi totum dicamus diem, maiore musarum primordio, sicut in Arati carmine orsi sumus. M. Quorsum istuc? Q. Quia nunc itidem ab eodẽ, & ceteris diis immortalibus sunt nobis agendi capienda primordia. M. Optime uero frater: & fieri sic decet. Videamus igitur rursus, priusquam aggrediamur ad leges singulas, uim naturamque legis, ne cum referenda sint ad eam nobis omnia, labamur interdũ errore sermonis, ignoremusque uim sermonis eius, quo iura nobis definienda sunt. Q. Sane quidem, Hercule: & est ista recta docendi uia. M. Hanc igitur uideo sapientissimorum fuisse sententiam, legem neque hominum ingenitis excogitatam, neque scitum aliquod esse populorum, sed æternum quiddam, quod uniuersum mundum regeret imperandi, prohibendique sapientia. ita principem legem illam, & ultimam, mentem esse dicebant omnia ratione aut cogētis, aut uetantis dei: ex qua illa lex, quam dii humano generi dederunt, recte est laudata: est enim ratio, mensque sapientis ad iubendum, & ad deterrendum idonea. Q. Aliquoties iam iste locus a te tactus est: sed antequam ad populares leges uenias, uim istius cœlestis legis explana, si placet: ne æstus nos consuetudinĩs absorbeat, & ad sermonis morem uisitati trahat. M. A paruis enim, Quinte, didicimus, Si in ius uocat,

uocat, atq; eat, eiusmodi leges alias nominare. Sed uero intelligi sic oportet, & hæc, & alia iussa, ac uerita populorum uim habere ad recte facta uocandi, & a peccatis auocandi: quæ uis non modo senior est, quam ætas populorum, & ciuitatum, sed æqualis illius cœlum, atq; terras tuentis, & regentis dei: neque enim esse mens diuina sine ratione potest, nec ratio diuina non hanc uim in rectis prauisque faciendis habere: nec, quia nusquam erat scriptū, ut contra omnes hostiū copias in ponte unus assisteret, a tergoque pontem interscindi iuberet, iccirco minus Coclitem illum rem gessisse tantam fortitudinis lege, atque imperio putabimus. nec, si regnante Tarquinio nulla erat Romæ scripta lex de stupris, iccirco non contra illam legem sempiternam Sex. Tarquinius uim Lucretiæ Tricipitini filiæ attulit. erat enim ratio profecta a rerū natura, & ad recte faciendum impellens, & a delicto auocans: quæ nō tum deniq; incipit lex esse, cum scripta est, sed tum, cū orta est, orta autē simul est cum mente diuina. quamobrē lex uera, atq; princeps, apta ad iubendum, & ad uetandum, ratio est recta summi Iouis. Q. Assentior, frater, ut quod est rectū, uerum quoq; sit, neq; cum litteris, quibus scita scribuntur, aut oriatur, aut occidat. M. Ergo, ut illa diuina mens summa lex est, item, * cum in homine est perfecta, est in mente sapientis. Quæ sunt autem uariæ, & ad tempus scriptæ, populi fauore magis, quā re, legum nomen tenent: omnem enim legem, quæ quidē recte lex appellari possit, esse laudabilem quibusdam talibus argumentis docent. Cōstat profecto ad salutem ciuium, ciuitatumq; incolumitatem, uitamque omnium quietam, & beatam conditas esse leges: eosq; qui primum eiusmodi scita sanxerunt populis ostendisse, ea se scripturos, atque laturos, quibus illi ascriptis, susceptisque

ptisque, honeste beateque uiuerent: quæque ita composita, sanctaque essent, eas leges uidelicet nominarunt. Ex quo intelligi par est, eos, qui perniciofa, & iniusta populis iussa descripserint, cum contra fecerint, quã polliciti, professeque sint, quiduis potius tulisse, quã leges: ut perspicuum esse possit, in ipso nomine legis interpretãdo inesse uim, & sententiam iusti, & iuris colendi. Quæro igitur Quincte, a te, sicut illi solent. quo si ciuitas careat, ob eã ipsam causam quod eo careat, pro nihilo habenda sit, id estne numerandum in bonis? Q. Ac maximis quidẽ. M. Lege autẽ carens ciuitas an ne ob ipsum habẽda nullo loco? Q. Dici aliter non potest. M. Necesse est igitur legem haberi in rebus optimis. Q. Prorsus assentior. M. Quid, quod multa perniciofa, multa pestifera sciscũtur in populis? quæ nõ magis legis nomen attingunt, quam si latores aliquas concessu suo sanxerint. nõ neq; medicorũ præcepta dici uere possent, si quæ inscij imperitiq; pro salutaribus mortifera cõscripserint: neq; in populo lex, cuiuimodi fuerit illa, etiã si perniciosum aliquid populus acceperit. Ergo est lex iustorũ, iniustorumq; distinctio, ad illã antiquissimam, & rerũ omnium principẽ expressa naturam, ad quam leges hominum dirigũtur, quæ supplicio improbos afficiunt, & defendunt, & tuentur bonos. Q. Præclare intelligo: nec uero iã aliam esse ullã legem puto nõ modo habendã, sed ne appellandam quidem. M. Igitur tu * Scias & Apulcias leges nullas putas? Q. Ego uero ne Liniã quidem. M. Et recte, quæ præsertim uno uersiculo senatus puncto temporis sublatae sint: lex autem illa, cuius uim explicauim, neque tolli, neque abrogari potest. Q. Eas tu igitur leges rogabis uidelicet, quæ numquam abrogentur. M. Certe, si modo acceptæ a uobis duobus erunt. sed, ut uir doctissimus fecit Plato,

atque

atque idem grauiſſimus, omniumque princeps, de rep. cum ſcripſit, idemque ſeparatim de legibus eius, id mihi credo eſſe faciendum, ut, priuſquam ipſam legem recitem, de eius legis laude dicam, quod idem & Zaleucum, & Charondam feciſſe uideo, cum quidem illi non ſtudij, & delectationis, ſed rei publ. cauſſa leges ciuitatibus ſuis ſcripſerunt: quos imitatus Plato, uidelicet hoc quoque legis putauit eſſe, perſuadere aliquid, non omnia ui, ac minis cogere. Q. Quid, quod Zaleucum iſtum negat ullum fuiſſe Timæus? M. At Theophraſtus auctor, haud deterior mea quidem ſententia: meliorem multi nominant: cōmemorant uero ipſius ciues, noſtri clientes, Locri. Sed ſiue fuit, ſiue nō fuit, nihil ad rem. loquimur, quod traditū eſt. Sic igitur hoc iā a principio perſuaſum ciuibus, dominos eſſe omnium rerum, ac moderatores deos, eaque quæ gerantur, eorum geri iudicio, ac numine, eoſdemque optime de genere hominum mereri, & qualis quiſque ſit, quid agat, quid in ſe admittat, qua mente, qua pietate religiones colat, intueri, piorumque & impiorum habere rationē: his enim rebus imbutæ mentes, haud ſane abhorrebunt ab utili, & a uera ſententia. Quid eſt enim uerius, quam neminē eſſe oportere tam ſtulte arroganſem, ut in ſe mentem, & rationem putet ineſſe, in cælo mundoque non putet? aut ea, quæ uix ſumma ingenij ratione comprehendat, nulla ratione moueri putet? Quem uero aſtrorum ordines, quem dierum noctiumque uiciſſitudines, quem menſium temperatio, quemque ea, quæ gignuntur nobis ad fruendum, non gratum eſſe cogant, hunc hominem omnino numerare qui decet? cumque omnia, quæ rationem habent, præſtent iis, quæ ſint rationis expertia, neſaſque ſit dicere ullam rē præſtare naturæ omnium rerum: rationem ineſſe in ea conſitendum eſt. Vtiles eſſe autem

tem opiniones has quis neget, cum intelligat, quam multa firmentur iureiurando? * quantæ salutis sint foedera religionis? quã multos diuini supplicij metus a scelere reuocauerit? quamque sancta sit societas ciuium, inter ipsos dijs immortalibus interpositis tum iudicibus, tum testibus? Habes legis procemium: sic enim hoc appellat Plato. Q. Habeo uero, frater: * & in hoc admodum delector, quod in alijs rebus, alijsque sententijs uersaris, atque ille: nihil enim tam dissimile est, quam uel ea, quæ ante dixisti, uel hoc ipsum legis exordium. unum illud mihi uideris imitari orationis genus. M. Vellem fortasse: quis enim id potest aut unquam poterit imitari? nam sententias interpretari perfacile est: quod quidem ego facerem, nisi plane esse uellem meus. quid enim negotij est, eadem prope uerbis ijsdem conuersa dicere? Q. Prorsus assentior. uerum, ut modo tute dixisti, te esse malo tuum. Sed iam exprome, si placet, istas leges de religione. M. Expromam equidem, ut potero: & quoniam & locus, & sermo familiaris est, legum uocem proponam. Q. Quidnam id est? M. Sunt certa legum uerba, Quinçte, neque ita prisca, ut in ueteribus his, sacratisque legibus, & tamen quo plus auctoritatis habeant, paullo antiquiora, quã hic sermo est. eum morem igitur cum breuitate si potero, consequar. Leges autem a me edentur non perfectæ. nã esset infinitum, sed ipsæ summæ rerum ac sententiæ. Q. Ita uero necesse est: quare audiamus uerba legis. M. Ad diuos aduen-
to caste: pietatem adhibento: opes amouento. qui secus faxit deus ipse uindex erit. Separatim nemo habebit deos, neue nouos: * sed ne aduenas, nisi publice adscitos, priuatim con-
lunto. Constructa a patribus delubra habeto: lucos in agris habeto, & larũ sedes: ritus familiæ, patrumque seruato. Di-
uos, & eos, qui cælestes semper habiti, coluto, & ollos, quos

„ in coelum merita uocauerint, Herculem, Liberum, Aescula-
 „ pium, Castorem, Pollucem, Quirinum. ast olla, propter qua
 „ datur homini ascensus in coelum, Mentem, Virtutem, Pie-
 „ tatem, Fidem, earumque laudum delubra sunt. Nec ulla ui-
 „ tiorum sacra solemnia obeunto. Ferijs iurgia amouento,
 „ easq; in famulis operibus patratk habento. Itaq; ut ita ca-
 „ dat in annuis anfractibus, descriptum esto: certasque fru-
 „ ges, certasque baccas sacerdotes publice libanto: hoc certk
 „ sacrificijs ac diebus. * itemque alios addes. ubertatem lactis
 „ foetusque seruant. * Idque ne commiti possit, ad eam rem,
 „ & rationem cursus annuos sacerdotes finiunto. Quaeque
 „ cuiq; diuo decorae grataeque sint hostiae, prouident: diuisq;
 „ alij alij sacerdotes; omnibus pontifices; singulis flamines
 „ sunt. Virgines Vestales in urbe custodiunt igne foci pu-
 „ blici sempiternum. Quoque & priuatim, & publice modo,
 „ rituq; fiat, discunt ignari a publicis sacerdotibus. Eorum
 „ autem duo genera sunt; unum quod praestit ceremonijs, &
 „ sacris; alterum quod interpretetur fatidicorum & uatum
 „ effata incognita, cum senatus populusque ascuerit. Inter-
 „ pretes autem Iouis optimi maximi, publici augures signis,
 „ & auspicijs postea uident, disciplinam tenent. Sacerdotes
 „ uincti, uirgetaque; & salutem populi auguranto. Quique
 „ agent rem duelli, quique populare auspicium praemonen-
 „ to, ollique obtemperanto. Dluorumque iras prouident,
 „ ijsque parento. Coelique fulgura religionibus ratis teperant
 „ to, urbemque, & agros, & templa liberata, & effata ha-
 „ bento: quaeq; augur iniusta, nefasta, uitiosa, dira defixerat,
 „ * infectaque sunt: quique non paruerit, capitale esto. For-
 „ derum, pacis, belli, induciarũ oratores, setiales, iudices sun-
 „ to. * Bella, disceptatio, prodigia, porteta ad Etruscos & ha-
 „ ruspices, si senatus iusserit, deferunt. * Etruriaque prin-
 „ cipes

cipes disciplinam docento. Quibus diuis creuerint, procu-
 ranto: idemque fulgura atque obstita pianto. Nocturna mu-
 lierum sacrificia ne sunt, præter olla, quæ pro populo ri-
 te fient. * ne ueniãto, nisi ut assolet Cereri, Græco sacro,
 quod neque expiari poterit, impie commissum esto. quod
 expiari poterit, publici sacerdotes expianto. Ludis publi-
 cis, quod sine curriculo, & sine certatione corporum fiat,
 popularem letitiam in cantu. & fidibus, & tibijs moderã-
 to, eamque cum diuûm honore iungunto. Ex patrijs ritibus
 optuma colunto, præter Idææ matris famulos, eosque iustis
 diebus, ne quis stipem cogito. Sacrum sacroue commẽdatum
 * qui cl. pserit: rapseritque, paricida esto. periuriy pœna
 diuina, exitium: humana, dedecus. Incestum pontifices su-
 premo supplicio sanciuo. Impius ne audeto placare donis
 iram deorum. Sancte uota reddunto. Pœna uiolati iuris esto.
 Ne quis agrum consecrato: auri, argenti, eboris sacrandi
 modus esto. sacra priuata perpetua manento. Deorû maniu
 iura sancta sunt. Hos * leto dato diuos habento. Sumptû in
 ollos luctumq; minuũto. A T T. Conclusa est quidem * apte
 tam magna lex, sanequam breuis: & ut mihi quidem uide-
 tur, non multum discrepat ista constitutio religionum a
 legibus Numæ, nostrisque moribus. M. An censes, cum in
 illis de repub. libris persuadere uideatur Africanus, om-
 nium rerum publicarum nostram ueterẽ illam fuisse opti-
 mam, non necesse esse optimæ reipub. leges dare consen-
 taneas? A T T. Immo prorsus ita cẽseo. M. Ergo adeo exspe-
 ctatæ leges, quæ genus illud optimû reip. cõtineãt: & si quæ
 forte a me hodie rogabũtur. quæ non sint in nostra rep. nec
 fuerint, tamen erant fere in more maiorum, qui tum ut lex
 ualebat. A T T. Suade igitur, si placet, istam ipsam legẽ * ut
 ego, VI ET TV ROGAS, possim edicere. M. Ain,

tandem, Attice, non es edicturus aliter? ATT. Prorsus maiorem quidem rem nullam sciscam aliter: in minoribus, si uoles, remittam hoc tibi. M. Atque mea quidem sententia est. at ne longum fiat, uidete. ATT. Utinam quidem: quid enim agere malumus? M. Caste iubet lex adire ad deos, animo uidelicet, in quo sunt omnia: nec tollit castimoniam corporis: sed hoc oportet intelligi, cum multum animus corpori praestet, obserueturque ut casto corpore adeatur, multo esse in animis id seruandum magis: nam illud uel aspersione aquae, uel dierum numero tollitur: animi labes nec diuturnitate uanescere, * nec manibus ullis elui potest. Quod autem pietatem adhiberi, opes amoueri iubet, significat probitatem gratam esse deo, sumptum esse remouendum. Quid est enim cum paupertatem diuitis etiam inter homines esse equalem uelimus, cur eam sumptu ad sacra adhibito deorum aditu arceamus? praesertim cum ipsi deo nihil minus gratum futurum sit, quam non omnibus patere ad se placandum, & colendum uiam. Quod autem non iudex, sed deus ipse uindex constituitur, praesentis poenae metu religio confirmari uidetur. Suosque deos, aut nouos, aut alienigenas coli confusionem habet religionum, & ignotas caeremonias etiam sacerdotibus. nam a patribus acceptos deos ita placet coli, si huic legi paruuerunt ipsi. patrum delubra esse in urbibus censeo: nec sequor magos Persarum: quibus auctoribus Xerxes inflammasse templa Graeciae dicitur, quod parietibus includerent deos, quibus omnia deberent esse patentia, ac libera, quorumque hic mundus omnis templum esset, & domus. melius Graeci, atque nostri: qui, ut augerent pietatem in deos, easdem illas, quas nos, urbes incolere uoluerunt. affert enim haec opinio religionem utilem ciuitatibus: siquidem & illud bene

bene dictum est a Pythagora doctissimo uiro, tum maxime
 & pietatem, & religionem uersari in animis, cum rebus
 diuinis operam daremus: & * quod Thales, qui sapien-
 tissimus inter septem fuit, homines existimare oportere,
 deos omnia cernere, deorum omnia esse plena: fore enim
 omnes castiores, * ueluti quo infans esset maxime reli-
 giosus: est enim quadam opinione species d eorum in ocu-
 lis, non solum in mentibus. Eandemque rationem laci ha-
 bent in agris, neque ea, quæ a maioribus prodata est cum
 dominis, tum famulis, posita in fundi uillæque conspectu
 * religio Larum repudiāda est. Iam ritus familie patrum=
 que seruari, id est, quoniam antiquitas proxime accedit ad
 deos, a dijs quasi traditam religionem tueri. Quod autem
 ex hominum genere consecratos, sicut Herculem, & cete-
 ros, coli lex iubet, indicat omnium quidem animos immor-
 tales esse: sed fortium, bonorumque diuinos. Bene uero, quod
 Mens, Pietas, Virtus, Fides, consecratur manu: quarum om-
 nium Romæ dedicata publice templa sunt, ut illa qui ha-
 beant (habent autem omnes boni) deos ipsos in animis suis
 collocatos putent. nam illud uitiosum Athenis, quod * Cy-
 lonio scelere expiato, Epimenide Crete suadente, fecerunt
 Contumeliæ fanum, & Impudentiæ: uirtutes enim, non ui-
 tia consecrare decet. araque uetus stat in Palatio Febris, &
 altera Exquilijs * Malæ Fortune, detestatæque, quæ omnia
 eiusmodi repudianda sunt. * Quod si fingenda nomina ui-
 ce poëtæ, & potius uincendi, atque potiundi, stata sãdique
 cognomina, Statoris, & Inuicti Iouis: rerūque expetēdarū
 nomina, salutis, honoris, opis, uictoriæ: quoniã quidē exspe-
 ctatione rerum bonarum erigitur animus. Recte etiam * a
 Collatino Spes cōsecrata est. * Fortunaq; sit uel huius diei.
 nã ualet in omnes dies; uel respiciēs ad opē ferēdā, uel * fo-

rum, in quo incerti casus significantur magis; uel primigeniam a gignendo: cum est * feriarum festorumque dierum ratio in liberis quietem habet litium, & iurgiorum, in seruis operum, & laborum: quas compositio anni conferre debet *, & perfectionem operum * rusticorum. quod tempus, ut sacrificiorum libamenta seruentur, fetusque pecorum, quæ dicta in lege sunt, diligenter habenda ratio intercalandi est. quod institutum perite a Numa, posteriorum pontificum negligentia dissolutum est. Iam illud ex institutis pontificum & haruspicum non mutandum est, quibus hostijs immolandum cuique deo, cui maioribus, cui lactentibus, cui maribus, cui foeminis. Plures autem deorum omnium, singuli singulorum sacerdotes, & respondendi iuris & confitendarum religionum facultatem afferunt. Cumque Vesta quasi focus urbis, ut Græco nomine est appellata, quod nos prope idem Græcum interpretatum nomen tenemus, conspecta sit: ei colendæ uirgines præsent. * ut aduigiletur facilius ad custodiam ignis, & sentiant mulieres in * natura seminarum omnium deum castitatem pati. Quod sequitur uero, non solum ad religionem pertinet, sed etiam ad ciuitatis statum, ut sine ijs, qui sacris publice præsent, religioni priuatæ satisfacere non possint: continet enim reipub. consilio & auctoritate optimatum semper populum indigere: descriptioque sacerdotum nullum iustæ religionis genus prætermittit. nã sunt ad placandos deos alij cõstituti, qui sacris præsent solenni bus: ad interpretanda alij prædicta uatum, * neque multorum, ne esset infinitum, neque ut ea ipsa, quæ suscepta publice essent, quisquã extra collegium nossent. Maximum autem, & præstantissimum in re pu. ius est augurum, cum est auctoritati cõiunctum. neque uero hoc, quia sum ipse augur, ita sentio,

tio, sed quia sic existimare nos est necesse. Quid enim ma-
 ius est, si de iure quaerimus, quam posse a summis imperijs,
 & summis potestatibus comitia tollere? concilia uel insti-
 tuta dimittere, uel habita rescindere? quid grauius, quam re-
 susceptam dirimi, si* unus augur Alio die dixerit? quid ma-
 gnificentius quam posse decernere, ut magistratu se abdi-
 cēt consules? quid religiosus, quam cum populo, cum plebe
 agendi ius aut dare, aut non dare? quid legem, si non iure
 rogata est, tollere? * ut etiam decreto collegij, ut Luuias cōsi-
 lio Philippi, cōsules, & augures: nihil domi, nihil foris per
 magistratus gestū, sine eorū auctoritate posse cuiquā pro-
 bari? A T T. Age iam ista uideo, fateorq; omnia esse magna.
 sed est in collegio uestro inter Marcellum, & Appiū opti-
 mos augures magna dissensio: nam eorum ego in libros in-
 cidi: cum alteri placeat auspicia ista ad utilitatem esse reip.
 composita, alteri disciplina uestra quasi diuinari uideatur
 prorsus posse. Hac tu de re quaero quid sentias. M. Ego ne-
 diuinationem, quam Græci *μαρτυρίω* appellant, esse censeo,
 & huius hanc ipsam partem, quæ est in auib; ceterisque
 signis disciplinæ nostræ. quod cum summos deos esse con-
 cedamus, eorumque mente mundum regi, & eorundem
 benignitatem hominum consulere generi, & posse nobis si-
 gnarum futurarum ostendere, non uideo cur diuina-
 tionem esse negem. sunt autem ea, quæ posui, ex quibus id,
 quod uolumus efficitur, & * cogitur. Iam uero permulto-
 rum exemplorum & nostra plena est respub. & omnia re-
 gna, omnesque populi, cunctæque gentes augurum præ-
 dictis multa incredibiliter uera cecidisse: * neque enim Po-
 letis, neque Melampodis, neque Mopsi, neque Amphia-
 rai, neque Chalcantis, neque Heleni tantum nomen fuisset,
 neque tot nationes id ad hoc tempus retinuissent, Ara-

bum, Phrygum, Lycaonum, Cilicum maximeque Pistidarum, nisi uetustas ea certa esse docuisset. nec Romulus noster auspicato urbem condidisset, neque Attij Nauij nomen memoria floreret tamdiu, nisi hi omnes multa ad ueritatem admirabilia dixissent. Sed dubium non est, quin hæc disciplina, & ars augurum euanuerit iam & uetustate, & negligentia. Itaque neque illi assentior, qui hanc scientiam negat umquam in nostro collegio fuisse: neque illi qui esse etiam nunc putat. quæ mihi uidetur apud maiores * fuisse dupliciter, ut ad reipub. tempus nonnumquam, ad agendi consilium sæpissime perineret. A T T. Credo hercle ita esse, istique rationi potissimum assentior: sed redde cetera. M. Reddam uero, & si potero, breui. Sequitur enim de iure belli: in quo & suscipiendo, & gerendo, & deponendo ius ut plurimum ualet, & fides, horumque ut publici interpretes essent, lege sancimus. Iam de haruspicum religione, de expiationibus, & procurationibus satis superque in ipsa lege dictum puto. A T T. Assentior, quoniam omnis hæc in religione uersatur oratio. M. At uero, quod sequitur, quo modo aut tu assentiare, aut ego reprehendam, sane quæro Tite. A T T. Quid tandem id est? M. De nocturnis sacrificijs mulierum. A T T. Ego uero assentior, excepto præsertim in ipsa lege sollenni sacrificio ac publico. M. Quid ergo ager lacchus, Eumolpidaque * nostri, & augusta illa mysteria, siquidem sacra nocturna tollimus? non enim populo Rom. sed omnibus bonis firmisque populis leges damus. A T T. Excipis credo illa, quibus ipsi initiati sumus. M. Ego uero excipiam. nam mihi cum multa eximia diuinaque uidentur Athenæ tuæ peperisse, atque in uita hominum attulisse, tum nihil melius illis mysterijs, quibus ex agresti immanique uita exculti ad

humani

humanitatem, & mitigati sumus: initiaque ut appellantur, ita re uera principia uitæ cognouimus: neque solum cum letitia uiuendi rationem accepimus, sed etiam cū spe meliore moriendi. Quid autem mihi displiceat, * innocentes poëtae indicant comici. Qua licentia Romæ data, quidnam egisset ille, qui in sacrificium cogitatam libidinem intulit, quo ne imprudentiam quidem oculorum adiici fas fuit?

ATT. Tu uero istam Romæ legem rogato, nobis nostras ne ademeris. M. Ad nostra igitur reuertor: quibus profecto diligentissime sancendum est, ut mulierum famam multorum oculis lux clara custodiat, inuenturque eo ritu Cereris, quo Romæ inuitantur. quo in genere seueritatem maiorum senatus uetus auctoritas de Bacchanalibus, & consulum exercitu adhibito quaestio, animaduersioque declarat. atque omnia nocturna, ne nos duriores forte uideamur, in media Græcia Diagondas Thebanus lege perpetua sustulit. Nouos uero deos, & in his colendis nocturnas peruigilationes sic Aristophanes facetissimus poëta ueteris comœdiæ uexat, ut apud eum Sabazius, & quidam alij dij, peregrini iudicati, e ciuitate eiiciantur. Publicus autem sacerdos imprudentiam consilio expiatam metu liberet, audaciam in admittendis religionibus foedis damnet, atque impiam iudicet. Iam ludi publici, cum sint cauea, circoque diuisi, sint corporum certationes, cursu, & pugillatione, luctatione, curriculisque equorum usque ad certam uictoriam circo * constitutis: cauea, cantu, uoce, ac fidibus, & tibis: dummodo ea moderata sint, ut lege praescribitur. assentior enim Platoni, nihil tam facile in animos teneros, atque molles influere, quam uarios canendi sonos, quorum dici uix potest quanta sit uis in utramque partem. namque & incitat languentes, & languescit excitatos, & tum remittit

animos tū contrahit: ciuitatumq; hoc multarum in Græcia interfuit, antiquū uocum seruari modū: quarū mores lapsi ad mollitiē, pariter sunt immutati cū cantibus, aut hac dulcedine corruptelaq; deprauati, ut quidā putant: aut, cum seueritas eorū ob aīa uitia cecidisset, tū fuit in auribus animisque mutatis etiā huic mutationi locus. Quamobrem ille quidem sapiētissimus Græcia uir, longeq; doctissimus ualde hanc labē ueretur: negat enim mutari posse muscas leges sine mutatione legum publicarum. Ego nec tā ualde id timendum, nec plane cōtemnendum puto. Illa quidem, quæ solebant quondā completi seueritate iucunda Liuiantis, & Næuiantis modis, nunc ut eadē exsultent, ceruices oculosque pariter cū modorum flexionibus torqueant. Grauius olim ista uindicabat uetus illa Græcia, lōge prouidēs, quam sensim perniciēs illa * ciuū animos malis studiis, malisq; doctrinis repente totas ciuitates euertēret: siquidē illa seuera Lacedamō neruos iussit, quod plures quā septem haberet, in Timothei fidibus * inde demi. Deinceps in lege est, ut de ritibus patris colantur optimi: de quo cum consulerent Athenienses Apollinē Pythium, quas potissimū religiones tenerent: oraculum editum est, eas, quæ essent in more maiorum, quo cum iterū uenissent, maiorumque morem dixissent sepe esse mutatum, quæstuiſſentq; quem morem potissimum sequerentur e uariis: respondit, optimum. Et profecto ita est, ut id habendum sit antiquissimū, & deo proximum, quod sit optimum. Stipē sustulimus, nisi eā, quam ad paucos dies propriā Idææ matris excepimus: implet enim superstitione animos, & exhaurit domos. Sacrilego pœna est neque ei soli, qui sacrum abstulerit: sed etiā ei, qui sacro commendatum. quod & nunc multis fit in fanis. Alexander in Cilicia deposuisse * apud Solē in delubro pecuniam dicitur,

dicitur, & Atheniēsis Clisthenes Iunoni Samlae cuius egre-
 gius, cum rebus timeret suis, filiarū dotes credidit. Sed iam
 de periuris: de incestis nihil sane hoc quidē loco disputan-
 dum est. Donis impij ne placare audeant deos: Platonē au-
 diant, qui uetat dubitare qua sit mente futurus deus, cū uir
 nemo bonus ab improbo se donari uelit. Diligentia uoto-
 rum satis in lege dicta est, ac uoti sponso, qua obligamur
 deo. Poena uero uiolatæ religionis iustā recusationem non
 habet. Quid ego hic sceleratorum utar exemplis, quorum
 sunt plenæ tragediæ? quæ ante oculos sunt, ea potius at-
 tingantur. & si hæc commemoratio uereor ne supra ho-
 minis fortunam esse uideatur: tamen, quoniam mihi sermo
 est * apud deos, nihil reticebo: uelimque hoc, quod loquar,
 diis immortalibus gratum potius uideri, quam graue. *
 Omnia autem tum perditorū ciuium scelere discessu meo
 religionū iura polluta sunt: uexati nostri lares familiares:
 in eorum sedibus ex ædificatum templum Licentiæ: pulsus a
 delubris is, qui illa seruarat. * Circūspicite celeriter ani-
 mo (nihil enim attinet quemquā nominari) qui sint rerum
 exitus consecuti. nos, qui illam custodē urbis, omnibus ere-
 ptis nostris rebus, ac perditis, uiolari ab impijs passi non
 sumus: eumque ex nostra domo in ipsius patris domum de-
 tulimus, iudicia senatus, Italiae, gentium denique omnium,
 conseruatae patriæ consecuti sumus. quo quid accidere po-
 tuit homini præclarius? * quo scelere religiones prostra-
 tæ, afflictæq; sunt: partim ex illis distractæ ac dissipatæ ia-
 cēt. Qui uero ex his & omniū scelerū principes fuerunt,
 & præter ceteros in omni religione impij, non solū * uita
 cruciati, atque dedecore, uerum etiam sepultura, ac iustis
 exsequiis caruerunt. Q. Equidem ista agnosco, frater, &
 meritas diis gratias ago: sed nimis sepe secus aliquanto
 uidemus

uidemus euadere. M. Non enim Quinte recte existimamus, quæ pœna diuina sit : & opinionibus uulgi rapimur in errorem, nec uera cernimus: morte, aut dolore corporis, aut luctu animi, aut offensione iudicij, hominum miseras ponderamus: quæ fateor humana esse, & multis bonis uiris accidisse : sceleris autem pœna tristis. & præter eos euentus, qui sequuntur, per se ipsa maxima est. Vidimus eos, qui nisi odissent patriam, numquam inimici nobis fuissent, ardentes * tum cupiditate, tum metu, tum cōscientia: quid agerent modo timentes, uicissim contemnentes religiones: iudicia perrupta, ab iisdē corrupta hominū, non deorum. * Reprimam iam, & non insequar longius, eoque minus, quo plus pœnarum habui, quam petiui. * tantum pœnam merui, duplicem pœnam esse diuinam, quod constaret. & ex uexandis uiuorum animis, & ea fama mortuorum, ut eorum exitium, & iudicio uiuorū, & gaudio comprobetur. Agri autem ne consecrentur, Platoni prorsus assentior: qui, si modo interpretari potuero, his fere uerbis utitur.

» Terra igitur, ut focus, domicilium sacrū omnium deorum
 » est. quocirca ne quis iterum idem consecrato. Aurum au-
 » tem, & argentum in urbibus & priuatim, & in fanis in-
 » uidiosa res est. Tum ebur * ex inani corpore extractum,
 » haud satis castum donum deo. Iam æs, atque ferrum duelli
 » instrumenta, non fani. Ligneum autem * quod quis uolue-
 » rit uno e ligno dedicato, * itemque lapideum in delubris
 » communibus. Textile: nec operosius, quam mulieris opus
 » menstruum. Color autem albus præcipue decorus deo est
 » tum in ceteris, tum maxime in textili. tincta uero absint,
 » nisi a bellicis insignibus. * Diuinissima autem dona aues,
 » & formæ ab uno pictore uno absolutæ die. Itemque cetera
 » huius exempli dona sunt. hæc illi placet. Sed ego cetera non

tam restricte præfinio, uel hominũ uitis, uel subsidiis temporum uictus. Terra cultum segniorem suspicor fore, si ad eam tuendam, * ferroque subiiciendam superstitionis aliquid accesserit A T T. Habeo ista. nũc de sacris perpetuis, & de manium iure restat. M. O miram memoriam, Pompei, tuam. at mihi ista exciderant. A T T. Ita credo: sed tamen hoc magis eas res & memini & exspecto, quod & ad pontificium ius, & ad ciuile pertinent. M. * Vera, & apertissima sunt istis de rebus & responsa, & scripta multa: & ego in hoc omni sermone nostro, quod ad cumq; legis genus me disputatio nostra deduxerit, tractabo, quoad poterò, eius ipsius generis ius ciuile nostrũ: * sed ita locus ipse ut notus sit, ex quo ducatur quæq; res, & ars iuris, ut non difficile sit, quæcumq; noua caussa consultatione acciderit, eius tenere ius, cũ scias a quo sit capite repetendum. * Sed iurisconsulti siue erroris obiiciendi caussa, quo plura & difficiliora scire uideãtur: siue, quod similius ueri est, ignorantia docendi (nam non solum scire aliquid, artis est, sed quædam ars etiã docendi) sæpe, quod positũ est in una cognitione, id in infinita differtuntur: uelut in hoc ipso genere quã magnum illud Scauola faciunt pontifices ambo, & iidẽ iuris peritissimi? * At inquit Publij filius, ex patre audiui, pontificẽ neminem bonũ esse, nisi qui ius ciuile cognoscet. Totumne? quid ita? quid enim ad pontificẽ de iure parietum, aut aquarũ, * aut ullo omnino? * Si ergo quod cum religione coniunctum est. id autem quantulũ est? de sacris credo, de uotis, de feris, de sepulchris & si quid eiusmodi est. Cur igitur hæc tanta facimus, cũ cetera perparua sint? De sacris autem, qui locus patet latius, hæc sit una sententia, ut conseruentur semper, & deinceps familis prodantur, & ut in lege posui, * perpetua sint sacra hic
 posita

posita. Hæc iura pontificū auctoritatē censecuta sunt, ut ne
 morte patrisfamilias sacrorū memoria occideret, * iis es=
 set ea adiuncta, ad quos eiusdē morte pecunia uenerit. Hoc
 uno posito, quod est ad cognitionem disciplinae satis, innu=
 merabilia nascuntur, quibus implentur iurisconsultorū li=
 bri. Querūtur enim, qui astringātur sacris. Heredū caussa
 iustissima est: nulla est enim persona, quæ ad uicē eius, qui e
 uita emigrauerit, propius accedat. Deinde qui morte, testa=
 mentoue eius tantumdē capiat, quantum omnes heredes: id
 quoq; ordine: est enim ad id, quod propositū est, accommo=
 datum. Tertio loco, si nemo sit heres, is, qui de bonis, quæ
 eius fuerint, * cū moreretur, acceperit plurimū possiden=
 do. Quarto, si nemo sit, qui ullā rem ceperit, de creditori=
 bus eius qui plurimū seruet. Extrema illa persona est, * ut
 is, qui mortuus sit, pecuniā debuerit, neminiq; eā soluerit,
 perinde habeatur, quasi eam pecuniam ceperit. Hæc nos a
 Scauola didicimus. nō ita descripta sunt ab antiquis. nā illi
 quidē his uerbis docebant, tribus modis sacris astringi he=
 reditatem, aut si maiorē partem pecuniæ capiat, aut si ma=
 ior pars pecuniæ legata est, aut si inde quippiam ceperit.
 Sed pontificē sequamur. Videtis igitur omnia pendere ex
 uno illo, quod * pontificum pecuniā sacro cōiungi uolunt,
 iisdemque serias & cæremonias ascribendas putant, * at=
 que etiā dant hoc Scauolæ, quod est partitio: * ut, si in te=
 stamento deducta scripta non sint, ipsique minus ceperint,
 quā omnibus heredibus relinquatur, sacris ne alligētur. In
 donatione hoc iudē secus interpretantur: & quod paterfa=
 milias in eius donatione, qui in ipsius potestate esset, ap=
 probauit, ratū est: quod eo inscio factum est, si id is nō ap=
 probat, ratum non est. His propositis, quæstiunculæ multæ
 nascuntur: quas qui intelligat, nō, si ad caput referat, per
 se

se ipse perspiciat: ueluti, si minus quis cepisset, ne sacris alligaretur, post de eius heredibus aliquis exegisset pro sua parte id, quod ab eo, cuius ipse heres esset, praetermissum fuisset: eaque pecunia non minor esset facta cum superiore actione, quā heredibus omnibus esset relicta: qui eā pecuniam exegisset, solum, * sine coheredibus, sacris alligari. Quin etiā cauent, ut cui plus legatū sit, quam sine religione capere liceat, is per as, & librā heredem testamenti soluat: propterea quod eo loco res est ita soluta hereditate, quasi ea pecunia legata nō esset. Hoc ego loco, multisq; aliis quero a uobis Scaeuolae pōtifice s maximi, & homines meo quidē iudicio acutissimi, quid sit, quod ad ius pontificiū ciuile appetatis. ciuils enim iuris sciētia pontificiū quodāmodo tollitis. nā sacra cum pecunia pontificum auctoritate nulla lege coniuncta sunt: * itaq; usibus tantummodo pontificis esset, si pōtificialis maneret auctoritas. Sed quod idē iuris ciuils est, spernitis, ac scientia illa eluditis. Placuit P. Scaeuolae, & Coruncanio pontificibus maximis, idemque ceteris, qui tantundē caperet, quantum omnes heredes, sacris alligari. Habeo ius pontificium. Quid huc accessit ex iure ciuili? partitionis caput, scriptū caute, ut centū numi deducerentur. Inuenta est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur. * Quod si hoc, qui testamentum faciebat, cauere uoluisset, admonet iurisconsultus hic quidē ipse Mucius, pontifex idem, ut minus capiat, quam omnibus heredibus relinquatur. * Super dicebant, quidquid cepisset, astringi. rursus sacris liberantur. Hoc uero nihil ad pontificium ius, & e medio est iure ciuili, ut per as, & librā heredem testamenti soluant, & eodē loco res sit quasi ea pecunia legata non esset, si is, cui legatum est, stipulatus est id ipsum, quod legatum est, ut ea pecunia ex stipulatione debea-

debeatur: * sitque ea non * doctum hominem sane: * cuius fuit Attius per familiaris: sed mensem credo extremum anni, ut ueteres Februarium, sic hic Decembrem sequebatur. Hostia autem maxima parentare, pietatis esse adiunctum putabat. Iam tanta religio est sepulcrorum, ut extra sacra, & gentem inferri fas negent esse: idque apud maiores nostros Torquatus in gente Popillia iudicauit. Nec uero tam Denicales, quae a nece appellatae sunt, * qua residunt mortui, quam ceterorum celestium quieti dies feriae nominarentur, nisi maiores eos, qui ex hac uita migrassent, in deorum numero esse uoluissent: * eas in eos dies conferre ius, ut neque ipsius, neque publicae feriae sint: totaque huius iuris compositio pontificalis magnam religionem caeremoniamque declarat. Neque necesse est edisseri a nobis, quae finis funestae familiae, * quod genus sacrificij Lare ueruecibus fiat, quemadmodum os reiectum terrae obtegatur, quaeque in porca * contracta iura sint, quo tempore incipiat sepulcrum esse, & religione teneatur. At mihi quidem antiquissimum sepulturae genus id fuisse uidetur, quo apud Xenophontem Cyrus utitur: redditur enim terrae corpus, & ita locatum, ac situm, quasi operimento matris obducitur. eodemque ritu in eo sepulcro * quod procul ad fontis aras, regem nostrum Numam conditum accepimus: gentemque Corneliam usque ad memoriam nostram hac sepultura scimus * esse humatam. C. Marij sitas reliquias apud Anienem dissipari iussit Sylla uictor, * acerbioris odio incitatus, quam si tam sapiens fuisset, quam fuit uehemens. quod haud scio an timens suo corpori posse accidere, primus e patritijs Cornelii igni uoluit cremari. declarat enim Ennius de Africano,

,, Hic est ille situs.

Vere.

Vere. Nam sibi dicuntur ij, qui conditi sunt: nec tamen eorum ante sepulcrum est, quam iusta facta, * & corpus incensum est. Et quod nunc communiter in omnibus sepulcris* penitus, humati dicantur: id erat proprium tum in ijs, quos humus iniecta contegeret: eumque morem ius pontificale confirmat: nam priusquam in os iniecta gleba est, locus ille, ubi crematum est corpus, nihil habet religionis. iniecta gleba* tum & ille humatus est, & gleba uocatur: ac tum denique multa religiosa iura complectitur. Itaque in eo, qui in naui necatus, deinde in mare proiectus esset, decreuit P. Mucius familiam puram, * quod os supra terram non exstaret, porcā heredi esse. Contra censet habendas triduum ferias: & porco femina* piaculum pati: si in mari mortuus esset, eadem præter piaculum & ferias. ATT. Video quæ sint in pontificio iure, sed quæro, quidnam sit in legibus. M. Pauca sane, Tite, & uti arbitror, non ignota uobis. sed ea non tam ad religionem spectant, quam ad ius sepulcrorum. Hominem mortuum, inquit lex in duodecim tabulis, in urbe ne sepelito, neue urito. Credo uel propter ignis periculum. Quod autem autem addit, neue urito, indicat, non qui uratur sepeliri, sed qui humetur. ATT. * Quid, qui post duodecim in urbe sepulti sunt? M. Claros uiros credo Tite fuisse, aut eos, quibus hoc ante hanc legem uirtutis causa tributum est, ut Poplicolæ, ut Tuberto, quod eorum posteri iure tenuerunt, aut eos, si qui hoc, ut C. Fabricius, uirtutis causa soluti legibus consecuti sunt. Sed in urbe sepeliri lex uetat: sic decretum a pontificum collegio, non esse ius in loco publico fieri sepulcrum. nostris extra portam Collinam ad eam Honoris: & aram in eo loco fuisse memorie prodiitum est: ad eam cum lamina esset inuenta, & in ea scriptum, * Domina honoris: ea causa fuit ædis huius dedicanda. Sed cum

multa in eo loco sepulcra fuissent, exarata sunt: statuit enim collegiū, locū publicum nō potuisse priuata religione obligari. Iā cetera in duodecim, Minuēdi sunt sumptus, la-
 22 mētationesque funeris, trāsīata de Solonis fere legibus. Hoc plus inquit, ne facito; rogū, ascia ne polito. nostis quæ se-
 quūtur. discebamus enim pueri duodecim ut carmē necessa-
 riū: quas iam nemo discit. Extenuato igitur sumptu* tribus ricinijs, & uinculis purpuræ, & decē tibicinibus, tollit etiā lamētationē. Mulieres genas ne radūo, neue lessum funeris
 23 ergo habento. Hoc ueteres interpretes, Sex. Aelius, L. Aci-
 lius nō satis se intelligere dixerūt, sed suspicari uestimēti a-
 liquod genus funebris. L.* Aelius lessum quasi lugubrē eiu-
 lationē, ut uox ipsa significat. quod eo magis iudico uerum esse, quia lex Solonis id ipsum uetat. Hæc laudabilia, & lo-
 cupletibus fere cum plebe communia. quod quidem maxime e natura est: tolli fortunæ discrimen in morte. cetera itē fu-
 nebria, quibus luctus augetur, duodecim sustulerūt. Homini
 24 inquit, mortuo ne ossa legito, quo post funus faciat. Excipit bellicā peregrināque mortē. Hæc præterea sunt in legibus de unctura: quæ seruilis unctura tollitur, omnisq; circūpo-
 tatio. Quæ & recte tollūtur, neq; tollerentur, nisi fuissent, ne sumptuosa aspersio, ne lōgæ coronæ, nec acerræ præte-
 reantur. Illa iam significatio est, laudis ornamenta ad mor-
 tuos pertinere. quod coronam uirtute partam, & ei, qui peperisset, & eius parenti sine fraude esse lex impostam iubet, credoque quod erat factitatum, ut uni plura fierent, lectique plures sternerentur. id quoque ne fieret lege sanc-
 citum est. * qua in lege cum esset, Neue aurum addito quā humane excipiat. Altera lex præcipit altera lex uetat, ut cui auro dentes iuncti essent, astim cum illo sepeliretur: & ne se fraudi esto: & simul illud uidetote, * aliud habi-
 tum

tum esse sepelire & urere. Duae sunt praeterea leges de sepulcris: quarum altera priuatorum aedificijs, altera ipsis sepulcris cauet. Nam quod rogam bustumue nouum uetat popius sexaginta pedes adijci aedes alienas inuito domino, incendium ueretur acerbū. Quod autem forū, id est, uestibulū sepulcri bustumue usucapi uetat, tuetur ius sepulcrorum. Haec habemus in duodecim sane secundum naturā: quae norma legis est. reliqua sunt in more: funus ut indicatur, si quid ludorū, * domusq; funeris utatur accessō, atq; lictoribus: honoratorū uirerū laudes in cōcione * memorātor, easque etiā ad cātus ad tibicinē prosequūtor, cui nomen Nænia: quo uocabulo etiam * Græci cantus lugubres nominant. Q. Gaudeo nostra iura ad naturam accommodari, maiorumque sapientia admodum delector. M. Sed credo Quinte, ut ceteros sumptus, sic etiam sepulcrorum modum recte requiri, quos enim ad sumptus progressa iam ista res sit, in L. Figuli sepulcro uides. Sed credo minimam olim istius rei fuisse cupiditatē, alioquin multa exstarent exempla maiorum. Nostra quidem legis interpretes, quo capite iubentur sumptus, & luctum remouere a deorum manium iure, hoc intelligunt, in primis sepulcrorum magnificentiam esse minuendam. Nec haec a sapientissimis legum scriptoribus neglecta sunt. nam & Athenis iam ille mos a Ceerope, ut aiunt, permansit, * corpus terra humandi, * quam cum proximi fecerant, obductaque terra erat, frugibus obserebatur, ut sinus, & gremium quasi matris mortuo tribueretur: solum autem frugibus expiatum, ut uiuis redderetur. Sequebantur epulae, quas inibant * parentes coronati: apud quas de mortui laude, cum quid ueri erat praedicatum: nam mentiri nefas habebatur: * ad iusta coniecta errāt. Posteaquā, ut scribit Phalereus, sumptuosa fieri funera

& lamentabilia cœpissent, Solonis lege sublata sunt. quam legem eisdem prope uerbis* nostri uiri in decimam tabulã coniecerunt. nam de tribus ricinijs, & pleraque illa Solonis sunt. de lamentis uero expressa uerbis sunt, Mulieres genas ne radunto, neue lessum funeris ergo habento. De sepulcris autem nihil est apud Solonem amplius, quam ne quis ea deleat, neue alienum inferat: pœnaque est, si quis bustum (nam id puto appellari tymbon) aut monumētũ, inquit, aut colunã uiolarit, deiecerit, fregerit. Sed post aliquãto, propter has amplitudines sepulcrorum, quas in Ceramico uidemus, lege sanctum est, ne quis sepulcrum faceret operosius, quam quod decem homines effecerint triduo. neque id opere tectorio exornari nec, Hermas quos uocant, licebat imponi. nec de mortui laude, nisi in publicis sepulturis, nec ab alio, nisi qui publice ad eam rem cõstitutus esset, dici licebat. Sublata etiam erat celebritas uirorum & mulierum, quo lamentatio minueretur: habet enim luctum concursus hominum. quocirca Pittacus omnino accedere quemquam uetat in funus aliorum. Sed ait rursus idem Demetrius increbuisse eam funerum, sepulcrorumque magnificentiam, quæ nunc fere Romæ est: quam consuetudinem lege minuit ipse: fuit enim hic uir, ut scitis, non solum eruditissimus, sed etiam* ciuis reip. maxime, tuendæque ciuitatis peritissimus. iste igitur sumptus minuit non solum pœna, sed etiam tempore: ante lucem enim iussit efferrì. Sepulcris autem nouis finiuit modum. nam super terræ tumulum noluit quid statui, nisi columellam tribus cubitis non altiore, aut mensam, aut labellum: & huic procurationi certum magistratum præfecerat. Hæc igitur Athenienses tui. Sed uideamus Platonem, qui iusta funerum reijcit ad interpretes religionum: quem nos morem tenemus. De sepulcris autem dici

dicit hæc: Vetat ex agro culto, eoue, qui coli possit, ullam partem summi sepulcro: sed quæ natura agri tantummodo efficere possit, ut mortuorum corpora sine detrimento uiuorum recipiat, ea potissimum ut compleatur, quæ autem terra fruges ferre, & ut mater cibos suppeditare possit, eã ne quis nobis minuat neue uiuus, neue mortuus. Exstrui autem uetat sepulcrum altius, quam quod quinque diebus absoluerint, nec e lapide excitari plus, nec imponi quã quod capiat laudem mortui incisam quattuor horoicis uersibus: quos longos appellat Ennius. Habemus igitur huius quoque auctoritatem summi uiri de sepulcris: a quo iterum funerũ sumptus præfinitur ex censibus a minis quinque usque ad minam. Deinceps dicit eadem illa de immortalitate animorum, & reliqua post mortem tranquillitate bonorum, poenitis impiorum. Habetis igitur explicatum omnem, ut arbitror, religionis locum. Q. Nos uero frater, & copiose quidem: sed perge ad cetera. M. Pergam equidem: & quoniam libitum est uobis me ad hæc impellere, hodierno sermone conficiam spero, hoc præsertim die: uideo enim Platonem idem fecisse, omnemque orationem eius de legibus peroratam esse uno æstiuo die. Sic igitur faciam, & dicam de magistratibus: id est enim profecto, quod constituta religione rempub. contineat maxime. A T T. Tu uero dic, & istam rationem, quam cœpisti, tene.

M. TVLLII CICE-
RONIS DE LEGIBVS
LIBER III.

* *
*

M A R C V S.

EQVAR igitur, ut institui, diuinum illum uirum: quem quadam admiratione commotus sepius fortasse laudo, quam necesse est. ATT. Platonem uidelicet dicis. M. Istum ipsum, Attice. ATT. Tu uero eum nec nimis ualde umquam, nec nimis sepe laudaueris: nam hoc mihi etiam nostri illi, qui neminem nisi suum laudari uolunt, concedunt, ut eum arbitrato meo diligam. M. Bene Hercle faciunt: quid enim est elegantia tua dignius? cuius & uita, & oratio consecuta mihi uidetur difficillimam illam societatem grauitatis cum humanitate. ATT. Sane gaudeo, quod te interpellauit, quandoquidem tam praeclarum mihi dedisti iudicij tui testimonium. sed perge, ut coeperas. M. Laudemus igitur prius legem ipsam ueris, & proprijs generis sui laudibus. ATT. Sane quidem, sicut de religionum lege fecisti. M. Videtis igitur, magistratus hanc esse uim, ut praesit, praescribatque recta, & utilia, & coniuicta cum legibus? Ut enim magistratibus leges, ita populo praesunt magistratus: uereque dici potest, magistratum legem esse loquentem; legem autem mutum magistratum. Nihil porro tam aptum est ad

ad ius, conditionemque naturæ: * quod cum dico legem, a me dici nihil aliud intelligi uolo, quam imperium: sine quo nec domus ulla, nec ciuitas, nec gens, nec hominum uniuersum genus stare, nec rerum natura omnis, nec ipse mundus potest. nam & hic deo paret, & huic obediunt maria terræque, & hominum uita iusis suprema legis obtemperat. Atque ut ad ceteriora ueniam & notiora nobis, omnes antiquæ gētes regibus quondam paruerūt. quod genus imperij primum ad homines iustissimos, & sapientissimos deferebatur. idque in rep. nostra maxime ualuit, quoad ei regalis potestas præfuit. Deinde etiā deinceps posteris prodebat: quod & in his etiā, qui nūc regnāt, manet. Quibus autē regia potestas nō placuit, nō ij nemini, sed non semper uni parere uoluerūt. Nos autē, quoniā leges damus liberis populis: quæq; de optima rep. sentiremus, in sex libris ante diximus: accommodabimus hoc tēpore leges ad illū, quē probamus, ciuitatis statū. Magistratibus igitur opus est: sine quorū prudentia ac diligentia esse ciuitas non potest. quorum descriptione omnis reip. moderatio continetur. Neq; solum ijs præscribendus est imperādi, sed etiam ciuibus obtēperādi modus. nam & qui bene imperat, paruerit aliquādo, necesse est: & qui modeste paret, uidetur, qui aliquando imperet, dignus esse. Itaque oportet & eum, qui paret, sperare se aliquo tempore imperaturum: & illum, qui imperat, cogitare breui tempore sibi esse parēdū. Nec uero solum ut obtēperēt, obediantque magistratibus, sed etiam ut eos colant, diligantque, præscribimus: ut Charondas in suis facit legibus. Noster uero, Plato Titanum e genere statuit eos, qui, ut illi caelestibus, sic hi aduersentur magistratibus. Quæcum ita sint, ad ipsas iam leges, ueniamus, si placet. A T T. Mihi uero & istud, & ordo iste rerum placet. M.

„ Iusta imperia sunt, iisque ciues modeste, ac sine recusatio=
 „ ne parento. Magistratus nec obedientē, & noxiū ciuē mul=
 „ ta, uinculis, uerberibusque coërcento: ni par, maiorue pote=
 „ stas, populusue prohibesit, ad quos prouocatio esto. Cū ma=
 „ gistratus iudicasset, interrogassetue, per populū multa pœ=
 „ næ certatio esto. Militiæ ab eo, qui imperabit, prouocatio
 „ ne esto: quodque is, qui bellū geret, imperasset, ius ratumque
 „ esto. Minores magistratus periti iuris* plures in prælia
 „ sunt. Militiæ quibus iussi erunt imperant, eorumque tri=
 „ buni sunt. Domi pecuniā publicam custodiunt. Vincula
 „ fontium seruant. Capitalia uindicato. Aes, argentū, aurūque
 „ publice signato. lites cōtractas iudicato. quodcumque sena=
 „ tus creuerit, agunt. Suntque adiles curatores urbis, an=
 „ nonæ, ludorumque; sollenniū: ollisque ad honoris ampliorts
 „ gradū, is primus ascensus esto. Censores, populi æuitates, so=
 „ boles, familias, pecuniasque cēsunt. Urbis tēpla, uias, aquas,
 „ ærariū, uestigalia tuent: populiue partes in tribus di=
 „ stribuunt, exin pecunias, æuitates, ordines partiunt. equi=
 „ tum, peditumque prolem describunt. calibes esse prohi=
 „ bento. mores populi regunt. probrum in senatu ne relin=
 „ quunt. bini sunt. magistratum quinquenniū habent. Re=
 „ liqui magistratus annui sunt: eaque potestas semper esto.
 „ Iuris disceptator, qui priuata iudicet, iudicariue iubeat,
 „ prætor esto: is iuris ciuils custos esto: huic potestati pa=
 „ rento. Quodcūque senatus creuerit, populusue iusserit, tot
 „ sunt. Regio imperio duo sunt: ijque præeundo, iudican=
 „ do, consulendo, prætores, iudices, consules appellant. Mi=
 „ litia summum ius habent. nemini parento. Salus populi
 „ suprema lex esto. eundem magistratum, ni interfuerint x.
 „ anni, nequis capito. Aeuitatē annali lege seruato. Ast quā=
 „ do duellum grauius, * discordiæ ciuium, estunto ne amplius
 „ sex

sex menses, si senatus creuerit: idem iuris, quod duo consu-
 les, tenunto: isq; aue sinistra dictus, populi magister esto. *
 Aequitatem quicumque regat habeto pari iure cū eo, qui-
 cumque erit iuris disceptator. * Ast quando consulis est,
 magistratusue populi, nec reliqui magistratusue sunt.
 Auspicia patrum sunt: ollique ex se produnto, qui comi-
 tiis creare consules rite possint. Imperia, potestates, lega-
 tiones, cum senatus creuerit, populusue iusserit, ex urbe
 exeunto: duella iusta iuste gerunto: sociis parcunto: se, &
 seruos continento: populi sui gloriā augento: domum cum
 laude redeunto: rei suae ergo ne quis legatus esto. Plebes
 quos pro se contra uim auxiliij ergo decem creassit, tribu-
 ni eius sunt: quodque ij prohibessint, quodque plebem ro-
 gassint, ratum esto: sanctique sunt: neue plebem orbā tri-
 bunis relinquunto. Omnes magistratus auspiciū, iudiciū=
 que habento: eque his senatus esto: eius decreta rata sunt.
 Ast ni potestas par, maiorue prohibessit, S. C. per scripta
 seruant. Is ordo uitio uacato: cæteris specimen esto. Crea-
 tio magistratum, iudicia, populi iussa, uetita, * cum suf-
 fragio consciscuntur, optimatibus nota, plebi libera sunt.
 at si quid erit, quod extra magistratus * coherario æsus=
 sit, qui coheret, populus creato, eique ius coherendi dato.
 Cū populo, patribusq; agendi ius esto cōsuli, prætori, ma-
 gistro populi, equitumq; eiq; quem prodūt patres consu-
 lumrogandorū ergo: tribunisq; quos sibi plebs rogassit, ius
 esto cū patribus agendi: idē ad plebem, * quod census erit,
 ferunto. Quæ cū populo, quæ cū patribus agentur, modica
 sunt. * Senatori, qui nec aderit, aut caussa, aut culpa esto.
 loco senator, & modo orato. caussas populi teneto. Vis in
 populo abesto. Par maiorue potestas plus ualeto. ast qui
 turbassitur in agendo, fraus * actoris esto. Intercessor rei

„ malæ salutaris ciuis esto. Qui agent, auspicia seruant: au-
 „ guri publico parêto: promulgata, proposita, in ærario co-
 „ gnita, agûto: nec plus, quã de singulis rebus semel cõsulun-
 „ to: rē populum docêto: doceri a magistratibus priuatisque
 „ patiuntor. Priuilegia ne irroganto de capite ciuis, nisi per
 „ maximum * comitatũ, ollosque, quos censes in partibus
 „ populi locassint, ne ferunto. Donũ ne capiunto, neue danto,
 „ neue petenda, neue gerenda, neue gesta potestate. quod quis
 „ earum rerũ migrassit, noxiæ poena par esto. Censes fide
 „ legem custodiunto. * Priuata ad eos acta referunto: nec eo
 „ magis lege liberi sunt. Lex recitata est, * disce rē, & ta-
 „ bellã iubebo dari. Q. Quã breui frater in conspectu posita
 „ est a te omniũ magistratuũ descriptio! sed ea pene nostræ
 „ ciuitatis: & si a te paullulũ allatum est noui. M. Rectissime
 „ Quincte animaduertis: hæc est enim, quã Scipio laudat *
 „ in libris, & quã maxime probat tẽperationem reipub. quæ
 „ effici nõ potuisset, nisi tali descriptione magistratuũ. nã sic
 „ habetote, magistratibus, iisque, qui præsumt, contineri rem-
 „ publ. & ex eorũ cõpositione, quod cuiusq; in repub. genus
 „ sit, intelligi. Quæ res, cũ sapientissime, moderatissimeque
 „ constituta esset a maioribus nostris; nihil habui sane, non
 „ modo multum, quod putarẽ nouandum in legibus. ATT.
 „ Reddes igitur nobis, ut in religionis lege fecisti admonitu,
 „ & rogatu meo, sic de magistratibus, ut disputes, quibus de
 „ causis maxime placeat ista descriptio. M. Faciã, Attice, ut
 „ uis, & locũ istum totũ, ut a doctissimis Græciæ quæsitũ, &
 „ disputatum est, explicabo: & ut institui, nostra iura attin-
 „ gam. ATT. Istud maxime exspecto differendi genus. M.
 „ Atqui pleraq; sunt dicta in illis libris, quod faciundũ fuit,
 „ cũ de optima republ. quæreretur, sed huius loci de magi-
 „ stratibus sunt propria quedã, a Theophrasto primũ, de-
 „ inde

inde a Dione Stoico quaesita subtilius. ATT. Ain' tandem?
 etiã a Stoicis ista tractata sunt? M. Nõ sane, nisi ab eo, quẽ
 modo nominavi; & postea a magno homine, & in primis
 erudito, Panætio. nã ueteres uerbotenus, acute illi quidẽ,
 sed nõ ad hunc usum popularẽ, atque ciuilẽ, de repub. dis-
 ferebãt. * ab hac familia magis ista manarũt Platone prin-
 cipe. post Aristoteles illustrauit omnem hunc ciuilẽ in di-
 sputando locum, Heraclidesq; Ponticus profectus ab eodem
 Platone. Theophrastus uero institutus ab Aristotele habi-
 tauit, ut scitis, in eo genere rerũ: ab eodemq; Aristotele do-
 ctus Dicaearchus huic rationi studioque non defuit. post a
 Theophrasto Phalerus ille Demetrius, de quo feci supra
 mentionẽ, mirabiliter doctrinã ex umbraculis eruditorum,
 otioque non modo in solem, atq; puluerem, sed in ipsum di-
 scrimen, aciemque * perduxit. nã & mediocriter doctos,
 magnos in republ. uiros, & doctissimos homines non nimis
 in republ. uersatos multos cõmemorare possumus. qui uero
 utraque re excelleret, ut & doctrinã studijs, & regẽda ci-
 uitate princeps esset, quis facile præter hunc inueniri po-
 test? ATT. Puto posse, & quidem aliquem de tribus no-
 bis. sed perge, ut cõperas. M. Quaesitum igitur ab illis est,
 placeretne unum in ciuitate esse magistratum, cui reliqui
 parerent: quod exactis Regibus intelligo placuisse nostris
 maioribus. sed quoniam regale ciuitatis genus probatum
 quondam, postea non tam regni, quã regis uitis repudia-
 tum est, nomen tantum uidebitur regis repudiatum; res
 manebit, si unus omnibus reliquis magistratibus impera-
 bit. Quare nec Ephori Lacedamone sine caussa a Theo-
 pompo oppositi regibus, nec apud nos consulibus tribuni.
 nam illud quidem ipsum, quod in iure positum est, habet
 consul, ut ei reliqui magistratus omnes pareant, excepto
 tribu-

tribuno ; * qui post exstitit , ne id , quod fuerat , esset : hoc enim primum minuit consulare ius , quod exstitit ipse , qui eo nō teneretur : deinde quod attulit auxilium reliquis non modo magistratibus , sed etiam priuatis , cōsuli non parentibus . Q. Magnum dicit malum . nam , ista potestate nata , grauitas optimatum cecidit , conualuitque ius multitudinis . M. Non est ita Quincte : non enim ius illud solum superbius populo , sed uiolentius uideri necesse erat : quod posteaquam modica & sapiens temperatio accessit , conuersa lex in omnes est .

Multa defunt .

domum cum laude redeunto : nihil enim præter laudem bonis , atque innocentibus , neque ex hostibus , neque a sociis reportandum . Iam illud apertū profecto est , nihil esse turpius , quam quemquā legari nisi reip. causa . omitto , quemadmodum isti se gerant , atque gesserint , qui legatione hereditates , aut syngraphas suas persequuntur . in hominibus est hoc fortasse uitium . sed quæro , quid * reapse sit turpius , quam sine procuratore senator ; legatus sine mandatis , sine ullo reipubl. munere . Quod quidē genus legationis ego consul , quamquam ad commodum senatus pertinere uideatur , tamen approbante senatu frequentissimo , nisi mihi leuissimus tribunus pleb. intercessisset , sustuliffem ; tamen minus tempus , & quod erat infinitum , annuum feci . Ita turpitude manet , diuturnitate sublata . Sed iam , si placet , de prouinciis decedatur , in uerbemq; redeatur . A. Nobis uero placet . sed iis , qui in prouinciis sunt , minime placet . M. At uero , Tite , si pareant his legibus , nihil erit his urbe , nihil domo sua dulcius , nec laboriosius , molestiusque prouin-

cia .

cia. Sed sequitur lex, quæ sancit eam tribunorum pleb. potestatem, quæ in repub. * nostra: de qua differi nihil necesse est. Q. At mehercule ego frater quæro, de ista potestate quid sentias. nam mihi quidē pestifera uidetur, quippe quæ in seditione, & ad seditionē nata sit. cuius primum ortum, si recordari uolumus, inter arma ciuium, & occupatis, & obsessis urbis locis procreatum uidemus. deinde cum esset * cito legatus tamquam ex XII. tabulis, insignis ad deformitatem puer breui tēpore nescio quo pacto * creatus, multoque tetrior, & foedior natus est. Quem enim ille nō edidit? qui primum, ut impio dignum fuit, patribus omnē honorem eripuit, omnia infima summis paria fecit, turbauit, miscuit: cum afflixisset principum grauitatem, numquam tamen conqueuit? atque ut C. Flaminius, atque ea, quæ prisca sunt, relinquam, quid iuris bonis uiris T. Gracchi tribunatus reliquit? & si quinquennio ante D. Brutum, & P. Scipionem consules (quos, & quantos uiros) homo omnium infimus, & sordidissimus tribunus pleb. C. Curiatius in uincula cōiecit: quod ante factū non erat. C. uero Gracchus ruinis, * & emissicis, quas ipse se proiecisse in forum dixit, quibus digladiarentur inter se ciues, nonne omnem reipub. statū permutauit? Quid iā de Saturnini supplicio, reliquisque dicam? quos ne depellere quidem a se sine ferro potuit respubl. cur autē aut uetera, aut aliena proferamus potius, quā & nostra, & recentia? quis umquā tam audax, tam inimicus nobis fuisse, ut cogitaret umquā de statu nostro labefactando, nisi mucronē aliquem tribunitium excuisset in nos? quē cum homines scelerati, ac perditī nō modo ulla in domo, sed nulla in gente reperirent, gentes sibi in tenebris reipubl. perturbandas putauerunt. quod nobis quidem egregium, & ad immortalitātē memoria gloriosum,

sum, neminē in nos mercede ulla tribunum potuisse reperi-
 ri, nisi cui ne esse quidem licuisset tribuno. sed ille quas
 strages edidit? eas uidelicet, quas sine ratione, ac sine ulla
 spe bona furor edere potuit impurae belluae multorum inflā-
 matus furoribus. Quamobrē in ista quidem re uehementer
 Syllam probo, qui tribunis pleb. sua lege iniuriæ faciendæ
 potestatem ademerit, auxiliū ferendi reliquerit: Pompeium-
 que nostrū ceteris rebus omnibus, semper amplissimis, sum-
 misque effero laudibus: de tribunitia potestate taceo: nec
 enim reprehēdere libet; nec laudare possum. M. Vitia qui-
 dē tribunatus præclare Quincte perspicis. sed est iniqua in
 omni re accusanda, prætermis̄is bonis, malorum enumeratio,
 uitiorumq; selectio. nā isto quidem modo uel consulatus ui-
 tuperabilis est, si consulum, quos enumerare nolo, peccata
 collegeris. Ego enim fateor in ista ipsa potestate inesse
 quiddam mali. sed bonum, quod est quæsitum in ea sine isto
 malo non haberemus. Nimia potestas est tribunorum pleb.
 quis negat? sed uis populi multo seuior, multoq; uehemen-
 tior: quæ ducē quod habet, interdū lenior est, quam si nul-
 lum haberet. dux enim suo periculo progredi cogitat; po-
 puli impetus periculi rationē sui non habet. At aliquando
 incenditur: & quidē sepe sedatur: quod enim est tā despe-
 ratum collegiū, in quo nemo e decē sana mente sit? quin per
 ipsum Tib. Gracchum * nō solum uetitus, sed etiā sublatus
 intercessor fuerat: quid enim illū aliud perculit, nisi quod
 potestatem intercedendi collega abrogauit? * Sed tu sapien-
 tia maiore nihilo uide. concessa plebi a patribus ista pote-
 state arma ceciderūt: restincta seditio est: inuentū est tem-
 peramentum, quo tenuiores cū principibus æquari se pu-
 tarint: in quo uno fuit ciuitatis salus. At duo Gracchi fue-
 runt. Et præter eos quamuis enumeres multos licet, cum
 deni

deni crearentur, * nullos in omni memoria reperies perniciosos tribunos, leues; & non bonos fortasse plures. inuidia quidē summus ordo caret: plebs de suo iure periculosas contentiones nullas facit. Quamobrem aut exigendi reges non fuerunt. aut plebi re, non uerbo dāda libertas: quæ tamen sic data est, * ut multis præclarissimis addiceretur, ut auctoritati principum cederet. Nostra autē caussa, quæ, optime, & dulcissime frater incidit in tribunitiam potestatem, nihil habuit contentionis cum tribunatu: non enim plebs incitata nostris rebus inuidit: sed uincula soluta sunt, & seruitia incitata adiuncto terrore etiam militari. neque nobis cum illa tum peste certamen fuit, sed cum grauisimo rei publicæ tempore: cui si non cessissem, non diuturnū beneficij mei patria fructum tulisset. atque hoc rei exitus indicauit. quis enim non modo liber, sed etiam seruus libertate dignus fuit, cui nostra salus cara non esset? Quod si is casus fuisset rerū, quas pro salute rei publ. gessimus, ut non omnibus gratus esset: * & si nos multitudinis uis furentis inflāmata inuidia pepulisset tribunitia: quis in me populum, sicut Gracchus in Lenatem, Saturninus in Metellum, incitasset, ferremus o Quincte frater: consolarenturq; nos non tam philosophi, qui Athenis fuerunt, qui hoc facere debent, quam clarissimi uiri, qui illa urbe pulsi carere ingrata ciuitate, quam manere in improba maluerunt. Pompeium uero quod una ista in re non ita ualde probas, uix satis mihi illud uideris attendere, non solum ei, quid esset optimum, uidendum fuisse, sed etiam quid necessarium: sensit enim deberi non posse huic ciuitati illam potestatem. quippe quam tantopere populus noster ignotam expetisset, qui posset carere cognita? sapiētis autē ciuis fuit, caussam nec perniciosam, & ita popularem, ut non posset
 obisti,

obstisti, perniciose populari ciui non relinquere. Scis sole-
 re, frater: in huiusmodi sermone, ut transfri alio possit, ad-
 modum, dici. A T T. Prorsus ita est. Q. Haud equidem as-
 sentior: tu tamen ad reliqua pergas uelim. M. Perseueras
 tu quidem, & in tua uetere sententia permanes. Q. * Non
 mehercule. A T T. Ego sane a Quinto nostro dissentio.
 sed ea, quæ restant, audiamus. M. Deinceps igitur omnibus
 magistratibus auspicia, & iudicia dantur: iudicia, ut esset
 populi potestas, ad quã prouocaretur: auspicia, ut multos
 inutiles * comitiatus probabiles impedirent moræ: sæpe
 enim populi impetum iniustũ auspiciis dij immortales re-
 presserunt: ex iis autẽ, qui magistratum ceperunt, * quod
 senatus cõsulto efficitur, popularem sane neminem in sum-
 mum locum, nisi per populum uenire sublata cooptatione
 censoria. Sed præsto est huius uitij temperatio, quod sena-
 tus lege nostra cõfirmatur auctoritas: sequitur enim, Eius
 decreta rata sunt. nam ita se res habet, ut, si senatus domi-
 nus sit publici consilij, quodque is creuerit, defendant om-
 nes, & si ordines reliqui principis ordinis cõsilio rempu-
 blicam gubernari uelint, possit ex temperatione iuris, cum
 potestas in populo, auctoritas in senatu sit, teneri ille mo-
 deratus, & concors ciuitatis status, præsertim si proxime
 legi parebitur. nã proximum est: Is ordo uitio careto, ce-
 teris specimen esto. Q. * Præclara uero frater ista lex: sed
 & altera, ut & uitio careat ordo, & ut censorem quærat
 interpretẽ. A T T. Ille uero, & si tuus totus est ordo, gra-
 tissimamque memoriam retinet consulatus tui: pace tua di-
 xerim, non modo censores, sed etiam iudices omnes potest
 defatigare. M. Omitte ista Attice: non enim de hoc senatu,
 nec his de hominibus, qui nũc sunt, sed de futuris, si qui for-
 te his legibus parere uoluerint, hæc habetur oratio. nam

Cum omni uitio carere lex iubeat, ne ueniet quidem in eum ordinem quisquam uitij particeps. Id autem difficile factus est, nisi educatione quadam, & disciplina, de qua dicemus aliquid fortasse, si quid fuerit loci, aut temporis. A T T. Locus certe non deerit, quoniam tenes ordinem legum: tempus uero largitur longitudo diei. Ego autem, etiam si praeiteris, repetam a te istum de educatione & de disciplina locum. M. Tu uero & istum Attice, * & si quem alium. Ceteris specimen esto. * quod sic tenemus omnia. Ut cum cupiditatibus principum, & uitij infici solet tota ciuitas: sic emendari, & corrigi continentia. Vir magnus, & nobis omnibus amicus, L. Lucullus ferebatur quam commodissime respondisse, cum esset obiecta magnificentia uilla Tusculana, duos se habere uicinos, superiorem equitem A. inferiorem libertinum: quorum cum essent magnificae uillae. concedi sibi oportere, quod ijs, qui tenuioris ordinis essent, liceret. Nonne uides Luculle a te id ipsum natum, ut illi cuperent? quibus id, si tu non faceres, non liceret. quis enim ferret istos, cum uideret eorum uillas signis, & tabulis refertas partim publicis, partim etiam sacris, & religiosis? quis non frangeret eorum libidines, nisi illi ipsi, * qui eas frangere deberent, cupiditatis eiusdem tenerentur? nec enim tantum mali est peccare principes (quamquam est hoc magnum per seipsum malum) quantum illud quod per multi imitatores principum existunt. nam licet uidere, si uelis replicare memoriam temporum, qualescumque summi ciuitatis uiri fuerunt, talem ciuitatem fuisse: quaecumque mutatio morum in principibus exstiterit, eandem in populo * secuturam. idque haud paullo est uerius, quam quod Platoni nostro placet, qui musicorum cantibus ait mutatis, mutari ciuitatum status. ego autem, nobilium uita, uictusque mutato, mores

mutari ciuitatū put. quo perniciosus de re. meretur uitio=
 si principes, q̄ nō solū uitia cōcipiunt ip̄si, sed ea infundūt
 in ciuitatē: neq; solū obsunt, q̄ ip̄si corrūpūtur, sed etiā quod
 corrūpūt, plusq; exēplo quā peccato nocēt. Atq; hęc lex di=
 latata in ordinē cunctū coangustari etiā potest. pauci enim
 atq; admodū pauci, honore & gloria amplificati, uel cor=
 rūpere mores ciuitatis, uel corrigere possunt. Sed hęc &
 nūc satis, & in alijs libris tractata sunt diligentius: quare
 ad reliqua ueniamus. Proximus autem est de suffragijs: quæ
 iubeo notasse optimatibus, populo libera. ATT. Ita me=
 hercule attēdi. nec satis intellexi, qd sibi lex, aut quid uerba
 ista uellēt. M. Dicā Attice, & uersabor in re difficili, ac mul=
 tū & sepe quæsta: suffragia in magistratu mādādo, aut de
 reo iudicando* quin in lege aut in rogatione clam, an pa=
 lam ferre, melius esset. Q. An etiam id dubium est: uereor
 ne a te rursus dissentiam. M. Non facies Quinēte. nam ego
 in ista sum sententia, qua te fuisse semper scio, nihil ut fue=
 rit in suffragijs uoce melius. sed obtineri an possit, uiden=
 dum est. Q. Bona tua uenia dixerim, ista sententia maxime
 & fallit imperitos, & obest sepiissime reip. cum aliquid ue=
 rum, & rectum esse dicitur. sed obtineri, id est, obfisti pos=
 se populo, negatur: primum enim obfistitur, cum agitur se=
 uere: deinde ui opprimi in bona caussa, est melius, quam ma=
 le cedere. Quis autem non sentit auctoritatem omnem op=
 timatum tabellariam legem abstulisse? quam populus liber
 numquam desiderauit; idem oppressus dominatu, ac poten=
 tia principum flagitauit. itaque grauiora iudicia de poten=
 tissimis hominibus exstant uocis, quam tabellæ. Quamobrē
 suffragandi nimia libido in non bonis caussis eripienda fuit
 potentibus, non latebra dāda populo in qua, bonis ignorā=
 tibus quid quisq; sentiret, tabella uitiosum occultaret suffra=
 gium

giū. Itaq; isti* rationi neq; lator quisquā est inuētus, neque autor umquā bonus. sunt enim quattuor leges tabellariæ: quarū prima de magistratibus mādādis: ea est Gabinia, lata ab homine ignoto, & sordido. secuta biennio post Cassia est de populi iudicio: ea a nobili homine lata est L. Cassio, sed, pace familiæ dixerim, dissidente a bonis, atq; omnes rumulos populari ratione aucupante. Carbonis est tertia de iubendis legibus, ac uetādīs, seditiosi atq; improbi ciuis: cui ne reditus quidem ad bonos salutem a bonis potuit afferre. Vno in genere relinqui uidebatur uocis suffragium, quod ipse Cassius exceperat, perduellionis. dedit huic quoque iudicio Coelius tabellam, doluitque quoad uixit. sed ut opprimeret Coelius populum, nocuit & Reipub. & auus quidem noster singulari uirtute in hoc municipio, quo ad uixit, restitit. M. Gratidio, cuius in matrimonio sororem auiam nostram habebat, ferenti legem tabellariam: excitabat enim* fluctus in simpulo, ut dicitur, Gratidius, quos post filius eius in Aegæo excitauit mari. * Ac nostro quidē, cum res esset ad se delata. Scaurus consul, Utinā inquit, M. Cicero isto animo, atq; uirtute in summa re. nobiscū uersari, quā in municipali maluisses. quamobrē, quoniā nō recognoscimus nūc leges po. Ro. sed aut repetimus ereptas, aut nouas scribimus, non quid ab hoc populo obtineri possit, sed quid optimū sit, tibi dicēdū puto. nā Cassia legis culpā Scipio tuus sustinet, quo auctore lata esse dicitur. tu, si tabellariam tuleris, ipse præstabis: nec enim mihi placet, nec, Attico nostro, quantū e uultu eius intelligo. A T T. Mihi uero nihil umquam populare placuit: eamque optimam rem p. esse duco, quam hic cōsul constituerat, quæ sit in potestate optimorum. M. Vos demum, ut uideo, legem antiquastis sine tabella: sed ego, et si satis dixit pro se in illis li-

bris Scipio, tamen libertatem istam largior populo, ut & auctoritate ualeant, & utantur bonis. sic enim a me lex est recitata de suffragijs, Optimatibus nota, plebi libera sunt. quæ lex hanc sententiam continet. ut omnes leges tollat, quæ postea latae sunt, quæ tegunt omni ratione suffragium, ne quis inspiciat tabellam, ne roget, ne appellet. pontes etiam lex Maria fecit angustos. quæ si opposita sunt ambitiosis, ut sunt fere, non reprehendo: si ualuerint tamen leges, ut ne sint ambitus: habeat sane populus tabellam, quasi iudicem libertatis, dummodo hæc optimo cuique, & grauisimo ciui ostendatur, utroque offeratur; uti sit ipsa libertas, in qua populo potestas honeste bonis gratificandi datur. Eoque nunc fit illud, quod a te modo Quinte dictum est, ut minus multos tabella condemnet, quam solebat uox, quia populo licere satis est. hoc retento, reliqua uoluntas auctoritati, aut gratia traditur. Itaque, ut omittam largitione corrupta suffragia, non uides, si quando ambitus stilet, quæri in suffragijs, quid optimi uiri sentiât? Quamobrem lege nostra libertatis species datur, bonorum auctoritas retinetur, contentionis causa tollitur. Deinde sequitur, Quibus ius sit cū populo agēdi, aut cū senatu. Grauis, & ut arbitror, præclara lex, Quæ cū patribus agentur, modica sunt: id est modesta, atq; sedata: *auctor enim moderatur, & effingit nō modo mētē, ac uolūtates, sed pene uultus eorū, apud quos agit. quod si in senatu nō difficile est: est enim ipse senator is, cuius nō ad auctore referatur animus, sed qd per se ipse spectari uelit, huic iussa tria sunt: ut ad sit, nā grauitatē res habet, cū frequēs ordo est: ut loco dicat, id est rogatus: ut modo, ne sit infinitus. nā breuitas non modo senatoris, sed etiam oratoris magna laus est in sententia. nec est umquam longa oratione uicendum, nisi aut spectan-

de senatu, quod fit ambitione sapissime, nullo magistratu adiuuante, tolli diem utile est: aut cum tanta caussa est, ut opus sit oratoris copia uel ad hortandum, uel ad docendum, quorū generum in utroque magnus noster Cato est. quodque addit Caussas populi teneto, est senatori necessarium nosse remp idque late patet, quid habeat militum, quid ualeat erario: quos socios resp. habeat, quos amicos, quos stipendiarios, qua quisque sit lege, conditione, foedere, tenere consuetudinem decernendi, nosse exempla maiorum. Videtis iā genus hoc omne scientiæ, diligentia* memoriæ esse, sine quo paratus esse senator nullo pacto pot. st. Deinceps sunt cū populo actiones, in quibus primum & maximum,

Vt abesto: nihil est enim exitiosius ciuitatibus, nihil tam contrarium iuri, & legibus, nihil minus ciuile & humanum, quam, composita, & constituta repub. quidquam agi per uim. Parere iubet intercessori, quo nihil præstantius: impediri enim bonam rem melius, quam concedi malæ. Quod uero actoris iubeo abesse fraudem, id totum dixi ex Crassi sapientissimi hominis sententia: quam Senatus est secutus, cum decreuisset, C. Claudio consule de C. Carbonis seditione referente, eo inuito, qui cum populo ageret, seditionem non posse fieri: quippe cui liceat consilium, simul atque intercessum turbarique ceptum sit, dimittere. quod qui permouet cum agi nihil potest, uim querit, cuius impunitatem amittit hac lege. sequitur illud. Intercessor rei malæ salutaris ciuis esto. Quis non studiose reip. subuenierit, hac tam præclara legis uoce laudatus? Sunt deinde posita deinceps, quæ habemus etiā in publicis institutis, ac legibus. Auspicia seruato: auguri porēto. est autē boni auguris meminisse, maximis reip. tēporibus præsto esse debere. Iouique optimo maximo se cōsiliarium, atque administrum

datū, ut sibi eos, quos in auspicio esse iusserit, coelique partes sibi definitas esse traditas, * e quibus saepe opem reip. ferre possit. deinde de promulgatione, de singulis rebus agendis, de priuatis, magistratibusue audiendis. tum leges præclarissimæ de XII tabulis translatae duæ: quarum altera priuilegia tollit, altera de capite ciuis rogari, nisi maximo comitiatu, uetat, * nondum initis seditiosis tribunis plebis: negotialis quidem. admirandum tantum maiores in posterū prouidisse, in priuatos homines leges ferri noluerunt: id est enim priuilegium: quo quid est iniustius? cum legis hæc uis sit, * scitum est iussum in omnes, ferri de singulis nisi centuriatis comitijs noluerunt: descriptus enim populus censu, ordinibus, ætatibus, plus adhibet ad suffragium auxiliij, quam fuscus in tribus conuocatus. quo uerius in nostrâ causa uir magni ingenij, summaq; prudentia L. Cotta dicebat, nihil omnino actū esse de nobis: præter enim quâ quod comitia illa essent armis gesta seruilibus, præterea neque tributa capitis, comitiarata esse posse, neque ulla priuilegia quocirca nihil nobis opus esse lege, de quibus nihil omnino actū esset legibus. sed uisum est & nobis, & clarissimis uiris melius, * de quo serui, & latrones sciuisse se aliquid dicerent, de hoc eodem cunctam Italiam, quid sentiret, ostendere. Sequitur de captis pecunijs, de ambitu legis, quæ, cum magis iudicijs, quam uerbis sancienda sint, adiungitur, Noxiæ poena par esto, ut in suo uitio quisq; plectatur, uis capite, auaritia multa, honoris cupiditas ignominia sanciantur. Extremæ leges sunt nobis non uisitatae, reip. necessariae. legū custodiam nullam habemus. itaque hæc leges sunt, quas apparitores nostri uolunt: a librarijs petimus: publicis literis consignatam memoriam publicam nullam habemus. Græci hoc diligentius apud quos νομοφύλακες creantur: nec

hi solum litteras (nam id quidem etiam apud maiores nostros erat) sed etiam facta hominum obseruabant, ad legesque reuocabant. Hæc detur cura censoribus: quando quidam eos in rep. semper uolumus esse: apud eosdem, qui magistratu abierint, edant, & exponant quid in magistratu gesserint: deque ijs censes præiudicent. Hoc in Græcia fit publice constitutis accusatoribus, qui quidem graues esse non possunt, nisi sint uoluntarij. Quocirca melius est rationes referri, causamque exponi censoribus: integram tamen legem accusatori, iudicioque seruari. Sed satis iam disputatum est de magistratibus, nisi forte quid desideratis. A T T. Quid? si nos tacemus, locus tamen ipse non admonet quid tibi sit deinde dicendum? M. Mihine? de iudicijs arbitror, Pomponi; id est enim iunctum magistratibus. A T T. Quid? de iure populi Rom. quemadmodum instituisti, dicendum nihil putas? M. Quid tandem in hoc loco est, quod requiras? A T T. Egone? quod ignorari ab ijs, qui in rep. uersantur, turpissimum puto: nam, ut modo a te dictum est, leges a librarijs lego: ste animaduerto, quosque in magistratibus ignorantia iuris sui tantum sapere, quantum apparitores uelint. quamobrem, si de sacrorum alienatione dicendum putasti, cum de religione leges proposueras: faciendum tibi est, ut, magistratibus lege constitutis, de potestate, tum de iure disputes. M. Faciam breuiter, si consequi poterō: nam pluribus uerbis scripsit ad patrem suum M. Iunius sodalis, perite meo quidem iudicio, & diligenter. At de iure nature cogitari per nos, & quæ dicere debemus de iure populi Romani quæ relicta sunt, & tradita. A T T. Sic profecto censeo: & id ipsum quod dicis, expecto,

Multa desunt.

Y 4

M.T.

M. T. CICERONIS
DE VNIVERSITATE
LIBER

* *
*

VLTA sunt a nobis & in Academicis con-
scripta cōtra physicos, & saepe cum P. Nigi-
dio, Carneadeo more, & modo disputata: fuit
enim uir ille cum ceteris artibus, quæ quidem
dignæ libero essent, ornatus omnibus: tum acer inuestigator
& diligens earum rerum, quæ a natura inuolutæ uidentur.
Denique sic iudico, post illos nobiles Pythagoreos, quorū
disciplina extincta est quodam modo, cum aliquot secu-
la in Italia Siiliaque uiguisset. hunc exstitisse, qui illam
renouaret. qui cum me Ciliciam proficiscentem, Ephesi ex-
spectauisset, Romam ex legatione ipse decedens, uenisset=
que eodem Mitylenis mei salutandi, & uisendi caussa Cra-
tippus Peripateticorum omnium, quos quidem ego audire=
rim, meo iudicio facile princeps: perlibenter & Nigidium
uidi, & Cratippum cognoui. ac primum quidem tempus
salutationibus, reliquum percunctatione consumpsit=
mus.

Desunt multa.

Quid est, quod semper sit, neque ullum habet ortum, &
quod

quod gignatur, nec umquam sit. quorum alterum intelligentia, & ratione comprehenditur, quod unum semper, atque idem est: alterum, quod affert opinionem per sensus, rationis * expers, quod totum opinabile est, id gignitur & interit, nec umquam esse uere potest. omne autem, quod gignitur, ex aliqua causa gigni necesse est: nullius enim rei, causa remota, reperiri origo potest. Quocirca si is, qui aliquod munus efficere molitur, eam speciem, qua semper est eadem, intuebitur, atque eam sibi proponet exemplar, præclarum opus efficiat necesse est. sin autem illam, qua gignitur, numquam illam, quam expetet, pulchritudine consequetur. omne igitur cælum, siue mundus, siue quouis alio uocabulo gaudet, hoc a nobis nuncupatus sit. De quo id primum consideremus, quod principio est in omni quaestione considerandum, semperne fuerit nullo generatus ortu, an ortus sit, ab aliquo temporis principatu, ortus est, quandoquidem cernitur, & tangitur, & est undique corporatus. omnia autem talia sensum mouent: sensusque mouentia quæ sunt, eadem in opinatione* considunt: quæ ortum habere, gigni que diximus: nihil autem gigni posse sine causis. Atque illum quidem quasi parentem huius uniuersitatis inuenire difficile: & cum iam inueneris, indicare in uulgus nefas, rursus igitur uideendum, ille fabricator tanti operis utrum sit imitatus exemplar, idne, quod semper unum, & idem, & sui simile, an id quod generatum ortumque dicimus? Atqui si pulcher est hic mundus, si probus eius artifex: profecto speciem æternitatis imitari maluit. sin secus, quod ne dictu quidem fas est, generatum exemplum est pro æterno secutus. non igitur dubium, quin æternitatem maluerit exsequi, quandoquidem neque mundo quidquam pulchrius, neque eius ædificatore præstantius. * Sic ergo ge-

neratus ad id est effectus, quod ratione sapientiaq; cōprehenditur, atq; immutabili aeternitate cōtinetur. ex quo efficitur, ut sit necesse hunc, quem cernimus, mundum, simulacrum aeternum esse alicuius aeterni. Difficillimum autē est in omni cōquisitione rationis exordium. De iis igitur, quae diximus, haec sit prima distinctio, in omni oratione cum iis rebus, de quibus explicandum uidetur, esse cognatio. itaque cū de re stabili, & immutabili disputatur, oratio talis sit, qualis sit illa, quae neq; redargui, neq; conuinci potest. cum autē ingressa est imitata, & efficta simulacra, bene agi putat, si similitudinem ueri consequatur. quantū enim ad id, quod ortum est, aeternitas ualet: tantum ad fidem ueritas. Quocirca si forte de deorū natura, ortuq; mundi differentes, minus id, quod habemus animo, cōsequimur. ut tota dilucide, & plane oratio exornata sibi constet, & ex omni parte secum ipsa consentiat, haud sane erit mirum: contentiq; esse debitis, si probabilia dicentur: aequum est enim meminisse, & me, qui differā, hominem esse, & uos, qui iudicatis: ut, si probabilia dicentur, nil ultra requiratis. Quae ramus igitur caussam, quae eum impulerit, qui haec machinatus sit, ut originem rerum, & molitionem nouā quae- ret. Probitate uidelicet praestabat: probus autē inuidet nemini. itaque omnia sui similia generauit. Haec nimirum gignendi mundi caussa iustissima. nam cum constituisset deus bonis omnibus explere mūdum, mali nihil admiscere, quoad natura pateretur: quidquid erat quod in cernendi sensum caderet, id sibi assumpsit, non tranquillū & quietum, sed immoderate agitatū, & fluctuans: idque ex inordinato in ordinē adduxit: hoc enim iudicabat esse praestantius. fas autem nec est, nec umquam fuit, quidquā nisi pulcherrimum facere eum, qui esset optimus. Cum rationem igitur habuiss-

habuisset, reperiēbat nihil esse eorum, quæ natura cerne-
 rentur, nō intelligens, intelligente, in toto genere præstan-
 tius. quocirca intelligentiam in animo, animum conclusit in
 corpore. sic ratus est opus illud effectū esse pulcherrimum.
 quam ob causam non est cūctandum profiteri, si modo in-
 uestigari aliquid coniectura potest, hunc mundum animal
 esse, idque intelligens, & diuina providentia constitutum.
 Hoc posito, quod sequitur uidēdum est, cuiusnam animan-
 tium deus in fingēdo mundo similitudinem secutus sit. nul-
 lius profecto eorum quidem, quæ sunt nobis nota animan-
 tia: sunt enim omnia in quædam genera partita, aut inchoa-
 ta nulla ex parte perfecta: imperfecto autem nec absoluto
 simile, pulchrum esse nihil potest. cuius ergo omne animal
 quasi particula quædam est, siue in singulis, siue in diuerso
 genere cernatur, eius similitudinem mundum esse dicamus. omnes
 igitur, qui animo cernuntur & ratione intelliguntur ani-
 mantes, complexu rationis & intelligētiæ, sicut homines,
 hoc mundo, & pecudes, & omnia quæ sub aspectū cadunt,
 comprehenduntur. quod enim pulcherrimū in rerum natu-
 ra intelligi potest, & quod ex omni parte absolutissimum
 est, cū deus similitudinem mundum efficere uellet, animal unū, aspe-
 ctabile, in quo omnia animalia cōtinerentur, effecit. * Re-
 ctene igitur unum mundū dixerimus, an sint plures, an in-
 numerabiles, dictu uerius & melius. unus profecto: siquidē
 factus est ad exemplū: quod enim omnes animantes eos, qui
 ratione intelliguntur, cōplectitur, id nō potest esse cū alte-
 ro: rursus enim alius animās, qui cū cōtineat, sit necesse est,
 cuius partes sint animātes superiores, cœlumq; hoc simula-
 crum illius ultimi sit, nō proximi. quorū ne quid accideret,
 atq; ut hic mundus esset animanti absoluto simillimus, hoc
 ipso, quod solus atque unus esset, iccirco singularem deus
 mun-

mundum, atque unigenam procreauit. corporeum autem & aspectabile, itemq; tractabile omne necesse est esse, quod natum est. Nihil porro igni uacuum uideri potest, nec uero tangi, quod careat solido: solidum autem nihil, quod terra sit expers. Quamobrem mundū efficere moliens deus, terram primum, ignemque iungebat. omnia autem duo ad coherendum tertium aliquid requirunt, & quasi nodū, uinculumque desiderant. * sed uinculorum id est aptissimum, atque pulcherrimum, quod ex se, atque de his quæ astringit, quam maxime unum efficit. id optime assequitur quæ Græcæ ἀναλογία Latine (audendum est enim, quoniam hæc primum a nobis nouantur) comparatio, proportio uel dici potest: quando enim trium uel numerorū, uel figurarum, uel quorumcumq; generum * contingit, ut quod medium sit, uti primum proportione, ita id postremo comparetur, uicissimque ut extremum cum medio, sic medium cum primo conferatur: id quod medium est, tum primum fit, tum postremum: postrema uero & prima media fiunt. ita necessitas cogit, ut eadem sint ea quæ * deiuncta fuerunt. eadem autem cū facta sint, efficitur ut omnia sint unū. Quod si uniuersitatis corpus planum & æquabile explicaretur, neque in eo * quidquam esset requisitum: unū interiectum medium, & seipsum, & ea, quibus esset interpositum, colligaret. sed cum soliditas mundo quæreretur, solida autem omnia uno medio numquam, duobus semper copulentur: ita contingit ut inter ignem, & terram, aquā deus, * animamque poneret, eaque inter se compararet, & proportione coniungeret: ut, quemadmodum ignis animæ, sic anima aquæ: quodque anima aquæ, id aqua terræ proportione redderet. qua ex coniunctione cœlum ita aptum est, ut sub aspectum, & tactum cadat. Itaq; & ob eam causam, &

ab his rebus numero quattuor mundi est corpus effectū, ea constructum proportione, qua dixi: ex quo ipse se concordia quadam amicitia, & caritate cōplectitur: atque ita apte coheret, ut dissolui nullo modo queat, nisi ab eodem a quo est colligatus. Earum autem quattuor rerum, quas supra dixi, sic in omni mūdo omnes partes collocatae sunt, ut nulla pars huiusce generis excederet extra, atque in hoc uniuerso inessent genera illa uniuersa. id ob eas causas, primū ut mundus animans* possit ex perfectis partibus esse perfectus: deinde ut unus esset, nulla parte, unde alter gigneretur, relictā: postremo ne quis morbus eum possit, aut senectus affligere. omnis enim coagmentatio corporis uel calore, uel frigore, uel aliqua impulsione uehementi labefactatur, & frangitur, & ad morbos senectutemque compellitur. Hanc igitur habuit rationem effector mundi, molitorque deus, ut unum opus totum, atque perfectū ex omnibus totis, atq; perfectis absolueret, quod omni morbo senioue careret. formam autem & maxime sibi cognatā, & decorā dedit: a quo enim animāte omnes reliquos contineri uellet animantes, hunc ea forma figurauit, qua una omnes reliquae formae concluduntur: & globosus est fabricatus, quod *σφαιροειδης* Graeci uocant: cuius omnis extremitas paribus a medio radiis attingitur: idq; ita tornauit, ut nihil effici possit rotundius, nihil ut asperitatis haberet, nihil offensionis, * nihil inclusum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum, omnesq; partes simillimae omnium, * quoad eius praestabat iudicio dissimilitudini similitudo. Omni autem totam figuram mūdi leuitate circumdedit: nec enim oculis egebat, quia nihil extra quod cerni posset, relictum erat: nec auribus, quia ne quod audiretur quidem: neque erant anima circumfusa extrema mundi, ut
 respira=

respirationē requireret: nec uero desiderabat aut alimenta corporis, aut detractionē confecti, & cōsumpti cibi: neque enim ulla decessio fieri poterat, neque accessio. neque uero erat unde: ita se ipse cōsumptione & senio alebat sui, cum ipse per se, & a se & pateretur, & faceret omnia. sic enim ratus est ille, qui ista iunxit, & cōdidit, ipsum se contentū esse mundū, neque egere altero. Itaque nec ei manus * affixit, quia nec capiendū quidquam erat, nec repellēdum: nec pedes, nec alia membra, quibus ingressus * corpore sustineret: * motum enim dedit cōelo eum, qui figuræ eius sit aptissimus, qui unus ex septem motibus mentem, atque intelligentiam cohiberet maxime. itaque una cōuersione, atque eadem ipse circū se torquetur, & uertitur. sex autem reliquos motus ab eo separauit. itaque eum ab omni eratione liberauit. ad hanc igitur conuersionem, quæ pedibus, & gradu non egeret, ingrediendi membra non dedit. Hæc deus is, * qui erat, de aliquando deo futuro cogitans, lauc eum effecit, & undique æquabilem, & a medio ad summum parem, & perfectum, atque absolutum ex absolutis, atque perfectis. animum autem ut in eius medio collocauit, ita per totum tetendit: deinde eum circumdedit corpore, & uestiuit extrinsecus: caloque foliuago, & uolubili, & in orbem incitato cōplexus est: * quod secum ipse propter uirtutem facile esse posset, nec desideraret alterū, satis sibi ipse notus & familiaris. Sic deus ille æternus hunc perfecte beatum deum procreauit. sed animum haud ita, ut modo locuti sumus, tum denique cum corpus ei effecisset, inchoauit: neque enim esset rectum minori parere maiore. sed nos multa inconsiderate ac temere dicimus. deus autem & ortu, & uirtute antiquiorem genuit animum, cumque ut dominum atque imperantem obediēti præfecit corpori: idque moli-

tus tali quodam est modo. ex materia, quæ indiuidua est, & quæ semper uniusmodi, sui que similis, & ex ea, quæ corporibus diuidua gignitur, tertium materiæ genus ex duobus in medium admiscuit, quod esset eiusdem naturæ, & quod alterius: idque interiecit inter indiuiduum, atque id quod diuiduum esset in corpore. ea cum tria sumpisset, unam in speciem temperauit: naturamque illam, quam alterius diximus, * ui cum eadem cõiunxit fugientem, & eius copulationis * alienam. Permiscens cum materia, cum ex tribus effecisset unum, id ipsum in ea quæ decuit membra partitus est: iam partes singulas ex eodem & ex altero, & ex materia temperauit. fuit autem talis illa partitio: Vnam principio partem detraxit ex toto: secundam autem primæ partis duplam: deinde tertiam, quæ esset secundæ sesquialtera, primæ tripla: deinde quartam, quæ secundæ dupla esset: quintam inde, quæ tertiæ tripla: tum sextam octuplam primæ: postremo septimam, quæ septem, & uiginti partibus antecederet primæ. deinde instituit duplam, & triplam interualla explere, partes rursus ex toto defecans: quas interuallis ita locabat, ut in singulis essent bina media: uix enim audeo dicere medietates, quas Græci μεσότητες appellant: sed quasi ita dixerim, intelligatur: erit enim planius. earum alteram, eadem parte præstantem extremis, eademque superatam, alteram pari numero præstantem extremis, parique numero superatam. sesquialteris autem interuallis, & sesquiterciis, & sesquioctauis sumptis ex his colligationibus in primis interuallis, sesquioctauo interuallo, sesquitercia omnia explebat, cum particulam singulorum relinqueret. eius autem particulæ interuallo relicto, habebat numerus ad numerum eandem proportionem, comparationemque in extremis, quam habent C C L V I. cum

CCXLIII. atque ita permistū illud, ex quo hæc secuit, iā omne consumpserat. hanc igitur omnem coniunctionem, duplicem in longitudinem diffidit: mediāq; accommodans mediā, quasi decussauit: deinde in orbem torsit, ut & ipse secum, & inter se, ex commissura, quæ e regione esset, iungerentur: eoque motu, cuius orbis semper in eodem erat, eodemque modo ciebatur, undique est eas circumplexus, * atque ita cum alterum esset exteriorem, alterum interiorē amplexus orbem, illum eiusdem naturæ, hunc alterius nominauit: cumque, qui erat eiusdem, detorsit a latere in dextram partem. hunc autem citimū a media linea direxit ad læuam: sed principatum dedit exteriori, quem solū in diuiduum reliquit: interiorē autē cum in sex partes diuisisset, septem orbis dispares duplo, & triplo interuallo moueri iussit, contrariis inter se cursibus. eorum autem triū fecit pares celeritates, sed quattuor & inter se dispares, & dissimiles trium reliquorum. animum igitur cū ille procreator mundi deus ex sua mente & diuinitate genuisset. tum deniq; omne, quod erat concretū, atq; corporeum, substernebat animo, interiusq; faciebat: atq; ita medio medium accommodans copulabat. sic animus a medio profectus extremitatē cœli a suprema regione rotundo ambitu circumiecit, seseque ipse uersans, diuinæ, sempiternæ, sapientisq; uitæ induxit exordium. & corpus quidem cœli * spectabile effectum est. animus autem oculorum effugit obtutum. est autem unus ex omnibus rationis, * contentionisq; (ἀφρονία Græce) sempiternarū rerum, & sub intelligentiā cadentiū cōpos & particeps: quo nihil ab optimo & præstantissimo genitore melius procreatū: * quippe qui ex eadem uinctus, alteraq; natura, adiuncta materia, tēperatione trium partiū, proportionē cōpacta, se ipse conuersans,

cum materiam mutabilem arripuit, & cum rursus indiuiduam, atque simplicem, in se omnis mouetur, discernitque quid sit eiusdem generis, & quid alterius: & cetera diiudicat, quid cuique rei sit maxime aptum, quid quoque loco, aut modo, aut tempore contingat: quæque distinctio sit inter ea, quæ gignantur, & ea quæ sint semper eadem. ratio autem uera quæ uersatur in ijs, quæ sunt semper eadem, & in ijs quæ mutantur cum in eodem, & in altero mouetur ipsa per se sine uoce, & sine ullo sono, * cum eam partem attingit, qua sensus cieri potest: orbis illius generis alterius * immutatus & rectus omnia animo mentique denuntiat: tum opiniones, ad sensionesque firmæ ueræque gignuntur. Cum autem in illis rebus uertitur, quæ manentes semper eadem, non sensu, sed intelligentia continentur.

Defunt multa.

* Ita uim suam natura conuertit, ut terram Lunæ cursus proxime ambiret, eique supra terram proxima solis circūuectio esset. Lucifer deinde & sancta Mercurij stella cursum habent Solis celeritati parem, sed uim quandam cōtrariam: eaque conuersione, quā inter se habet Lucifer, Mercurius, Sol, alij alios uincunt, uicissimque uincuntur. Reliquorum siderum quæ caussa collocandi fuerit, quæque eorum sit collocatio, in sermonem alium differendum est, ne in eo quod attingendum fuit, quam in eo, cuius caussa id attingimus, longior ponatur oratio. * Quando igitur unum quodque eorum siderum cursum decorum est adeptū, quibus erat motus temporis consignandus: colligataq; corpora uinculis animalibus, animantia orta sunt, eaq; imperio parere didicerunt, tunc ex alterius naturæ motione transuer-

*sa: in eiusdem naturæ motum incurrentia, in eoq; hærentia, atque impedita, cum alia maiorem lustrarent orbē, alia minorem, tardiusq; maiorem, celeriusq; minorem, motu uero unius eiusdemque naturæ: quæ uelocissime mouebantur, ea celeritate uinci a tardioribus, & cum superabant, superari uidebantur, omneis enim orbis * quasi Helicis inflexio uertebat: quam bisariam cōtrarie simul procedentia efficiebant, ut quod esset tardissimum, id proximū fieret celerissimo. atque ut esset mensura quædā euidens, quæ in istis octo cursibus celeritates, tarditatesque declararet: deus ipse solem, quasi lumen accendit ad secundum supra terram ambitum. ut quammaxime cælum omnibus colluceret, animantesque, quibus ius esset doceri, ab eiusdem motu, & ab eo, quod simile esset, numerorum naturam, uimque cognoscerent. nox igitur & dies ad hūc modum, & ob has generata caussas, unum circuitum orbis efficit sapientissimum, atque optimum: mensis autem quando Luna lustratio suo cursu Solem consecuta est: annus, ubi Sol suum totum confecit, & peragrauit orbem. ceterorum autem siderum ambitus ignorantes homines, præter admodum paucos, neque nomine appellant, neque inter se numero commetiuntur. itaque nesciunt hos siderum errores id ipsum esse, quod rite dicitur tempus, multitudine infinita, uarietate admirabili præditos. Attamen illud perspici, & intelligi potest, absoluto, perfectoque numero temporis, absolutum perfectumque annum tunc compleri denique, cum se octo ambitus confectis suis cursibus ad idem caput retulerunt, cumque eos permensus est idem, & semper sui similis orbis. Has igitur ob caussas nata astra sunt, quæ per cælum penetrantia solstitiali se & brumali reuocatione conuerterent: ut hoc omne animal, quod uidemus, esset illi animali, quod*

li, quod sentimus, ad aeternitatis imitationem simillimum. & cetera quidem usque ad temporis ortum* impressa ab illis, quae imitabatur, effinxerat. sed quia nondum omne animal in mundo intus incluserat, ex ea parte deficiebat ad propositum exemplar imaginis similitudo. quot igitur, & quales animalium formas mens in speciem rerum intuens, poterat cernere, totidem, & tales in hoc mundo secum cogitavit effingere. erant autem animantium genera quattuor. quorum unum diuinum atque caeleste, alterum pennigerum & aëriū, tertium aquatile, terrestre quartum. diuinæ animationis maxime speciem faciebat ex igne, ita ut splendidissimus esset, & aspectu pulcherrimus. cumque similem* uniuersitatis naturæ efficere uellet, ad uolubilitatem rotundauit,* comiteq; eū sapiētia quam optimaē mentis effecit, circūque cælū equaliter distribuit, ut* hac uarietate distinctū bene Graeci νόστος, nos lucētē mūdū nominaremus. dedit autē diuinis duo genera motus: unum, quod semper esset in eodem aequo, & idem in omnibus, atque uno modo celeraret: alterum, quod* in anticam partem a conuersione eiusdem, & similis, pelleretur. quinque autem reliquis motibus orbem eum esse uoluit expertem, immobilem, & stantem. ex quo genere ea sunt sidera, quae infixæ cælo non mouentur loco: quae sunt animantia, eaque diuina, ob eamque causam suis sedibus inhaerent, & perpetuo manent, quae autem uaga, & mutabili* ratione labuntur, ita generata sunt, ut supra diximus.* Iam uero terram altricem nostram, quae traiecto axe sustinetur, diei noctisque effectricem, eandemque custodem antiquissimam corporum uoluit esse eorum, quae intra cælū gignerentur.* flexiones autē eorū, & inter eos ipsos conuersiones, quaeq; in orbibus eorū conuersiones, anteceSSIONESQUE eueniant: cumque inter se pæne contin-

gant, eos, qui prope copulentur contraria regione, & pone quos, aut ante labantur, quibusque temporibus a nostro aspectu oblitescāt, rursusque emersi * terrorē incutiāt rationis expertibus, si uerbis explicare conemur, nullo posito sub oculis simulacro, earū rerum frustra suscipiatur labor. Sed hæc satis sunt dicta nobis: quæ de deorū qui cernuntur, quique orti sunt, natura præfati sumus, habeāt hūc terminū. reliquorū autem, quos Græci *Δαιμονας* appellant, nostri opinor lares, si modo hoc recte conuersum uideri potest, & nosse, & enuntiare ortū eorū maius est, quam ut profiteri scribere nos audeamus. credendum nimirum est ueteribus & prisca, ut aiunt, uiris, qui se progeniem deorum esse dicebant. itaque eorū uocabula nobis prodiderunt. nosse autem generatores suos optime poterāt: ac difficile factum est, a dijs ortis fidem non habere: quamquam nec argumentis, nec rationibus certis eorum oratio confirmatur. * sed quia de rebus sibi notis uidentur loqui, ueteri legi, morique prærendum est. Sic igitur, ut ab his est traditum, horum deorū ortus habeatur, atque dicatur, ut Oceanū Salaciamque: cœli satum terræque conceptu generatos, editosque memoremus. ex his Phorcyn, Saturnum, & Opem; deinceps Iouem atque Iunonē, reliquos, quos fratres inter se agnatosque usurpari, atque appellari uidemus, & eorū, ut utamur ueteri uerbo, prosapiam. Quando igitur omnes, & qui mouentur palamque ostenduntur, & qui eatenus nobis declarantur, * qua ipsi uolunt, creati sunt: tum ad eos is deus, qui omnia genuit, factus; Hæc uos, qui deorum satu orti estis, attendite: quorum operū ego parēs effectorque sum, * nō sunt dissolubilia me inuito, quāquā omne colligatū solui potest: sed haud quaquā boni est, ratione uinctū uelle dissoluere. sed quoniā orti estis immortales uos quidem esse, & indissolubiles non potestis:

necuti

neutiquam tamen dissoluemini, nec uos ulla mortis fata periment, * nec fraus ualētior, quam consilium meum: quod maius est uinculum ad perpetuitatem uestrā, quā illa, quibus estis tum, cum gignebamini, colligati, quid sentiā igitur, cognoscite. Tria nobis genera reliqua sunt, eaq; mortalia: quibus prætermis̄is, cæli absolutio perfecta, non erit: omnia enim genera animalium complexu nō tenebit: * teneat autem oportebit, ut ab eo ne quid abst̄. sed quæ a me ipso effecta sint, deorū uitam possint adæquare. ut igitur mortali generentur conditione, uos suscipite, ut illa gignatis, imiteminiq; uim meam, qua in uestro ortu me usum esse meministis: in quibus qui tales creātur, ut deorū immortalium quasi gentiles esse debeant, diuini generis appellentur, teneantque omnium animantium principatū, uobisq; iure & lege uolentes pareant: quorum uobis iniitium, * sat̄usq; traditur a me: uos autē ad id, quod erit immortale, partem at-
 textitote mortalem. ita orientur animantes, quos & uiuos alatis, & consumptos sinu recipiatis. Hæc ille dixit, deinde ad temperationem superiorem reuertit: in qua omnē animū uniuersæ naturæ temperans permiscebat, * superiorisq; permixtionis reliquias fundens æquabat, eodem modo ferme, nisi quod non ita incorrupta, ut ea quæ semper idem, * sed ab ijs secūdum sumebat, atq; tertium. Toto igitur omnino constituto, sideribus parem numerum distribuit animorum, & singulos adiunxit ad singula, atq; ita quasi in currum uniuersitatis imposuit, commōstrauitq; leges fatales, ac necessarias, & ostendit primum ortum unum fore omnibus, eumq; moderatum, atq; constātem, nec ab ullo imminutum: satis autem, & quasi spar̄sis animis, fore uti certis tēporū interuallis oriretur animal, quod esset ad cultum deorum aptissimum: sed cum duplex esset natura generis

humani, sic res habebant, ut præstantius genus esset eorum, qui essent futuri uiri. * Cum autem animos corporibus necessitate inseuisset, cumque ad corpora tum accessio fieret, tum abscessio, necesse erat sensum existere unum, communemque omnium uehementiore motu excitato, cõiunctumque naturæ: deinde uoluptate, & molestia mistum amorem: post iram & metum, & reliquos motus animi, comites superiorum, & his etiam* contrarios dissidentes: quos qui ratione rexerit, iuste uixerit: qui autem his se dederit, iniuste. Atque ille, qui recte & honeste curriculum uiuendi a natura datum confecerit, ad illud astrum, quo, cū aptus fuerit, reuertetur: qui autem immoderate, & intemperate uixerit, eum secundus ortus in figuram muliebrem transferet: * & si ne tum quidem finem uitiorum faciet, grauius etiam iactabitur, & in suis moribus simillimas figuras pecudum, & ferarum transferetur: neque malorum terminum prius aspiciet, quam illam sequi cœperit conuersionem, quam habebat in se ipse eiusdem, & unius simul innatam & instam. quod tunc eueniet, cū illa, quæ ex igne, aere, aqua, atque terra turbulenta, & rationis expertia insederint, denique ratione depulerit, & ad primam atque optimam affectionem animi peruenierint. Quæ cū ita designasset, seseque, si quid postea fraudis, aut uitij euenisset, extra omnem culpam, causamque posuisset, alios in solem, alios in lunam, alios in reliquas mundi partes, quæ sunt ad spatiorum temporis significationem nota constituta, spargens quasi serebat. post autem sationem eam dijs, ut ita dicam, iunioribus permisit, ut corpora mortalia effingeret, quantumque esset reliquum ex humano animo, quod deberet accedere, id omne, & quæ sequentia essent, perpoliret, & absolueret: deinde ut huic animanti principes se ducesque præberent, uitamque eius pulcherrime regerent,

rent, & gubernarēt, nisi quatenus ipse beneficijs suā culpa sibi aliquid miseriæ quæreret. Atque is quidem, qui cuncta composuit, constanter in suo manebat statu, qui autem erāt ab eo creati, cum parentis ordinem cognouissent, hunc sequerantur. Itaque cum accepissent immortale principium mortalis animantis, imitantes genitorem & effectorem sui, particulas ignis, & terræ, & aquæ, & aëris a mundo, quas rursus redderent, mutuabantur, easque inter se copulabant, haud iisdem uinculis, quibus ipsi erant colligati, sed talibus, quæ cerni non possent propter paruitatem, crebris quasi cuneolis iniectis unum efficiebant ex omnibus corpus: itemque in eo influente: atque effluente animo diuino ambitus illigabant. itaque illi in flumen immersti neque tenebant, neque tenebantur, sed ui magna tum ferebant, tum ferebantur. ita totum animal mouebatur illud quidem, sed immoderate & fortuitu. ut sex motibus ueheretur: nam & ante, & pone, ad laeuam, & ad dextram, & sursum, & deorsum, * modo huc, modo illuc.

Defunt multa.

* sed si in splendore confedit, tum uel eadem species, uel interdum immutata* redditur, cum ignis oculorum cum eo igne, qui est ob os* offusus, se confudit, & contulit. Dextra autem uidentur quæ laua sunt: quia contrarijs partibus oculorū, contrarias partes attingunt. respondēt autē dextra dextris, laua lauis cōuersione luminū, cū ea inter se nō coherescunt. id fit, cū speculorū lauitas hinc, illincque altitudinem assumpsit & ita dextra detrusit in lauā partē oculorum, lauaque in dextram. Supina etiā ora cernūtur depulsione luminū: quæ conuertens inferiora reddit, quæ sunt superiora. Atqui hæc omnia ex eo genere sunt, quæ rerum

adiuant caussas: quibus utitur ministerijs deus, cum optimi speciem, quoad fieri potest, efficit. * sed existimant plerique non hæc adiumenta caussarũ, sed has ipsas esse omnium caussas, quæ uim habeant frigoris, & caloris, cõcretionis & liquoris: careant autem omni intelligentia, atque ratione, quæ, nisi in animo, nulla alia in natura reperiatur. animus autem sensum omnem effugit oculorũ. at ignis, & aqua, & terra, & aër corpora sunt, eaque cernuntur. illum autem, qui intelligentiæ sapientiæque se amatorẽ profitetur, necesse est intelligentis sapientisque naturæ primas caussas conquirere: deinde secundas caussas rerum earum, quæ necessario mouent alias, cum ipsæ ab alijs mouentur. Quocirca circa nobis sic cerno esse faciendum, ut de utroque nos quidem dicamus genere caussarum. separatim autẽ de ijs, quæ cum intelligentia sint efficientes pulcherrimarum rerum, atque optimarum, & de his quæ uacantes prudentia, incõstantia, perturbataque efficiunt. Ac de oculorũ quidẽ caussis, ut haberent eam uim, quam nunc habet, satis ferme esse dictum puto. maxima autem eorum utilitas donata humano generi deorum munere deinceps explicetur. rerũ enim optimarum cognitiones nobis oculi attulerũt. nã hæc, quæ est habita de uniuerſitate oratio, a nobis haud umquã esset inuenta, si neq; sidera, neque cælum sub oculorum aspectum cadere potuissent. nunc uero dies noctesq; oculis cognitæ, tum mensium, annorumque * conuersiones numerum machinæ sunt, & spatium tẽporis dimensæ, & ad quæstionem totius naturæ impulerũt. quibus ex rebus philosophiã adepti sumus: quo bono nullum optabilius, nullum præstantius neque datum est mortalium generi deorum concessu, atque munere, neque dabitur.

Multa desiderantur.

Q. C.

Q. CICERO DE PE-
TITIONE CONSULA-
TVS AD M. TVLLIVM

FRATREM.

* * *

ET Si tibi omnia * suppetunt, quæ consequi ingenio, aut usu * homines, aut diligentia possunt: * tamen ab amore nostro non sum arbitratus alienum ad te præscribere ea, quæ mihi ueniebant in mentem, dies ac noctes de petitione tua cogitanti: non ut aliquid ex illis noui adicerem: sed ut ea, quæ in re dispersa, atque infinita uiderentur esse, ratione, & distributione sub uno aspectu ponerentur. Quamquam plurimum natura ualet, tamen uidetur in paucorum mensum negotio posse simulatio naturam uincere. Ciuitas quæ sit, cogita, quid petas, qui sis. prope quotidie ad forum tibi descendenti meditandum hoc sit, Nouus sum, consulatum peto, Roma est. nominis nouitatem dicendi gloria maxime subleuabis. semper ea res plurimum dignitatis habuit. non potest, qui dignus habetur patronus consularium, indignus consulatu putari. Quamobrem, quoniam ab hac laude proficisceris, & quidquid es, ex hoc es: ita paratus ad dicendum uenito, quasi in singulis causis iudicium * de omni ingenio futurum sit. Eius facultatis adiumenta, quæ tibi scio esse seposita, ut parata ac prompta sint, cura: & sepe, quæ de Demosthenis studio, & exercitatione scripsit Demetrius,

Z S metrius,

metrius, recordare. deinde & amicorum multitudo, & genera appareant. habes enim ea, quæ noui habuerunt, omnes publicanos, totum fere equestrem ordinem, multa præterea municipia, multos abs te defensos homines cuiusque ordinis, aliquot collegia, præterea studio dicendi conciliatos plurimos adolescentulos, quotidianam amicorum assiduitatem, & frequentiam. Hæc cura ut teneas & commendando, & rogando, & omni ratione efficiendo, ut intelligant qui debent tua causa, referendæ gratiæ, & qui uolunt, obligandi tui tempus sibi aliud nullum fore. etiam hoc multum uidetur adiuuare posse nouum hominem, hominum nobilium uoluntas, & maxime consularium. Prodest, quorum in locum, ac numerum peruenire uelis, ab his ipsis illo loco, ac numero dignum putari. hi rogandi omnes sunt diligenter, & ad eos allegandum: persuadendumque est eis, nos semper cum optimatibus de repub. sensisse: minime populares fuisse: si quid locuti populariter uidemur, id nos eo consilio fecisse; ut nobis Cn. Pompeium adiungeremus, ut eum, qui plurimum posset, aut amicum in nostra petitione haberemus, aut certe nõ aduersarium. Præterea adolescentes nobiles elabora. ut habeas, uel ut teneas studiosos quos habes. multum dignitatis afferent. plurimos habes: perfice ut sciant, quantum in his putes * esse. si adduxeris, ut ij, qui nolunt, cupiant, plurimum quidem proderunt. ac multum etiam nouitatem tuam adiuuat, quod eiusmodi nobiles tecum petunt, ut nemo sit, qui audeat dicere, plus illis nobilitatem, quam tibi uirtutem prodesse oportere. Iam P. Galbam, & L. Casium summo loco natos, quis est qui petere consulatum putet? uides igitur amplissimis ex familiis homines, qui sine neruis sint, tibi pares esse non posse. At Antonius, & Catilina molesti sunt. imo homini nouo, in-

dustrio,

dusterio, innocenti, disertio, gratioso apud eos, qui res iudicant, optandi competitores: ambo a pueritia sicarij, ambo libidinosi, ambo egentes. eorum alterius bona proscripserunt uidemus, uocem denique audiuimus iurantis se Romae iudicio a quo cum homine Graeco certare non posse: & ex senatu eiectionem scimus. optina uero censorum existimatione in praetura competitorem habuimus, amico Sabidio, & Panthera, * quod, ad tabulam quos poneret, non habebat: quo tamen in magistratu amicam, quam palam domi haberet, de machinis emit. in petitione autem consulatus caupones omnes hic copulare per turpissimam legationem maluit, quam adesse, & populo Rom. supplicare. Alter uero, dii boni, quo splendore est? * primum nobilitate eadem, qua Catilina, num maiore? non. sed uirtute. * quamobrem qui inanius umbram suam metuit, hunc negliges quidem, natum in patris egestate, educatum in sororis stupris, corroboratum in caede ciuium, cuius primus ad remp. aditus in equitibus Rom. occidendi fuit. nam illis, quos meminimus, Gallis, qui tum Titiniorum, ac Vanniorum, ac * Tanusiorum capita demebant, Sylla unum Catilinam praefecerat: in quibus ille hominem optimum Q. Cecilium sororis suae uirum, equitem Rom. nullarum partium, cum semper natura, tum etiam aetate iam quietum, suis manibus occidit. Quid ego nunc dicam petere eum tecum consulatum, qui hominem carissimum populo Rom. M. Marium inspectante populo Rom. uirgis per totam urbem ceciderit; ad bustum egerit; ibi omni cruciatu lacerarit; uiuo stanti collum gladio sua dextera secuerit; cum sinistra capillum eius a uertice teneret, caput sua manu tulerit; cum inter digitos eius riuus sanguinis fluere uideret? qui postea cum histrionibus, & cum gladiatoribus ita uixit, ut alteros libidinis, alteros facinoris adiutores habere

haberet: qui nullum in locum tam sanctum ac tam religio-
 sum accessit, in quo non, & si in aliis culpa non esset, tamen
 ex sua nequitia dedecoris suspicionem relinqueret? qui ex
 curia Curios, & Annios, ab atris Sapalas, & Caruilios,
 ex equestri ordine Pöpilos, * & Cneios sibi amicissimos
 compararit: qui tantum habet audaciæ, tantum nequitia,
 tantum denique in libidine artis & efficacitatis, ut paren-
 tum prope in gremiis prætextatos liberos constuprarit.
 Quid ego nunc tibi de Africa, quid de testium dictis scri-
 bam? nota sunt: & ea tu sæpius legito, sed tamen hoc mihi
 non præmittēdum uidetur, quod primum tam egens ex
 eo iudicio discessit, quam quidam iudices eius ante illud iu-
 dicium fuerūt: deinde tam inuidiosus, ut aliud in eum iudi-
 cium quotidie flagitetur. hic se sic habet, ut magis timeat,
 etiam si quieuerit: quam ut cōtemnat, si quid commouerit.
 Quanto melior tibi fortuna petitionis data est, quam nu-
 per homini nouo C. Coelio: ille cum duobus hominibus ita
 nobilissimis petebat, ut tamen in iis omnia pluris essent,
 quam ipsa nobilitas. summa ingenia, summus pudor, pluri-
 ma beneficia, summa ratio, ac diligentia petendi tamen eo-
 rum alterum, cum deesset alter, Coelius, etiam cum multo
 esset inferior genere, superior nulla re pæne, superauit.
 Quare si facies ea, quæ tibi natura, & studia, quibus usus
 es semper, largiuntur, quæ temporis tui ratio desiderat,
 quæ potes, quæ debes: nō erit difficile certamen cū iis com-
 petitoribus, qui nequaquā sunt tam genere insignes, quam
 uitis nobiles: quis enim reperiri tā improbus cuius potest,
 qui uelit uno suffragio duas in rempubl. sicas distringere?
 Quoniā igitur, quæ subsidia nouitatis haberes, & habere
 posses, exposui: nunc de magnitudine petitionis dicendum
 uideatur. Consulatum petis: quo honore, nemo est, qui te non
 dignum

dignum arbitretur: sed multi, qui inuideāt: petis enim homo ex equestri loco summum locū ciuitatis, atque ita summum, * ut forti homini, deserto, innocenti multo ille idem honos plus amplitudinis, quam ceteris afferat. Noli putare eos, qui sunt eo honore usi, non uidere, tu cum idem sis adeptus quid dignitatis habiturus sis: eos uero, qui consularibus familiis nati locum maiorum consecuti nō sunt, suspicor tibi, nisi qui admodum te amant, * inuidere. etiam nouos homines pratorios existimo, nisi qui tuo * beneficio iuncti sunt, nolle abs te se honore superari. Iā in populo quā multi inuidi sunt, quā multi consuetudine horū annorū * ab honoribus nouis alienati, uenire tibi in mentē certo scio. esse etiam nonnullos tibi iratos ex iis causis, quas egisti, necesse est. iam illud tute circumspicito, quod ad Cn. Pompeij gloriam augendā tanto studio te dedisti, num quos tibi putes ob eam causam esse * amicos? Quamobrem cum & summū locum ciuitatis petas: & uideas esse studia, quae tibi aduersentur: adhibeas necesse est omnem rationem, & curam, & laborē, & diligentiam. Et petitio magistratuum diuisa est in duarum rationum diligentiam: quarum altera in amicorum studiis, altera in populari uoluntate ponenda est. Amicorum studia beneficiis, & officiis, & uetustate, facilitate, ac iucunditate naturae parta esse oportet. sed hoc nomen amicorum in petitione latius patet, quam in cetera uita: quisquis est enim, qui ostendat aliquid in te uoluntatis, qui colat, qui domum uentitet, is in amicorum numero est habendus. sed tamē, qui sunt amici ex causa honestiore, cognationis, aut affinitatis, aut sodalitatis, aut alicuius necessitudinis, his carum & iucundum esse maxime prodest. deinde * ut quisq; optimus, ac maxime domesticus, * ut is amet, quisq; fidelissimum esse te cupiat, ualde elaborandum

puto:

puto: tum ut tribules, ut uicini, ut clientes, ut deniq; liberi, postremo etiã serui tui: nã sere omnis sermo ad forensem famã a domesticis emanat auctoribus. deinde instituẽdi sunt cuiuscumq; generis * amici: ad speciem hominis illustris honore ac nomine: qui etiã si suffragandi studia nõ nauant, tamen afferunt petitori aliquid dignitatis ad iustitiã obtinendã. Magistratus, ex quibus maxime cõsules, deinde tribunos pleb. ad cõficiendas centurias homines excellẽti gratia, * qui tribuent centuriã, ut aliquod ex te beneficium aut habeant, aut, ut habeant, sperent, eos prorsus magno pere cõpara, & confirma. nã per hos annos homines ambitiosi uehementer omni studio, atq; opere laborarunt, ut possent a tribulibus suis ea, quæ peterent, impetrare. hos tu homines, quibuscumq; rationibus poteris, ut ex animo, atque ut ex illa summa uoluntate tui studiosi sint, laborato. Quod si satis grati homines essent, hæc omnia parata esse debebant, sicut parata esse * concerno: nã hoc biennio quattuor sodalitates ciuium ad ambitionem gratiosissimorum tibi obligasti, C. Fundanij, Q. Gallij, Cn. Cornelij, * L. Coruini: & horũ in causis ad te deferendis, quidnã tibi eorũ sodales receperint, & confirmarint, scio: nã interfui. Quare hoc tibi faciendum est, * ut hoc tẽpore idem ab iis, quod debent, exigas, sæpe cõmonendo, rogãdo, confirmando, curando ut intelligant nullũ tempus aliud se umquã habituros restituendæ gratiæ. profecto homines & spe reliquorum tuorũ officiorum, etiam recentibus beneficiis * ad studium seruandum excitabuntur. & omnino quoniam eo genere amicitiarũ petitio tua maxime * initiata est, quod caussarum defensionibus adeptus es: fac ut plane iis hominibus, quos deuinctos tenes, descriptũ, ac dispositum suum cuique munus sit. & * quemadmodum memini, quod nul-

*la in re illis umquam molestus fuisti, sic cura ut intelligant omnia te, quae ab illis tibi deberi putaris, ad hoc tempus reseruasse. Sed quoniam tribus rebus homines maxime ad benevolentiam, atque haec suffragandi studia ducuntur, beneficio, spe, adiunctione animi, * uel uoluntate: animaduertendum est, quemadmodum cuique horum generi sit inseruiendum. Minimis beneficiis homines adducuntur, * ut satis caussae putent te ad studium suffragationis dedisse, nedum ij, quibus saluti fuisti, quos tu habes plurimos: * ut intelligant, si hoc tuo tempore non satis fecerint, se probatos nemini umquam fore. quod cum ita sit, tamen rogandi sunt, atque etiam in hanc opinionem adducendi, ut, qui nobis adhuc obligati fuerint, iis uicissim nos obligari adhuc posse uideamur. qui autem spe tenentur, quod genus hominum multo est diligentius, atque officiosius, iis fac ut propositum, ac paratum auxilium tuum esse uideatur. denique ut spectatorem te suorum officiorum esse intelligant diligentem: ut uidere te plane, atque animaduertere, quantum ab unoquoque proficiatur, appareat. Tertium illud genus est studiorum uoluntarium: quod agendis gratis, accommodandis sermonibus ad eas rationes, propter quas quisque studiosus tui esse uidebitur, significanda erga illos pari uoluntate, adducenda amicitia in spem familiaritatis, & consuetudinis confirmari oportebit. atque in iis omnibus generibus iudicatio & perpeditio quantum quisque possit; ut scias & quemadmodum cuique inseruias, & quid a quoque exspectes, & postules: sunt enim quidam homines * in suis ciuitatibus, & municipiis gratiosissimi: sunt diligentes, & copiosi: qui etiam si antea non studuerunt huic gratiae, tamen ex tempore elaborare * eius causa, cui debent, aut uolunt, facile possunt, his hominum generibus sic inseruiendum est.*

est, ut ipsi intelligant te uidere quid a quoq; expectes, sentire quid accipias, meminisse quid acceperis. Sunt autē alij, qui aut nihil possunt, aut etiam odio sunt tribulibus suis, nec habent tantum animi, aut facultatis, ut enitantur ex tempore ut * hos internoscas uideto, ne, spe in aliquo maiore posita, praesidij parum cōparetur. Et quamquā paratis, et fundatis amicitijs fretum, ac munitum esse oportet, tamē in ipsa petitione amicitiae permultae, ac perutiles cōparantur. nam in ceteris molestiis habet hoc tamen petitio commodi, ut possis honeste, quod in cetera uita non queas, quoscunq; uelis, adiungere ad amicitiam: quibuscum si alio tēpore agas, ut te utantur, absurde facere uideare: in petitione autē nisi id agas et cum multis, et diligenter, nullus petitor esse uideare. Ego autē tibi hoc confirmo, esse neminē, nisi si aliqua necessitudine cōpetitorum alicui tuorū sit adiunctus, a quo nō facile, si contenderis, impetrare possis, ut suo beneficio promereatur, se ut ames, et sibi ut debeas, modo intelligat te magni aestimare, ex animo agere, bene se ponere, fore ex eo non breuē, et suffragatoriā, sed firmā, et perpetuā amicitia. Nemo erit, mihi crede, in quo modo aliquid uirtutis sit: qui hoc tēpus sibi oblatum amicitiae tecum constituendae praetermittat: praesertim cū id tibi casus afferat, uti tecū petant, quorū amicitia aut contemnenda, aut fugienda sit, et qui hoc, quod ego te hortor, non modo non assequi, sed ne incipere quidem possint. nam quid incipiat Antonius homines adiungere, atque inuitare ad amicitiam, quos per se suo nomine appellare non possit? mihi quidem stultius nihil uidetur, quā existimare eum studiosum tui, quem non noris. eximiam quandam gloriam, et dignitatem, ac rerum gestarum magnitudinem esse oportet in eo quem homines ignoti, nullis suffragantibus meri-

tils honore afficiant, namque ut homo in res, sine officio, sine ingenio, cum infamia, nullis amicis septus, hominem plurimorum studio, atque omnium bona existimatione munitum pœcurrat, sine magna culpa negligentiae fieri non potest. Quamobrem omnes centurias multis & uariis amicitias cura ut confirmatas habeas: & primum id, quod ante oculos est senatores, equitesque Romanos, * ceterorum ordinum nauos homines, & gratiosos complectere. multi homines urbani, & industrij, multi libertini gratiosi in foro nauique uersantur, quos per te, quos per cōmunes amicos poteris sumere. cura ut tui cupidi sint: elaborato, appetito, allegato, summo beneficio te* affici ostendico. * deinde haec oratores urbis totius, collegium omnium, pagorum, uicinitatum. ex iis principes ad amicitiam tuam si adiunxeris, per eos reliquam multitudinem facile tenebis. postea totam Italiam fac ut in animo, ac memoria* tibi distributam, comprehensamque habeas: ne quod municipium, coloniam, praefecturam, locum denique Italiae ne quem esse patiari, in quo non habeas firmamenti quod satis esse possit. perquiras etiam & inuestiges homines ex omni regione, eosque cognoscas, appetas, confirmes, cures ut in suis * uicinitatibus* tibi petant, & tua causa quasi candidati sint. uolent te amicum, si suam a te amicitiam expeti uidebunt, id ut intelligant, oratione, * quae ad eam rationem pertinet, consequere. * homines municipales, ac rusticani, si nomine tantum noti sunt, in amicitia se esse arbitrantur. * si uero etiam praesidij se aliquid sibi constituere putant, non amittunt occasionem promerendi, hos ceteri & maxime tui competitores ne norunt quidem: tu & nosti, & facile cognoscas: sine quibus amicitia esse nō potest. neque id tamē satis est, tametsi magnū est: sed ut consequatur spes utilita-

tis, atq; amicitiae; ne nomēclator solū, sed amicus etiā bonus
 esse uideare. ita cū & hos ipsos, propter suā ambitionem;
 qui apud tribules suos plurimū gratia possint, studiosos in
 cēturis habueris: & ceteros, qui apud aliquā partē tribu-
 lū propter municipij, aut ciuitatis, aut collegij rationē ua-
 lēt, cupidos tui cōstitueris: in optima spe esse debebis. Iam
 equitum centuriā multo facilius mihi diligentia posse tene-
 ri uidentur. primū cognoscendi sunt equites, deinde adipi-
 scendi: deinde habebis tecū ex iuuentute optimū quēque, &
 studiosissimū humanitatis. * multo enim facilius illa adole-
 scentulorū ad amicitiam aetas adiungitur * tū equester or-
 do sequetur illius auctoritatem ordinis, s; abs te adhibebitur
 ea diligētia, ut nō ordinis illius auctoritatem solum uolun-
 tate, sed etiam singulorū amicitis eas centurias confirma-
 tas habeas. Iam studia adolescentulorū in suffragando, in ob-
 eundo, in nuntiando, in affectando mirifice & magna, &
 honesta sunt. Et quoniam affectationis mentio facta est, id
 quoque curādum est, ut quotidiana cuiusque generis, & or-
 dinis, & aetatis utare. nam ex ea ipsa copia coniectura fieri
 poterit, quantum sis in ipso campo uirium, ac facultatis ha-
 biturus. huius autem rei tres partes sunt, una saluatorum,
 eum domum ueniunt: altera deductorum: tertia affectato-
 rum. In saluatoribus, qui magis uulgares sunt, * & ad hāc
 consuetudinem, quae nunc est, plures ueniunt, hoc efficiendū
 est, ut hoc ipsum minimum officium eorū tibi gratissimum
 esse uideatur. * Qui domum tuam ueniunt, iis significato te
 animaduertere, & eorum amicis, qui illis renuntient, ostē-
 dito saepe ipsis dicito. sic homines saepe, cum obeunt plures
 cōpetiores, & uident unum esse aliquem, qui hāc officia
 maxime animaduertat. ei se dedūt, deserūt ceteros, minuta-
 tim ex communibus proprij, ex succosis firmi suffragatores

euadunt. Iam illud teneto diligenter, si eum, qui tibi promiserit, fucum, ut dicitur, facere uelle senseris, ut te id audisse, aut scire dissimules: si quis tibi se purgare uolet, quod suspectum esse arbitretur, affirmes te de illius uoluntate nunquam dubitasse, nec debere dubitare: is enim, qui se non putat satisfacere, amicus esse nullo modo potest. scire autem oportet quo quisque animo sit, ut etiam, quantum cuique confidas, constituere possis. Iam deductorum officium, quo maius est, quam saluatorum, hoc gratius tibi esse significato, atque ostendito, & quoad eius fieri poterit, certis temporibus descendito. magnam affert opinionem, magnam dignitatem quotidiana in deducendo frequentia. Tertia est ex hoc genere assidua affectatorum copia. in ea quos uoluntarios habebis, cura ut intelligat te sibi in perpetuum summo beneficio obligari. qui autem tibi debent, ab iis plane hoc munus exige, qui per aetatem, ac negotium poterunt, ipsi tecum ut assidui sint, qui si sectari non poterunt, necessarios suos in hoc munere constituent. ualde ego te uolo, & ad rem pertinere arbitror, semper cum multitudine esse. praeterea magnam affert laudem, & summam dignitatem, si ij tecum erunt, qui a te defensi, & qui per te seruati, ac iudicis liberati sunt. Haec tu plane ab iis postulato, ut quoniam nulla impensa per te alij rem honestam, alij salutem, ac fortunas omnes obtinuerunt, nec aliud ullum tempus futurum sit, ubi tibi referre gratiam possint, hoc te officio remunerent. Et quoniam in amicorum studiis haec omnis oratio uersatur: qui locus in hoc genere cauendus sit, praetermittendum non uidetur. fraudis, atque insidiarum, & perfidiae plena sunt omnia. non est huius temporis perpetua illa de hoc genere disputatio, quibus beneuolus, & simulator diiudicari possit. tantum est huius temporis admonere. Summa tua uirtus eosdem

homines & simulare tibi esse amicos, & inuidere coget. Quamobrē ἐπιχαρμείων illud teneto, NERVOS atq; artus esse sapientiæ non temere credere. & cum tuorū amicorū studia cōstitueris, tū etiā obrectatorum, atq; aduersariorū rationes, & genera cognoscito. hæc tria sunt: unum ex iis quos læstisti: alterum, qui sine caussa non amant: tertium qui competitorū ualde amici sunt. Quos læstisti cū cōtra eos pro amico diceres, his te purgato plane: necessitudines cōmemorato: in spem adducito: te in eorū rebus, si se in amicitia cōtulerint, pari studio, atq; officio futurū spondeto. Qui sine caussa nō amant, eos aut beneficio, aut spe, aut significādo tua erga illos studia futura, delinies, dans operā, ut de illa animi prauitate deducas. Quorum uoluntas erit abs te propter cōpetitorum amicitias alienior, his quoq; inserui eadē oratione, qua superioribus: & si probare poteris, te in eos ipsos competitors tuos beneuolo esse animo ostendito. Quoniam de amicitis constituendis satis dictū est, dicendū est de illa altera parte petitionis, quæ in populari ratione uersatur. Ea desiderat nomenclationem, blāditiā, assiduitatem, benignitatem, rumorē, * spem, in rep. Primum id, quod facis, ut homines noris, significa, ut appareat: & auge, ut, quotidie melius fiat. nihil mihi tam populare, neq; tam gratum uidetur. Deinde id, quod natura non habes, induc in animum ita simulandum esse, ut natura facere uideare. * non committas tibi necesse est, ea, quæ bono ac suauī homine digna sunt, sed opus est magnopere blanditiā: quæ etiam si uitiosa est, & turpis in cetera uita, tamen in petitione est necessaria: * tibi enim cum deteriore aliquem assentando facit, improba est: cum amiciosem, non tam uituperanda: petitori uero necessaria est, cuius & frons, & uultus, & sermo ad eorum, quoscunque conuenerit, sensum,

& uoluntatem commutandus est, iam assiduitatis nullum
 est præceptum: uerbumque ipsum docet, quæ res sit. prodest
 quidem uehementer * nusquam deesse: sed tamen hic fructus
 est assiduitatis, non solum esse Romæ, atque in foro, sed as-
 sidue petere, sæpe eosdem appellare, non committere ut
 quisquam possit dicere, quod eius sit, consequi possis, si abs
 te non sit rogatum, & ualde, ac diligenter rogatum. Beni-
 gnitas autem late patet, & est in re familiari: quæ quam-
 quam ad multitudinem peruenire non potest, tamen ab a-
 micis laudatur, & multitudini grata est: est in conuiujs,
 * quæ facete abs te, & amicis tuis cõcelebrentur & passim,
 & tributim, est etiam in opera, quam peruulga, & commu-
 nica: cura, ut aditus ad te diurni, atq; nocturni pateant, neq;
 foribus solum ædiũ tuarum, sed etiam uultu, & fronte, quæ
 est animi ianua, quæ si significant uoluntatem abditam esse
 ac retrusam, parui refert patere ostium. homines enim nõ
 modo * promitti sibi, præsertim quæ a candidato petant,
 sed etiam large atque honorifice promitti uolunt. quare hoc
 quidem facile præceptum est, ut quod acturus sis, id signi-
 fices te studiose ac libenter esse facturũ. illud difficilius, &
 magis ad tempus. quam ad naturam accommodatum tuam,
 quod facere non possis, * ut id iucunde neges. quorum alte-
 rum est boni uiri, alterum boni petitoris. nam cum id peti-
 tur, quod honeste, aut sine detrimento nostro promittere
 non possumus: quo modo si quis roget ut contra amicum
 aliquam causam recipiamus: bellenegandũ est, ut ostendas
 necessitudinẽ, demõstres quã moleste feras, alijs te id rebus
 * exacturũ esse persuadeas. audiui hoc dicere quẽdã de qui-
 busdam oratoribus, ad quos causam suam detulisset: gra-
 tiores sibi fuisse orationẽ eius, qui negasset, quam illius, qui
 recepisset. sic homines fronte, & oratione magis, quã ipso

beneficio, reque capiuntur. uerum hoc probabile est. Illud alterum subdutum tibi homini plane perito suadere. sed tamen tempori tuo consulam: quibus enim te propter aliquod officium necessitudinis affuturum negaris, tamen ij possunt abs te placati æquique discedere: quibus autem iccirco negaris, quod te impeditum esse dixeris aut amicorum negotiis, aut grauioribus causis, * aut ante susceptis, inimici discedunt: omnesque hoc animo sunt, ut sibi te mentiri malint quam negare. C. Cotta in ambitione artifex dicere solebat, se operam suam, * quod non contra officium rogaretur, polliceri solere omnibus, impartire iis, apud quos optime poni arbitraretur: ideoque se negare nemini, quod sæpe accideret * caussa, cur is, qui pollicitus esset, uacuus foret plus quam putaret: neque posse domum eius compleri, qui tantum modo reciperet, quantum uideret se obire posse: casu fieri, ut agatur ea, quæ non putaris; illa, quæ credideris in manibus esse, ut aliqua de caussa non agantur: deinde esse extremum, ut irascatur is, cui mendacium dixeris. id si promittas, & incertum est, & in diem, & in paucioribus. sin autem id neges, * statim abalienant se, & inimicantur: plures enim multo sunt qui rogant, ut uti liceat opera alterius, quã qui utantur. Quare satius est, ex iis aliquos aliquando tibi in foro irasci, quam omnes continuo domi: * præsertim cum multo magis irascantur iis, qui negent, quam ei, quem uideant * ea caussa impeditum, ut facere, quod promissit, cupiat, si ullo modo possit. Ac ne uidear aberrasse a distributione mea, qui hæc in hac populari parte petitionis disputem: hoc sequor, hæc omnia nõ tã ad amicorũ studia, quã ad popularem famam pertinere. et si inest * aliquod dictum ex illo genere, benigne respondere, studiosè inseruire negotiis amicorum, ac periculis: tamen hoc loco ea dico, quibus multitudinem

dinem capere possis, ut de nocte domus compleatur, ut multi spe tui praesidij teneantur, ut amiciores abs te discedant quam accesserint, ut quā plurimorū aures optimo sermone compleant. Sequitur enim, ut de rumore dicendū sit, cui maxime seruiendum est, sed quae dicta sunt omni superiori oratione, eadem ad celebrandum rumorem ualent, dicendū laus, studia publicanorum, & equestris ordinis, hominum nobilium uoluntas, adolescentulorum frequentia, eorum, qui abs te defensi sunt, assiduitas, ex municipis multitudo eorum, quos tua caussa uenisse appareat: bene homines nosse, comiter appellare, assidue ac diligenter petere, benignū, ac liberalem esse, bene loqui, * existimare, domus ut multa nocte cōpleatur, omniū generū frequētia adsit, satisfiat oratione omnibus, re, operaq; multis: * perficiatur, id quod fieri potest labore, & arte, & diligentia, non ut ad populū ab iis omnibus fama perueniat, sed ut in iis studiis populus ipse uersetur. Iam urbanam illam multitudinem & eorū stuaia, qui conciones tenēt, quae adeptus es in Pompeio orando, in Manilij caussa recipienda, Cornelio defendendo, excitanda nobis sunt: quae adhuc habuit nemo, quin idem splendorem omnium, uoluntatesque haberet. * Efficiendum etiā illud est, ut sciant omnes, Cn. Pōpeij summam erga te esse uolūtātē, & uehementer ad illius rationes, te id assequi, quod petis, pertinere. Postremo tota petitio cura ut pompae plena sit, ut illustris, ut splendida, ut popularis, ut habeat summā speciem, ac dignitatem, ut, etiam si * quid possit, ne competitoribus tuis existat aut sceleris, aut libidinis, aut largitionis accōmodata ad eorū mores infamia. At etiam in hac petitione maxime uiddēdum est, * ut spes reip. bona de te sit, & honesta opinio, nec tamen in petendo respubl. capessenda est, neque in senatu, neque in concione. sed haec

sunt tibi retinēda, ut senatus te existimet ex eo, quod ita uixeris, defensore auctoritatis suae fore: equites * Rom. boni, & locupletes ex uita acta te studiosum orij, ac rerū tranquillarum: multitudo, ex eo dumtaxat quod oratione in cōcionibus, ac iudicio popularis fuisti, te a suis commodis alienum non futurum. Hæc mihi ueniebant in mentem de duabus illis * cōmotionibus matutinis, quo tibi quotidie ad forū descendenti meditādū esse dixeramus: Nouus sum, Cōsulatū peto. Tertiū restat, Roma est ciuitas ex nationum cōuentu constituta: in qua multa insidia, multa fallacia, multa in omni genere uitia uersantur: multorum arrogantia, multorum contumacia, multorum maleuolentia, multorum superbia, multorum odia ac molestia perferenda est, uideo esse magni consilij, atque artis, in tot hominum cuiusque modi uitis, tantisque uersantem uitare offensionem, uitare fabulam, uitare insidias, esse unum hominem accommodatum ad tantam morum, ac sermonum, ac uoluntatum uarietatem. Quare etiam atque etiam perge tenere istam uiam, quam instituisti: excelle dicendo: hoc & tenentur Romæ homines, & alliciuntur, & ab impediendo, ac ledendo repelluntur. Et quoniam in hoc uel maxime uitiosa est ciuitas, quod, largitione interposita, uirtutis, ac dignitatis obliuisci solet; in hoc fac ut te bene noris, id est, ut intelligas, eum esse te, qui iudicij, ac periculi metum maximum competitoribus afferre possis: fac itaque, ut se abs te custodiri, atque obseruari sciant. cum diligentiam tuam, tum auctoritatem uimque dicendi, tum profecto equestris ordinis erga te studium pertimescent. Atque hæc ita te uolo illis proponere, * nō ut uideare accusationē m. d. dari, sed ut hoc terrore facilius hoc ipsum, quod agis, cōsequere. & plane sic cōtēde omnibus neruis, ac facultatibus, ut

adipi

adipiscamur quod petimus. Video esse nulla comitia tam inquinata largitione, quibus non gratis aliqua centuriæ renuntient suos maxime necessarios. quare si aduigilamus pro rei dignitate, & si nostros ad summum studium beneuolos excitamus, & si hominibus gratiosis studiosisque nostri suum cuique munus describimus, & si competitoribus iudicia proponimus, si ex equestribus metum inuicimus, diuisores ratione aliqua coercemus: perfici potest, ut largitio nulla fiat, aut nihil ualeat. Hæc sunt, quæ putauit non melius scire me, quam te, sed facilius his tuis occupationibus colligere unum in locum posse, & ad te perscripta mittere. quæ tamen ita scripta sunt, ut non ad omnes, qui honores petant, sed ad te proprie: & ad hanc tuam petitionem ualeant. tamen tu, si quid mutandum esse uidebitur, aut omnino tollendum, aut si quid erit præteritum, uelim hoc mihi dicas:

uolo enim hoc commentariolum
petitionis haberi omni
ratione perfectum.

*

FINIS.

AA 5

IOAN

IOANNIS MICHAELIS BRVTIN M.

Tullij Ciceronis librum primum de Natura deorum ad M. Brutum animaduersiones.

*

3. 7. Vt magno argumento esse debeat, causam, id est principium Philosophiæ esse sciētiam.) Hunc locum P. Victor. tamquam deprauatum asterisco notat; a quo Manutius dissentit, & quidem post illum Hadrianus Turnebus; qui eadem fere, quæ Manutius in medium affert. Equidē tametsi vtrique, vt debeo, plurimum tribuo, nisi quis tamen hoc loco pro scientiæ cupiditate & studio, scientiam accipi malit, cuius rei exemplum requiro; cum Victorio suspicior locum non carere mendo. Nam si auctoritate magis, quam ratione pugnandum est, quod minime tamen vquam faciam, tanti apud omnes esse Victorij auctoritas debet; quanti doctissimi hominis vis ingenij acerrima; studium summum, & vigilantia videtur postulare. Xystus Betuleius certe ita vitium agnoscit, vt locum desperet sine veterum codicum ope, vlla ratione sanari posse.
- cuius

cuius viri memoria ob singularem eruditionem, & maximarum rerum scientiã est semper illustris apud posteros futura.

10. Quid est enim temeritate fortius?) Vidit hoc loco Manutius, vocẽ, fortius in malam partem accipi oportere: cuius notionis nusquam meminit se legisse: itaque corrigendum locum, & pro, fortius, fœdus, legendum suspicatur. Porro alibi Cicero in malam partẽ hac voce vtitur; vt quin ita legi debeat minime dubitari possit: ita enim ille in oratione pro Quintio Dolabella (quemadmodum solent homines nobiles: seu recte, seu perperam facere cœperunt, vt nemo nostro loco natus assequi possit) iniuriam facere fortissime perseverat. hoc est, plane obfirmato animo, & præfracto ad faciendam iniuriam. Vnus præterea atque alter locus a Turnebo adducitur, qui, vt nos, fortius, legendum contendit Adversar. lib. xiiij. cap. xiiij.

17. Protagoram Athenienses e ciuitate eiecerunt; quod se habere negaret quid de diis statueret. quod eodem libro infra etiam Cicero affirmat, libris illius omnibus in foro, spectante populo, crematis. Fuit patria Abderites, siue, vt Eupolis tradit, Teius, Democriti auditor, atque ob singularem virtutis opinionem Sapia cognoimento appellatus. Auctor Laërtius. Suidas ait primum omnium ob captiosum dicendi genus quo vti in disputationibus instituit, Sophistem vocatum.

17. Diagoras Melius qui dictus *ἀθεος* est, posteaque Theodorus deos aperte sustulerunt: vt

Cice

Cicero eodem libro ait. Inde, ut videtur, qui male de diis sentirent, Melij nominari coepti. quo nomine Socratem in Nebulis Aristophanes insectatur: quem Socratem Melium contumeliose appellat. De Diagora videnda quæ Cicero tradit de Natura deorum lib. 3. circa finem. Theodorum quidem patria Cyreneum principio & ipsum *ἄδιον* appellatum, postea, deum, auctor est Laërtius in Aristippo; quod illi cognomen fluxisse ait e quodam sermone, quem cum Stilpone Megarenfi de diis habuit. Ab eo Theodorij philosophi, qui eius familiarum essent, appellati. Huius constantiam Cicero miris laudibus effert Tuscul. lib. 1. & lib. 5. Miserat autem eum legatum ad Lyfimachum Ptolemæus Lagi Aegypti rex, ut idem Laërtius est auctor; qui de hoc sermone, quæ cum Lyfimacho Theodorus habuit, aliquanto diuersa a Cicerone tradit.

4. 3. Quod vero maxime rem, causamque continet, utrum nihil agant, nihil moliatur, ab omni curatione, & administratione rerum vacent; an contra ab his, & a principio omnia facta, & constituta sint, & ad infinitum tempus regantur, atque moveantur; in primis magna quæstio est. Ita Manutius legendum putat: cum idem tamen nullam causam esse affirmet cur sibi receptam lectionem improbandam existimet.

26. Sunt autem alij philosophi) In his maxime Stoici; quorum decreta omnia Carneades oppugnare acerrime, & conuellere conatur.

5. 5. Carneades genere Pœnus, Patria Cyrenæus,

Egæstmi auditor, qui Euandrum audierat Lacydis discipulum, cū Arcefilæ Lacydes fuisset, vt Cicero ait, quartus ab Arcefila, nullius philosophiæ partis ignarus, atque incredibili dicendi facultate, moré disputandi in vtramque partem, quo princeps Socrates vsus erat in Academia tenuit. Summū bonum esse credidit, frui iis rebus, quas primas homini natura conciliauisset, non quod probaret, sed vt opponeret Stoicis, contra quorum disciplinam, vt erat vehementi ingenio, maxime exarserat. Hæc quidem Cicero; apud quæ crebro Carneadis mentio est. Laërtius varia de eo tradit, cum accurate in primis Stoicorum scita perlegisset, modice iis, ac verecunde adeo reluctatum esse: vt crebro illud vsurparet, Si Chrysippus non esset, non essem ego. Adeo studiosus quidem fuit tuendi ea quæ sentiret, vt aduersus Zenonem disputaturus helleborum sumpsisse dicatur. Vixit, vt Cicero ait, annos nonaginta, vt Laërtius ex Apollodoro octoginta quinque, cum Olympiadis centesimæ sexagesimæ secundæ anno quarto decessisset.

5. 22. Desertæque disciplinæ.) Vt iureconsulti τὸ ἐρημιόδινον, desertâ causam, cum quis ad diem vadimonium non obiit, appellant. Vide Budæi, prior. annotat. in Pandectas, Hotoman. comment. de verbis iuris.
27. Quod & orationes nostræ declarant.) Ita legit Lamb. vocem, nostræ, alij non habent.
30. Diodotus.) Huius mentio est apud Ciceron. In libro de Claris oratoribus, Tusculan. quaestio.

stio. lib. 5. Academic. quæst. li. 4. Diodoto quid faciam Stoico; quem a puero audiui, qui mecum viuit tot annos, qui habitat apud me: quem & admiror, & diligo, qui ista Antiochea contemnit? Nam in Tusculanis, eundem ait ea acie ingenij fuisse, vt oculis captus geometriæ munus tueretur, verbis præcipiēs discitentibus, vnde, quo, quamque lineam scriberēt. In aliis fere omnibus excusis pro, Diodotus, Diodorus male legitur.

30. Philo.) Huius & alibi Cicero meminit, & in dialogo de claris oratoribus in primis. Eodemque tempore, inquit, cum princeps Academia Philocum Atheniensium optimatibus Mitridatico bello domo profugisset, Romãque venisset, totum ei me tradidi, admirabili quodam ad philosophiam studio concitatus, & quæ sequuntur.

30. Antiochus.) Cicer. in Dialogo de claris orator. Cum venissem, inquit, Athenas, sex menses cū Antiocho veteris Academia nobilissimo, & prudentissimo philosopho fui; studiumque philosophiæ numquã intermissum, a primaque adolescentia cultum, & semper auctū, hoc rursus summo auctore, & doctore renouaui. Is a principio Philonis auditor, postremo Academia improbata, ad Stoicos desciiuit.

30. Posidonius.) Huius fuit Cicero auditor. non solum clari e Stoicorum familia philosophi, sed astrologi etiã summi. Affirmat enim Cicero de Natura deorum lib. 2. eius inuentum fuisse, spheram, cuius singulæ conuersiones
idem

idem efficerent in sole, & luna, & in quinque stellis errantibus, quod singulis diebus, ac noctibus in cælo efficitur. Tanta quidē eius opinio fuit, ut Pompeius, confecto Mithridatico bello, intraturus illius domum, fores percuti de more a lictore vetuerit, & fasces ianuæ submiserit is, cui se oriens occidensque submisisset. Auctor Plin.

6. 3. Sin autem quis requirit.) Quæ causa Ciceroni fuerit, se rursus ad philosophiæ studia conuertēdi cum Plutarchus in eius vita, tum ipse ad Sulpicium tradit, epistolarum, quas familiares vocant, lib. 4. epist. 3.
6. 17. At a Græcis ne verborum quidem copia vinceremur.) Is locus fufius tractatur, primo libro, & secundo de Finib. in principio, & lib. 2. Tusculan. quæstio.
7. 17. Profecta a Socrate.) Quot philosophorum familiæ ab vno Socrate manarint, docet Cicero lib. de Orator. 3. in Crassi persona.
18. Quam nunc propemodum orbam.) Quippe quæ in Clitomacho defecerit, qui Carneadis fuit auditor; quo tempore qui eum audierat Philo, Romæ apud principes ciuitatis auctoritate maxime, & gratia florebat.
8. 28. Nā cum feriis Latinis.) De feriis latinis accuratissime scripsit Alexander Genial. dier. libr. 5. c. 7. ex Cicerone, Macrobio, aliis: Onuphrius Panuinius comment. in lib. Fastor. primo, ex Dionys. lib. 4. Liuius, & Plutareho in Camillo. Nicolaus Gruchius lib. 2. de comitiis, & nostri temporis alij viri pereruditi.
9. 8. M. enim Piso si adesset.) M. Pisonis cum alibi
Cice

Cicero meminit, tum initio lib 5. de Finibus, Cum audiuissem, inquit, Antiochum Brute, vt solebat, cum M. Pisonē disputantē in eo gymnasio, quod Prolemæium vocatur, & quæ sequuntur. Inducitur autem a Cicerone Peripateticorum partes aduersus Stoicos tueri: quorum disciplinam acerrime oppugnat.

13. Re concinere videntur. Victor. Manut. Aldus, Gryph. liber manuscr.
16. Qui honesta a commodis.) Vide Cice. lib. 3. de Finib. vbi hæc ab illo quæstio copiosissime tractatur: partibus ad Carneadem translatis.
24. De natura agebamus deorū.) Videbatur esse quæstio ab inscriptione instituenda, vt recte Xyllus Betuleius sentit. Nisi enim quis dicat natum esse deum, quod æque impium atque absurdum est, cum natura a verbo nascendi latinis dicatur, vt *φύσις* Græcis a verbo *φύω*, haud recte, atque ordine dicendum est, ita hos libros esse inscriptos.
10. 5. Et ex Epicuri intermundiis.) Eadē voce vtitur lib. 2. de Finibus, Indiuidua, inquit, & intermundia, quæ nec sunt vlla, nec possunt esse, & quæ sequuntur. Finxerat enim Democritus, a quo hæc Epicurus accepit, interiecta inanitatis spatia inter mundos innumerabiles, quæ intermundia Cicero appellat. Vide Petri Victor. Annotat. a quo hæc habebis tractata fusius, atque accuratius.
21. Longum est ad omnia, Victor. quam lectionem Ioachimus Camerarius probat. ita Terent. longum est, Clitipho, si tibi narrem, & quæ sequuntur.

24. Sed etiam manu pæne factum.) Videtur verbum græcum *ὑπερίσθαι* expressisse; quo est vsus Plato in Timæo. Betul.
29. Pronœa vero vetra, si eadem est.) Ita Lamb. legit optimam secutus rationem (præpostere enim pronomen eadem positum in vulgatis videtur) vt his respondeat, quæ paullo infra ait, Sin alia est, cur mortalem fecerit mundum, & quæ sequuntur.
12. 23. Thales Milesius.) Is e Phœnicia oriundus ex Thelidarum familia, qui originem generis in Cadmum, & Agenorem referebant, primus omnium hominum, Sapiens, nominatus est. Idem princeps immortales hominum animos esse docuit; coeli naturam, signorum ortus, obitus obseruauit; Astrologiam tradidit, rerum cœlestium peritus; geometriæ præcepta ab Aegyptiis mutuatus primus circuli triangulum rectis lateribus descripsisse fertur; atque eius rei causa diis, quod Pythagoræ Ci. attribuit, bouem immolasse. primus defectionem Solis, quæ Aestyge regnante, facta est, prædixisse fertur, vt ait Cic. de Diui. 1. Aquam esse rerum initium credidit quod quidam illum ab Homero hausisse existimant, cuius celebre carmen fertur *Ὀυρανὸς ὅσπερ γένεσις πάντων τεσσάρων ἔστιν*. Vide Plutarchum in Homero, & Placitorum lib. 1. Diogenem Laërtium in primis, qui uitam omnium conscripsit diligentissime.
26. Si dij possunt esse sine sensu.) Aliter Lamb. Si dij possunt esse sine sensu, & mente, cur mentem aquæ adiunxit? cur aquam menti,

ti, si ipsa mens constare potest vacans corpore.

28. Anaximander Thaletis auditor, vt Laertius ait, cælestia sidera deos esse dixit; Auctor Plutarchus in Placitis.

31. Anaximenes.) Is Anaximandrum audiuit; atque, vt Laertius in Thaletis vita, & in Academicis Cicero tradidit, Aerem principium rerum esse dixit; vt Lactantius, Aethera, qua in sententia fuisse quoque Cleanthem affirmat.

13. 5. Anaxagoras Clazomenius, Mens cognomento appellatus, Anaximenes perstudiosus, deū esse affirmavit infinitam mentem, quæ per se ipsa moueretur. Anaxagoram quidem Periclem audisse, & Cicero de orat. lib. 3. & Plutarchus in Pericle testatur; quem ab eo animi magnitudinem, & grauitatem vitæ, atque constantiam, cum princeps ciuitatis esset, haufisse affirmat. Eius laudes Cicero Tuscul. lib. primo, & lib. 5. persequitur. Nam in Academicis quæstion. magna illum fuisse grauitatis, atque ingenij gloria tradidit, vt plurimum illi debere Periclem Socrates apud Platonem contendat; quem eo præstitisse ceteris oratoribus ait, quod Anaxagoræ fuerit auditor: a quo censet eum, cum alia præclara, & magnifica didicisset, vberem in dicendo & copiosum fuisse. Auctor Cicero in oratore ad Brutum.

17. Alomæon Pythagoræ auditor, Pittaci æqualis fuit. Auctor Cyrillus li. 2. contra Iulianum eū vitā palystri loco, & cœnoso tumultus vitæ di

di causa, procul a coetu hominum egisse. Bet.

19. Pythagoras Pherecidis discipulus opinionem de immortalitate animorum vnus maxime confirmavit: cumque in Italiam venisset, exornauit eam Græciam, quæ magna dicta est, & priuatim, & publice præstantissimis & institutis, & artibus; eamque tenuit cum honore, & disciplina, tum etiam auctoritate. Tarquinio Superbo Romæ regnante; vt, quod Cicero tradit, verisimile sit, illius doctrinam Romanam permanuisse. Primus Sapiens nomen aspernatus, philosophum se, hoc est, sapientiæ studiosum professus est. Hæc ex Cicerone apud quem crebro Pythagoræ mentio est, atque adeo eius magna cum laude. Cetera vide apud Laertium in Pythagora.

13. 28. Xenophanes.) De hoc legenda quæ Laertius, & Suidas tradidit. Cicero quidem illius meminit in Academicis his verbis, Et quam non multum dissenserunt a Platone Megarici, quorum fuit nobilis disciplina: cuius, vt scriptum video, princeps Xenophanes, quem modo nominavi. Et rursus, Xenophanes vnum vult esse omnia, neque id esse mutabile, & id esse deum, neque natum, & sempiternum, & conglobata figura. Ex de Diuinat. lib. 1. Colophonius Xenophanes vnus qui deos esse diceret, diuinationem funditus sustulit. Lege Gyraldum Hiltor. poeticæ lib. 1.

14. 1. Parmenides.) Cicer. in Academicis. Parmenides ignem statuit principium, qui moueat terram, quæ ab eo formetur. Plutarchus de Placit. philosoph. 2. 7. Budæo interprete.

Parmenides tamquam coronas inter se complexas ex denso, raroque deinceps alternantes inuicemque ex lumine, & caligine interfitis mistas: eorum vero supremum ambitum muri instar solidum.

10. Empedocles.) Cicer. Empedocles physicus, idemque poëta optimus egregium fecit poëma: quattuor elementa velut materiem communē omniū rerū adhibuit: sensit nihil nos sentire, nihil cernere, nihil omnino quale sit posse reperire; quæ in rerū natura, totoq; mūdo cōstarent, quæque mouerentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Laët. lib. 2. cap. 13. ait quæ de elementis tradiderit ab Hermete Trismegisto hausisse. Vide Laert.
14. Protagoras.) De hoc iam in principio diximus. Si quis plura desiderat, Laertium a-deat.
27. Democritus.) Cicero. Democritus vir magnus in primis, cuius fontibus Epicurus hortos suos irrigauit; nutare videtur in natura deorum: quos tamen, si qui sunt, esse dicit principia, mentesque quæ sunt in vniuerso, imagines diuinitate præditas vniuersitati rerum inesse arbitratus. Ex indiuiduis omnia gigni affirmauit; atomorum concursu quodam fortuito mundum efformatum; ac Leucippo similis plenum, & inane principium omnium rerum statuit: necessitate omnia fieri maluit fateri, quam a corporibus indiuiduis naturales motus auellere: infinitionem quam *ἀπειρίαν* vocant, tum innumerabiles mundos, qui & orientur, & intereant quotidie inuexit. Vide plura

plura apud Laertium.

24. Diogenes Apolloniates.) Augustinus de Ciuitate dei lib. 8. c. 2. Diogenes quoque Anaximenis auditor, aërem quidem dixit rerum esse materiam, de qua omnia fierent; sed eum esse compotem diuinæ rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset. Ab Orpheo hæc sententia manauit, cuius versum Lact. citat lib. 1. cap. 5. *πρωτόγονος φαίδων περιμήνεος ἕρος διός.* Ex Betuleio.
25. Platonis inconstantia.) Eadem hæc ab Eusebio notantur, lib. 13. c. 8. de Præparatione euangelica. Verba autem Platonis ex Timæo vertit ita Cicero in lib. de Vniuers. Atque illum quidem quasi parentem huius vniuersitatis inuenire difficile, & cum iam inueneris, indicare in vulgus nefas. Betul.
27. In legum autem libris.) E lib. 7. verba Atheniensis hospitis designantur. Vide Lactant. de Ira Dei c. 11. Betul.
25. 3. Et mundum deum.) Cicero de Vniuers. ex Platonis Timæo. Ad hanc igitur conuersionem, quæ pedibus, & manibus non egeret, ingrediendi membra non dedit deus is, qui erat, de aliquando deo futuro cogitans. Et paullo post, Sic deus ille æternus hunc perfecte beatum deum procreauit. Betul.
8. Et astra.) *ζῶα δῆα* hoc est, diuina animantia, sideria in Timæo nominat Plat., vt *ἀμμιόνργον* conditorem mundi *ἀίδιον θεόν*, mundum dei opus, *θεόν ἀισθητόν*, appellat. Betul.
4. Et terram.) Cicero de Vniuers. custodem antiquissimam deorum terram nominat. Idem

verbailla Platonis e lib.de legib. 12. γῆ μὲν ἐστὶ
 ἐστία τῆς δικησέως, ἵερὰ δὲ πᾶσι πάντων θεῶν sic vertit lib.
 de legib. 2. Terra igitur, vt focus, domicilium
 sacrum deorum omnium est. Sed non ob id
 terra, deus, quod habitatio deorum sit. Betul.

4. Et animos.) In decimo de legibus Plato Animam mentis participem deum facit.

4. Et eos, quos maiorum institutis accepimus.) Deos patrios, quos maiores religione summa, & pietate colebant

6. Xenophon, dei formam quærendam non esse, disputat cum Euthydemo in 4. τῶν ἀπομνημονευμάτων. Vide Lactant. de ira dei ca. 11. Betul.

12. Anthistenes in eo libro, qui Physicus inscribitur.) Betuleius pro Physicus suspicatur, Physiognomonicus, legendum ex Laertio; apud quem in recensione eorum, quæ Anthistenes scripsit, nulla eius libri est mentio, cum idem hanc inscriptionem agnoscat Betul.

14. Speusippus.) Huius definitio, deum his verbis, circūscribebat θεὸς ἴσῳ ἀθάνατον, ἀδαρκῆς πρὸς ἐνδαιμονίαν, δυοῖα ἀίδιος, τῆς ἀγαθοῦ φύσεως αἴτια. Quæ Speusippi definitio quam huic cōueniat, quæ a Cicerone affertur, docti viderint. Betul.

18. A magistro Platone non dissentiens.) Ita ex ingenio coniicit Manutius. legendum. Neque enim ab vno tantum Aristoteles dissentiebat; & eandem fere sententiam de diis tuebatur.

1. Xenocrates.) Scripsit, inquit Betuleius, περὶ θεῶν libros duos; vt facile sit videre quid Cice

Cicero in inscriptione huius operis sequutus sit. Nam quod Græcis, est simpliciter *περὶ θεῶν* ipse de Natura deorum transtulit. Is est Xenocrates de quo Plato dicere solebat, cum illum Aristoteli conferret, Alterum freno, alterum calcaribus egere; & illud multo grauiore eius ingenij nota, Cui equo, quæ asinū iungo? Ac superius quidem dictum Cicero Isocrati attribuit, cum eius de Theopompo, atque Ephoro iudicium referret; quorum illum indigere freno, hunc calcaribus affirmabat. Vide Laertium.

16. 7. Póticus Heraclides.) Speusippi auditor Allegorias Homericas scripsit; quæ hodie exstant, a Conrado Gesnero Latine factæ. Eas videtur Laertius *ἀποτὸν δεικτικῶν* inscriptione recensere. Betuleius.
11. Eodemque libro.) Ut recte censet Betuleius aliquid in antecedentibus videtur deesse: quo enim libro, cum nullius antea meminerit?
12. Theophrasti inconstantia.) Inter ea, quæ a Theophrasto scripta temporis iniuria perierunt, illa desiderantur, *ἐγκώμια θεῶν, περὶ ἑορτῶν, περὶ θεῶν, τῆς περὶ τὸ θεῶν ἰσχυρίας*, in quibus ea forte inerant, quæ hic a Cicerone reprehenduntur.
15. Strato is qui Physicus appellatur.) Caussam Cicero in Academicis reddit. Is cū maxime necessariā partē philosophiæ, quæ posita est in virtute, & in moribus reliquisset, totumque se ad inuestigationem naturæ contulisset; in ea ipsa plurimum discedit a suis. In iis quæ scripta reliquit. *περὶ θεῶν* numerantur. Quid

porro de diis sentiret. Cicero in Academicis ostendit, Ecce, inquit, tibi e transuerso Lampfacenus Strato, qui det isti deo immunitatem magni quidem muneris. Sed cum sacerdotes deorum, vacationem habeant, quanto est æquius habere ipsos deos?

18. Zeno patria Citæus ex Cypro insula, Cratis primum auditor, deinceps Stilponis, & Xenocratis, quibus fuit per decem annos perpetuo addictus, postremo Polemonem audiuit. Princeps porticum frequentauit. vnde Stoicorum familia, quos ait Laertius aliquando ab illius nomine Zenonios appellatos. Tanta apud Athenienses auctoritate floruit, vt apud illum vrbs claues deponerent; illius memoriam decreta illi aurea corona, & statua ærea ad posteritatem commendarint. Illius decreta Cic. lib. 3. de Finibus refutare atque conuellere aggressus; in oratione pro Murena deridet; in paradoxis tueri constanter, atque acerrime conatur. Vide Laertium.

26. Rationem quandam per omnium naturam pertinentem,) Apud Plutarchum legitur, πνεῦμα διὸν δι' ὅλου κόσμου. Quæ causa Betuleio fuit, vt pro pertinentem, pertingentem legendum putaret. Cum tamen verbum, pertinere, apud idoneos latinæ linguæ auctores idem valeat, quod verbum, pertingere.

29. Hesiodi Theogoniam.) Scripsit autem Zeno non solum in Hesiodi Theogoniam, sed in vtrumque Homeri opus commentarios; in quibus nihil aliud docet, quam quibus in rebus

rebus veritatem, quibus opinionem sit Homerus secutus. Auctor Dion Chrysoftomus in oratione de Homero.

30. Vfitatas perceptasque cognitiones deorum.) Pro, vfitatas, Manutius, insitas legit ex Masfei libro manuscripto, & certa adeo ratione. Ita autem & infra loquitur, Insitas, inquit, deorum cognitiones habemus. Et Lucretius optimus Latinitatis auctor, lib. 5. - Insita notities vtilitatis. Manutij cōiecturam Lambinus probat, qui ita edidit. In eo variat, quod pro hac voce perceptas, recte, ni fallor, præceptas emendat. Ita enim videtur legendum.

27. 2. Inanimis, Victorius legit, vbi alij, inanimatis, habent, præter Lambinum, qui Victorio suffragatus, inanimis, edidit.

3. Zenonis auditorem Aristonem fuisse præter Ciceronē, Laërtius affirmat, cuius optimam, verissimamque sententiam nequidquam Velleius labefactare conatur. Ex Betuleio.

7. Cleanthes & cum Aristone Zenonem audiuit, & illi in porticu successit. Auctor est Laërtius, adeo pertinaci studio in litteris versatum esse, vt angustiis rei familiaris coactus, aquis in hortis hauriendis, vnde illi *πρῶτον* cognomentum, & pinsendis farinis operam locaret: vt cum in iudicium vocatus cogere-tur causam dicere qua arte innixus cum robore virium, & laterum firmitate præstaret, victum toleraret, testimonio eorum, quibus operam locabat ab Areopagitis absolutus, atque adeo dignus habitus sit, qui ob tantæ virtutis admirationem triginta etiam minis

donaretur; quas Zeno, quo doctore utebatur, illum accipere vetuit. Vide Laërtium.

8. Tum ipsum mundū.) Plutarchus nō Cleanthis modo, sed Stoicorum omnium hanc fuisse opinionem affirmat: Cleanthis & Anaximenis Lactan. lib. primo, cap. 5. qua in sententia Virgilium fuisse putat, cuius de eo versus e Georg. lib. 2. affertur, Tum pater omnipotens fecundis imbribus æther Coniugis in gremium lætæ descendit.
19. At Persæus) Aliis, inquit Betuleius, Persæus est: quem nonnulli Zenonis necessarium, alij famulum, Dion Chrysostomus filium fuisse affirmat. Quisquis fuerit, eadem, quæ Zeno decreta, & placita probavit. Auctor Epiphanius.
27. Chrysippus patriæ Solensis, siue, vt alij malunt, Tarsensis, Cleanthis auditor, tantus in dialecticis est habitus, vt illud increbruerit, si dij essent dialecticis vsuri, vnus Chrysippi fuisse probaturos. Laboris omnium patientissimus, voluminum septingenta quinq; scripta reliquisse fertur, in quibus tamen aiunt plurimum alienis vsus; vt si quis demeret, quæ aliunde mutuatus esset, littera quæ Chrysippi esset, nulla fuerit futura. Auctor Laërtius ex Apollodoro.
30. Informare hic proprie dictum, pro fingere animo, & mente concipere. *φαντασεν* græcis est.
31. Ait enim vim diuinam.) Hæc ita apud Laërtium efferuntur: Chrysippus naturalē vim, diuina ratione præditam, interdum diuinam
neces

necessitatem, deum nuncupat. Betul.

18. 24. Diogenes Babylonius.) Hunc, auctor est Laërtius, cum e Seleucia esset, Babylonium ob vicinitatem dictum. Ciceronis testimonio magnus philosophus inter Stoicos, & grauis habitus, ab Atheniensibus cum Carneade. dicitur legatus ad senatum missus esse, Lælij & Scipionis ætate: quo tempore coli coeptum Romæ sapientiæ studium affirmat Cicero. Tuscul. quæstionum lib. 4.

19. 17. Ex illo cælesti Epicuri de regula, & iudicio volumine.) Idem de Finib. lib. primo, Tum vero, si stabilem scientiam rerum tenebimus, seruata illa, quæ quasi delapsa de cælo est ad cognitionem omnium regula, ad quam omnia rerum iudicia dirigentur, &c. Ita Plutarchus aduersus Coloten Epicureum, οὐ γὰρ πολλῶν μὲν ὁ ἄρτος, ἄρτος ἐφαίνετο, ἢ χόρτος, ὁ χόρτος δὲ τοὺς διοπετεῖς ἀνηγνώκει νόμονας. Ex quibus apparet, expressisse Ciceronem hoc loco vocem διοπετεῖς. quod lib. 1. de Finibus, delapsum de cælo dixit, verbo cælesti. Vide Victor. Varro. lect. A. lib. xix. vj.

29. πρόληψις. Hæc vox ita definitur apud Laërtium in vita Epicuri: τὴν πρόληψιν λέγουσι οἱ οὐκ ἐκ κατὰ πρόληψιν, ἢ ἀόρατον ὄρατον, ἢ ἔννοιαν ἢ καθόλου νόσον ἐνασσοκείμενον, τοῦ ἐστὶ μνήμων τοῦ πολλάνης. Vide Laërtium, & Betuleium.

21. 12. Vt manu doceat.) Pro doceat, vna modo littera vocali sublata, docet, legendum recte Manut. putat. Verbum, doceat, retinet Lambinus, sed ne claudicare oratio videatur, post, doceat, verbum aliud, docet, addit. Turneb.

neb. priore loco, pro, doceat, legit ducatur;
verbum, docet, non addit; cum nisi id, aut
aliud, quod idem valeat addatur, nihilomi-
nus sit oratio manca futura.

18. Et ad deos affluat.) Manutius. Legendum
puto, A deo affluat, sententia ita postulante;
de quo dubitandum eo minus est, quod infra
eodem libro Cum, inquit, ex ipso imagines
semper affluant, &c. Et Lucretius nostram
coniecturam lib. 4. plane confirmat. Lambi-
nus, Et ad nos affluat, legit; quomodo infra
etiam legit sub finem libri, eodem quo Ma-
nutius utitur, loco, cumque ex ipso imagines
semper ad nos affluant. Nam ceteri, ad nos,
non habent. Vtramvis lectione probes, haud
magni quidem interesse putem vulgatam, ta-
men ut aliis emendandi locus sit, si modo le-
ctio corrupta videtur, retinui. Plutarchus lib.
2. 1. Placit. *Διμόκριτος καὶ ἑπίκουρος, καὶ τὰ τῶν μα-
θητῶν μητρόδωρος ἀσείριος νόσμος ἐν τῷ ἀπείρῳ κατὰ πᾶ-
σαν περίεσιν, &c.* Vide Betuleium.

20. Ut tragici poetæ.) Id ex Platonis Cratylo
sumptum; quod etiam alij antea animaduer-
terunt. *ἐν μὴ ἀραδὴ ὡς περ οἱ τραγωδοῦσι ἐπειδὴ
τί ἀπορῶσιν, ἐπὶ τὰς μηχανὰς ἀποφύγῃσι, θεὸς αἰρου-
σες.*

24. 6. Quam *ἐμαρμένω.*) Hoc loco adeundus Gel-
lius lib. 6. capit. 2. qui pertinentia quædam ad
hanc sententiam ex Chrysippo affert. Et Iu-
lius Firmicus lib. 1. cap. 3.

24. 6. Coryphæus Latinis præfultor; Ciceroni hoc
loco, princeps dignitate; quomodo infra mox
eundem appellat, etymi ratione minime ob-
scura.

seura.

38. Auctore vtar Simonide.) Eadem fere respondisse rogatum Cræso regi Thaletem Tertullianus est auctor.
25. 22. In principio libri sui.) Hunc ait Laërtius recitatum Athenis in Euripidis, siue, vt alij tradunt in Megaclidis domo ; alij hoc actum in Lyceo affirmant.
29. Tubulus.) De Tubulo videnda, quæ a Cicerone traduntur de Finibus libro secundo. De Lupo quidem hæc poëta Satyricus, Secuit Lucilius urbem, Te Lupe, te Muti, & genuinum fregit in illis.
26. 9. Nihil est enim) Nonnulli locum hunc notandum, tamquam mancus esset, alterisco censuerunt.
33. Leucippi.) De Leucippo hæc Lactant. de Falsa sapientia capi. 17. Vbi enim sunt aut vnde ista corpuscula ? Cur illa nemo præter vnum Leucippum somniauit ? a quo Democritus eruditus hereditatem stultitiæ Epicuro reliquit.
27. 3. Id natum aliquando fit.) Hic tamquam aliquid desit, duo verba, necesse est, a Lambino adduntur. Aliis nõ videtur ob id manca oratio esse.
28. 14. Tam facile quidem credam.) Tamen facile quidem credam, Manutius emendat, mendum subesse arbitratus. Equidem particulam, tam, habere respectum ad superiora existimo, & idem valere, quod, æque. Neque enim hoc loco solum hæc vox posita semel inuenitur. Quamquam Manutij lectionem

non

non solum non improbo, quæ præfertim nittitur auctoritate veteris exēplaris, sed etiam sequor.

19. Pamphilum quendam.) Errant, qui hunc Pamphilum, eundem esse credunt, quem Plato, cum in cæforum aceruo decem dies iacuisset, rogo impositum reuixisse ait, ac quæ vidisset mortis tempore, narraffe, quæ admirabilia audientibus viderentur. Nomen enim illius Erus fuit, Pamphilius genere; unde errati occasio imperitis oblata. Vide Macrobi. in comment. in lib. 7. de republ. in principio, Valerium libro 1. capitulo 8. de Miraculis.

25. In Nausiphane tenetur.) Huius auditorem Epicurum fuisse auctor est Apollodorus in chronicis.

29. 8. Vt Pythagoras solebat alienas.) Symbola enim scribebat, quibus amicis modo, quasi per occultas notas sua scita, ac placita communicabat. Ex his explicata quædam a Lilio Gyraldo aliquot ab hinc annis Basileenses ediderunt.

10. Heraclitus.) Is ob consulto affectatam obscuritatem *συνεπὸς* dictus. Exstat de eo Socratis iudicium, cum illi Euripides eius scripta obtulisset, & quid de iis sentiret percunctatus esset, sibi quæ intellexisset præclara visa esse, atque adeo eandem de iis, quæ minus assecutus esset suam sententiam esse; sed ea tamē natatore Delio indigere: id quod postea in prouerbiū abiit. Vide Laërtium.

14. In Venere Coa.) Auctor Athenæus in ea
pin

pingenda Apellem Phrynes exemplo vsum
nobilis scorti Atheniensis. Vide Plinium.

30. 7. Sed tu hoc Physice non vides.) Locus is a
Petro Victorio obseruatur Variarum lectio-
num lib. xj. A, & cum Epicharmi Siculi co-
mici poetæ loco confertur; qui apud Laër-
tium exstat in Platonis vita: *θαυμαστόν ἴδεν μα-
ταῦθ' ἔτι λέγειν, καὶ ἀνδάνειν αὐτοῖσι μὲν ἄνδρες καὶ δο-
κῆν καλῶς πεφηνέναι: καὶ γὰρ κῆρ κῆρ κῆρ κῆρ κῆρ
φαίνεται, καὶ βοῦς, βοῖ, ὄς δὲ ὄς.* Multa enim ab eo
Plato sumpsisse ferebatur, quæ transferret in
sua. Vide Laërtium.
31. 9. Huic pulchrior deo.) Manut. quem secuti
sumus, Hui: pulchrior deo? Gulielmus Can-
terius, Hic pulchrior deo? quæ æque elegans
lectio, & venusta est.
32. 5. Nisi cum pelle caprina.) Nescio inquit Be-
tuleius an ideo pelle caprina induta pinga-
tur, quod a Lacedæmoniis *αἰγοφάγος*, id est ca-
priuora dicta fuit; atque hoc illi nomen ab
Hercule inditum, quod ceteris hostiis defi-
cientibus, capras ei primus maçtauit. Nec de-
sunt qui putant ab hoc caprotinam dictam:
sed Macrobius a caprifico mauult. Turnebus
commentar. in Varron. de lingua lat. Pelle
autem caprinam, inquit, Iunonis amiculum
vocabant, quod capræ exuuiis simulacra eius
in latio vestirentur, id est, ægide, & ita amicta
pingeretur.
32. Iouem semper barbatur.) In Latio tamen
Iupiter Anxurus imberbis colebatur. Seruius
in 7. Nā circa Circæum Iupiter imberbis, ad-
huc puer colitur, & Iuno puella, Betuleius.

27. Atque ipsum tibi.) Ita Manut. legendum suspicatur : sed vt vulgaram lectionem tamen retineat.
33. 4. Sigilla numerantes.) Ex ingenio Manutius emendat, Sigilla venerantes; quem postea alij sunt secuti. Apud omnia sigilla alij legi malunt; vt si ita legendum sit, certior Manutij coniectura videatur.
8. *nuptias Alfas.* Cicero. 2. de Finibus. Quis enim vestrum non edidicit Epicuri *nuptias Alfas.* Vide Lactant. de Ira dei, cap. 4.
31. Lustrationem, legit Lambin. & veriore quidem, ac certiore sensu.
34. 15. Quæ funditus gens vestra non nouit.) Quem funditus Manut. emendat, quem sequimur, vt ad vocem morem referatur.
16. Argumenti, vulgati habent: nos cum Manutio, argumentis, eendum curauimus.
36. 5. Scito illa quidē sermone, & Attico. Sed cum
6. tantum Epicuri hortus habuerit licentiæ) ita cum in vulgatis omnibus hactenus lectum esset, locum haud dubie corruptum magna ingenij laude Victorius restituit. Sic autem legendum censet, Scito quidem illa sermone, sed tamen. Tantum Epicuri hortus habuit licentiæ. Duo enim illa verba, sed tamen, unico puncto, vti ab indignante efferri videantur, concludenda censet, eleganti in primis *ἁποσιωπήσει*, vt illud in epistola ad Atticum, Scis quam diligam Siculos, & quam illam clientelam honestā iudicem: multa illis Cæsar, neque me inuito, & si latinitas erat non ferenda; verum tamen. Ecce autem, & quæ sequun

sequuntur. Nam illud, quod statim sequitur, Tantum Epicuri hortus habuit licentiæ, ἐπιφώνημα esse, atque indignantis animi & ægre ferentis significationem habere existimat.

17. Apollodorum, Sillum.) Suspiciatur hoc loco mendum Victorius subesse: Sillum enim ex Epicuri disciplina agnoscit neminem, & in vetere libro manuscripto, quod mendum arguit, pro Sillum, sine, ceteros legi affirmat. Nam Apollodorum Laërtius recenset inter eos qui successores Epicuri fuerunt, quem ob hoc κηπώτυραννον vocatum ultra quadringenta volumina scripta reliquisse ait.
19. Chrysippum numquam nisi Chesippum vocabat.) A verbo hoc obscenæ significationis, χέσαι. Vide Victor. Variar. lect. lib. 24. c. 19. A.
38. 21. Domicilia vitæ.) Venuste Cicero, quæ partes principes in homine sunt, domicilia eas vitæ, quod ijs animantes viuant, appellat. Ea Græci μόρια κυριώτατα, male latine medici nostri temporis, membra vitalia vocant. Ex Betuleio. Galeatæ.) χρυσοπέληξ Calimacho dicitur. Qui
39. 3. armatam Palladem primi finxerunt, videntur hoc sensisse, sapientiæ numen arma gestare, quibus cuncta quæ temeritate nimia sese efferrant, coërceantur. Ideo Homerum finxisse Palladem iratum Achillem a furore, & scelere reuocare.
30. 3. Superior aër.) Antiqui libri, &, superius aër, & supremum aër habent: ego rectius legi putarem superiorem aër, vt subaudiatur, locum teneat. vel superior aëri vt insequens membrum spectat. Hæc Manutius.

3. Quæ igne nasci putantur.) Pyraustam, & Pyralin Plinius nominat li. III. c. 36.
41. 11. Multa, quæ scripsisse Orpheus dicitur, ad alios referuntur. Nam Orpheum nūquam existisse Dionysius, & Aristoteles argumentis plurimis ostendunt. Odæ ad Ionem tragicū, sermones ab aliis ad Theognetum Thessalū, ab aliis ad Cercopem Pythagoricum, cuius in Natura deorum meminit Cic. Hæc Ianus Parrhasius de rebus per epistolam quæsitis pagi. 223. editionis Henrici Stephani; cui, ut præclara alia multa scripta doctissimi hominis debentur. Si autem verū est, hoc Aristotelem sensisse, librum de Mundo qui Aristotelis nomine circumfertur, dicendum est Aristolis non esse. In eo enim Orphica citantur.
42. 17. Quos pudeat.) Negationem habent alij, quæ sane deesse videtur, & Quos non pudeat, legunt. Ioachim. Camerar. Quin pudeat, legendum putat.
43. 20. Semper ad nos affluant, Lamb. Alij duo verba, ad nos, non habent.
23. Ut Coruncanum, aut Scæuulam.) Tib. Coruncanus primus ex plebe pontifex, primusque civile ius professus, cum iuris prudentia, tum vitæ sanctitate plurimum excelluit. Cic. in orat. pro Domo. Pompo. de Orig. iuris.
27. Cum dij non modo homines nō colant.) Vidit hoc loco Manutius in vulgatis nullo sensu ita legi: neque solum adeo vidit, sed certissima vsus coniectura mirifice etiā ut ipsi edidimus emendauit, Cum dij non modo hominibus

nibus non consulant, &c. hac enim de re in præsentia agitur. Itaque & in fine libri, Dij, inquit Cotta, nulla re egentes, & inter se diligunt, & hominibus consulunt. Et alibi sæpe. Vide Manut.

44. 21. Prodicus Chius.) Prodicus Chius ex antiquo libro Victorius legit. Manutius corruptum nomen suspicatus ex litterarum similitudine, in aliud emendat ex ingenio, & Perseus Citicus, qui huius fuit sententiæ auctor, legendū arbitratur. Eum Lamb. secutus, non modo eius coniecturam probavit, sed, quod ille non fecit, eodem etiam modo curavit edendum. De Perseo, Vide quæ supra animaduertimus.
28. Ab Euhemero est.) Hunc Theophilus ἀθεότατον nominat quem Lactantius Messennium, Plutarchus Tegeatem. Athenæus Coum fuisse affirmat. Scripsit περί ἱερῶν ἀναγραφῶν; quam in scriptionem Ennius in sacra historia videtur imitatus. Vide Plutarch. Placit. li. i. c. 7. Ex Be-tuleio.
45. 9. Nutare videtur.) In manuscripto libro Lamb. natate, legi ait, quæ lectio non est reiicienda. Est enim translatio non inuenusta; cum quidem qui natent instabili re nitantur, & quæ iactet eos, quos vehit.
46. 24. Homunculi similem, Victor. legit, & Lambinus.

IN LIBRVM DE

Natura deorum secundum ad Mar.

Brutum.

*

47. 11. Et eodem rhetore.) Nō hic accipi debet vox rhetore, pro artis doctore, & dicendi magistro: sed pro homine disertio, & copioso, cuiusmodi habitus est Cotta; vt Cicero in libro de Oratore ad Q. Fratrem, & in Bruto testatur.

[12. Indisertum Academicum.) Erat Academiae propria dicendi copia, & vis. Itaque Cicero facultatem dicendi, qua maxime excelluit, magis debere se Academiae spatiis, quā rhetorum scholis saepe testatus est.

50. 9. C. Flaminium Coelius.) Ita scriptum vtrumque nomen habent lapides Capitolini; quibus docti homines plurimum merito tribuunt. Quæ res cum ita se habeat, facile est intelligere, quam illi fallantur, qui huius filium T. Quinctium Flaminium affirmant, qui Philippum regem Macedonum deuicit, & Græciã liberauit. Adeo vero foedum, & turpe erratum ex Thesauro in æque temere congestos Calpinos, & reconcinatos facile irrepfit. Neque vero dubitandum quin Coelius ita scribi debeat: cum & lapides Capitolini, & numi aliquot ita inscripti legantur. Exstant vero duo argentei C. Coelii Caldi, qui consul fuit anno ab v, C. D. C L I X. cum L. Domitio Ahenobarbo. Est autem is Coelius Antipater L. Cras-

si fa

si familiaris, qui scripsit de bello Punico ad Lælium. Cicero de Oratore lib. 2.

18. Rex Hostilius.) Videtur hic Cicero memoria labi Betuleio; & quidem recte, ni vitio verti hoc potius librario debeat; quem quot casus imprudentem in adeo scœdum erratum impellere potuerunt? an non nobis sæpe vsu venit, vt magis ex pertinaci memoria deprõpta, quam quæ ex proposito nobis exemplari suscepimus describenda, representemus? Quid autem si ex litura inquinato nómine, imperito homini venit in mentem, pro hac voce, Tarquinius, Hostilius scribere? Omnia denique potius excogitanda mihi censeam, quam Ciceronem in re tam clara, & testata non vidisse; cum præsertim, quæ erat hominis moderatio, nulla sua scripta vinqüã prius ediderit, quam doctis hominibus, atque iis amicissimis permisisset emendanda.

22. Nulla peremnia seruantur, nulla ex acuminibus.) Peremnia auspicia quæ essent docet Festus his verbis, Peremne dicitur auspicari, qui amnem, aut aquam, quæ ex sacro oritur, auspicato transit. Qui autem is amnis esset alibi docet. Petronia, inquit, amnis est in Tiberim profluens, quam magistratus auspicato transit, cum in campo quid agere volût: quod genus auspicij peremne vocatur. Amnem autem antiqui feminine enuntiabant. Hæc Festus. Ex acuminibus auspiciorû meminit Cic. li. 2. de diuinat. Bellicã rê administrari maiores nostri, nisi auspicato, noluerût. quã multi anni sunt; cû bella a proprætoribus, & pro-

consulibus administratur, qui auspicia nō habēt? Itaq; nec amnes trāseūt, auspicato, nec tripudio auspicantur. Nā ex acuminibus quidē, quod totū auspiciū militare est, iā M. Marcellus ille quinquies cōsul totū omisit, idem imperator, idē augur optimus. Hæc Cic. Quid porro esset, ex acuminibus auspicari docet ex Arnobio Turnebus. Martiū, Arnobius inquit, discrimen obeūtes, spē prælij sumitis, & ex acuminibus auspicatis. Id autē ita Turnebus interpretatur, auspicari solitos pugnae euentū ex acumine spiculorū, pilorū, ensiū, si splēderet, si nō hebes, nō retusum esset. Nā viros vocari quod sequitur, ita intelligi debes, primos in lustrādo exercitu Valerios, Saluios, Statores, Victores ominis causa vocari solitos, vt letū rerum euentū ré gerentibus portēderēt.

30. Ne ægri quidem quia non omnes conualescunt.) Aliter Lābinus; Ne ægri quidē omnes conualescunt, iccirco ars nulla medicina est?
52. 26. Veritatem, pulchritudinem. (Cū alij hoc loco, veritatem, alij vtilitatem, legerent, Manut. ex ingenio, Varietatem emendauit, & quidem optimam rationem secutus.
56. 18. Atque attritu Lamb. legit. Vis autem est propria verbi atterere, confricando alterum altero minuere, atque consumere.
57. 8. Ipse vero aër, q̄ natura est maxime frigidus.) Lāb. locū esse deprauatū contēdit, & pro, frigidus, humidus, legēdū arbitratur. quomodo etiā edidit. Sed videtur hoc loco Cicero personæ rationē habuisse. Cū enim esset Stoicorū hoc dogma, vt Laërtius ait, ex elemētis calidum

dū ignē aquā liquidā, aērē frigidū, terrā aridā esse; quamquā hoc esset repugnans communi physicorum sententiæ; non videtur quod ita Stoicum loquentem induxerit, quidquam alienum ab illius persona attulisse.

59. 19. Tum cōtenderetur, legit Lamb. Equidem, etiā si me nō fugit, verbo remittere, cōtēdi opponi; nihil tamē muto. Si quis enim animaduertat diligentius, verbum cōtineo hoc loco venuste sumptū, ni fallor, & maxime proprie fateatur.
61. 13. Quæ ex mobilissima, purissimaque ætheris parte.) Alij pro, mobilissima, nobilissima legūt. Manutius. & Victorius, quibus assentior, atque ante eos Aldus, mobilissima ediderūt. Ita Cicero paullo antea, Atque mundi feruor ille purior, perlucidior, mobiliorq; multo, ob easq; causas aptior, & quæ sequuntur. & mox, q̄ integro, & puro, & libero, eodēque acerrimo, & mobilissimo ardore teneatur.
63. 29. Minimeque respiciens patriam.) Laudabatur enim in primis Attici sales, & ioci. Valet autem hoc loco, respiciens, idem, quod redolens, & præferens.
64. 31. Bis bina quid essent.) Bis bina quot essent, ex ingenio Manutius emendat, & recte ille quidem. Facilis autem lapsus ex litera, d, in t, quibus promiscue fere veteres utebantur.
65. 1. Coeli palatium alij legunt; in his P. Marfus vetus Ciceronis interpres, & Betuleius. Palatū fere alij omnes legunt. Credit Turnebus ea translatione usum Ennium propterea quod a Græcis veluti paruum cælum, *δυσπαρίονος* palatum vocatur. Vide Turneb. commēt. in

Varron. pag. 14. editionis Parisiensis.

66. 21. Quæ φαιδριον dicitur.) Fulgorem hanc Africanus apud Ciceronem appellat, de Repub. li. 6. Deinde, inquit, est hominū generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis.

67. 27. Ementita, cum Victorio legimus. Alij, mentita, malunt.

69. 3. Monogrammos deos, & nihil agentis. Nonius Monogrammi, inquit, dicti sunt homines macie pertenuēs, ac decolores: tractum a pictura, quæ prius, quam coloribus corporatur, umbra fingitur. Luci. 2. Vix viuo homini, & monogrammo. Et, 27. Quæ pietas, monogrammi quinque adducti pietatem vocant. Videtur autem Cicero respexisse ad illa Epicuri, Hominis igitur specie esse deos confitendum est; nec tamen ea species corpus est, sed quasi corpus, nec habet sanguinem, sed quasi sanguinem: vt tamquā monogrammos pictura quæ nullis coloribus corpora effingentibus distincta, veluti quædam superficies sit, quæ corpore solido careat, Epicurei dij mente modo concipi debeant, vmbrales dij, & inani specie somniantium effecti habendi.

71. 11. Quod lu cet, legit Lamb.

15. Vides sublime. Cū Euripidis fabula interierit iniuria temporum, in qua hi versus habentur, visum est minime alienum a nostro instituto esse, eos ex Clementis Alexandrini quarto Stromate studiosorum gratia hic adscribere; sed ita hoc quidem, si prius monuerimus, totū hoc Petro Victorio deberi eruditissimo homini, & præclarissime de litteris merito; in quibus,

quibus, quamquam ingrauescente ætate, pertinaciorè indies studio iuuandi studiosos homines non operi, non labori parcendo summa cum laude versatur. *Ὁρᾶς τὸν ἴφου τὸν δ' ἄπειρον αἰθέρα καὶ γλῶ περίξέχονδ' ὑγρᾶις ἐν ἀγκάλαις τὸτον νόμισε σῖνα: τὸν δ' ἴφου δέδρ.*

20. Quod & similitudo est ætheris.) Quod ei similitudo est ætheris, Hadrianus Iunius ex Probo emendat grammatico vetustissimo.

29. Is rapuit Proserpinam.) Huius loci restitutio Manutio debetur; qui antea deprauatus, & corruptus legebatur.

72. 7. Ianum esse voluerunt.) Ex Cornificij lib. 3.

Etymorum, apparet hoc loco, Eanum, non vt in vulgatis legitur, Ianum legédum. Ita enim Macrobius Saturn. 1. 9. Alij mundū, (Ianum) idest cælum esse voluerunt, Ianumq; ab eundo dictum; quod mundus semper eat, dum in orbem voluitur, & ex se initium faciens in se referatur. Vnde Cornificius Etymorum lib. 3. Cicer. non Ianum nominat, sed Eanum ab eundo. Hoc Betuleius quoque olim obseruauerat.

22. Sic apud nos, Hadr. Iunius legit ex Probo Animadu. lib. 4. cap. 20.

23. Quæ eadem Diana anniuaga Hunc locum ex Probo ita emendat Hadrianus Iunius. In aliis vulgatis male pro, anniuaga, omniuaga legitur. mox vbi vulgati habent, Non a venando, sed quod in septem numeratur tamquam vagantibus, Sic ille ex eodem legit, Non a venando, sed quod in septem vagatur tamquam venantibus. Animadu. lib. 4. cap. 20.

29. Timæus.) Victor. Plutarchi testimonio in Alexandro docet, hoc ab Hegesia scriptum, quod homo ingenio tristi, & fevero, veluti frigide dictum, & minime commode, reprehedit: in historia enim, vt recte Victorius ait, minime est fabulis locus. quod autem Hegesias scriptum reliquit, minime mirū est a Timæo eadem scribente vsurpatum; ne quis temere memoriæ lapsum Ciceroni attribuat. Vide Victorium Variar. lect. lib. 16. cap. 15.

73. 2. Abfuisse.) Abfuisse, Lambi. quomodo in vetustissimis libris semper & probatissimis legitur.

26. Non enim philosophi solum.) Totus hic locus varie legitur apud Nonium, & quidem non sine verborum additamento, Non enim philosophi solum, verum etiam maiores nostri superstitionē a religione separarunt. Nam qui tota die precabantur, & immolabant, vt sibi sui liberi superstites essent, superstitiosi sunt appellati; quod nomen patuit postea latius. Qui autem omnia, quæ ad cultum deorum pertinerent, diligenter retractarent, & tamquam relegerent, dicti sunt religiosi, ex eligendo. Sed vere superstitiosi proprietatem ex hoc habent, quod præ cultura deorum superfedant cetera, idest negligant: Itidem & religiosi quasi religiosi omnium ceterorum sacrificiis deseruiāt. In Nonio Iunij adscriptū in margine est e regione trium verborum, Et tamquam relegerēt, Aliquam rem eligerent, & mox e regione huius vocis, eligendo, religēdo. Postremo vbi, religiosi legitur, in margine,

gine, relinquosi, habetur. Apud Lactantium quidem, Ex religendo, legitur.

80. 12. Euerrens specus.) Euerrens, Petrus Crinitus olim admonuit legendum.

17. Sicut citi, legit Manut. vt versus ratio cõstet.

81. 1. Principio enim terra.) Probus, inquit Iunius, hic legit, animali spirabilique natura. Seruius etiam, spiritabili legisse videtur: sic enim ille in Aeneidos lib. 3. Per hoc cæli spirabile lumen. Spirabile, inquit, vitale, quo spiramus: & est sermo Ciceronis, quamquam ille spirabile dixerit in lib. de deorum natura.

83. 3. Hoc si idem, legit Lamb.

84. 8. Vatescere apud Nonium legitur; quod etiã Lamb. annotauit.

15. Innantium, Victor. Innatantium, alij omnes.

87. 21. Clara obtinet, Lamb.

26. Connixus, alij vt rursus eodem libro, Atque genu flexo Taurus connititur ingens, & de Diuinat. lib. 1. de ariete, Deinde eius germanus cornibus connitier In me arietare: certe ita edidit Lambinus.

89. 9. Quod longe serpens, & manãs aspicias-pro-ceraque Vincla videbis. Lamb.

26. Aut vero alia qua. Lamb.

90. 8. Aequales ipsæ per se.) Aequabiles, alij legunt, in his Victor.

91. 1. Indidem, edidit olim Victorius; vt nuper Lábinus. Ita quidem legendum ex Probo Hadrianus Iunius docet Animadu. lib. 4. cap. 20.

5. Neq; remearet aer.) Neque remaneret aer. Ita Iunius ex eodem.

7. A quo rursus animante, ac de eo renouatio
mun

- mundi fieret, denique ornatus oriretur. Ita idé ex Probo. Quod vltimum, inquit, eo sensu dictum videtur, quod ignis esset, & efficiens, & materialis caussa renouati mundi.
94. 5. Succedit proxima ex iis, Lamb.
12. Vomitione canes, purgare aluos Ibes Aegyptiæ curant.) Locum ita olim Victorius edidit: Vomitione canes, purgante autem aluos Ibes Aegyptiæ curant; vt duarum litterarum mutatione egregie sanari posset, pro purgante autem, purgando auté, legendo; aut si males additione vnus litteræ, s, vt purgâtes legeretur. Nos tamen in eo sumus Manutium secuti; atque adeo eo libentius quod illi suffragari Lambinum animaduertimus: qui eodem modo edendum curauit.
96. 28. Multum accedent.) Tum accedentes, tum recedentes, Lamb.
97. 22. Et molitur, a verbo, Molo, notæ significationis recte Manut. legit. mollitur, male in vulgatis habetur.
98. 19. Qui tum se contrahunt aspirantes, tum spiritu dilatât.) Aliter Victorius, & vt mihi quidem videtur, rectius, Qui tum se contrahunt aspirantes, tum in respiratu dilatant. Lambin. neutra lectione probata, ad hunc modum legit. Qui tum se contrahunt aspirantes, tum respirantes dilatant.
100. 20. Vt continerent, Lamb. edidit.
101. 18. Et ex tortuosis locis, & inclusis soni referuntur ampliores. Lamb.
102. 7. Et aperte tangendi.) Et pariter tangendi, Manut. emendat, ex Maffei exemplari.

103. 7. Principium a méte ducens.) Vocem a mente duci, Platonícū ab initio dogma fuit. Plutarchus in Placitis.
105. 5. Principio ipse mundus.) Hoc quidem Stoicorum. Cicero, de Finibus. 3. Præclare enim Chryſippus cetera nata esse hominum caussa & deorum: eos autem cõunitatis, & societatis suæ, vt bestiis homines vti ad vtilitatem suam possint sine iniuria.
106. 31. Cui quidem ne putresceret.) Putresceret videtur ex Nonio legendum, qui in voce, Putidum, hunc eundem locum ex lib. 5. de Finibus adducit.
108. 1. Multæ sæpe res hominum sententia, & vtilitate partæ.) Lambi. multo quidem, mea sententia, rectius, Multæ sæpe res ex animi sententia, & vtilitates partæ.
110. 17. Si mehercule, inquit, Vellei.) Sane, hercule inquit, Vellei, Manutius coniectura emendat. Sic est, mehercule, Láb. minus a lectione vulgata discedens. Equidẽ, vt etiam, est, verbum tollatur, perbelle locum restitui posse vnius litteræ additione putem.
114. 16. Sequuntur quæ futura sunt.) Hic deesse quædam videntur.
118. 31. Intelligere se habere sensum, & rationem, & orationem.) Quoniam huius loci emendatio tota Manutio debetur; eius verba adscribi placuit. Antiqui, inquit, libri alij habent, Sensum, & rationem, hæc eadem caniculam non habere, alij, Sensum, & rationem, & orationem, hæc eadem orionem, & caniculã non habere. Emendo, Sensum, & rationem, orionem

nem hæc eadem, & caniculam non habere.

120. 18. Tum intereunt, cum in naturam aliã conuertuntur: Victorius. Aliter Lambin. Cum intereunt, tum in naturam aliam conuertuntur. Manut. vtrobique, tum, legit.
121. 7. Et refugit, Lambinus. In resumendo enim, quod autem, inquit, refugit, id contra naturam est. Ego tamen nihil muto.
122. 2. Nihil esse animale, Lamb. edidit.
123. 14. Piscem Syrij venerantur.) Ea est Derce dea: quæ quoniam in piscem conuersa fertur; eius numinis religione, ab esu piscium Syrij abstinabant. Gyraldus de diis Topicis.
13. Alabandũ.) Is auctore Stephano filius Callirrhoes ob equestrem victoriam Alabandus est dictus, & in deorum numero habitus est. Cares enim Ala equum, Banda, vt idem ait, victoriã appellant. De Alabandis Vide Adagia Iunij, qui ex Stephano, Strabone & aliis, multa scitu digna affert. Atq; vt omittã alios, vide ipsum Ciceronẽ eodẽ libro paullo infra.
13. Tenedi Tenem.) Huius meminit Cicero actione 5. in Verr.
25. Inanimarum, Lamb. vt olim Victorius. Inanimatarum. Manutius.
124. 14. Ex Idæis indigenis.) Restituit hunc locũ mirifica coniectura innixus Cõstantius Fanensis, referẽte Manutio, ex Strabonis lib. 10. qui vnum ex Idæis Dactylis Herculem fuisse testatur; & ex Diodori lib. sexto, cuius hæc sunt verba: Primi in Creta circa Idam habitarunt Idæi Dactyli appellati. Et infra, Scribunt, ex iis vnum appellatum Herculem. Sic etiam legitur

gitur in Maffei libro. Digitis autem, vt idem Constantius recte conicit, glossa fuit verbo, Dactylis, superimposita: vnde & Indigenis, & Indigitis errore aucto factum est. Hæc fere Manutius. Horum mentio præterea est apud Apollonium libro 1. & eius interpretem. Quod annotauit Betuleius; qui maxime hanc lectionem probat.

126. 3. Cuius matertera Asteria est. Ita legit Lambinus Genealogiæ historiam secutus.

127. 16. Leonaticum.) Gulielmus Canterius Nouar. lectio. lib. 5. cap. 18. hunc locum, quem nemo non dubitat corruptum esse, ita restituere conatur, Leontium, vel Leonticum legendum arbitratus; Leonis videlicet monumentum, qui vnus fuit τὸ ἐρωτυμωπ, teste Pausania, & oraculo motus filias suas pro patria immolauit: cuius historiæ, sicut & ipsius delubri meminit Aristides Panathenai- co: quâquâ corrupto nomine. Hæc Cæterius,

27. Cur autem arcus species.) Arqui, vt edidit Lamb. videtur legendum. Arcus enim, & Arquus hoc distant, inquit Nonius, Arcus enim suspensus fornix appellatur, Arquus nõ nisi, qui in cælo apparet, quæ Irim poëtæ dixerunt. Vnde & arquati dicuntur, quibus color, & oculi virêt, quasi in arqui similitudinè. Lucret. 6. Tū color in nigris exstabat nubibus arqui.

128. 9. Marso ex Corsica dedicauit.) Tu lege, Maso, pro Marso: quemadmodum Victorius docet olim emendatū esse ab Antonio Augusti. viro eruditissimo. Papirius enim Maso de Corsis primus in mōte Albano triūphauit: cū consul fuisset

fuiſſet cum M. Pomponio Mathone, anno ab Urb. cond. D X I I. vt ex factis capitolinis intelligitur. Ita & in epiſtola ad Pætũ, pro Maſſo, & Maſſones, Maſo, & Maſones eſt legendum; quod cognomen Papiriorum fuit. Vide Victor. Variar. lect. lib. 38. quorum, 13. poſtremi nuper in lucem prodierunt. Locum quidem ſuſpectum habuiſſe & Betuleius videtur.

11. Anienonem hic putabat Turneb. legendum: qui tamen vidit apud Propertium æque, & apud Statium Anieni dei mentionem fieri. Vide Turneb. Comment. in Varron. 53. pag. editionis Pariſienſis.
29. Aleo.) Variat hæc lectio in primis in libris manuſcr. & excuſis. alij Alcmeon, alij Alceonus habent. Eodem modo, pro, Emolo, Eolus in aliis, Euiolus in aliis legitur. Gyraldus, Eumelus; quæ lectio Betuleio probatur.
31. Thelxiope, Mneme, Aœde, Melete.) Alij pro, Mneme, Arche legunt, pro Thelxiope, Thelximone.
129. 11. Vulcani item complures.) Vocem, complures, Manut. non habet, alij habent: in his Victor. Nominabantur, alij, Nominantur, alij habent.
17. Qui ſub terris habet, Lamb.
20. Cuius Abazea.) Manut. ex Maffei lib. Cui Sabazea emendat. Sabazios autem Dionyſij cognomen fuit: vnde Sabazia ſacra. Vide Suidam in verbo *Σαβάζιος*, & Ariſtophan. Interpr. in aubus, & Veſpis.
130. 17. 29. Quam Arcades Coriam.) Victoriuſ, Quam
Arca

Arcades Coriphasiam ex Cleméte in Protretico emendat, Variar.lection.li.11.c.15.

131. 5. Arque eiusmodi. alij) Et eiusmodi Victor.
132. 11. In Palatio & ædem Larum.) Ex Maffei libro, & Plinij loco lib. 2. c. 7. Man. ita legit, In palatio, & Orbonæ, ad ædem Larum: quomodo, illius coniectura probata, edidit Lambinus.
133. 17. Postquam pater appropinquat.) Manut. duo priora verba, Postquam pater, existimat esse postrema superioris versus; vt insequens versus a verbo, Appropinquat incipiat, & verbo parat, claudatur. Id quidem vt ratio carminis constet. Est enim septenarium.
135. 9. Collatione.) In Lambini editione hæc vox abest.
136. 18. Præstinxit, Lamb.
25. Sessum ite precor.) Egregie Lambinus locum haud dubie corruptum mihi videtur restituisse. Ita enim emendat, Sessum it prætor. quid vt iudicetur? quomodo se scriptum inuenisse in Memmiano codice testatur.
138. 31. Telamo, Victor. legit Latina inflexione, vt Scipio, Plato, Cicero. quæ nomina in, *ov*, si quis illa Græce inflectat, finiuntur.
139. 30. Quam multas ante hunc.) Merito miratur Betuleius, tacite, ac dissimulanter hunc locum a doctissimis hominibus præteriri. Victorius quidem, cuius est grauiissima apud me auctoritas, ita legit, Quam multas ante hunc in ipso Græciæ flore Pisistratus: at Phalaris, at Apollodorus sustulit; multis quidem ante cruciatis, & necatis. Sed ne mihi hæc le-

ctio probetur, certa ratio facit, quæ mihi
 semper erit omni auctoritate potior. Nam
 neque umquam Pisistratus crudelitatis ac-
 cusatus fertur; qui etiam, ut ipse in epistola
 ad Solonem gloriatur, & in neminem crude-
 lis, & obseruantissimus legum fuit: neque eas
 poenas dedit, ut adduci hoc loco in exem-
 plum debuerit, tamen, ut Aristoteles ait, bis
 eiectus patria exsulauit. Aliter legit Lambi-
 nus. Quam multos ante hunc in ipso Græ-
 ciæ flore Pisistratus, ac Phalaris atque Apol-
 lodorus sustulit; At poenas dederunt multis
 quidem ante cruciatis, & necatis. Quæ mi-
 hi lectio placeret, si eadem æque in Pha-
 larin, & in Pisistratum conuenirent. Sed tan-
 tum abest ut quis umquam hoc nomine Pi-
 sistratum appellarit, ut inter rara clementiæ,
 mansuetudinisque exempla eius facta a ve-
 teribus commemorarentur. Itaque Aristoteles
 Politicor. lib. 5. auctor est, cum ad Areopa-
 gum in ius vocatus esset, iudicium non re-
 cusasse: ut in causis recensendis, cur diu-
 turna quorundam dominatio fuerit, cum
 id effici dixisset, eorum, qui rerum poti-
 rentur moderatione, & æquitate, dignum
 esse statuerit, qui cum paucis, exempli loco
 proponeretur. Quas autem ille poenas dedit,
 quem Thucidides tam grauis auctor exacta
 ætate in tyrannide decessisse; Heraclides in
 Politiis, cum triginta & tres regnasset an-
 nos, senio confectum obiisse testatur. Tanta
 autem omnium opinio de illius virtute & sa-
 pientia fuit, ut non defuerint e veteribus Græ-
 cis,

cis, qui illum septem sapientium numero ad-
scriberent. Auctor Laertius. Apollodori qui-
dem Cassandriæ tyranni Pausanias in Messe-
niacis meminit. Apparet si modo is fuit, cru-
delitatis, & sæuitiæ nota infamem fuisse: quod
Lacedæmoniis datum vitio sit, cum tyranno
societatem coisse.

138. 20. **Æstate esse graue aureum amiculum.)** Va-
riat hoc loco a Cicerone Clemens Alexan-
drinus. Nam quod vitium amiculi aurei indi-
catum ab eo Cicero refert, vt Victorij verbis
vtar, ostendit Clemens ea voce Dionysium id
declarasse, commodius illi laneum pallium
futurum tum æstate, tum hieme, quod illi, au-
reo sublato, iniecisset. Præterea quod Cic. in
Peloponneso actum Dionysio superiori at-
tribuit, Clemens a filio factum in Sicilia affir-
mat. Vide Victor. Variarum lection. li. 2. c. 10.
- [22. **Idemque Vesculapij barb.)** Plutarch. de Iside.
& Osiride ait, Dionysium aureã comã Apol-
linis totondisse; vt in scelere tyranni notan-
do, nisi vtrūque vni accidisse dicatur, plurimū
videatur a Cicerone dissētire. Hoc annotauit
Vict. Var. lect. li. 2. c. 11. Vnde ipsi sumpsimus.
27. **BONORVM deorum.)** Vide Victor. Va-
riar. lect. li. 1. c. 1. Qui ex Athenæo rem actam
aliter refert, Dionysium cum in Aesculapij
fano conuiuium inisset, boni dæmonis pocu-
lo propinato, quod quidem cum circumfer-
retur, moris esset, mensas tolli, tamquam eius
moris retinendi studiosum, auream mensam
tolli iussisse.
28. **Idē Victoriolas.)** Vide q̄ hoc loco Victorius

Variar.lect.li.2.c.20.annotauit;sunt enim in primis scitu digna.

139. 9. In Tympanidis rogum.) Idem Victor. Variar. lectio. lib. 38. ca. 10. testimonium Timæi ex Athenæi lib. 5. de Dionysij rogo & Philisti affert; quem eximie descripsisse funeris pompam, & rogi ornatum, & magnificentiâ affirmat; ne cui mirum videatur, Ciceronem, cum de felicitate tyranni ageret, quæ illum amplexa & ad rogum vsque profecuta fertur, funeris illius mentionem fecisse.
140. 9. Pithagoras.) Laërtius hecatomben modo immolasse ait; quibus diis non addit. Id alij Thaleti attribuunt; qua de re cum in principio de Thalete ageremus, diximus.
141. 12. Qui nam Tantalidarum.) Senarios hos tres versus Iambicos, cum ob continuatum verborum ordinem nemo antea agnouisset; primus Man. distinxit, & in carminis ordinem redegit: vna modo voce, fatietas, sublata, & pro ea fatias reposita ex antiquo Maffei lib. quam vocem veteres pro fatietate vsurparunt. in his Lucr. non semel, & Terent.

I N L I B R V M P R I M V M

*M. Tullij Ciceronis de
Diuinatione.*

- 143, 31. Quæque proxima.) Quæque proxime ad deorum vim natura mortalis possit accedere. Ita edidit Lambin. ex Turnebi emendatione.

244. 21. In Aeoliam, Turnebus ; quem Lambinus est fecutus.
145. 18. Colophonius Xenophanes.) Hunc quidam, neminem audisse tradiderunt : alij Archelai auditorem fuisse, Tristi omnes atque immiti ingenio fuisse affirmant, atque elegias & iambos in Hesiodum, & Homerum, quod tam absurda de diis scripta reliquissent, scripsisse. Auctor Laertius.
28. Dicearchus Sículus ex vrbe Messana Aristotelis auditor acerrime contra animorum immortalitatem disseruit, tribus libris de eo editis, qui Lesbiami vocantur. Nihil enim esse omnino animum putauit, & hoc esse totum nomen inane. Cetera diuinationis genera, furoris, & somniorum reliquit. Edidit tamen librum cuius erat hoc argumentum, Nescire quæ nobis essent euentura, melius esse, quam scire.
149. 7. Cana fulix.) Rana fulix legit Camerar. vt in Academicis rauum mare : id quod suo loco annotauimus. Ita apud Horat. rana lupa. *ῥῆμος παλλιδος* Theocrito dicitur canus. Ex corrupto autem exemplari, in quo male, Rana fluxit, legebatur, coniectura, Rana fulix, emendauit. Ranae coloris, inquit Festus appellantur, qui sunt inter flauos & cæsius, quos Plautus appellat rauistellos, Quis, inquit, hæc mulier, & ille rauistellus, qui venit ; locus hic in Epidico aliter in vulgatis legitur, Sed quis est hæc muliercula, & ille rauistellus, qui venit? quo in loco tamen notanda est Festi inconstantia. Nam in dictione, Graustellus,

eodem Plauti exemplo utitur ; atque adeo rationem etymii addit. Ut puto, inquit, Graustellus a gravitate dictus, nempe, senior. Dixere Latini Camerar. inquit, & rauum, sublustrum colorem flauedine quadam veluti canescentem. Nonius vnum modo ait, Rauum, fuluum; idque declarat Ciceronis loco, ut diximus, ex Academicis.

150. 4. Quid Aristolochia.) Etymon Aristolochiæ, ut recte animaduertit Victor. alio refert Plinius. Inter nobilissimas, inquit, Aristolochiæ nomen dedisse grauidæ videntur. Sed præstabit Victorij verba adscribere, quo res tota melius perspiciatur. Non sine causa, inquit, putare aliquis posset, cum supra scamoneam appellarit, nomen cuiusdam tertiæ herbæ desiderari, relictum negligerent a librariis; quæ herba morsibus serpentium opitularetur: illi autem nomen inuentor dederit. Cicero sane in libr. 2. de Diuinatione commemorat huiuscemodi herbæ utilitatem vidisse Alexandrum in somno. Eius tamen non dicit nomen. Hæc Victor. Variar. lection. lib. 6. cap. 3. Contra cuius opinionem multa differit Hadrianus Turnebus Aduersar. lib. 5. cap. 20. Gulielmus Canterius, qui tamen eadem quæ Turn. affert, Nouarum lectionum lib. 1. c. 14. In his utitur testimonio Nicandri interpretis; qui ait, Aristotelé de Aristolochia tradidisse fuisse a muliere inuentâ. Lâb. arbitratus mendum subesse ex vna voce, inuentore, duo, inuenta re, efficit. quæ mihi coniectura mirifica videtur. Nam cum Plinij
 etymo

etymo congruit ; qui maxime tueri Victorij
sententiam animaduertitur.

150. 19. Consulatu.) De consulatu, putat Manut. legendum.
151. 9. Quid vero Phœbi.) Cum vero, Phœbi, Lamb. quemadmodum vincit ratio esse legendum.
13. Vitalia lumina.) Vita lumina, Lamb.
28. Generataque Nattæ.) Lamb. aliter, Generataque Nattæ.
155. 7. Aui tripudium fieri, si ex ea quid in solum ceciderit. Lamb. editio.
15. Impetrari a verbo antiquo, cuius meminit Festus, pro impetrari legendum putat Turnebus Aduersar lib. 5. c. 20.
23. Auerfaque aui.) Auerfaque aui Lamb. ut ratio contrarij constet.
27. Ateium Manut. emendat, ex Plutarcho in Crasso, & Dione li. 39.
30. Calamitatem maximam accepisse Lamb. legit.
156. 27. In regiones distributa. Lamb.
31. Arcessere habet Vict. quomodo edidit Lambinus.
157. 27. Bacis Bœotius, Vict. Bacchis Bœotius Manut. ut olim Aldus pater ediderat.
158. 9. Nec adducar, mauult Lambinus. alij omnes, abducar.
30. Aut imprudentiæ,) Aut impudentiæ, alij.
159. 6. Quæ Taygetis.) Turnebus, locum suspicatus non carere mendo, pro Taygetis, Tegeatis ex Herodoto legit, non mala coniectura. Certe Taygeti populi neque a Plinio, neque a Strabone, neque ab aliis vlli censentur.

Taygetus mōs Spartaë, & Amiclis imminens a Taygete vna ex Pleiadib⁹ Atlātis, & Pleiones filia videtur appellatus; nomen ipse populis nullis dedit. De Taygetis, aliis videtur legēdū vtroque enim modo & Taygetus vnius numero, & Taygeta numero multitudinis mōs is dictus inuenitur. Nam hoc eodem libro Cicero, & Plin. Lib. 2. cap. 79. ait ab Anaximandro Milesio Physico Lacedæmoniis prædictum vt urbem ac tecta relinquerent: instare enim motum terræ. Ita Taygeti montis magnam partem ad formam puppis eminentem abruptam urbem oppressisse. Sed ne hoc ipsum nobis adiumento sit ad hunc locum sanandum, facit Cicero; qui hanc ipsam prædictionem, negat diuinationem habendam: quippe quæ physica ratione tota constet. Vt mittam hoc loco de oraculis deorum, non de prudentium prædictione agi.

160. 14. Cognata tibi.) O nata tibi, Lamb. Vulgatam lectionem Turneb. tuetur. Hic cognata a patre, inquit, vocatur filia, quod cum aliis eius liberis nata sit.

161. 7. Quod innumerum Fab.) Fœdum erratum hinc C. Sigonius sustulit. Cum enim in gente Fabia prænomen, Numerius vsu receptum esset; librorum incuria ex Numerij nota, Num. siue Numer atque, in, antecedenti, innumerum factum peruerse erat. Causa autem certa a Festo commemoratur, cur hoc pronomen a gente Fabia sit vsurpatum: alia a Nonio adducitur, in voce, Numerum. Vt, inquit, qui contra erant nati, fere Numerios

merios prænominabat. Quod qui cito facturum se quid ostendere volebat, dicebat, numero id fore; quod etiam in partu precabantur Numeriam, quam deam solent indigetare etiam pontifices.

16. Duos consanguineos.) Ante hunc versum Lamb. sequentem collocat, si ratione magis, quam consensu librorum veterum standum est, multo certiore ordine, & sensu faciliore.

18. Inuolare, Lambin. Immolare alij omnes legunt.

162. 9. Perpropinqua hæc.) Perpropinquam Lamb. ex Turnebo edidit; vt vocem, commutationem, respiciat. haud dubie optimo sensu.

164. 5. Apud Agathoclem.) Totâ hanc rem, vt acta est, Diodorus persequitur lib. 20. sed ita vt in quibusdam a Cicerone dissentiat. Hunc autem Agathocle Cyzicenum fuisse Athenæus affirmat lib. 14. *Μνημονεύει δὲ, inquit, Ἀγαθοκλῆς ὁ νυζικωνὸς ἐν τῆσιν ἢ περὶ τῆς πνευγίδος.* Hæc ex Victor. Variar. lect. lib. 20. cap. 12.

25. Est apud Platonem.) Totum hunc locum Victor. cum Platonis loco in Critone confert. Variar. lect. lib. 6. cap. 9.

166. 29. Cum duo quidam Arcades.) Et hic locus a Victorio cum Græco confertur, qui integer apud Suidâ exstat ex Chrysippo, Variar. lect. lib. 19 cap. 12.

168. 19. Cum dormientibus.) Hæc omnia a Cicerone sumpta e Plat. lib. decimo de repub. Henricus Stephanus in Lexico Ciceroniano cum

30. Græcis cōfert, Agitata, & erecta.) Excitata, & erecta, Lamb. Equidem tametsi esse scio

apud Platonem ἐγέραι, nihil tamé muto. Neque enim hoc Ciceroni curæ esse video, ut in vertédís Græcis, quæ suo arbitratu latina facit, verba singula, singulis respódeant. Ut autem, ait Cicero, Saturataq; bonarum cogitationú epulis: ita ἐπιτάσαι λόγων καλῶν, καὶ σκέψων, Plato; quo verbo alibi etiam utitur venustissima translatione. Vide Victor. Variar. lectio. lib. 2. cap. 14.

159. 2. Præstinguere, Victor. legit.

170. 21. Sed quid oculis rapere visa est.) In hoc versu variat Lamb. a vulgatis in vno verbo, est: legit enim, es. Sequentem ita ex Ioanne Aurato emendat, vbi paullo ante sapiens illa, & virginali modestia, tum eum qui hunc proxime sequitur ita ex Turnebi sententia, O mater mea optuma, tum multo mulier melior. in octauo versu, cuius est initium, optumã progeniem, pro, reperisti, peperisti legit, ex Aurati emendatione.

173. 29. Lyfandri, qui Lacedæmon. clarissimus fuerat.) Hæc eadem Plutarchus tradit in eo libro, quo quærit, cur Pythia versus facere desierit. Alia narrat Xenoph. rerum Græcar. lib. 6. horum, quæ a Cicero commemorantur, non meminit. Ex Victor. Variar. lectio. lib. 16. cap. 6.

174. 3. Qua in pugna quia Castor, & Pollux &c.) Aliter Lambin. Quia in ea pugna Castor, & quæ sequuntur.

175. C. Flaminus.) C. Flamininus, alij legunt, quorum sententiæ lapides Capitolini refragantur. In quibus vbiicumque huius mentio fit,

fit, Flaminius legitur. Flamininus auté Quin-
 ctiorum cognomen : Flaminius nomen fami-
 liæ fuit; vt alibi docuimus.

180. 23. Futura dicebant.) Futura prædicebāt. Lamb.
 Certe paullo infra eodem Cicer. vtitur par-
 tim auguriis, partim coniectura, quæ essent
 futura dicebant.

29. Incitatione diuina.) Incitatione, & permotio-
 ne diuina, Victorius, quem secuti sumus.

181. 1. Polybum Corinthium.) Polyidum, emendat
 Manutius ex Maffei libro, & Homeri loco ex
 Iliadis lib. xij.

22. Iamidarum vnam.) Huius familiæ meminit
 Clemens Alexandr. primo Stromate, Pausa-
 nias in Laconicis, Pindarus in Olymp. Ode,
 6. in qua Agefiam Siracusium celebrat: quem
 ait ab Iamidarum familia genus ducere; cu-
 ius princeps Iamus fuerit, ex Apolline, &
 Euadna natus, atque a viola ita dictus. Ab
 Apolline autem, in quem originem referret,
 scientiam interpretandi exta, familiã habuif-
 se affirmat. Hæc ex Victor. Variar. lect. lib. 13.
 cap. 15.

28. De principum filiis sex.) Decé mittere con-
 ſueuiſſe Valerius tradit, lib. 1. capitu. de reli-
 gione.

182. 4. Vt enim Aegyptij, vt Babilonij. vel, Etenim
 Aegyptij & Babylonij putat Manut. legen-
 dum. omnino in lectione vulgata ſubest ne-
 ſcio quid, quod offendat delicatiores aures.

13. Oſtentorum, alij legunt; in his Victorius, &
 Manutius.

21. Telmeſſenſes, Lambin. Sane lectioni vulgatæ

- analogia vocis, Telmessus, repugnat.
283. 5. Ammone, vbi alij, Hammone, vocis etymon fecutus Lamb. recte edendum curauit.
10. Somniandi causa excubabant.) Incubabant, ratione certa innixus, & Virgilij loco ex lib. 7. Manut. contendit legi oportere, Pellibus incubuit stratis, somnosque petiuit. Quis autem ignorat, verbum Excubare contrariae notionis esse?
185. 16. Omnes iustorum comit.) Tu cum Manut. omen, legas, vt ipsi edidimus.
17. Omnium nota.) Ominum nota legendum, vt edidit Lambin. In hoc verbo autem crebri sunt librariorum lapsus, cum vna modo littera loco mota & in alterius translata pro omina, ominum, omnia omnium notiores voces describerent.
186. 7. P. Claudius.) Hic pro P. existimat recte Manut. legendum App. Is est App. Claudius, ad quem Ciceronis epistolae extant lib. epistolar. 3. quae Familiares vulgo appellantur. Scripsit autem libros de Augurali scientia, quorum non semel Cicero meminit.
31. In vnda.) In vndas Lambin. quod verbi vsus, atque ratio postulare videtur.
187. 7. Non urbanus fuit.) Hic recte Victorius admonet, vocem, urbanus idem valere, quod fabulosum, ac ioculare, & risu explodendum. Ita per contemptionem, in Epistol. ad Att. ab eodem urbani competitores appellati; qui cum eo simul consulatum petebant, quasi ridiculi, & leues, & de quibus minime sibi esset laborandum.

16. Romam, Remuranne vocarent, Lamb.

188. 23. Vt aquarum eluiones, Turneb. quem sequitur Lambin.

190. 1. Eheu videte.) Tres hos versus alio ordine Turneb. censet dirigendos, Eheu videte, iudicauit in clytū iudicium inter deas tres aliquis, quo iudicio Lacedæmonia mulier furiarum vna adueniet.

21. Sunt enim explanatores.) Hic alij duo verba addunt, harum rerum.

193. 8. Xenophonti consulenti.) Huius rei meminit Xenoph. in princip. lib. 3. *ἀναβάσεως*: quod Victor. obseruauit, Variar. lect. lib. 8. cap. 22.

23. Coniecta sunt.) Ita legitur in vulgatis: sed, collecta, vt Victorius docet, vincit ratio legendum. Procliuis autem lapsus, ab vtraque hac dictione; cum apud veteres notis admodum similibus scriberentur, æque, conlecta, & coniecta; vt si littera, l, minus procera esset ab imperitis facile errari, & pro alia capi posset.

196. 3. Vt enim Ceos.) Etenim Ceos Manutius emendat, coniectura adductus: alioqui fatendum est, siue id Ciceronis vitio, siue librarij acciderit, deesse verbum, quod, vt, particula respondeat. Neque vero portenti simile habendum, in tanta scriptorum mole aliquid per incuriam Ciceroni etiam excidere, quod minus Cicerone dignum esset. Vide quæ de his Victor.

Variar. lect. lib. 19. c. 21.

ex Appolonij interprete dis-
serit.

ANIMADV.
IN LIBRVM SECVNDVM
de Diuinatione.

204. 27. Qui thesaurum inuentum iri, alij legunt: Procliue erratum imperito, ex inuentum iri, si duo verba vna coeant, in inuenturum.
205. 14. Anile fane, & plenum superstitionis fati nomen.) Alij ita legunt, Anilis fane plenum superstitionis fat. nom. Quæ multo venustior lectio & verior videtur.
208. 17. Addunt ad extremum, omnia leuius casura rebus diuinis procuratis: si enim.) Hic alij inter verbum, procuratis, & duo sequentia, si enim, hæc addunt, Sed hoc eadem ratione refellitur. Equidem, si discedendum a lectione vulgata sit, vocem, enim, aut tollam potius, aut mutandam in quidem, aut aliam quampiam vocem, huius notiois eenseam.
208. 27. Ecquam diuturna.) Alij, Quam diuturna, in his Victor. At quam diuturna, Lamb. edidit.
209. 29. Collatum, alij legunt.
209. 7. Atqui diuina cum rerum natura, tanta.) Pro diuina, Lamb. diuinationo, edidit. Equidẽ a vulgata lectione non recedo: sensus enim mihi videtur elici inde apertissimus.
211. 2. Quam *συμμάθεια*.) Ita lib. de Nat. deorum. 3. Illa vero cohæret, & permanet naturæ viribus, non deorum: estque in ea iste quasi consensus, quam *συμμάθεια* Græci vocant. Et infra hoc eodem lib. coniectores ex quadam conuenientia, & coniunctione naturæ, quam vocant *συμμάθεια*, quid cuique rei conueniat

ex somniis, & quid quamque rem sequatur, intelligunt. Et rursus Quæ est continuatio, coniunctioque naturæ, quam, vt dixi, vocant *συνάθεσις*.

8. Impertire) Pro impertire, impetrare. Lamb. edidit. Turneb. Impetrare legit, quod verbum alibi diximus ex Festo ab antiquis pro impetrare vsurpari solitum. Ita & apud Valer. lib. 1. capit. 1. de religione, vbi in vulgatis, impertito legitur, impetrito legédum. Et apud Plin. lib. 28. cap. 2. Præterea alia sunt verba impetritis, alia depulsoriis, alia commendationibus. Corrupte enim hæcenus lectû esse existimat, Præterea alia sunt verba impetrantis, alia depulsoris, alia commentationis. Apud Plaut. quidem in *Afinaria* iam olim Aldus, impetratum, ediderat, folio, 22. b. Ald. editionis. De loco Plinij vtrum ita emendandus sit docti viderint. In Valerij editione Antuerpiensi, quæ Stephani Pighij annotationibus locupletata multo auctior ceteris præclariorque habetur, impetrito legitur.

213. 13. Cur igitur vos inducitis.) Cur igitur vos induitis, Manutius. Duo enim, inquit, verba, quæ sequuntur, *Captiones*, & *explicetis*, facile me adducunt vt legendum putem, induitis. quæ ratione item in Verrem dixit, *Induere se in laqueos*: & *Lucret. lib. 3.* *Ac nos in fraudem induimus frustra nimis ipsi.* Ego etiã si plurimi Manut. coniecturã facio; vulgatã tamen lectionẽ retineo: video enim non semel, quod huius persimile est, *Ciceronem*,
Indu

Inducere in errorem dixisse. Nam & Inducere, vt cetera absint, sæpe, fallere, decipere, & circumuenire significat. Exempla cuius sunt in promptu.

215. 20. Scammoneæ Aristolochiæq; radicem, Lamb.
 216. 21. Numquam animaduertisti, Victor. & alij illum secuti.
 218. 24. Quid autem ea volunt dij immortales significantes.) Secus Lamb. Qui autem ea volunt dij immortales significare? & quæ sequuntur.
 219. 12. Affert, nonnumquam etiam errorem creat similitudo.) Inter verbum, affert, & nonnumquam, duo Lamb. interponit, in quibus. Mihi videntur, potius duo desiderari, in his, sed ea non male. Hoc ita videtur Victor. sensisse; qui vocem, similitudo, clausulæ finem facit: Insequentem a voce Magna, orditur.
 28. Fauent faucibus: rursus cantu premunt alas.) Nos ex Victorio, & Manutio pro, rursus, rursus alia interpunctione vsi edendum curauimus.
 220. 29. Eumque terrorem, Lambin. probabili coniectura edidit.
 221. 15. Circumuectus fuisset.) Circumnexus fuisset, legit Lamb. ex vetere libro manuscripto; quæ mihi vehementer lectio probatur, vt respondeat verbo circumplicasset, quo verbo periodus concluditur.
 222. 4. Ferte viri, & duros animo tolerate labores.) Hoc loco deprehendit memoriæ manifestum in Cicerone erratum Politianus. Quos enim versus Cicero ait ab Agamemnone pronuntiatos, Homerus inducit Vlissem loquentem libro

libro Iliados secundo. Vide Politian. Miscel-
lan. c. 53.

223. 22. **Flaminia hoc loco alii legunt, sed male. Non enim Flamininus cui hæc cōtigerūt, sed Flaminius fuit; quod alibi etiam ostendimus.**
224. 17. **Ita aqua Albana deducta.) Ante hæc verba Lamb. stellam apponit, locum suspicatus, & recte, ni fallor, ille quidē, non carere mendo.**
52. 218. **Q. F A B I, te mihi in auspicio esse volo. respondet, Audiui. Ita legit, Lamb.**
227. 15. **Nam ex acuminibus.) Vide quæ annotauimus de Natura deorum libro 2, in principio, ad illa verba, Nulla perennia seruantur.**
229. 12. **At Homericus Ajax.) Notat hoc loco Victor. in Cicerone memoriæ erratum. sunt enim hæc ex Homero ad Vlyssēm, non ad Aiacem referenda.**
230. 10. **Quibus in rebus.) In aliis, duo verba absunt. In rebus. Ea habentur in Victorij editione.**
17. **Minantibus.) Minacibus, Victor. Man. Aldus.**
20. **Is est hodie lucus, Lamb. Ceteri, locus legunt Aldus, Victor. Man.**
2. **Eaque conditas sortes.) Ita ceteri. Lamb. In eamque conditas sortes.**
335. 7. **Qui ingenio atque animo singulares nati sunt.) Duo verba, nati sunt, alij non habent, Lamb. habet.**
15. **Parilibus.) Palilia Varro nominat. quo die Roma condita est, xij Kalen. Maias. Athenæus, vt Cicero, Parilia appellat; qui etiam sua ætate Romana vocata fuisse testatur. Turneb. Comment. in Varronem.**
336. 21. **Aut ea ne ipsi quidem dij significare possunt.)**

Ec Hæc

Hæc verba omnia tamquam redundantia Manut. tollenda censet. cui non assentior. Aliud enim videtur esse, ignorare, aliud, non posse. Minime autem hæc redundare, paullo infra ostenditur. Nam in colligendis iis, quæ erant proposita, vtrumque seorsum assumit. -Neque, inquit, ignorant ea, quæ ab ipsis constituta, & designata sunt; & postremo -neque non possunt futura prænoscere. Si autem fas esset dicere, aliquid diuinæ naturæ deesse; fieri posset, vt quid dii non ignorarent; quod iidem tamen perficere non possent. quo genere Diogenes apud Lucianum, deos, festiue ille quidem, & false, vt solet, sed æque impie tamen cauillatur.

237. 31. Negant enim.) Si pro enim, etiam legas, quod olim Manutius viderat. nihil ad Ciceronis sententiam significandam huic loco deesse videatur: ordine enim singula singulis respondent.

238. 1. Scilicet causas omnium introspicere.) Pro causas, Manutius, quod in aliis vulgatis legitur, casus legendum suspicatur. A diuuat illius coniecturam, quod eodem libro Cicero ait refutaturus diuinationem, quæ per somnium fit. Venit enim, inquit, iam in contentionem, vtrum sit probabilius, deos ne immortales rerum omnium præstantia excellentes concurrere omnium mortalium, qui vbi que sunt, non modo lectos, verum etiam grabatos, & cum stertentes aliquos viderint, obiicere his visa quædam tortuosa, & obscura, quæ illi exterriti somnio ad coniectorem referant;

rant; an, & quæ sequuntur. Sed quamquam mihi coniectura Manutij mirifice probatur (perbella enim ironia est) non ob id tamen a vulgata lectione discedendum puto.

13. Nec si dant via.) Nec, si non dant vias, Lamb. negãdi nota adiecta, quæ in vulgatis aliis abest, edendum curauit. Equidem vulgatam lectionem retineo; quam recte, doctorum hominum iudicium esto.

240. 2. Quorum interpretis nuper.) Fuit is L. Cotta x v. vir: id, quod olim Manutius indicauit ex Sueton. in Cæsare, cap. 79. qui locus adeundus est: hunc enim Ciceronis magnopere illustrat.

14. Quæ Ennius fecit.) Putat Manu. tria hæc verba, tamquam aduētitia inducenda. Lamb. Aurati coniecturam secutus, Q. Ennius fecit, edidit.

241. 24. Vnde hæc superstitiosa, alij legunt.

242. 14. Amphibologiam.) Nos, amphiboliam Victorio assensu edidimus; quo modo legendum ratio docet. Amphibologia enim, neque latina, neque græca vox habenda.

244. 8. Quod somniamus.) Ita legitur in vulgatis aliis; Quod somniarimus, Victor. Quod somniauimus, Manu. edidit.

Qui igitur conuenit, alij legunt.

28. Quid? poëta nemo, nemo Physicus obscurus? 248. 6. illi vero, nimis etiam obscurus Euphorion. Ita Lamb.

Quod? igitur Marij corpus erat, ex eo, inquit, 3. quod fuerat, plena sunt imaginum omnia ista.) Alij post verbum erat, interrogandi nota-

tam apponunt; in quibus Victor, quem sequitur Lamb.

251. 29. Pleni, eneſtine ſimus, ali. Lamb. Pleni, eneſtine fame ſimus.

253. 23. Non ex multis vni potius fidem derogent, quam ex vno innumerabilia confirment. Ita Lamb. edidit, quomodo plane extorquet ratio eſſe legendum.

254. 17. Elidendæ ſunt, cum Manutio cenſeo legendum, vt in translatione incepta peritet. Quid autem eſt, eiicere ſtirpes? Nam elidere etiam in Tuſcul. dixit, quod item Manut. annotauit.

I N M. T V L L I I C I -
ceronis librum de
Fato.

255. 31. Totaque eſt logicæ.) Victor. Totaque eſt logicæ. Lamb. græcis litteris, λογικῆ.

257. 1. Sed quoniam mihi rhetorica veſtra ſat nota.) Lamb. poſt, Quoniam, ſunt, verbum habet.

12. Consideramus hic.) Consideramus, Hirti, nonnulli legunt.

12. Antipatro.) Is eſt Antipater Sidonius, de quo mira Plinius refert libr. 7. capit. 1. quottannis, quamdiu vixit, die ſuo natali corripi febre ſolitum; eodem die grandem natu deceſſiſſe.

23. Vt in ſimul ægrotantibus fratribus.) Hunc locum

locum Augustinus explicat de Ciuitat. dei nobilissimum medicum scriptum reliquisse, libr. 5. capit. 2. Cicero dicit Hippocratem quosdam fratres, cum simul ægrotare cœpissent, & eodem tempore morbus ingrauesceret, eodē leuaretur, geminos suspicatum. Quos quidem Possidonius Stoicus multum astrologiæ deditus, eadem constitutione astrorum natos, eademque conceptos solebat afferere. Ita quod medicus pertinere credebatur ad simillimam temperiem valetudinis, hoc astrologus ad vim constitutionemque siderum, quæ fuerat, quo tempore concepti, nati que sunt. Hæc Petrus Ramus commentar. in libr. de Fato, ex Augusti-

17. no.

Vt (in Icadio.) De hoc Cicero paullo post. De Daphita Valerium consule libro primo, cap. 8. qui illum Daphidam nominat, Strab. li. 14. in Thorace monte sublatum in crucem ait, quod in reges cæriminis licentia (Attalum Valerius fuisse ait) inueheretur.

22. Aut Philippus.) Res hæc tota, vt gesta est, a Valerio commemoratur lib. 1. cap. 8.

23. Quid autem magnum, & naufragum.) Cum huius loci sensus apertissimus sit, male in quibusdam vulgatis stella e regione adscribitur. Quid autem hoc magnum, Ramus legit.

26. Ne Hercule Icadij quidem prædonis.) Nec mehercule ne Icadij quidem prædonis. Lamb. editio.

258. 6. Ad Chryssippi Laqueos.) Huius exstat apud

Gellium definitio fati, libr. 5. cap. 2. ex libro
 περί πρόνοιαις quarto. εἰμαρμένω ἔναι φυσικῶν σύντα-
 ξιν τῶν ὄλων ἐξ αἰθίου τῶν ἑτέρων τοῖς ἑτέροις ἐπακολου-
 δοῦντων καὶ μᾶλλον μὲν ὄν ἀπαραβάτου ὕψος τῆς
 ποιότητος συμπλοκῆς.

9. Inter locorum naturas, quantum interfit, videamus.) Aliter Victor. Inter locorum naturas quantum interfit? videmus, & quæ sequuntur. Quæ lectio videtur maxime probanda. Omnino verbum, videamus, non placet.
21. Et operatur aliquid.) Hoc totum Lamb. in sua editione sustulit ex superiorum declaratione natum esse suspicatus.
- 159.4. Cogi putat.) Ita omnes vulgati habent, quos quidem viderim, præter Lamb. qui colligit, pro cogit legendum censet.
10. Stilpo, vt ait Laërtius, quosdam ex Euclidis familia audiuit; alij Euclidis, alij Thrasimachi, auditorem fuisse ferunt. Ita autem & inuentorum præstantia, & dicendi facultate ceteris præstitisse dicitur, vt parum abfuerit, quin Græcia vniuersa suis excita sedibus, Megaram ad illum, cæpta fama illius nominis migrarit.
28. Etenim si est diuinationo quælibet. natura a præceptis artis proficiscitur.) Nos secus, & vt nostra opinio est, multo rectius, P. Victorij editionem secuti. Etenim, si est diuinationo, qualibusnam a perceptis artis proficiscitur? percepta appello quæ Græci θεωρήματα. Ita quidem & Ramus in nonnullis exemplaribus legi ait: quibus & huius loci sententia, &

tia, & Græcæ vocis ratio suffragatur.

260. Cum Diodoro valente dialectico.) Huius est inuentum cornutum differendi genus, & inuolutum, vt Laërtius auctor est: Qui etiam illud de eo tradit, cum apud Ptolemæum Sotera in conuiuio quibusdam de rebus a Stilpone interrogatus esset, quas soluere non potuisset, a rege increpitum, Cronumque in iurgio vocatum, libro de iis rebus edito, mærore victum decessisse.

23. Neque necesse fuisse Cypsellū regnare Corinthi) Tota huius rei historia apud Herodotum exstat, Cypseli autem meminit & Aristoteles Polit. 5. cum causas persequeretur, quare diuturna quorūdā tyrannis exstitisset. xxx. enim annos illū regnasse ait. Fuisse verō populi ductorem moderatum, popularem, blandum, vt nullis stipatus custodibus incederet toto imperij tempore perseuerarit.

26. Et, quæ falsa in futuris dicerentur, ea in iis habebis, vt fieri non possint, vt si dicatur, Fabium in mari periturum; & quod vere dicatur de futuro, quodque ita futurum sit, vt Africanū Carthagine potiturum: dices esse necessarium. Quæ est tota &c. Hęc Lamb. editio; ceteri vulgati, vt noster, eodē modo habēt.

261. 11. Præcepta pronūtient.) Tu vero, vt in superioribus, præcepta lege, ratione id extorquente.

262. 5. Quam *περὶ δουρασίῳ* appellant.) Hunc locum totum Cicero attingit Epistolar. Famili. libr. 9. ad Varron. *περὶ δουρασίῳ* me scito *ναῖτα Διόδωρον πρίνεις*. quapropter si venturus es, scito necesse esse te venire. sin autem non

es, τὸν ἀδύνατον est, te venire. Nunc vide verà te *κρίσις* magis delectet *χρυσίππεια* ne, an hæc, quam noster Diodorus non concoquebat. Sed de his &c. Locus olim fuit animaduersus a Ramo.

6. Anquiritur.) Ita edidit olim Victorius, quem & P. Ramus, & Lamb. sunt sequuti. Manut. inquiri.
264. 6. Aut falsum, omnia fato fieri possint.) Ita fere in vulgatis omnibus legitur. Lamb. notam negandi addit, omnia fato fieri non possint. Victorius ita edidit. - aut falsum, non teneat omnia fato fieri, quam lectionem & P. Ramus in cométariis &, quod caput est, ratio tuetur.
265. 25. Si quidem tibi concedendum est aut fato omnia, quæ causas habeant, cur fiant, fieri, aut quidquam, &c. Lamb. editio.
269. 12. Etenim erit confiteri necesse, si hæc enuntiatio, Veniet in Tusculanum Hortensius, vera non est, verum non esse, in Tusculanum venturum Hortensium. si verum non est, sequitur vt falsum sit. Lamb.
266. 30. Inscitiam differendi.) Vbicumque fere in vulgatis inscitia legitur; in manuscriptis, inscientia, habetur. Ita & hoc loco, inscientiam edidit Lamb. fidem credo veterum exemplarum secutus.
270. 2. Tenebitur igitur id, quod a Chrysippo defenditur. Ita Lab. ab aliis omnibus vulgatis vox, igitur, abest. Idem, vbi alij post verbum, defenditur, puncto clausulam concludunt; partis interpunctionem, quæ est semicirculi auersi nota apponit.

12. Medium se ferre voluisse.) Medium ferire voluisse, Victor. edidit, Ciceronem arbitratum genus hoc dicendi a Platone mutuatum, apud quem non semel, μέσον τέμνειν hoc sensu vsurpatum inuenitur. Manut. vulgatâ lectionem vtraque editione retinuit. Credo, Victorium, præter veteris exemplaris auctoritatem, illud secutum, vt duriuscule dictum medium se ferre, pro, medium se gerere, & neutram in partem inclinare, quod & mihi, vt ingenue fatear, videtur, existimarit.

271. 25. Sed reuertitur ad cylindrum.) Locum hunc totum Gellius ex Chrysippo vertit lib. 6. c. 2.

272. 10. Fateantur tamen eas non sine viso antecedente fieri.) Lamb. sublata negandi nota, ita legi debere ait—Fateantur tamen, eas sine viso antecedente fieri. Ita certe legendum ea docent, quæ mox sequuntur, Sed si concedunt anteire visa, &c.

15. Neque eam causam.) Locus videtur postulare, vt, neque, negandi particula inducatur, vt recte Lamb. ait.

18. Itemque illi.) Lambin. neque illi, legi

273. 1. mauult. Hoc modo hæc causam di-

sceptari oportet.) Hic Lam-

binus tamquam man-

cus locus sit, stel-

lam appo-

nit.

*

274. 5. Lucus quidem ille.) Libris de legibus non imposuisse Ciceronem extremam manum, probabili in primis argumento Turnebus docet. In recensendis enim libris, quos scripsit, lib. de Diuin. 2. cum meminisset eorum, quos de republ. ediderat; horum, qui proxime illos consequerentur mentionem non fecit; vt verisimile sit, post illius cædem inuētos a suis, atque vt erant, editos, impolitos deinceps ad nos, & nondum plane absolutos peruenisse.
15. Quæ Mariana dicitur. Ita Turnebus in manuscriptis libris se scriptum inuenisse testatur; & paullo post, - quam Marianam quercum vocant.
275. 8. Certe non longe.) In libris manuscr. certe longe, ex quo Lambinus certe ne lōge. Turneb. certone non longe.
20. Opusculo.) In quibusdā antiquis pro opusculo, periculo legitur. quæ lectio si cui probabitur, aut ad Marij exsiliū, vt Turneb. censet, erit referendum, aut pro experiendi alea, quod Lambinus mauult.
24. Quippe cum in illa.) Quippe cum illa, alij habent. Turnebus ita legit, Quippe cum in illa ad veritatem quæque referantur. quæ quidem mihi lectio placet maxime; vt sit, quod huic voci pleraque respondeat, quæ mox sequi

- quitur in hac ad delectationē pleraque. Per-
belle autē ex, Quincte, quæq; confici potest.
276. 18. Ecce autem successere huic bello Clodius,
Asilo.) Ita olim Aldus, Victor. Manut. edidit.
Turneb. pro bello, belli, vt intelligatur dictū
εἰς πόλεμον, pro Asilo, Asellio legit. Fuit enim
Sempronius Asellio, vt idem ex Gellio anno-
tauit, annalium scriptor. Turnebi lectionem
Lambin. secutus eodem modo excudendum
curauit.
20. Nam quid Attium numerem, Turneb. nō ma-
lo sensu. tamquam haud satis dignum cense-
ret, qui in scriptorum numero haberetur.
23. Ad summam imprudentiam, in nonnullis lib.
manusc. legitur. Quæ lectio etiam si non est
reiicienda, non tamen vulgatæ præferendam
censeo. Quid enim excogitari potest inepta
loquacitate impudentius.
277. 19. Subseciua ceteri legunt. Turnebus, Subseciua
ex Frontino. Subsecium est, inquit, quod a
subsecante linea nomen accepit. Subseciuo-
rum duo genera, vnum quod in extremis as-
signatorum finium nomen accepit: alterum
quod in mediis assignationibus, & integris
centuriis interuenit. Vtitur hac voce & Var-
ro de re rust. lib. 1. capit. 10. & Sueton. in Do-
mitiano cap. 9. quibus in locis pro Succisuo,
Subseciuo est legendum.
Cum semel quid orsus, si traducor alio.) Alij
melius, Cum semel quid orsus, traducor alio.
Manut. Turneb. Lamb.
278. 5. Numeros in cantu cæciderat.) Ita olim Al-
dus, Manut. alij. Cecinerat, alij legunt. in his
Victor.

Victor, Turnebus. Aliter Lamb. - numeros, & cantus remissiones, ipsasque tardiores fecerat tibias. Ita autem se emendare locum ait ex veteris scripturae vestigiis.

279. 3. Egone summos fuisse &c. Ita Turnebus. Mihi vero nihil subesse causae videtur cur cuiquam hoc loco a lectione vulgata discedendum putem.
8. Quam est populo necessarium.) Cum est populo necessarium, alij legunt: Quamquam est populo necessarium, Gulielmus Canter. Nouar. lect. lib. 10. c. 5. quam lectionem & Lamb. tuetur, itaque se emendasse ait.
11. Quoad populum praestare, alij legunt. Sed germana est lectio vulgata. praestare autem, hoc est, necessarium esse, aut, esse vsui, & commoditati.
11. Id autem incognitum est, minusque in vsu necessarium.) Ad hunc modum fere in omnibus vulgatis legitur. Alij recepta vulgo lectione non contenti ita legi malunt, Id autem incognitum est in vsu necessarium. Secus Labi. non nimis tamen a vulgatis libris discedens, Illud autem incognitum minus est in vsu, minusque necessarium.
30. Nullo in genere disputandi magis honesta patefieri.) Haec vulgata lectio, quam cur nobis mutandam censeremus, nulla causa est visa. Ita certe Aldus olim edidit, Victor. Manut. Lugdunenses, alij, Turnebus ex antiquae scripturae vestigiis ita coniicit esse legendum - nullo in genere disputationis sic patefieri, quid &c. quomodo Lamb. imprimendum curauit.

ravit. Sapiëntius.) Ita ceteri omnes : aptius, legit Turnebus. quæ lectio, etiam si mihi probatur; stat tamen, non antea a vulgata lectio-
ne discedere, quam mihi aut certa ratione, aut veteris exemplaris auctoritate ab iis qui hoc ius sibi sumunt persuasum sit, quidquid videatur mutare, addere, inducere, atq; adeo quamquam venustius, cōcinnius, elegantius, id ita ex Ciceronis sententia habendum: quicum errare malo, quam cum quingentis Ciceronis Aristarchis recte sentire. Equidē existimo, æque olim Aldum, Victorium, Manutium, alios viros doctissimos atque excellenti ingenio, cum in hunc locum incidissent, offensos inusitato genere dicendi hæsisse; non ausos tamen eosdem quidquā mutare; quod, etiam si aliquando intelligant Ciceronem ab instituta dicēdi cōsuetudine discedere; quærendum sibi potius putent, cur ita scribere maluerit, quam quoniam quid ille secutus in scribendo sit, non assequantur, id suo præiudicio damnare. Quamquam non video quid ita hoc loco visum sit, pro sapientius, aptius substituere. Nam quidquid sapienter, hoc est, prudenter fit; apte, & commode idem fieri videtur.

282. 30. Disputari solent nimirum ista: perpetuis cursibus &c.) Non cōuenit hoc loco Lamb. cum Turnebo. Nam is ita legit-disputari solēt nimirum ista, sicut disputantur perpetuis cursibus &c. Itaque se scriptum inuenisse in veteribus libris testatur. Lambi aliter, disputari solent ista: &c. nimirum vt disputantur, ita sunt, perpetuis

petuis cursibus, &c.

283. 2. Nam quod aliquibus cohærent, homines e mortali genere sumpserunt quæ fragilia essent, & caduca: animum esse ingeneratum a deo.) A lectione vulgata variat Turneb. -cūque alia quibus cohærent, homines e mortali genere sumpserint, quæ fragilia essent, & caduca, animum tamen esse ingeneratum a deo. Lamb. ex priorè dictione, cumque, tollit, que: in ceteris a Turnebo non dissentit.

11. Ut is agnoscat deum.) Turnebus addit pronomen se, atque ita legit, Ut is se agnoscat deum. Equidem nihil muto: tametsi enim se tollatur, nihilominus elicitur sensus optimus, & Cicerone dignus.

27. Et rerum plurimarum obscuras, & necessarias intelligentias enudavit.) Turnebus, leui mutatione, enodauit, Lambin. inchoauit, ex Aurati coniectura; cui huius loci emendationem, si modo corruptus est, refert acceptam. Gulielmus Canterius quidem huic suffragatur, nouar. lect. lib. 1. c. 4. qui laudem huius restituti loci sibi vindicat: præreptam queritur. Sed non in eo solum variat lectio apud Turnebum, & Lambinum, verum in iis quæ proxime verbum, enudavit, antecedunt. Ita enim legit Turnebus - & rerum plurimarū, obscuras nec satis, intelligentias enodauit; vt duæ dictiones, nec satis, ad verbum referantur. Hoc autem modo si legatur, minus necesse fuerit, pro enudavit, enodauitue, inchoauit substituere; quod Canterius, & Lábinus mauult, qui accepisse se ab Aurato fatetur. Ali-
ter

ter autem iis legit- & rerum plurimarum ob-
 scuras, nec satis apertas intelligétias inchoa-
 uit. Mihi quidem, vt etiam duæ illæ voces, nec
 satis, tollantur, egregie videtur lectio vulga-
 ta posse defendi. Neq; enim semper ad sum-
 mam normam, & plane ad vnguè verborum
 vis, & notio exigì debet: neq; Cicero id hoc
 loco forte spectauit, vt magis ostenderet quã
 aperte natura rerum notiones nobis impri-
 meret in animis, quam vt naturæ in homines
 benignitaté, quæ illi effusas suas opes, & di-
 uitias ostentaret, verbo prolixioris benefi-
 centiæ vsus declararet. Quæ quamquam ita
 sint, nihil tamen temere affirmo.

285. 16. Sed etiam in prauis actibus.) Sed etiã in pra-
 uitatibus, Turnebus, atq; illum Lãb. secutus.

19. Lenitatis est enim, & suauitatis.) Aliter Tur-
 nebus: -leuitate enim, & suauitate delectans,
 sic ab errore mētis tamquam salutare aliquid
 asciscitur. Lamb. pro hac voce, leuitate, læui-
 tate legit; in ceteris Turnebum sequitur. Ego
 cum Aldo, Victorio, Manutio vulgatam le-
 ctionem retineo.

24. Propterque honestatis, & gloriæ similitudi-
 nem. Ita emendat hunc locum Turnebus. In
 vulgatis aliis legitur, Propter quam. corru-
 pte, vt videtur: sed tamen nihil muto.

286. 8. Alium ab alio, Turneb. & Lambin. ab, in aliis
 abest.

10. Quod dico, Lamb.

21. Vnde enim illa.) Vocem, enim, Manutius
 inducendam putat, tamquam otiosam, ac
 perturbantem adeo Ciceronis sententiam,

287. 3. Attice * videtur.) Manut. vnius litteræ mutatione, additione vnius verbi loco restituto, Attico, opinor, videtur, legit. Nihil autē poterat Quinctus certi de Attici sententia statuere. Itaque mox Atticus, An mihi, inquit, aliter videri possit, cum hæc &c.

15. Articulatim defecta dicuntur. Ita olim Victor. edidit. quæ mihi lectio magnopere probatur.

18. Aut scilicet tua libertas.) Sic Lambin. in fine periodi sublata interrogandi nota. Turneb. lect. vulgatam retinet.

20. Non semper, Tite.) Non semper ita. Turneb.

288. 7. Probantur.) Turneb. probentur, melius, ratione approbante.

18. Nam & in iis.) Suffimenta, vt ait Festus, fiebant ex faba milioque molito, mulso sparso: ea diis eo tempore dabantur, quo vix calcata prælo premebantur.

22. Nulla sunt, vt sint tamen.) Turnebus. Nulla sunt, vbi sunt tamen. Lambi. lectioni vulgatæ, & copulam addit, atque, & vt sint, legit. mox vbi alij legunt persæpe falsa sunt, vt eos agitent, duo verba interponit. itaque legit persæpe falsa sunt, quam conscientia, vt eos agitent, &c. vt sit quod particula, tam, respondeat.

29. A natura iure aliquo.) A naturæ iure aliquo. Turn. Lambin.

289. 2. At incauti.) Ita Manut. Victorius, Aldus. Aut incauti, Turnebus. Et in cauti, Lamb.

11. Acturus, alij omnes. Facturus Lamb.

17. Scita sint.) Ita legitur in omnibus aliis impressis, quæ sita sint, Lamb. edidit.

290. 1. Atqui si natura confirmatum ius non erit.) Aliter Turnebus, Atque si natura confirmatura, ius non erit.

13. Quæ si tanta potentia.) Alij, in quibus Victor. Quæ si tanta potestas. Lamb. Quod si tanta potentia.

314. 21. Easque in animis nostris inchoauit.) Ea quæ in animis nostris inchoauit, Lamb.

23. Non in natura posita. Turnebus, & Lamb.

291. 4. Nos ingenia iuuenum non ratione ab ingenta naturæ virtute, sed vitia, quæ existunt ab ingeniis iudicamus.) Aliter hunc locum Turneb. aliter Lamb. edidit. Turneb. ita. Nos ingenia iuuenum, non item ad ingenia: natura virtutes, & vitia, quæ existunt ab ingeniis iudicabuntur. Lambin. autem, Nos ingenia iuuenum non ratione. sed natura iudicamus: cur non item ab ingenta natura virtutes, & vitia quæ existunt ab ingeniis iudicabimus? Nos tribus diuersis lectionibus propositis erudito lectori, quam potissimum præferendam censeat iudicandum, relinquimus. Quamquam non dissimulabo, leuissima mutatione, vt meam quoque coniecturam in medium afferam, ita locum posse emendari, Nos ingenia iuuenum non ratione, at ingenta naturæ virtute, vt vitia, quæ existunt ab ingeniis, iudicamus. sed quanti hæc ipsa mea coniectura facienda sit, docti viderint. certe cum iis quæ mox inferuntur perbelle attexi, adnectique videtur.

292. 12. Vbi gratus.) Alio verborum ordine utitur Turnebus, Vbi gratus, si non eum ipsi cernunt grati, cui referunt gratiam?
25. Erubescunt, & pudet impudica loqui.) Turnebus ita legit, - Erubescunt pudici etiam loqui de pudicitia. Itaque lacunam esse suspicatus, locum stella apposita notat. Victorij editio eadem, præter unam vocem, pudici, habet. Sed quamquã ita in manuscriptis legatur, facilis videtur huius loci emendatio.
293. 19. Cum ista oratione.) Ad istam orationem, Turneb. & Lamb.
20. Et cuius asciscendi causa) Turnebus, Lamb.
295. 3. Voluerunt, cum hoc loco male antea legeretur, Manutius ex Alciari emendatione, noluerunt docuit legendum; quem alij postea sunt secuti. Vide commentar. Turneb.
4. Nec Mamilia lege,) Male in omnibus fere vulgatis legitur - Nec Manilia lege. Victorius vnus,, Mamilia, olim edidit: quem miror neminem adhuc præter Lambinum secutum esse. Constat enim ex Aggeno Urbico C. Mamilium tribunum pleb. cuius meminit Sallust. in Iugurtha, legem tulisse, quæ in agrorum finibus, quinque, aut sex pedum latitudinem præscriberet, quos vsucapi veraret. eadem autem iubebat, ut ex hoc Ciceronis loco apparet, singulos arbitros finibus regundis constitui. Vide Hotomani legum Romanarum indicem.
7. Pepigerit.) Turnebus, & Lamb. pegerit, a prisco verbo pago, quo utitur auctor Rhetor. ad Herenn.

21. Dicta sunt, *Q. Nec Lucurgi leges.) Hic Lāb. lacunam explet, atque hæc omnia ex vetusto exemplari addit-dicta sunt, e media philosophia ducta sunt. Tu autem alicuius ciuitatis leges fortasse desideras. Q. Equidem nec Lucurgi leges, &c. Quamquam autem se suscipari ait ea a studioso aliquo explendi loci causa ad oram libri adscripta, & a librariis in Ciceronis contextum translata, non tamen se delere ausum fuisse ait.

296. 20. Societatemque carnis eiecerit, tum suis, omnibusque natura coniunctos suos duxerit.) Hæc vulgo recepta lectio. Turnebus ea improbata, ita edidit - Societatemque caritatis coierit cum suis, omnibusque &c. præclara ille quidem coniectura, sed non tamen, ut propterea censeam mihi a lectione vulgata discedendum. Societatem enim carnis eiicere ita interpretor, ut significet, vitia exuere, quæ a contagione corporis, & mortalitate existunt, a sensibus mentem, & ab iis, quæ sensus oblectât abducere, erigere ad altiora animû, & ad diuina contemplanda assuefacere. Nam quod Manutius ait, videri, sibi, pro suis legendum; etiam si suis, hoc est, propinquis, & sibi arctioribus naturæ vinculis deuinctis, non male legi posse puto, tamen non pugno.

297. 6. Quasi sapimento.) Hic Victor. putat Ciceronem Græcam vocem *φραγμὸν* expressisse simili Stoicorum vsu, quo illi vim & naturam dialectices explicabant. Vide Laërtium in Zenone. Victor. var. lect. libro secundo, capite 12.

7. Veri, & falsi iudicandi scientia. Turnebus & Lamb.
 28. Re vera facis, & merito, & ipse.) Enimuero facis merito, & ipse, Turnebus. Aliter Lamb. Vero facis & merito, & recte.

IN LIBRVM DE LEGIBUS
 secundum.

298. 14. Tubos & euripos.) Nos Victorium secuti, -nilos, & euripos edidimus; qua voce vtitur alibi etiam Cicero in Epistol. ad Q. Frat. De Arcano, inquit, Cæsaris opus est vel mehercule etiam elegantioris alicuius: imagines enim istæ, & palæstra, & piscina, & nilus; multorum Philotimorum est, non Diphilorum. Neque vero nilus, vox est obscurioris significationis.
299. 11. Quare id est nescio quid.) Turneb. Quare inest nescio quid.
28. Idem ego.) Quem ego, Lamb.
300. 6. Alteram iuris.) Alteram ciuitatis. Turneb. & Lamb.
7. Eosdem migrare.) Eos demigrare Manut. emendat, quomodo & Turnebus & Lambinus excudendum curauit.
8. Et Symphradas ex Atticis.) Turnebus: & Sunij iidem erant, & Attici: sic nos &c.
11. Qua reip. nomen vniuersæ ciuitatis est.) Lamb. In qua reip. nomen & vniuersæ ciuitatis est.
18. Ambio.) Manut. ex coniectura, & Maffei libro, pro

bro, pro Ambio Balbo reposuit: quippe cum constet Pompeium pro Balbo dixisse; quis Ambius is fuerit nulla veterum monumenta ostendant.

25. Quod satis sit. Lamb. Quoad satis sit.

301. 2. Quam ex Quincto.) Recte Manut. pronomen, quam, referri inepte ad vocem amoenitatem arbitratus, pro, quam, quemadmodum legendum censet. Sæpe enim veteres ita hanc vocem contrahebant, ut non ægre, altera pro altera ab imperitis acciperetur.

3. Thebanus Epirotes.) Ita legit Turnebus in commentariis, ac nomen fundi fuisse credit quem Atticus in Epiro habebat. In Aduersariis, subesse mendum suspicatus, Thyamin legendum putat. quod erat fluminis in Epiro nomen. Id autem Buthrotum coloniam eius regionis celebrem alluebat.

4. Emathio.) Pro Emathio, Turnebus, Amaltheo, edidit.

9. Nam hunc tibi totum dicamus diem, maiore musarum primordio, sicuti Arati carmine orsi sumus.) Ita in omnibus aliis excusis legitur. Turnebus aliter. - Nam hunc tibi totum dicamus diem. M. Ab Ioue musarum primordia sicuti in Aratio carmine orsi sumus. Equidem fateor mirificam coniecturam Turnebum secutum a lectione vulgata recessisse. Ex priore enim littera huius vocis, maiore, M. quæ est nota Marci loquentis, ex sequentibus ab Ioue, perbelle efficit. Nam totum locum principium Arati carminis maxime illustrat. Sed idem tamen censeo non male vulgatam le-

- tionē retineri posse. Etenim & ab Ioue ordi
 ri, & maiore primordio ordiri in eandem dici
 sententiam & recte & ordine posse intelligo.
302. 23. Item cum in homine est perfecta.) Cū in ho-
 mine est perfectum, Turn. Itē perfecta lex est
 cum in homine est perfecto, Lambinus legit.
 Ego lectionem vulgatam retineo. Nihil enim
 verius esse videtur, quam eum hominem sa-
 pientem esse, in quo homine perfecta lex ab-
 solutaque est, quæ eadē est sapientia habēda.
303. 25. Tu Seias & Apuleias.) Tutias, & Apuleias alij
 legunt; alij, Mutias, Sulpicias alij. Vide Tur-
 neb. comment.
305. 2. Salutis, legunt alij omnes. Lamb. - Saluti ma-
 gis ex vsu, & proprietate latini sermonis.
7. Et hoc admodum delector, Lamb. ceteri, in
 hoc admodum, habent.
28. Sed ne aduenas.) Et ne aduenas Manut. Qui
 nihil tamen mutat: coniecturæ suæ modo ra-
 tionem ostendit.
306. 9. Itemque alios addes.) Itemque alios ad dies
 Turneb. mirifica coniectura.
10. Idque ne committi possit.) id, quod ne com-
 mitti possit, Turnebus. Ita autem est explican-
 dū, Qua in re ne quid peccari possit. Est enim
 committere, peccare. Idem, quod mox sequi-
 tur, pro rātionem, ratione legendum arbi-
 tratur.
28. Irrita infectaque.) Turneb. Irrita, infestaque,
 hoc est, non fausta. Quæ lectio in manusc. ha-
 betur.
30. Bella, disceptatio.) Bella disceptanto, Tur-
 neb. quæ germana lectio videtur.

31. Etruriæque principes disciplinam docento.) Rectius Turneb. Etruriaque principes disciplinam doceto. Neque enim permagni populi Rom. intererat, vtrum Etrusci principes disciplinam sacrorum, an ex plebe homines, modo illi sacrorum, & religionum periti, suos docerent. Quin autem e Romana ciuitate principum filij more, atque instituto maiorum ad disciplinam sacrorum percipiendam singuli singulis Etruriæ populis traderentur, nemo est iam qui ignoret.
307. 4. Neue quem initiant, Turneb.
12. Qui clepserit, rapseritque.) Qui clepsit, rapstue, Turneb. qui quidem in vetere libro, pro clepserit, cleperit se scriptum inuenisse testatur.
18. Leto dato.) Leto datos. Turne.
19. Apte tam magna lex.) Turneb. ex apte, a te, efficit. itaque legit, Conclufa est quidem a te magna lex, sane quam breui. pro, breuis, quæ vox est in aliis omnibus libris impressis, breuiter edidit Lam.
30. Vt ego, VT ET TV ROGAS possim edicere.) Vt ego, VTI ROGAS possim dicere. Turneb.
308. 11. Nec manibus.) Alij, inquit Turnebus, amnibus, malunt: quibus illud Virgilij suffragatur - donec me flumine viuo Abluero. quæ mihi germana lectio videtur.
309. 3. Et quod Thales.) Et quod a Thalete, Lambino, cum pendeat a superiore verbo, dictum est. Turnebus a libris vulgatis non discedit. Tantum principium alterius periodi

facit, vt verbum, dixit, putauit, censuit desideretur. Vide Turnebi commenta. qui egregie hunc locum ex Themistio illustrat.

6. Veluti quo infans esset maxime religiosus.)

Hunc locum haud dubie deprauatum asserisco olim Victorius notauit: quem optima innixus coniectura ita Turneb. emendat, Velutique in fanis essent, maxime religiosos.

11. Religio patrum.) Ex vetere libro Turne-

bus, in quo se scriptum inuenisse ait, parum, & ex lege, Religio Larum emendat.

Compitalibus autem, inquit, rem diuinam Laribus faciebant, quibus tot pilæ,

quot capita seruorum erant: & tot effigies, quot essent liberi in familia a patribus familias poni solebant. Cato de Villico, Rem

diuinam nisi compitalibus in compito, aut in foco ne faciat. Hæc Turnebus; quibus

addendus locus est ex Arnobij libro tertio, aduersus gentes. Possumus, inquit, si vide-

tur, summatim aliquid & de Laribus dicere, quos arbitratur vulgus vicorum atque itinerum deos esse; ex eo, quod Græci vicos cognominant Lauras, & quæ sequuntur.

20. Cylonio scelere expiato.) Vide Thucididem libro primo, Pausaniam in Articis, Turnebi commentarios, Adagia Iunij, paginam 884. Basileensis editionis.

24. Malæ fortunæ, detestataeque.) Victorius,

Malæ fortunæ detestatur; quæ omnia: quomodo se item scriptum inuenisse in manuscriptis libris Manutius testatur: qui, tamquam explicandi causa adscriptum verbum

&

& temere postea ab imperito librario receptum, inducendum putat. Turnebus ex verbo, detestatque, quomodo in antiquis libris legi ait, in æde stat, aut, de testa emendandum censet, fuisse illic aram testaceam suspicatus. Idem tamen priore emendatione improbata, Aduers. libro decimo quarto, capite sexto, ita censet legendum, Quæ omnia eiusmodi detestanda, & repudianda sunt; quomodo Lambin. edidit. Turneb. tamen Mureti emendationem laudat. Is ita locum emendat, Quæ detestata omnia, eiusmodi repudianda sunt.

25. Quod si fingenda nomina vice poëtæ, & potius vincendi atque potiundi statassandique cognomina statoris, & inuicti Iouis.) Locus haud dubie fœde dilaceratus, notatur asterisco a Victorio, & Manut. tamquam reliqua nulla spes sit, sine veteris exemplaris ope illum sanandi. Turneb. pro hac voce, statassandi, aut casta diis, aut stata diis, vt in deplorata spe, legi posse non male arbitratur. vbi autem alij, & potiundi, at potiundi, legit. quæ illius coniectura mihi magnopere probatur. Lamb. ex coniectura, vt reor, Ciceronis sententia explorata, ita edidit, Quod si fingenda nomina sunt vice poëtæ, fingenda potius a vincendo, atque potiundo, sistendoque cognomina, statoris, omnipotētis, & inuicti Iouis: rerumque expetendarum nomina, &c.

30. Calatino, Turneb. & Lamb. legit.

30. Fortunaque sit vel Huius diei; nam valet in omnes dies; vel Respiciens, ad opem ferendam;

dam; vel Fors, in quo incerti casus significantur magis; vel Primigenia a gignēdo comes) Locum miserandum in modum lacerum, & mutilatum, feliciter Turnebus & magna cum ingenij, atque eruditionis laude emendauit. Fortunæ huius diei ædē Catulus vouit Cimbrico bello, quo die cum Cimbris pugnavit, vt Plutarchus in Mario ait. Respicientis Fortunæ templum fuit iuxta ædem Iouis Victoris; Fortis fortunæ trans Tyberim; Primigeniæ in colle Quirinali.

310. 5. Et perfectionem.) Ad perfectionem, Turnebus legit.
5. Rusticorum, & ad remissionem animorum.) Quattuor hæ postremæ voces, & ad remiss. anim. in Læb. editione habētur; in aliis absunt.
18. Vt aduigiletur.) Ita Victor. Manut. Turneb. Vt aduigilent, Lamb.
19. In natura feminarum omnem deum castitatem pati.) Ita impressi omnes alij habent. Turneb. haud dubie meliore sensu ita edidit, In natura feminarum omnem castitatem peti.
27. Neque multorum, ne esse in finitum, neque paucorum librorum vt ne ea ipsa, quæ &c. Hæc Lambini editio.
311. 5. Si vnus augur aliter dixerit?) Hunc locum Turnebus Ciceronis alio ex secunda Philip. emendat. Ita enim Cicero de Antonio comitia de Dolabella dirimente. Confecto negotio, bonus augur, Lælium diceret, Alio die, inquit. Sic autem hic legendum arbitratur, Si vnus augur, Alio die dixerit? quomodo edidimus.

9. Ut etiam decreto collegij.) Ut Titiam, leui admodum mutatione alij malunt. Titia autem permultæ leges latæ. in his Titia agraria a Sex. Titio tribuno plebis M. Antonio, A. Postumio cos. anno ab V. C. D. C. LIIII. ut vestigal agris publice assignatis impositum quæstor colligeret. Eius meminit Cicero libro secundo, de Oratore, & in orat. pro Murena, Valer. libro octauo, capite 1. Hæc ex Hotoman. legum ind.
25. Et cogitur.) Et colligitur, Lamb. ab aliis omnibus dissentiens.
28. Neque enim Poletis.) Ita alij legunt Suidam secuti, qui Poleta quendam ait ἐπιδορ διόνομα scripsisse. Turnebus ex veteris libri auctoritate, atque Homeri adeo carmine, qui, ut vatis optimi, Polyidi meminit, pro Poletis, Polyidi, legit.
312. 9. Fuisse dupliciter.) Fuisse duplex, Victor. Turneb.
24. Eumolpidæque nostri.) Recte Manutius aut erratum esse in personarum notis, & hæc ab Attico dici; aut, pro nostri, vestri esse legendum arbitratur.
313. 4. Innocentes.) Ego aut diuidendam hanc vocem, & in nocentes legendum puto, ut ad veteris comœdiæ morem alludat, in qua infinita impunitate & licentia in hominum mores inuehebantur, aut, quod alij malunt, in nocturnis emendandum. Ita enim Cicero paullo infra, Nouos vero deos, & in his colendis nocturnas peruigilationes. sic Aristophanes facetissimus poeta veteris comœdiæ eos vexat,

xat, vt apud eum Sabazius, & quidam alij dij peregrini iudicati e ciuitate eiciantur.

26. Constitutis in aliis omnibus excusis legitur. constitutæ, Lamb.

15. Ciuium animos, alij. in ciuium animos, Lamb.

18. Inde demi.) Ita Manut. Victor. Vocem, inde, Turnebus delet. Lambi. pro inde demi, incidi, legit.

31. Apud Solos, alij legunt.

315. 13. Apud deos.) Apud vos, Turnebus, ex Rancóneti coniectura, viri pereruditi.

15. Omnia autem.) Hic merito Victor. locum haud satis esse integrum arbitratus Lacunam relinquit.

18. Circumspicit hæc celeriter animus.) Circumspicite celeriter animo, Victor. ex antiquo libro in quo, animo legi ait, & Ciceronis loco pro Sylla, Circumspicite paullisper méribus vestris, vt alia omittamus, & quæ sequuntur.

25. Quo scelere.) Huius loci restitutio, vt aliorum fere omnium in his libris, Turnebo debetur. Ita enim parua illum mutatione emendat: Quorum scelere religiones prostratæ afflictæque sunt, partim ex iis distracti, ac dissipati iacent.

28. Vita cruciati, atque dedecore.) Non solum vita cum cruciatu, atque dedecore, Lambin. Forte ita legendum, Non solum vitæ cruciatu, atque dedecore, vnus modo litteræ mutatione.

316. 9. Tum cupiditate, tum metu.) Turneb. Tum cupiditatum æstu, tum conscientia. In comen

mentar. tamen non dissentit a vulgatis.

12. Reprimam iam, & nō insequar longius.) Reprimam iam me, & non inf. long. Lamb.

13. Tantum pœnam merui) Locus haud dubie corruptus. Tantum pœnā Erebi, Victor. edit. Alij ex Victorij editione, Tantum ponam Erebi duplicem pœnam esse diuinā. quæ lectio minime placet. Nam Erebi pœna nihil ad viuos. A Turneb. ex vetere scriptura, Tantum ponam, erui, hoc est, colligi, & concludi. quæ duriuscula est. Lambinus melius, vna addita littera, b, & aliis suo ordine collocatis, Tantum ponam breui; quod genus dicendi minime est Ciceroni inusitatum. Idem pro, & ea fama, & ex fama, mox legit.

22. Ex inani corpore.) Lambin. Ex inanimato corpore, secutus vim græci verbi. Ita enim Plato, *ἐλέφας δὲ ἀπολελοιπότος ψυχῶν σώματος*. Locus est ex lib. de legib. 12.

24. Quodque voluerit.) Quod quis voluerit. Sic enim Plato, *ὅ,τι ἀμ' ἐθέλητις ἀναίθετω*. quomodo Turneb. & Lamb. edidit.

25. Itemque lapideum in delubris communibus. Textile, & quæ sequuntur. ita ex Platone oratio interpunctione distinguenda.

29. Diuinissima autem dona habent & formæ.) Hæc lectio ex Aldi editione in alios excusos fere omnes manauit. Tu quidem cum Manutio pro, habet, ex Platone, aues lege. Sic enim Plato. *δέοντα δὲ δῶρα, θρηθέε τε καὶ ἀγάλματα* & quæ sequuntur.

317. 3. Ferroque subiiciendam.) Ferroque subigendam, Lambin.

8. Vera, & apertissima.) Vero, & apertissima, Lambinus.
12. Sed ita locus ipse vt notus sit, ex quo ducatur quæque res, & ars iuris, vt non difficile sit quæcumq; noua caussa cōsultatione acciderit, eius, & quæ sequuntur.) Hæc vulgo recepta lectio: clarior multo hac, Turnebi; auctior certe, Sed ita, locus vt ipse notus sit, ex quo ducatur quæq; ars iuris: & vt nō difficile sit, qui paullum modo ingenio possit moueri, quæcumq; noua caussa cōsultatione acciderit, eius, &c. Verba autem illa - qui paullum modo ingenio possit moueri, ex vetere scriptura ait se restituere. Nam, quæ coniectura Ranconeti est, pro, ars iuris, aliquanto meliore sensu, pars iuris legendum existimat.
15. Iurisconsultus.) Ita male hactenus in libris impressis lectum est. Iurisconsulti, primus Manut. edidit.
22. Sæpe, inquit, Turneb.) At, inquit, Ald. Victor. Manut.
25. Aut vlllo omnino?) Aut luminum? Lamb.
25. Si ergo quod cum religione cōiunctum est.) Si, particulam Turnebus inducit.
31. Perpetua sint. sacra hic posita.) Ita Manut. edidit, veluti deprauatus locus esset, asterisco e regione in margine adscripto: Turnebus ita: -perpetua sint sacra. Hoc posito, hæc iura pōtificum auctoritate consecuta sunt. Lambin. in ceteris Turnebo assensus, in vno variat: sic enim legit - Pontificum auctoritates consecutæ sunt. Pontificum auctoritatem consecuta sunt, Victor. legit.

318. 2. Et iis essent ea adiuncta, Turn. vt ad sacra, hæc referatur. Et iis esset, cū Vict. cū Manut. haber.

12. Cum moritur, vsuceperit plurimum possidendo, Turnebus Id autem, vt apparet, ex vetere scriptura, in qua cum ante verbum acceperit, moriturus legatur, ex duabus postremis literis, us, & a, priore verbi sequentis, vsuceperit, mirifica coniectura conficit.

14. Vt is qui mortuus sit.) Si ita legas, non video qui sensus elici possit. Turne. ita edidit: Vt is, qui ei, qui mortuus sit, sensu multo apertiore.

22. Quod pontificum pecuniam.) Melius Turneb. Quod pontifices pecuniam sacro coniungi volunt.

23. Atq; etiã addunt hoc. Scæuulæ, quod est partitionis caput, Lãbi. ex Ranconeti cõiectura.

24. Vt, si in testamento.) Variat hic Lambin. magnopere a lectione vulgata: quam, & auctoritate veterum exemplar. & ratione certa Turnebus tuetur. Si, in testameto, vt C. deducantur scriptum non sit, ipsique C. minus ceperint, quam omnibus heredibus relinquatur, sacris ne alligentur. Sane apparet aliquid hic deesse, ex iis, quæ paullo post sequuntur. - Quid huc accessit ex iure ciuili? Partitionis caput, scriptum caute, vt C. deducerentur.

319. 6. Nisi coheredibus.) Sine coheredibus, Turneb. quæ est lectio facillima, atq; apertissima.

15. Itaque vsibus tantummodo pontificis esset, si pontificalis maneret auctoritas.) locus, vt nemo non videt, foede corruptus ex veteris lectionis vestigiis, atque adeo in vulgatis adumbratæ ita a Turnebo restituitur. Itaque

si vos tantummodo pontifices essetis, pontificalis maneret auctoritas. Sed quod iidem iuris civilis estis peritissimi, hac scientia illa eluditis. Nihil hac coniectura certius.

23. Quod si hoc, qui testamētum faciebat.) Hæc in Victorij editione ad Attici personam referuntur. Manut. Quid si hoc, legit, apposita in fine, interrogandi nota.

26. Super dicebāt.) Superiores Turnebus emendat. Forte pro super, in super legendum.

320. 1. Sitque ea non * doctum hominem.) Hoc loco Lambi. ingentem lacunam explet ex Plutarchi Problemat. cui etiam si plurimum ob singularem eruditionem tribuo, in hoc tamen minime assentior, ut a se versa e Græco scriptore, Ciceronis verbis adiiciat. Neque enim cuiquam, quidquid illi suspicari veniat in mentem, plane potest exploratum esse, quo ex loco Ciceronis id Plutarchus potissimum sumpserit. atque adeo, etiam si minime id obscurum sit, non tamen ille ita Ciceronis testimonio utitur, ut in re narranda, præter rem ipsam, quam, ut fit suo arbitratu explicat, in medium afferat: tantum enim ait - *ὡς Κικέρων ἐξόρμησε*. Quod si ita re Plutarchus ex Ciceronis scripto retulisset, ut verbum verbo responderet, nemo tamen illud daret, ex quibus verbis Latinis hæc versa a Plutarcho essent: cum Latinæ linguæ, in Cicerone præsertim, tanta copia sit, & varietas, quemquam, ut etiã disertissimus esset, assequi posse. Sane locus hic Turnebum non fugit, cuius in commentariis meminit. Sed rem modo, loco indicato, notavit: cetera, quæ
minus

minus poterat præstare, facile passus est nulla sua culpa desiderari.

1. Cuius fuit Attius per familiaris.) Decimum Brutum credit Turnebus intelligi, ex Ciceronis oratione pro Archia. Decimus Brutus summus vir, & imperator Attij amicissimi sui carminibus, templorum, ac monumentorum aditus exornavit suorum.

8. Qua residunt mortui.) Turneb. Quia residentur mortui, ex Aemari Ranconeti viri clarissimi coniectura.

11. Eas in eos dies conferre ius, quibus neque ipsius, neque publicæ feriæ sint. Ita. Turneb. legit.

15. Quod genus sacrificij Lare veruecibus fiat. Vetus liber, inquit Turnebus, sacrificare verberibus habet: vitiosa plane scriptura, ut & recepta. Legendum aliquando censui, farre & verbenis. Nam farra torrida in febris fuisse scribit Ovidius. Exuerras autem mihi significare videtur. Sic vocabatur purgatio domus, ex qua efferebatur mortuus, quæ fiebat per euerriationem certo genere scoparum adhibito. Videtur tamen scriptum fuisse, sacrificij aræ verberibus fiat. Nam ut Iuperci obuios verberabant ad urbem purgandam, ita quoque ad familiæ purgationem hac cæremonia sacrû forte fiebat. Hæc Turnebus. Lamb. pro Lare, Lari edidit.

17. Contrafacta iura sint.) Ita alij vulgati libri. Contrafacta iura sint emendat Turneb. ex auctoritate veteris exemplaris, & certa ratione.

22. Quod procul ad fontis aras.) Turneb. quod

- ad fontis aras, legit: sed ita tamen vt coniectura emēdet, quod ad fontes erat: non enim exstabat Numæ sepulcrum Ciceronis ætate, iam olim a scriba agrum repastinante in Ianiculo refossu. Non procul a fontis ara, Lāb.
25. Esse humatam.) Ita Aldus, Manut. Victor. Alij pro, humatam, vsam legunt.
26. Acerbiore odio incitatus, quam si &c.) Lamb. Acerbiore odio incitatus: cui paruisset numquam, si tam sapiens fuisset, quam fuit vehemens. Equidem non male pro, quam si, vna abiecta littera m, quasi, legendum puto. Non enim semel nomina comparationis absolute sunt a Cicerone vsurpata.
321. 2. Corpus incensum est.) Corpus cessum est, ex vetere exemplari Lamb. edidit. Turneb. vulgatam lectionem ita retinet, vt non probet. In manuscriptis tum, corpus cæsus est, tum, corpus orsus est, legi ait. Forte, vorsum est, legendum: Supra enim dixerat -quemadmodum os reiectum terræ obtegetur: sed hæc coniectura.
4. Penitus humati dicantur.) Turneb. Ponitur, vt humati dicantur.
8. Tum & ille.) Tumulis, antea male hic legabatur; pro eo, procliui coniectura & facili, Tum ille &, Turneb. emendat.
11. Quod os supra terram non existeret porcam heredi esse.) Totum locum ita Turneb. emēdat, -Quod os supra terram, non extra portam, heredi esse: scilicet, familiam puram. In vetere enim libro legi ait, non existare portā. Nam extra portam, inquit, excipiebatur os,

ad quod familia purgabatur.

13. Piaculum dandum, Lamb. Alij omnes, piaculum pari.
22. Quid qui post duodecim in vrbe sepulti sunt? M. Claros viros credo, Tite, fuisse, aut, &c.) Alia interpunctio verborum vitur Turnebus. Quid qui post xij. in vrbe sepulti sunt clari viri? M. Credo, Tite, fuisse &c.
24. Poplicolæ.) Ita scribendum lapides Capitolini testantur.
30. Domina honoris.) Turneb. ex veteri scriptura, mina honoris, lamina credit legendum, quomodo Lamb. edidit.
- 32.3. Minuendi sunt sumptus.) Lamb. -de minuendo sumptu. de lamentatione &c. Forte ita legendum, Minuendos esse sumptus, lamentationesque. Nam hoc genus dicendi Minuendi sunt sumptus, non videtur esse legis iubentis & vetantis. Sed nihil ob id tamen muto.
7. Tribus riciniis, & vinculis purpureis.) Turneb. ita scriptum se inuenisse affirmat in vetusto codice - tribus ricinijs & vincla purpureat; ex qua scriptura veræ lectionis vestigia retinente - & tunica purpurea, legendum, optima, vs mihi videtur, coniectura, existimat. Lab. aliter - tribus riciniis, & clavis pupureis.
9. Ne radunto.) Lamb. Ne carpunto. Turnebus, Ne radunto, innixus loco Plinij ex li. 11. Infra oculos male homini tantum, quas prisce genas vocabant xij. tabularum interdicto, radi a feminis eas vetante.
12. Lælius.) Tu L. Aelius lege. Fuit autem L. Aelius cognomento Stylo, & Præconinus, cuius

testimonio crebro Festus utitur. Vide Sueton. de Claris Grammaticis.

26. Quod erat factitatum ut vni plura fierent, lectique plures sternerentur.) Lambin. - Quod erat factitatum ut murrhatam iniicerent, lectique plures sternerentur. Ita se ait edidisse ex codice Memmiano. Festus, Murrhata portione usus antiquos indicio est, quod etiam nunc ædiles per Supplicationes diis addunt ad pulvinaria; & quod duodecim tabulis cavetur ne mortuis indatur, ut ait Varro in Antiquitatum libro primo. Turnebus, pro verbo, sternerentur, inferrentur, legit.

28. Qua in lege cum esset, Neve aurum addito, quam humane excipit, altera lex, Ut quoi auro dentes vincti essent, aut im cum illo sepelire, vrere ve se fraude esto. Et simul illud videtote aliud habitum esse sepelire, & vrere. Hæc Turnebi emendatio. Alia est Lambini, Qua in lege cum esset, Neve aurum addito, quam humane excipit altero capite, si cui auro dentes vincti essent, aut im cum illo sepelire & vrere se fraude esto. Ita autem se edidisse ait ex emendationibus codicis Memmiani. Im autem, pro cum, se fraude, pro sine fraude dixerunt antiqui, Auctor Festus.

31. Aliud habitum esse sepelire, & vrere.) Ita edidimus Turnebi cōiectura probata. Male enim in vulgatis hætenus lectū est sepeliretur ære. In qua quidem scriptura quis non videt, veræ lectionis & germanæ expressa vestigia Turnebum secutum?

32 3. 9. Domusq; funeris.) Dominusque funeris Man-
emen

emēdat, vt in oratione in Vati. Dominus. epu.

10. Memorantor.) Aut hic, memorentur; aut supra, pro indicatur & vtatur; indicito, & vitor legendum. Turnebus, & hic, memorentur, & paullo post, prosequatur, edidit.

12. Græci.) Graccho, quæ antiqua scriptura est, legit Turneb. & pro, nominant, nominantur, & Graccho autem putat legendum.

24. Hoc ius terra humandi.) Corporis terra humandi, Lamb. Corpusterra humandi Manut. quem secuti sumus.

25. Quam cum proximi fecerant.) Aut pro, Quam, legendum, Quod, aut dicendum aliquid deesse. Pro fecerant, iniecerant, Lamb. legit.

28. Parentes coronati.) Turne. pro hac voce parentes, propinqui legit. Quid enim, si nulli essent parentes superstites? Haud sæpe vero accidit, vt in eorum funere, qui ob magnitudinem rerum gestarum essent laudandi, cum fere grandes natu efferrentur, parentes interessent.

30. Ad iusta coniecta erant.) Lamb. deleta, ad iusta confecta, erant, edidit.

324. 2. Nostri viri in decimam tabulam coniecerant.) Nostri decemviri in decimam tabulam coniecerunt, Turnebus. pro hac voce, decimam, vt Turne. legendum suspicatur, vndecimam Lamb. edidit.

23. Cuius e republica maxime, tuendæ quæ ciuitatis peritissimus, Turneb. quæ mihi lectio verior, quam vulgata videtur. In illa enim nisi, aut, studiosus, addas, aut, desideres, id, quod durius esse videatur, plane hæreas.

327. 1. Quod cum dico legem a me dici, nihil aliud intelligi volo.) Hic duæ voces, nihil aliud, in quibusdam manuscript. non habentur. Itaque & Turneb. illas, & Lamb. delet.
328. 8. Plures in proelia.) Alij plures in plura, Turneb. - plures in plera legit. Plera autem prisca atque obsoleta voce, pro plura Pacuuius vtitur apud Festum. Equidem miror Festum non hic xij. legum loco tam illustri ex Cicerone vsum. Tametsi & id quoque potuit vsu venire. Fœde enim mutilata, & dilacerata siue Festi, siue Verrij scripta ad nos peruenierunt.
31. Discordiæ civium est unto.) Turneb. ex antiqua scriptura, escuntonefne, haud dubie corrupta- & seditiones, vel potius maiore vocum affinitate, & conciones suspicatur legendum. Mihi quidem nisi huic voci, conciones, aut turbulētæ, epitheton, aut seditioſæ, addatur, quod præteriri obliuione potuit, vix ita legi posse videtur. neque enim sane, concionem, pro conciliabulo, & nocturno cœtu vsurpatam vsquam inuenio. Lambinus totum hunc locum sic legit, At quando duellum grauius, discordiæue civium escunt, vnus ne amplius sex mēses, nisi senatus creuerit idem iuris, quod duo consules teneto. Superescit verbo vsus est Ennius. Vide Festum.
329. 3. Aequitatēque quicūq; regat.) Equitē cūque qui regat, Turn. edidit. Equitatum quicumque regat.

regat, Lambin. Lectioni vulgatæ suffragatur quod mox sequitur. Cõparatur enim, vt Turneb. ait, iuris disceptatori.

4. Ast quãdo cõsulis est.) Lamb. Ast quãdo consulatus est, magistratusve populi. Gulielmus Cáterius ex vna voce, cõsulis, duas efficit, Ast quãdo consulis est, magistratusve populi; & quæ sequuntur. Congruit auté hæc lectio Manutij editioni, qui pro, magistratusve populi, magisterve populi, legit. Equidem quod dubitem habeo, cui assentiar non habeo. Diuinare enim quæ verior lectio habenda tantis vndique offusis tenebris, non est facile.

19. Cum suffragio, cum sciscentur.) Ita edidit Victor. Lamb. particula, cum, semel posita, ita legit. -cum sciscentur, suffragia optimatibus nota, plebi &c.

21. Cohæratio æfussit, qui cohæret populus creato, eique ius cohærendi dato.) Hæc vulgata lectio. Turneb. ita -coëratore vsus sit, qui coeret populus creato, eique ius coerandi dato. Videtur autem priscis verbum coërare procurare, vt mœnire, & poenire, pro munire, & punire in vsu fuisse. Vide Turneb. Comment. Locus quidém mihi videtur egregie restitutus.

26. Quod cêsus erit.) Quod cêsuerint, Legit. Tur.

28. Senatori, qui nec aderit, aut caussa, aut culpa esto. Caussas populi teneto.) Hæc lectio in impressos fere omnes ex Aldi editione manauit. Vict. plura in sua editione habet. Senatori, qui nec aderit, aut caussa, aut culpa esto. Loco senator, & modo orato. Caussas populi teneto. Ex qua lectione præpostero verborum ordine

depravata, Manut. optima coniectura innixus
veram ac germanam efficit. Senatori, qui nec
aderit, nec loco, nec modo dixerit: aut caussa,
aut culpa esto, caussas populi teneto.

31. Actoris esto.) Auctoris esto, Victor. & ante
illum Aldus: sed actoris videretur legendum.

330. 6. Comitatum.) Nos, comitiatum, Manut. Tur-
neb. alios viros doctissimos secuti. Aldus
olim, comitatum, & Victorius postea edidit.

10. Priuati, alij, ex his Manut. Turneb. Priuata,
alij legunt, vt Victorius, Lamb. impressi Lug-
dunenses.

11. Disce, & tabellam iubebo.) Sic olim Aldus
edidit: Discere & tab. Victorius: Discere rem,
Manut. & Turneb. Discedere, & tabell. Lamb.

16. In libris, & quam max.) Manca oratio. Tur-
nebus, in libris illis, legit, optimo sensu, mox
pro, temperationem, Lamb. temperatio edi-
dit. Ita paullo post, Atqui pleraque sunt dicta
in illis libris.

331. 6. Ab hac familia magis ista manarunt, Plato-
ne principe.) Ad hanc familiam magis ista
manarunt a Platone principe. Turneb. verifi-
mili coniectura.

15. Produxit, alij malunt: quibus non repugno
quidem, sed vt a lectione vulgata nō discedā.

332. 1. Qui post exstitit.) Lambin. Qui post. exstitit
ipse.

18. Reapse, pro, hac re, Manut. ex Seneca emen-
dauit.

333. 2. Nostra est, Turneb. Lamb. in aliis desideratur.

8. Cito legatus.) Cito ablegatus, Lamb. ex Au-
rati coniectura.

9. Creatus.) Recreatus emédât Cáterus Ober-
 ti Gyfani; viri doctiffimi coniectura probata.
 Vulgaræ lectioni ratio repugnat: Ita paullo
 post, renatus. quæ probabilior multo lectio
 est.

20. Ruinis, & emissiciis.) Ruinis, & iis sicis, Tur-
 neb. admirabili imprimis illiusq; ingenio di-
 gna coniectura. In veteribus enim libris ait se
 scriptum inuenisse, Et Issiciis, huius lectionis
 haud dubia vestigia retinentibus. Forte non
 male emissiciis etiam legatur; vt, conductas
 operas improborum ciuium intelligi velit;
 qui suæ improbitatis, & nequitia parua acce-
 pta mercede, multorum malorum in republ.
 administri auctoresque essent. Dicit autem
 emissitij, venusta translatione, quod tâquam
 e tormétis tela, in rempubl. ad eam euerten-
 dam emitterétur. Ab eodem Plautus ad ocu-
 los transtulit in Aulularia.

334. 24. Non solum vetitus.) Turneb. Non solum ne-
 ctus. Lamb. Non solum nexus.

26. Sed tu sapientia maiore nihilo vide.) Manut.
 Sed tu sapientiam maiorum nõne vides? Qui
 tamen vulgaræ lectioni parcit; suo more tan-
 tum, coniecturâ suâ, & sententiæ indicata. Tur-
 neb. Sed tu sapientiam maiorum in illo vi-
 de: nihil fere a Manutio dissentiens. Aliter Vi-
 ctorius. Sed tu sapiétia maiori nihilo videris.

335. 1. Nullos in omni memoria reperies pernicio-
 sos tribunos, leues, & nõ bonos fortasse plu-
 res.) Ita legit Manut. Victor. Non nullos
 Lamb. pro nullos edidit.

6. Vt multis præclarissimis.) Legibus, addit

Lambin. offensus merito vago atque incerto epitheto, præclarissimis. Placet autem, magis intelligi libertatem addici præclarissimis legibus, quam viris præclarissimis, quod alij interpretantur. Omnino deesse vocem, legibus, per incuriã a librario omiffam suspicor.

18. Et si nos multitudinis vis furentis.) Hũc locum ita Manutius ex Maffei libro emendat. -Et si multitudinis vis furentis inflãmata invidia pepulisset, tribunusque aliquis in me populum.

336. 5. Non mehercule.) Turneb. Nunc mehercule. Certe, Non mehercule, nisi quis ita dictum putet *ἀφωρινός*, vt sit in præsentia temporis cedentis, & nimis obfirmati & præfracti a se opinionem auertentis, repugnare Ciceronis sententiæ videtur.

10. Comitatus.) Ita Victor. olim edidit. Comitatus, Manut. & post illum Turneb. quos est Lamb. secutus.

12. Quod senatus consulto efficitur.) Hunc locum totum ita Turnebus corrigit- quod senatus efficitur, populare est sane, neminẽ &c.

24. Præclara vero frater ista lex, sed & late patet, vt vitio careat ordo, & censorem quærat interpretem. Ita legit Turneb.

337. 8. Et si quem alium præterij, Turnebus, Lambi. In aliis, præterij, desideratur.

9. Quod sic tenemus.) Quod si est, tenemus omnia, Turneb.

10. Vt enim cupiditatibus principum, Turneb. Victorium secutus. Alij putant, vt, particulam tollendam, & pro enim, cum, legendum.

22. Qui eas frangere deberent, cupiditatis eiusdem tenerentur.) Et si teneor, inquit Manutius, cum genitiuo legitur apud Plautum: tamen & ad sententiam, & ad vsu[m] loquendi magis placeret hæc lectio: Qui eas frangere deberent, eisdem tenerentur.

28. Securam, Manut. cum de præteritis agatur, legendum putat. Mihi vulgata lectio haud videtur reiicienda: habet enim minime difficile[m] sensum.

338. 14. Quin in lege.) Itemque, Manut. atque Turneb. legit. Lamb. Manutio assensus, itemque, edidit. &, mox, in rogatione ferenda, clam, an palam ferre melius esset.

339. 1. Atque isti rationi.) Pro, rationi, Lambi. rogationi, legit.

12. Doluitq; quoad vixit.) Turneb. totum hunc locum ita legit, Docuitque quoad vixit se vt opprimeret C. Popillium, nocuisse etiam rei publ. In manuscripto enim libro, vbi excusi Coelius populum habent, ait se C. Populum scriptum reperisse.

17. Fluctus probata Hieronymi Ferrarij coniectura; atque adeo certâ rationem secuti edidimus. Male, fletus, in aliis impressis legitur.

18. Ac nostro quidê, qui cum res esset ad se delata.) Turnebus, ac nostro quidem. Quæ cum res esset ad se delata. vt, nostro, ad você mari referatur. Lambi. ita, Ac nostro quidem auo, cum, &c. Mihi videtur, vna sublata syllaba, qui, male repetita, vt fit, per incuriam ab antecedenti, quidem, egregie locus posse restitui. Nâ hæc voces Noster, meus, vester, tuus,

sup

suppresso nomine, cui hærent, sæpe & eleganter, & venuste vsurpantur.

340. 23. Auctor enim moderatur & effingit.) Auctor enim moderatus effingit, Manutius. Alij, moderatur, & fingit.
341. 10. Memoria, pro, memoriam, Turneb. coniecturam Manutij secutus.
342. 2. E quibus sæpe opem referre possit.) Optima fretus coniectura Manut ex Referre, verbo diuiso, quod male per incuriam librariorum coierat, -opem reipub. ferre emendat.
7. Nondum initis tribunis.) Lambi. haud multum a vulgatis discedens, pro, initis, cognitis, & pro negotialis vna voce corrupta, ne cogitatis, duo aptissima huic loco verba edidit.
11. Scitum esse & iussum in omneis, Turnebus. Quæ videtur esse Germana lectio.
21. De quo serui, & latrones sciuisse aliquid dicerent.) Hæc Manutij emendatio. Lamb. hæc verba ait adscripta in codice Memmiano, De quo serui, & pauci omnino ciues aliquid dicerent. Quæ merito illi lectio probatur.

I N L I B R V M D E

Vniuersitate.

344. 1. P. Victor. ex Nonij auctoritate librum vulgo de Vniuersitate inscriptum censet Timæum appellandum; quippe quem e Platone in Latinum sermonem conuerterit.
345. 4. Expers,) Lambin. expertem legit, ex Græc.
 τὸ δ' αὖ δόξῃ μετ' αἰσθήσεως ἀλόγου.
19. Confidunt, alij. Confitunt. Lamb.

31. Si ergo generatus.) Sic ergo generatus, Victor. & Lambin. ita enim Græc. *ὅτις ἂν γεγενημένος.*
347. 22. Recte ne igitur vnum mundum dixerimus, an fuit, plures, & innumerabiles dictu verius, & melius? Ita legit Manut. ex Platone. Sic enim ille, *πότερον οὐκ ὀρθῶς ἕνα οὐρανὸν προσερίκαμεν, ἢ πολλοὺς. καὶ ἀπέρον ἢ ὀρθότερον;* Pro, dixerimus, Henricus Stephanus, diximus, putat legendum.
348. 8. Sed vinculorum id est aptissimum, atque pulcherrimū, quod ex se atque de iis quæ astringit quam maxime vnum efficit.) Lambinus, Quod ex se, atque ex iis quæ astringit. Plato. *θεσμῶν ὁ κάλλιστος ὅς ἂν ἀντὶν καὶ τὰ ξυυδόμενα, ὅτα μάλλιστα ἐν ποιῇ.*
14. Contingit, vt veluti ei quod medium fit, primum proportionem, ita id postremo comparatur. Ita Lamb.
18. Ita necessitas cogit vt eadem sint ea quæ de iuncta fuerunt.) De iuncta Manut. legit. Plat. *πάνθ' οὕτως ἐξ ἀνάγκης ταῦτα εἶναι ξυμπίπτειν. τὰ αὖτα δὲ γεγόμενα ἀλλήλοις ἐν πάντα ἔσται.*
22. Quidquam esset requisitum.) Quidquā profunditatis siue altitudinis legendum Henr. Steph. suspicatur; vt sit, quod huic voci *βάθος* respondeat. Lamb. quidem ita edidit.
26. Aquam deus animamque poneret.) Henricus Steph. Aquam deus aëremque poneret. Sic & paullo post-vt quemadmodum ignis aëri, sic aër aquæ, quodque aër aquæ &c. Anima & Cicero est alibi vsus pro aëre, & Lucret. lib. 5. sæpissime.

349. 9. Posset ex perfectis partibus esse perfectus, legit Lambin. & paullo post-ne quis morbus eum posset, &c.
25. Nihil inclusum angulis.) Lambin. Nihil inclusum angulis.
27. Quoad eius.) Quod eius, Manutius. Conuenit certe magis participio *νομίσις*: quippe quæ causam eius consilij reddit. Neque vero hoc loco silentio prætereundum est, rem dignam admiratione videri, a Cicerone vocem *μυρίον* non fuisse expressam, cum ad rem augendam plurimum facere videretur: vt verisimile sit a Cicerone expressam illam quidem, sed a librario per incuriam præteritam.
350. 9. Corpore sustineret.) Recte Henricus Steph. aut, corpus sustineret, aut, corporis docet legendum. Sic enim Plato *ἐν δὲ ὅλῳ τῆς περὶ τῶν βίων ὑπερείας*. Sed, corpus esse legendum iam antea Manutius docuerat.
10. Motum enim dedit cælo eum, qui figuræ eius sit aptissimus, qui vnus ex septem motibus menti atque intelligentiæ conueniret maxime. Ita Lambi. edidit, quicum faciunt Græcæ verba - *κίνησιν γὰρ ἀπέθεμεν αὐτῷ τὸν ἑσώμαστον κινήσιν ἑστῶ τὸν περὶ νοῦν ἡγεὶ φρόνησιν μάλιτα οὐσαν*. Quod quamquam ita sit, haud tamen a vulgata lectione discedo. Si quis enim attentius vim verbi, cohibere, consideret, Platonis sententiam Ciceronem expressisse intelligat.
16. Hæc deus.) Alij, hæc non habent. Qui semper erat, Manut. ex Græco legit.
23. Quod secum ipse, Lambi. & paullo post-satis sibi ipse notus, & familiaris, Alij, priore loco, ipsum

ipsum male; posteriore, ipse, ratione id extorquente, legunt.

351. 8. Vel cum eadem.) Vi cum eadem, vt Manut. recte cenſet, edendum curauimus, veritate id extorquente.
9. Alienam permiscens cum materia.) Manut. -alienā. Permiscens autē cum materia Græca secutus. Ita enim Plato, *μηνὺς δὲ μὴ ἀτῆς ὀνομασίας, καὶ ἐν τριῶν.* & quæ sequuntur.
352. 7. Atque ita.) Hunc locum ex Manut. coniectura, qui quæ verba deerant ex Platone adiecit, quæque deprauata erant in muliebregenus cum virilis essent, emendauit, integritati suæ restitutum edendum curauimus.
24. Spectabile.) Henricus Steph. Aspectabile, vt iam Cicero τὸ σωματώσειδες, καὶ ὁρατὸν interpretatus est corporeum, & aspectabile.
26. Contentionis.) Male, quod Manut. animaduertit, ita in aliis excusis per diu lectū est, pro hac voce, contentionis. Sic autem est legendum vt Græcæ dictioni, *ἀρμονίας*, respondeat. Nisi quis malit, consensionis. Idem de Orat. 3. Omnia hæc quæ supra, & subter vnum esse, & vna vi, atque vna consensione naturæ constricta esse veteres dixerunt &c. Consensio quidem vox huic loco æque apta, vsu receptior certe quam contentio est. Totum autem locum Lābin. ordine verborum non nihil immutato, ita edidit, Est autē vnus ex omnibus rationis contentionisq; *ἀρμονίας* Græce) compos, & particeps: quo nihil ab optimo, & præstātissimo genitore sempiternarū rerū, & sub intelligentiā cadentiū melius procreatū.

29. Quippe qui ex eadem vinctus.) Locum a Manutio restitutum, cum foede deprauatus antea legeretur, Græci exemplaris fidem, & Platonis sententiam secuti edidimus.
353. 9. Cum eandem partem attingit.) Cumq; eandem partem, Henricus Steph. legit: qui merito etiam dubitat, an verba illa, quæ sequuntur—illius generis alterius immutatus, Ciceronis sint; in Græcis certe non habentur. Ita enim Plato, *ἡγεῖ ὁ τοῦ βασίλειου κύντος ὁρδὰς ἰὼν εἰς πᾶσαν ἀνθρώπου τὴν ψυχὴν διαγγέλλει*, &c. ex postremis autem verbis—omni eius animo videtur legendum.
11. Immutatus.) Hanc vocem Henricus Steph. veluti redundantem inducendam putat. Pro, immutatus Lambin. incitatus edidit. Neutra certe vox apud Platonem.
16. Ita vim suam.) Lambin. ante hæc verba, alia addit, ex Platone, Tum cognitio scientiaque efficitur, atque absoluitur. Hoc loco videnda sunt, quæ a Victorio notantur Variar. lectio, lib. 19. cap. 17.
25. Quando igitur.) Et hic Manutium secuti, locum ex Græc. emendantem a vulgata lectione, quæ corrupta tota erat discessimus.
354. 6. Quasi facilitatis inflexione vertebat.) Quasi Helicis inflexio vertebat, Henricus Stephanus.
355. 2. Impressa ab illis.) Expressa Henric. Steph. ex Græc.
13. Vniuersitatis naturæ.) Manut. Vniuersitatis figuræ, vt respondeat Græc. *τῷ δὲ παντὶ προσεικάζου*. Lamb. Vniuersitatis figuram eius.

14. Comitumque cum sapientia quam optima
 mentis effecit. Lamb. Græca quidem ita habet
 τὴν σοφίαν τε εἰς τὸν ἑκταστὸν φροντιστὸν, ἡρεῖται ξυνο-
 πόμενον.
15. Hunc varietate distinctum.) Man. Hac varie-
 rate distinctum, ex Platone, & Maffei li-
 bro.
19. In anticam partem.) Ita olim Petrum Victo-
 rium secutus Manutius quoque ediderat.
25. Ratione.) Pro ratione Henr. Steph. erratione,
 legit.
26. Iam vero terram.) Et hoc loco Manutium se-
 cuti sumus: cui fere huius libri restitutio re-
 ferri accepta debet.
29. Flexiones.) Alij, Fusiones, vel potius, Lufio-
 nes, vt explicet vim nominis *χρησῶσι*.
356. 3. Errorem incutiant.) Tu, terrorem cum Ma-
 nutio, vel, horrorem lege; ita enim ait scriptū
 in Maffei libro inueniri, cui Græc. suffra-
 gantur.
10. Enuntiare Henrico Steph. assensu edidimus,
 ex Græco verbo *ἐπέφη* ita locum emendenti.
16. Sed quia de rebus suis, & sibi notis, aut ita,
 Sed quia de rebus sibi notis, legendum, quod
 equidem malim, vt Henric. Steph. admo-
 net.
15. Qua ipsi volunt, vt Lamb. edidit, legendum.
 Male enim, quo, pro, qua in impressis hæ-
 ferat.
28. Quæ per me facta, non sunt dissoluta me
 inuito.) Aut sine negandi nota, non, sunt
 indissolubilia me inuito, quemadmodum Ma-
 nut. emendat, aut, non sunt dissolubilia me
 Hh inuito,

inuito, legendum, vt Lamb. edidit. Qui priora illa quattuor verba, Quæ per me facta, tollit; cum ob id, quod orationis inconsequen-
tiam faciunt, tum, quod in nonnullis editio-
nibus, in Victorijs præsertim, non habentur. Nam quod apud Platonem legantur, vt omit-
tam, argumento esse, illa redundare, quod a Cicerone minime cõuersa sint (video enim illum liberius munere interpretis fungi) facilis responsio est. Nam in nonnullis Græcis exemplaribus, Henricus Stephanus ostendit, eadem illa verba non haberi; vt æque & ex Latinis in Græca, & ex Græcis in Latina, per sedulos illos quidem, sed eosdem imperitos manare temere potuerint.

357. 2. Nec fraus valentior.) Lambin. - nec erunt valentiora.

7. Teneat autem oportebit, vt eodem ne quid absit, quæ a me ipso effecta sint deorum vitam possint adæquare.) Hæc quidem vulgata lectio. Nos locum ex Manutij coniectura emendatum edidimus. Lamb. in ceteris fere probata Manutij emendatione, ex Græco, tria verba, post illa quæ a me ipso effecta & vitam consecuta sint, addit. Sic enim Plato, *ὅτι ἐμοῦ ὁ δὲ τὰύτας γενόμενος, καὶ βίου μετασχόντα, θεοῖς, &c,*

25. Statusque, male igitur in aliis impressis, tu pro, status, vt recte admonet Henricus Stephanus, satus lege, vnius litteræ detractio. Ita enim Græcis Latina respondent.

30. Superiorisque permissionis.) Ita excudendum curavi, probata Manutij emendatione, qui

qui ex hac voce, superisque, quæ male in vulgatis libris hæserat, duabus litteris, or, interiectis superiorisque, mirifice loco restituito admonuit legendum.

23. Sed a diis.) Nos, vt Henrico Steph. placet, & Lamb. edidit—sed ab iis secunda sumebat, atque tertia.

358. 2. Cum autem animis corpora inseuisset.) Et huius loci emendatio Manutio debetur, quem secuti sumus.

8. Contrarie dissidentes.) Henr. Steph. ex Græco

13. Transferet, & si ne tum quidem.) Inter verbum transferet, & illa, & si ne tum quidem, nonnulla a Cicerone omissa (quæ illi causa omittendi fuerit non facile est diuinare) ex Platone Lambinus addit. Anno autem millesimo vterque ad sortitionem, optionemque vitæ secundæ perueniens optabit quod quisque genus velit, vbi & in belluæ vitam animus humanus deferetur. Et si ne tum quidem, &c.

359. 18. Modo huc, modo illuc.) Post hæc verba, hæc Lamb. ex Platone addit. sex oras partesque versus errans procedebat.

20. Sed si in splendore confedit.) Ante hæc verba, nonnulla ex Platone a Lambino adduntur. Iam vero earum imaginum, quæ finguntur, & redduntur in speculis, eorumque quæ splendida, & læuia sunt rationem perspicere haud difficile est. Nam ex ignis vtriusque externi atque interni communionem inter ipsos si in splendore & læuore confedit, & quæ sequuntur.

21. Redditur. omniaque huiusmodi necessario in

speculo referuntur, atque apparent, cum ignis. Et hic a voce, omniaque, usque ad illa, cum ignis, in Lambini editione habentur; In aliis omnibus absunt.

22. Offusus, in re læui, & splendida se confudit, & contulit. Ita legitur in Lambini editione: verba illa, in re læui, & splendida, excusi nulli præterea habent.

360. 2. Sed æstimant, alij.) Sed existimant, Henricus Steph. Neque enim, vt recte ait, pro altero sumi alterum potest. Eodem loco Manutius pro adiuvantia caussarum, adiumenta, tum ex verbo Græco *ἐυαίσιος*, tum ex Maffei libro emendat.

25. Conuersiones ad numerum.) Ad, tollit Henricus Steph. Græca verba secutus, *νῦν δ' ἡμέρας τε καὶ νημέρας ἀριθμῶν, μὲν τε καὶ ἐνιαυτῶν ἀριθμῶν, μεταχάτωται μὲν ἀριθμῶν, χρόνου, &c.*

I N 2. C I C E R O N I S

libr. de Petitione consulatus.

361. 5. Suppetunt ea, quæ.) Pronomen; ea, in nonnullis impressis non habetur.
6. Homines.) Vox hæc in quibusdam non existat.
7. Tamen ab amore.) Ita postulante ratione, nonnullis exemplaribus probatæ fidei rationi suffragantibus, in his Victoriæ, edidimus.

22. De tuo omni ingenio, Lamb. Ceteri vocem, tuo, non habent.

362. 23. Esse, si adduxeris.) Lamb. -esse, quod si adduxeris eos qui nolunt, vt cupiant, &c.

363. 2. Ambo a pueritia ficarij.) Ita edidimus P. Victorium secuti. Manut. & Aldus pater, a pueritia non habet.

8. Cum ad tabulam, Lamb.

13. Primum nobilitate eadem, qua Catilina. num maiore? non: sed virtute.) Lamb. ita edidit. Primum nobilitate eadem: deinde, maiore, non virtute, sed audacia. Alij sic legunt: Primum nobilitate eadem. num maiore? non. sed virtute. Alij hoc modo: Primum nobilitate eadem. non maiore? non: sed virtute. Quæ mihi verior lectio videtur. Ob id autem dictum: non maiore? quod ex patricia familia Catilina esset, Antonius plebeia, sed nobili. *ἀπὸ πτωχῶν* autem, quod sequitur -nō: sed virtute.

14. Quamobrem quam Manius umbram suam metuit, hunc negliges quidem natum, &c.) Ira olim edidit Victor. secus Manut. patris editionem secutus. Quamobrem, qui inanius umbram suam metuit, hunc negliges quidem, natum, &c. quæ lectio non video cur sit reiicienda. Aliter Lamb. vt sibi constet in superiore emendatione. Quin ille Manias, & umbram suam metuit; hic ne leges quidem, natus &c. quæ quamquam ingeniosa coniectura & peracura sit, non tamē discedo a lectione vulgata, cum optimus ex ea sensus, & facillimus eliciatur. Timuisse autem Catilinam quamquam audacissimus esset docēt

ea quæ paullo post sequuntur. Hic se sis habet, vt magis timeat, etiam si quieuerit; quam vt contemnat, si quid commouerit. Quorum autem facinora, & scelera sunt maxima; ij merito suam vmbra metuere dicuntur: sæpe enim vnde minus expectatur, a vindice deo imminet sceleris poena.

19. Tantaſiorum alij, pro Tanuſiorum. Lamb. Tãtaſij a Catilina interfecti meminit Aſconius in Orat. Cicer. quam habuit in toga candida. 364. 5. Et Cneios.) Et Vectios, alij legunt.
365. 3. Vt forti viro, Lã. cui⁹ multo crebrior eſt, vſus. 8. Inuidere.) Lamb. cum negandi nota, non inuidere, verbo, ſuſpisor, tamquam aduentitio ſublato. mox autem pro, etiam exiſtimo, quin etiam exiſtimo legit. Ego & verbum, ſuſpisor, retinendum cenſeo, vt paullo poſt -etiam nouos homines prætorios exiſtimo, & quæ ſequuntur; & inuidere, vt eſt in aliis excuſis, ſine negandi nota legendum.
9. Beneficio vincti Lamb. edidit. Alij omnes, quos ſequimur, beneficio iuncti legunt.
10. Ab honoribus nouis alienati.) Duriuſcule hoc quidem, ſed hoc ſenſu tamen dictum videtur. Ab honoribus, mandandis nouis hominibus alienati. Lamb. vna voce commutata, optima coniectura, cum magna litterarum affinitas ſit, pro honoribus, hominibus edidit.
14. Amicos.) Aut inimicos, aut non amicos, aut minus amicos legendum. non amicos quidem Lamb. edidit Turnebum ſecutus.
30. Vt quiſque optimus.) Vt quiſque intimus legit Turnebus.

30. Ut is amet, quisque fidelissimum esse te cupiat.) Rolandus Petreius, qui in hunc librum commentarium pereruditum edidit, ita hunc locum emendat, Ut is amet, & quam amplissimum te esse cupiat; in aliis quidem manuscriptis ita legi ait, Ut is amet, quisque fidelissimus esse te cupiat. Victor. editio ita habet, Ut is amet, quisque fidelissimum esse te cupiat. Lamb. Petreij emendationem acceptam codici Memmiano refert.

366. 4. Amici ad speciem hominis illustriss.) Petreius, post dictionem amici, punctum apponit. Quæ sequuntur verba ita legit, Ad speciem homines illustres. quam coniecturam Lambino probat. Mihi quidem ita ut nihil certius illa videatur.

9. Qui tribuent centuriam.) locum magno-pere corruptum ita Petreius emendat. Qui abs te tribum, aut centuriam, aut aliquod ex te beneficium, & quæ sequuntur.

17. Concerno.) Pro, concerno, quomodo legitur in Aldi, Victorij, Manutij editionibus, confido, Petreius legit. Sed quid, si Cicero minus vsitate, ut nobis videtur, loquatur, addo minus apte, dignum ob id eum ferula, aut flagro censeamus? Turnebus tamen ex vetusto codice, confido, legit; quod sibi aliquando confirmasse Lamb. ait.

20. L. Coruini.) Alij C. Orchinij legunt.

22. Ut idem ab iis quod debent.) Victor. editio duo verba habet, quæ in Manutij desiderantur, - Ut hoc tempore ab iis, quod debent. Lamb. pro, quod debent, qui debent, legit.

26. Ad studium seruandum.) Ad studium nauandū Petreius legit: quid secutus non ait. Equidem coniecturam probo, sed ita editurus si ita legendum plane mihi ex vetere libro constaret. Cur autem nauandum, magis, quā præstandum, aut referendum, aut representandum legi putem oportere?

28. Initiata est.) Sic hæctenus excusum est in vulgatis. Petreius, munita est, legit, quomodo Lamb. in vetustis libris manuscriptis emendatum ait: quos plurimi facit.

31. Et quæadmodum memini, quod nulla.) Variè hic locus in vulgatis legitur. in Victor. editione ita. Et quæadmodum nemini, quod &c. Ex quibus leuiter immutatis, probata Mureti coniectura, ita Lambi. edendum curauit. Et quemadmodum, nemini illorum vlla in re vniquam, &c. procliui verborum cursu, & vsitato genere loquendi. Petreius aliter, conuerso tantum ordine verborum, Et quemadmodum, quod memini, nulla in re vniquam &c. Ego ita emendari posse locum puto, Et quemadmodum nemini quidem vlla in re, &c. Est enim exploratum iis qui in scriptis veterum legedis versantur, has voces, quidem, quod, quamquam, sæpe vna aut altera littera contrahi, vt non sit difficile describenti temere alteram pro altera sumi.

367. 5. Vel voluntate.) Alij, Vel voluntatis.

7. Vt satis causæ putent, se ad studium suffragationis dedisse.) Petreius, pro se pronomine esse legit, inducto verbo dedisse postremo loco. Lãb. secus- Vt satis causæ putent, te ad
stude

stud.&c. Vtraque lectio probanda: sed Lamb.
eo probabilior, quo minus a vulgata disce-
dit: retinet enim verbum, dedisse, quod ex-
pungit alius.

9. Et intelligant.) Nos melius-ut intelligant,
Lamb.editionem secuti.

27. In suis ciuitatibus.) In suis vicinibus, alij
legunt, haud dubie meliore sensu: quos secu-
ti sumus. Confirmant hanc lectionem, quæ
paullo inf.sequuntur. Habeto rationem vrbis
totius, collegium omnium, pagorum, vicini-
ratum.

30. Eius causa.) cuius causa debent aut volunt
facile possunt. Lamb.

368. 5. Hos ut internoscas, videto, ne, &c.) Ita Vi-
ctorio assensu edidimus. Manut. alia verbo-
rum interpunctione vsus ita legit, Hos inter-
noscas:& videto, ne, &c.

369. 7. Ceterorum hominum varios homines.) Lo-
cum, ut nemo non videt, corruptum, sic Pe-
treius, mirifica coniectura innixus, emendat:
Ceterorum ordinum nauos homines, & gra-
tiosos, &c. In quibusdam enim vulgatis no-
uos homines est, atque adeo in Aldi editio-
ne; ut recte Manutius, pro, nouos, nauos re-
posuerit. Eodem autem modo paullo post
Cicero etiam loquitur.

12. Afficere.) Ita Manut. & ante eum Aldus pa-
ter. Victor, affici, legit. quæ plures sunt post-
ea secuti.

12. Deinde habe oratores.) Petreius, Deinde
habe rationem. Lambi. Deinde habeto ratio-
nem. Qui tamen hanc emendationem Mem-

miano codici refert acceptam, & Turneb.
Omnino quod quis sequatur melius non ha-
bet.

13. Collegium, pro collegiorum. Lambin. legit.
Qui enim aliter possit? forte integra vox,
collegiorum, reponenda.
16. Tibi distributam.) Tibi tributim descriptam,
Lamb. partim ex emendatione Turnebi, par-
tim ex coniectura.
22. Ciuitatibus.) Et hoc loco, vt supra etiam,
vicinitatibus, edidimus. quo tamen in loco,
vicinitatibus olim Victor. excudendum cu-
rauerat.
23. Tibi aliquos petant.) Tibi petant, alij deleta
voce, aliquos, quibus assentior: & verior
enim, & venustior adeo lectio est.
24. Quæ ad rationem.) Ita Manut. & ante eum
Aldus pater. Quæ ad eam rationem, Victo-
rius legit.
26. Sin vero etiam præsidij in se aliquid tibi con-
stitutum esse putant. Lambi. Mihi nullacausa
est visa vulgatam lectionem improbandi.
31. Sed vt consequatur.) Si non consequatur,
Lambinus.
370. 10. Multo enim facilius.) Huius loci restitutio
Lambino debetur; qui, cum præpostero or-
dine verborum turpiter deprauatus esset,
nullo addito, nullo adempto verbo, iis in pri-
stinum modo ordinem redactis, quæ loco
mota antea, & peruerse collocata erant, in-
teger legitur. Ante hanc clausulam enim, cu-
ius est initium, Multo enim facilius, collo-
canda ea erat, quæ male in vulgatis sequitur,

Dein

Deinde habebis, & quæ sequuntur.

11. Tum autem equester ordo sequetur &c.) Turnebus ope veteris codicis innixus ita legit, Tum autem quod equester ordo tuus est, sequentur illi auctoritatem huius ordinis, si abs te adhibebitur ea diligentia, vt non ordinis solum voluntate, sed &c.
23. Et hac consuetudine quæ nunc est. Lambin. editio.
26. Cum domum tuam venient, alij legunt.
371. 22. Alij rem honestam.) Lamb. Alij honestatem, Muteti coniecturam secutus.
372. 20. Spem in republ.) Lambin. Speciem in republ. in enumeratione enim cum hoc sit postremo loco positum, ei ordine respôdent quæ postea explicabit. Postremo, inquit, tota petitio cura vt pompæ plena sit, & quæ sequuntur.
25. Non comittas tibi necesse est.) Non comittas, vna t littera abiecta videtur legendum, vt Lambin. & Petreius censet. ac duo verba necesse est, quæ perturbare orationis structuram videntur, tollenda.
28. Tibi enim cum deter.) Etenim cum deter. Lambin. & Petreius. Qui in nonnullis manuscriptis, Te enim, legi ait. Equidè nihil mutò.
373. 3. Nusquam deesse.) Nusquam discedere alij legunt, non male.
6. Dicere, quod eius sit consequi possit.) Lambinus leui mutatione locum illustratum ita edidit. -dicere, si quod eius sit, consequi possis, Se abs te non esse rogatum, & valde ac, &c.
11. Quæ facete abs te.) Lambin. Quæ facito abs te,

te, ex vetere scriptura legit, quæ mihi lectio maxime probatur.

17. Promitti sibi.) Prompte sibi iam pridem edidit Victor. Equidem vulgatam lectio. retineo: venustissima enim est huius verbi, promitti, repetitio.

22. Ut id iucunde neges.) Lamb. ut id aut iucunde promittas, aut ingenue neges.

28. Exacturum.) Lamb. exacturum Ego sane, si quid mutandum sit, ex unico verbo duo efficiam- etiam sarturum, ut etiam valeat, atque adeo, aut quippiam aliud huius simile. Nam, &, apice super imposito crebro vsos veteres librarios pro etiam inuenias.

374. 7. Aut ante susceptis) Alij, aut, vocem delent.

10. Quod contra officium non rogaretur.) Aut, quoad contra officium, ut Lambi. censer aut, cum contra officium non rogaretur, legendum videtur.

13. Causa.) Lambi. hanc vocem tollit veluti redundantem, & ut mihi videtur, recte atque ordine tollit: alia addit, quæ in ceteris absunt. Ita autem legit, Quod sæpe accideret, cur is cui pollicitus esset non vteretur, sæpe ut ipse plus vacuus foret, quam putaret. Ego a vulgata lect. non discedo.

20. Statim abalienant se, & inimicantur: plures enim multo sunt qui rogât, ut vti liceat opera alterius, quam qui vtantur.) Lambinus sublato verbo inimicantur, cuius nullum vestigium in suis manuscriptis lib. ait superesse, ita edidit- certe abalienes, & statim, & plures: plures enim multo sunt, qui rogant, &c. Verbo,

bo, inimicare, utitur etiam Horat. carm. lib. 4. od. 15.

23. Præsertim cum multo magis irascantur iis qui negent, quam iis, quem vident ea causa impeditum.) Omnino vulgata lectio corrupta, quam ita Lamb emendare conatur-Præsertim cum multo magis irascatur ei qui neget, quam ei, quem videant iusta causa impeditum, &c. Ego quidem, si diuinandum est, ita non male posse legi censeam-Præsertim cum multo magis irascantur iis, qui negent, quam illi, quem videant ea causa impeditum, ut facere quod promisit, etiam si cupiat, nullo modo possit: aut hoc modo-Præsertim cum multo magis irascantur iis qui negent, quam illi, quem videant ita causa impeditum, ut facere quod promisit cupiat, si vlllo modo possit.

29. Aliquid ductum ex eo genere, Lamb.

375. 4. Sequitur enim.) Vocem enim Lambin. tollit, alij retinent: superioribus enim respondet-ut quam plurimorum aures optimo sermone compleant. Videtur autem tanquam serie rerum ductus, ita sequentia superioribus connectere.

12. Existimere, Lambinus legit.

14. Perficiatur, ut Lamb. edidit, pro verbo, proficiatur, corrupto & deprauato edidimus, ratione suffragante Lamb. coniecturæ.

26. Si qui possit.) Alij, si quid possit.

29. Ut spes reipubl.) Victor. Ut spes Romani populi: quod tanquam præpostere positum, Lambin. emendat- Ut spes populi Romani.

Equi

Equidem nihil muto.

376. 2. Viri boni, Lambin.

7. Commotionibus, pro commotionibus alij
malunt. Victor. & Manutius, quos quidem
propter vocis affinitatem minime verissimile
est, hoc genus emendationis fugisse, commo-
tionibus retinent. Si quis autem diligentius
consideret, quæ sit vis huius verbi, commo-
tio, non facile de mendo vulgatam lectionem
habeat suspectam.

29. Ut videre occasionem non meditari.) Alij
melius, Non ut videre accusationem medi-
tari, sed &c.

FINIS.

